Ah Avrupa!

HANS MAGNUS ENZENSBERGER
BARCELONA
SANTANDER
AMSTERDAM
ROTTERDAM
ZAANSTAD
UTRECHT
ARNHEM
ANTWERPEN
BRUXELLES
BRUSSEL
LUTON
OXFORD
LONDON
BOLOGNA
CHARLEROI
PARIS
ORLEANS
NOVARA
MILANO
PIACENZA
PARMA
DIJON
MULHOUSE
BESANÇON
METZ
METIS

Metis Yayınları
Başmusahip Sok. 3/2
Cağaloğlu /İstanbul

Yaşadığımız Dünya Dizisi -17
AH AVRUPA!
Hans Magnus Enzensberger
Kitabın özgün adı: Ach Europa!

Birinci Basım: Kasım 1990

Kapak Tasarım: Semih Sökmen
Dizgi: Metis Yayıncılık Ltd., Film: Doruk Grafik
Basım: Kıral Matbaası, Cilt: Tan Mücellithanesi

ISBN 975-7650-46-3

İçindekiler

İSVEÇ SONBAHARI

Seçim Partisi

"Kimi seçersek seçelim, sonuçlar ne olursa olsun: Hepimiz sosyal demokratız," diyordu eskimiş tüvit ceketli adam, kırmızı şarap dolu bardağını şerefime kaldırırken.

Onun bu gözlemi beni şaşırtmadı, çünkü davetli olduğum bu seçim partisi işçi hareketinin ünlü ideologlarından birinin Vasastadt'daki evinde veriliyordu, asansör yoktu ve üç kat çıkılıyordu. Olof Palme'nin seçim başarısını kutlamak için tamamen kendi aralarında olma isteğindeydiler, bana öyle geldi. Yıl 1982 idi ve Palme başarısının doruk noktasına erişmişti; oysa dört yıl sonra bu başarı çok acıklı bir biçimde noktalandı.

Ev özentisiz ve alçakgönüllü bir biçimde döşenmişti, biraz ihmal edilmişe benziyordu; oradan buradan toplanmış sandalyeler, duvarlarda eski afişler, tahta raflarda kitaplar. Tüm eşyalarda belirli bir Ikea ruhu. Bizde, Frankfurt ya da Berlin'de genç öğretmen çiftler, radyo oyunu yazarları ve sayısı gittikçe azalan, doktora bursu alma başarısını göstermiş sanat tarihçileri böyle evlerde oturur.

Bu tip evlerde para, prestij, kariyer kokusu yoktur; içim rahat koltuğa yaslandım; ilk seçim sonuçlarını beklerken mukavva tabaktaki füme eti yemeye koyuldum. Federal Almanya'da bir fikir işçisi bu tarz rahat köşelerde, iktidarın oldukça uzağında yaşamaya alışkındır zaten.

Fakat tam bu sırada, koridordaki doğaçlama barın yanında yardımsever bir ruh beni aydınlatmaya başladı. Tüvit ceketli adamın, yerel öğretmenler sendikası sekreteri değil de, ülkenin en tutucu gazetesinde başmakaleler yazan ve kendisinden kaçınılan bir gazeteci; mutfaktan peynir alan oldukça şık giyimli adamın Stockholm'ün en parlak mimarlarından biri olduğu; spor ayakkabılı somurtkan kadının Sosyal Bakanlığın yüksek mevkilerinden birinde yıllarca bulunduğu; şakakları kırlaşmış resim öğretmeni gibi görünenin resim öğretmeni değil, eski bir büyükelçi olduğu; kendisiyle kimsenin ilgilenmediği, bütün gece fotoğraf çeken fotoğraf makinalı

bayanınsa, olağan bir foto muhabiri ya da ev sahibinin teyzesi değil, İsveç Kraliyet ailesinin en zengin varislerinden biri olduğu ortaya çıktı.

Bilmeden, her deneyimli sosyologun hiç çekinmeden ülkenin güçlü azınlığı diye adlandıracağı bir toplulukta bulmuştum kendimi; oysa orada bulunanların hiçbiri bu güçlü azınlıktan olma izleri taşımıyordu. "Güçlü azınlık" terimi ne kadar da berbat; dünyanın hiçbir yerinde, ne Tiran'da ne de Pnom Penh'de bu terim Stockholm'daki kadar uygunsuz düşmez.

Bir köşede küçük bir televizyon var. Spikerin sesi duyulmuyor, konuklar hararetle sohbete dalmışlar, arada bir göz ucuyla ilk seçim sonuçlarına bakıyorlar. Gerilim, heyecan, "seçim ateşi" gibi duyguların izi bile yok. Zaten daha seçim öncesi günlerde de, İsveçliler'in akıl almaz rahatlığı, seçim kampanyasındaki soğukkanlılıkları, konuşmacıların heyecansız davranışları dikkatimi çekmişti. Birçok demokratik ülkede seçim günleri, parti politikasının renksiz alışılagelmişliğinin açık bir tiyatroya dönüştüğü günlerdir. Seçim göstermelik bir kampanya, bir karnaval, arınma ibadetidir — bir çeşit söylev, futbol turnuvası, birikmiş saldırı duygularının ve üstü bastırılmış ihtirasların ortaya döküldüğü bir maç, gündelik politik yaşam saptırmalarının, başarısızlıklarının, düş kırıklıklarının bir supabıdır. Özellikle de halklar geleceklerinin söz konusu olduğunu sandıkları zaman, seçim kampanyaları yıkıcı bir kavgaya, ulusal bir boğuşmaya dönüşür; bu boğuşmada başka zamanlarda yasak olan bir duruma izin vardır: açık rekabete, acımasız netleşmeye, nefrete, mutsuzluk ve düşmanlık duygularının ortaya dökülmesine.

İsveçliler'in de kızacakları bazı şeyler var; kimse aksini savunamaz. Devlet bütçesinin, 78 milyar kronluk bir açık gösterdiği duyuruluyor, oysa gazete okuyan her İsveçli 38 000 kronluk bir borcu olduğunun bilincinde, bu da devlet için toplam 300 milyar ediyor; işsizliğe gelince, resmi istatistik işsiz sayısını 170 000 olarak gösteriyor, ama herkes bunun bebek hesabı olduğunu, asıl sayının 500 000 civarında seyrettiğini biliyor. Bütün bunlar yetmezmiş gibi sendikalar tam seçim sırasında dev bir projeyi siyasal sahneye getirdiler: ütopik bir fil (diyor bazıları), King-Kong ekonomisi (diyor diğerleri), yani ünlü işçi fonları. Batı blokunun herhangi bir ülkesinde ideolojik iç savaş yaratacak güçte bir kavga konusu. Eğer bu öneriyi yanlış anlamamışsam (ki herhalde öneride ileri sürülenleri birbirine

karıştıran tek kişi de olmayacağım) istenen, şu basit ve yalın sonuca varıyor: Sendikacılar kendilerini asmak istedikleri halatın parasını kapitalistlerden almak istiyorlar. Doğaldır ki, İsveç gibi düzenli bir ülkede hiç kimse konuyu böyle kaba olarak ortaya koymuyor. Belki de bu derece ciddi bir istek değildir anlatılmak istenen, belki de bu düşünce sadece bir deneme tahtasıdır, belki şu ya da bu solcu ortalığı biraz hareketlendirmek istemiştir ve birkaç gaddar seçim afişi, birkaç dikkatli röportaj, birkaç araştırma komisyonundan sonra, plan rafa kaldırılır. Olof Palme ile tenis oynayan ya da yaz gezileri yapan konuklardan bazıları bana geleceğin başbakanının bu düşünceden hiç de o kadar hazetmediğini, konuyu sadece bir ya da birkaç sendika baronunu memnun etmek için ele aldığını anlatıyor...

Olabilir. Konu üzerine daha fazla düşündükçe bu tip açıklamaların bahane olduğu kanısına varıyorum. Bu ülkede tüm politik açıklamalara eşlik eden harmoninin çıkarttığı alçak org sesinin başka, hem de çok güçlü nedenleri olmalı.

Aydın bir kişi, bir bilmeceyle karşılaştığında çoğu kez aklına bir kavram gelir. Bu defaki çaresizliğim içinde yardımıma koşan yaşlı Gramsci oldu. Gramsci'nin teorik yazılarında *hegemonya* kavramı önemli bir rol oynar. Bana öyle geliyor ki İsveç'te Sosyal Demokrat Parti, diğer partilerle aynı düzlemde bir parti olmaktan çok uzak. Baskıcı bir rol oynuyor, yani bütün oyuncuların siyasal açıdan hayatta kalabilmeleri için gereken oyunun kurallarını o koyuyor.

Seçimden bir gece önce Kraliyet meclisinde üyesi bulunan tüm partilerin yöneticileri bir televizyon programında tartışmaya katılıyorlar. Bu tartışma o derece terbiyeli, düzgün ve ölçülü geçiyor ki —zaten başka türlüsü de beklenemez— seyircinin bir kısmının uykusu bile geliyor. İlk andan itibaren reislerin reisinin kim olduğunu anlıyor insan; hiç de görevde olan başbakan değil, biçim açısından bakıldığında muhalefette bulunan partinin başkanı. Olof Palme sanki ev sahibi, reis, şampiyon; bu rolü de kişisel karizması ve konuşma yeteneğiyle oynamıyor. (Ülke liderliği için gereken doğuştan gelme ağırlık onda yoktu, kişiler üzerinde saygı ya da çekinme oluşturabilmek için fazla aydın, fazla hareketli, fazla burjuvaydı.) Yani duruma egemen olması sadece mevkiinin ona verdiği güçten

kaynaklanıyordu. Son sözü o söyledi, çünkü iktidarda olup olmamaya bağlı olmaksızın İsveç toplumunu ideolojik, ahlâki ve siyasal açıdan yöneten grubun temsilcisiydi.

Bu güç o derece büyüktü ki, karşıtlarının her türlü davranışını belirliyordu. Bu güce karşı muhalefet yapan, muhalifliği için bir çeşit özür diliyordu, çoğu kez de eğlendirici biçimde özür diliyordu, farkına bile varmadan. Öteki partilerin adlarından başlıyordu bir kere bu iş. Tutucular sanki tutucu olduklarından utanç duyarcasına kendilerine "Ilımlı Birleştirme Partisi" diyorlar, Liberaller herhalde liberalliklerini kuşkulu buluyor olmalılar ki kendilerine folklorik bir lakap bulmuşlar: Eski Köylü Partisi; hiçbir anlama gelmeyecek derecede tarafsız bir adın arkasına sığınmışlar.

Siyasal gücün banka kasalarında yerleşmiş olduğuna inanmak, kaba Marksizm'e dayanan eski bir hatadır. İnsanların kafalarından neyin geçtiği, hangi yazılmamış kanunlara inandıkları, hangi dili konuştukları da aynı derecede ağırlıklı sanılır. İsveç burjuvazisinin kendi dili kalmamıştır, kendi öz bilinci ve siyasal kültürü de yoktur. Borgerskapet sözcüğü bile şaibeli, daha çok savunmaya dayalı bir çağrışım yapar. Bu yüzden "burjuva hükümetlerinin", 1976'dan beri başka bir etiket altında ve küçük bazı farklarla sosyal demokrat politikayı sürdürmekten başka bir şey yapmamalarına şaşmamak gerekir: Vergi yükümlülüğünü artırdılar, kamu harcamalarını çoğalttılar ve devlet payını yükselttiler.

Böyle bir toplumda zenginlerin neşesinin pek yerinde olduğu söylenemez. Evet, yalnız vergiler olsa iyi! Dürüst vatandaşlar olarak gönülsüz de olsa vergileri zamanında ödemek istiyorlar. Onları üzen, bu ağır kaderlerinin yarattığı duruma kimsenin anlayışla bakmaması. Kapılarını özür dileyen bir tavırla açıyorlar. Sadece bir rastlantı sonucu, neredeyse kazara bu paraya sahip oldular, bu villayı satın aldılar. Zaten zenginliklerinde de ısrarlı değiller. Tam tersine, yük oluyor bu onlara, dikkati çekiyor, yanlış anlaşılmalara neden oluyor. Herkes onları kendini beğenmiş ya da spekülatör zannedebilir, bu da son derece üzücü bir durum. Yani tek kelimeyle kendilerini fazlalık, küçümsenen, dışarda bırakılan kişiler olarak görüyorlar; çekingen bir protesto girişiminde bulunduklarında ise, bu protesto son derece çaresiz ve cılız kalıyor. (Seçim günü Grand Hotel Saltsjöbaden'in önünde duran gece mavisi Jaguar marka arabanın ön

camındaki çıkartmayı her zaman gülerek anımsayacağım, üzerinde "Halk işçi fonlarına karşı," yazılıydı.)

Bu arada konukların sayısı azalmıştı. Ekrandaki oy yüzdelerini gösteren tablolara kimse bakmıyordu. En önemli kişiler —ki bir yabancı onları hiç dikkat çekmemelerinden anlıyordu— seçim zaferi belli olur olmaz herhalde parti merkezine gitmişlerdi, orada ilk görev dağıtımı yapılmaktaydı. Geriye kalanlar tatlı yemekle meşguldüler, nefis dağ çileği dondurması kâğıt çanaklara konmuş kaşıklanmaktaydı ki gecenin galibi ekranda göründü. Söylediği şeyler artık beni şaşırtmıyordu. Alçakgönüllülükle rakibine "elini uzattı", karşıtlıkların artık son bulması gerektiğinde onları babacan bir tavırla uyardı, uyruklarına onların görüşlerini dikkate almalarını önerdi, kendini şaşırmış tüm koyunlara, gerçek iyi çoban olarak, bağışlama ve barışma önerdi: Ülke sosyal demokrat hegemonyanın yumuşak pırıltısı içinde işe koyulmaya hazırdı.

Bense elime bir kadeh şarap alıp, son konuklar paltolarının düğmelerini iliklerken, derin düşüncelere daldım. Herhalde çok uzun kalmıştım. O geceyi düşündükçe bu kuzey ülkesi bana gittikçe egzotik ve olağanüstü geliyor. Seçim kampanyası sırasında duyduklarım bana, aklın ve mantığın, dayanışma ve anlayışın ülkesinde olduğumu gösteriyordu. Soylu bir yarışma seyretmiştim; bu yarışmaya katılanlar yarışma boyunca sadece işsizlere ve sakatlara, emeklilere ve az gelirlilere nasıl yardım edebilecekleri üzerine kafa yormuşlardı. Burada kimse kendi çıkarını düşünmüyora benziyordu. Öteki toplumlarda yaygın olan basit, çıkarcı davranışlardan söz eden kimse yoktu. Kendi ülkemi, yani Federal Alman Cumhuriyetini düşündüğümde, içimde çirkin bir duygu belirdi: kıskançlık. Kendi vatandaşlarımı egoist ve toplumdışı insanlar sürüsü olarak gördüm, kendilerini savurganlık, kendini beğenme ve saldırganlık gibi duygulara bırakmışlardı.

Görünen oydu ki, bu siyasal kültürün gerçek mirasçıları, yani sosyal demokratlar, bambaşka rejimlerin, teokrat rejimlerden bolşevik rejimlere kadar hiçbirinin başaramayacağı bir projeyi başarmışlardı: insanın uysallaştırılmasını. Başkentin tenha sokaklarından otelime dönerken bu mucizeyi nasıl gerçekleştirdiklerini sordum kendi kendime.

Tekellerin ışıklı reklamlarını, vitrinlerdeki mal bolluğunu, polisleri ve sarhoşları gördüm. Kapitalizmin ortasında bu denli dirlik düzenlik, bu denli dayanışma, bu denli özveri ha? Östermalm'ın yeşillenmiş bakır kuleli, tuğla, granit ve malta taşından yapılma binalarının, İsveç burjuvazisinin bu taşlaşmış anıtlarının önünden geçerken —açıklayayım mı?— birden soğuk bir kuşku sardı içimi. Bu barışın karşılığının ne olduğunu, bu değişik eğitimin siyasal bedelinin ne olduğunu sormaya başladım kendi kendime; her yerde bastırılmış olanla onun dönüşümünün kokusunu sezmeye başladım, her yere egemen olan, yumuşak, acımasız eğitimin kokusunu almaya başladım.

Nybroplan'a ulaştığımda ufak bir depresyon geçiriyordum nerdeyse. O sırada aklıma birkaç gün önce, birkaç adım ötedeki çirkin, modern iş merkezinde rastladığım adam geldi: bir yeni türedi, bir *nouveau riche,* bir *selfmademan*. İyi niyetli dostlar beni bu "çirkin İsveç"le karşılaşmaktan alıkoymak istemişlerdi. "Ne olacak onu tanıyacaksın da?" demişlerdi. "Bir spekülatör, bir köpekbalığı, bir tefeci o."

Bu uyarılar bir işe yaramadı, tam tersine, bu çıban başını tanımak için yanıp tutuşmaya başladım; kömür satıcısıyken büyük bir şirketin yöneticiliğine kadar yükselmiş olan bu adamı. Rahat, ama küçük burjuva zevkine göre döşenmiş bir büroda karşıladı beni, duvarlara yepyeni resimler asılmıştı. Masalımsı başarılarından bana söz ederken, gözlerinin çevresinde gülümsemekten ötürü meydana gelen kırışıklıkların sayısı artıyordu. Her türlü yapmacıktan uzaktı. Servetinden saygıyla, düşmanlarından bastırılmış bir kinle, gazetelerin kampanyalarından üzüntü duymadan söz ediyordu. Ayrılırken bana şirketinin gazetesini sundu. Gazetede on dört resim bulunuyordu. Bunların sekizinde kendi görülüyordu, çevresinde onu kutlayan devlet adamlarıyla, ona selam getiren diplomatlarla, ya da oldukça süslü ve ona gülümseyen sosyete hanımlarıyla. Saf kendini beğenmişliğini insan hoşgörüyle karşılıyordu. Sertti, zekiydi, biraz da bayağıydı; ama canlılığı ve cesareti konusunda kuşku duyulamazdı.

Bir orta Avrupalı'nın, bu adamın ülkesinde ahlaken ve entelektüel olarak ayakta kalabilmek için göstermek zorunda kaldığı inadı anlaması biraz zordur. Belki bu kötü İsveçli'nin hoşuma gitmesinin nedeni de budur. Görüşleri beni ilgilendirmiyor, başarılarına hayranlık duymuyorum. Ama onun varoluşu, üstü kapatılmak istenen bir gerçeği anlatıyor gibi geliyor

bana. Sanıyorum vatandaşları onun hem milyonlarına kızıyorlar, hem de daha çok, gerçekleri dile getirmekle gösterdiği utanmaz açık kalpliliğine. Her türlü özenin ve eğitimin, ne kadar çok insanı kapsarsa kapsasın, ulaşamadığı kişiler vardır. Neden bilmiyorum ama, içimi rahatlatan bir saptama bu.

Kurumların Kılıfı

1982 yılı Eylül ayında, güzel bir sonbahar akşamı Fridhelmsplan'da, renkli giysiler giymiş birkaç düzine erkek ve kız öğrenci biraraya geldiler: Bildiğimiz gençlikti bu, kesinlikle bir motosikletliler çetesi değildi. Birkaç punk ve anarşist grubundan bir iki kişi temsilci olarak orada bulunuyordu. Metronun derinliklerinden durmadan yeni yeni insanlar geliyordu. Kimse nereden geldiklerini ve niyetlerinin ne olduğunu bilmiyordu. Leyhte ya da aleyhte gösteri yaptıkları bir şey yoktu. Sadece oradaydılar, karışık gruplar halinde dikiliyor ve sohbet ediyorlardı. Kalabalık aşağı yukarı bin kişiyi bulduğunda, sıraya girmeden, slogan almadan Râlambshovspark'a doğru yürümeye başladılar.

Yarım saat geçmeden polis zuhur etti, elli kişilik bir ekip, çevik ekip arabaları, coplar ve keskin burunlu köpeklerle birlikte. Bir anda bu sakin yürüyüş ürkütücü bir çatışmaya dönüştü. Çevik ekip gençleri birbirinden ayırmaya kalkmıştı. Polis insanlara vuruyordu, köpekler kızgınlaşmıştı, bazı ufak yaralanmalar oldu, bazı elbiseler yırtıldı. Sonra ilk taşlar havada uçmaya başladı. Üç saat sonra, gece, park gene sessiz ve insansız kalmıştı.

Slockholmlular gençlere karşı girişilen ve kaba güce dayanan bu eylemin nedenini ancak ertesi sabah, gazeteleri aldıklarında anlayabildiler Bu neden birinci sınıf bir sosyal buluştu. Birkaç akıllı çocuk kamu telefon ağının ilginç bir teknik boşluk yarattığını bulmuşlardı: Kapanmış hatlardan birinin numarası çevrildiğinde, aynı şeyi yapan karşıdakiyle konuşulabiliyordu. Bu hatların numaraları Stockholm'daki okullarda derhal duyulmuş ve birden akıl almaz bir konuşma trafiği başlamıştı. Yeni bir iletişim doğmuştu: "sıcak hat". Modern iletişim araçlarının daha akıllıca bir kullanımı düşünülemezdi. Stockholm kentinin bir kültür ödülü olup olmadığını bilmiyorum. Eğer varsa bu ödülü, "sıcak hat"ı bulan bilinmeyen

kişi, Kraliyet sanatçılarından daha fazla hak etmiştir. Bugünkü gençliğin amaçsızlığı, güdü zayıflığı ve başıbozukluğu üzerine düşüncesiz demeçleriyle toplumun canını yıllardır sıkmayı bilen o yüksek maaşlı uzmanlar da kabullenmeli bunu.

Yönetim artık tepkinin başka bir biçimini yeğlemiş oysa. Bir köpek ordusu ne diye besleniyor ki? Polis, birkaç ağırbaşlı gazetede çıkan yazılarla hafiften azarlandı. Ama eleştirmenlerden hiçbiri, İsveç vatandaşlarının toplantı ve yürüyüş yapma özgürlüğünün çiğnendiğini açıkça gösteren müdahalenin bu yanının üzerinde durmadı; sorumlulardan hiçbirinin de herhangi bir şekilde hesap verdiğini sanmıyorum. Kendi deneyimlerime dayanarak bildiğim üzere, polisin vurdumduymazlığı asla İsveç'e has bir özellik değildir; bana iğrenç gelse de, bu olay sadece birkaç yırtılmış blucinle kalsaydı, kurumların düzen anlayışı üzerinde belki daha fazla durmak islemezdim. Fransız ya da Batı Alman polisinin uyguladığı terör (Doğu Almanlar'ı hiç anmasak daha iyi) öyle tehlikeli boyutlara ulaşmıştır ki, İsveçli meslektaşları onlarla asla yarışamaz.

Dikkatimi çeken şu: Bu saldırılarının gerisinde bambaşka bir anlam vardı. Râlambshovspark'ta söz konusu olan yasadışı ev işgalleri değildi; ne maskeli kafalar ne de molotof kokteylleri vardı; yalnızca eğlenmek isleyen birkaç yüz kadar insandı ortada olan.

Onların işledikleri suç şuydu: Bu amaca yönelik hizmet veren *kurumu* dikkate almamışlardı. Eğer gerekli yere başvurarak, amaçsız, güdüsüz ve başıbozuk gençliği *örgütleme* iznini almış olsalardı, polis copu falan yemezler, tam tersine onlara maddi yardım yapılırdı. Sosyal uzmanlar, yardımcılar, gösteri uzmanlarından meydana gelen bir güruh harekete geçer ve onların istedikleri biçimde sosyal bir iletişim sağlarlardı.

Bu tez, tam bir hafta sonra hemen gerçekleştirildi. Şişikler tam iyileşmek üzereydi, blucinler de yamanmıştı, gerekli makam "sıcak hat"ı *kurumlaştırma* önerisini yaptı.

"Anlamış bulunuyoruz ki," diye başlıyordu bildiri, "gençliğin büyük bölümü 'sıcak hat'a gereksinme duymaktadır. Grup konuşmaları için özel bir hat açacağız, bundan aynı anda beş kişi beş dakika olmak üzere yararlanabilir." Devlet müdahalesinin mantığı tamamen ortada: önce dayak, sonra şeker. Gençliğin ortaya döktüğü sosyal fantezi, kendi kararlılıkları, hemen bir kıskaçla bastırılmalı: bir yandan baskıyla, öte yandan ise

devletleştirmeyle. Stockholmlu birkaç yüz gencin kendilerinde hareket etme ve birbiriyle sohbet etme özgürlüğünü görmeleri, hem polislere hem de eğitimcilere dayanılmaz bir başına buyruktuk olarak gözüküyor.

Zamanla gençler de bunu anlıyorlar; hiç değilse içlerinden bazıları anlıyor. Gerekli makamlarla pazarlığa oturacak bir komite oluşturuyorlar; sosyal büro ve telefon idaresiyle de konuşuluyor. İşte o andan itibaren saldırgan köpekler kafeslerinde kalabilir. Ağıllarına geri dönen kuzulara artık yardım ve anlayış göstermekten başka bir şey yapılamaz.

Max Weber bu ağıla "kurumların kılıfı" adını vermiştir. Ne anlama geldiğini biliyoruz. Çağdaş endüstri toplumunda yaşayan kişiler olarak bizler bu durumu çoktan kavradık. Yaşamımızı görünen ve görünmeyen duvarlardan oluşan bir labirent içinde geçirmemiz gerektiğini ve toplumlarımızın büyüyüp karmaşıklaşmasıyla bürokrasinin de durdurulamayan biçimde büyüdüğünü anladık. Bu durumu eleştirmek bayağı hale geldi artık. Bu duruma karşı gösterdiğimiz tepki de çoğunlukla dilsiz ve boşuna; çünkü son derece soğuk, yarım gönüllü. Bizi sıkıştıran ve üzerimize yüklenen bürokrasi aynı zamanda bizi hafifleten, koruyan, karmaşıklığı azaltan, kendi yaşamımız üzerindeki tasarrufumuzu yaratan şeydir; tüm bu hakları bürokrasi canavarından geri isteme hakkımız da vardır. Genelde tüm bunları bir süre önce biz ona teslim etmiştik. Özgürlüğün getirdiği tehlike bize büyük görünüyor, gerçekten de artık bir tek kişinin taşıyabileceği durumdan çıktı özgürlük.

Bu ikilemde salt İsveç'e özgü bir yan göremiyorum. Buna rağmen İskandinav refah devletinde insan ve kurumlar arasındaki temel çatışmayı aynı biçimde düzleştirmek için belirlenen stratejilerin gerçek niteliklerini açıklayan teorik analizler yanlış. Her iki taraf da birbirlerinin karşısına, başka bir yerde asla düşünülemeyecek bir durum içinde çıkıyorlar; tarihi suçsuzluk durumu içinde.

İster "sıcak hat", ister alkolizm, ister çocukların eğitimi, ister kent mimarisi ve sağlık ya da ücretlerin vergilendirilmesi olsun, İsveçliler her zaman kurumlarına karşı öylesine bir güven içindeler ki, sanki iyi olup olmadıkları asla tartışılamaz gibi. Bir İspanyol, bir İrlandalı, bir İtalyan ya da bir Fransız için bu davranış anlaşılır gibi değildir; bu ülkelerin vatandaşları için kuşku, bezginlik, güvensizlik ikinci bir huy haline

gelmiştir; Almanlar bile, ki yönetim karşısındaki uslu tutumlarından söz edilir hep, birkaç yıldan bu yana İsveçliler'le karşılaştırılamayacak kadar değişmiştir.

Bu güvenin mutlaka birçok nedeni vardır. En önemli neden, kuşkusuz İsveçliler'i kıskanmamız gereken bir deney zenginliğinde yatmakta. Buradaki politik gücün sahipleri insan aklının alabileceği en eski zamanlardan bu yana dünyanın öteki bölgelerinde hâlâ sürmekte olan bir durumu çoktan unutmuşlar; yani silahlı insan avını. Bu yüzden İsveçliler, resmi makamların, onların yalnız iyiliğini istedikleri konusunda inançlılar.

İsveçliler bu kanılarında haklılar. Tüm kent merkezlerinde beton gökdelenleriyle yükselen ve her yeri işgal etmiş olan kurumlar, aslında yabancı ama hep iyilik isteyen bir gücü simgeliyor; işte onları karşı konulmaz yapan da bu hep iyilik isteme durumu.

Böylece orada kurumların, öteki toplumların tanımadığı ahlâki dokunulmazlığı ortaya çıkıyor. İyinin gücünü azaltmak, denetlemek, ona karşı koymak — bunu ancak kötü ruhlular düşünür. Bu güç de böylece karşıkonulmaz biçimde giderek büyür, gündelik yaşamın her türlü aralığına sızar, insan davranışlarını, özgür toplumlarda örneği olmayan bir biçimde nizama sokar.

Bu kurumsal aygıtlar böylece gelirlerin en büyük kısmını ele geçirmekle kalmaz, ayrıca vatandaşların ahlâki değerlerine de el koyarlar. Dayanışma ve eşitlik, koruma ve yardım, adalet ve ahlâkı düzenleyen onlardır — bunların hepsi basit kişilere bırakılamayacak kadar önemli şeylerdir.

İnsan dışı bir aklın, tüm yaşam belirtilerini egemenliği altına aldığı görülmektedir. İnce dallara ayrılmış olan yoğun ağı, en ücra sendika hücresinden en uzaktaki çiftliğe kadar uzanmıştır. Ortaya çıkan en tipik biçimi ämbetsverk'dir, bu terimin karşılığını bulmak güçtür. Bu idari devlet kurumunun kaç şubesi bulunduğunu İsveç'te kimse bir türlü söyleyemedi bana. Kraliyet meclisinden biri, 75 kadar olduğunu belirtti; devletler hukuku profesörü olan birisi ise 200 kadar dedi. Sorduğum kişilerin hepsi yalnız bir tek konuda hemfikirdiler: Tüm bu resmi merciler, *nämnder, expeditioner, ämbeter, enheter, styrelser* ve *verk,* başka bir ülkede düşünülemeyecek kadar geniş özerkliğe sahip. Üstlerindeki meclis denetimi son derece ürkekçe ve eğer yetkili bir bakan onların işlerine karışmaya

kalkarsa haddini bildiriyorlar. Bana öyle geliyor ki, bu kendilerinden menkul hallerini aydınlanmacı mutlakiyet zamanından beri sürdürüyorlar. Dev gibi, marifetli, biraz eskimiş aygıtlara benziyorlar, bir çeşit tiyatro makinasına; zorla, ağır ağır çevirerek devlet işlerini döndürdükleri, o sırada da sahnede politikacıların göstermelik çarpışmalar sergiledikleri görülmekte sanki.

Parlamentonun hükmü altındaki memurlar, parlamentonun çok üstünde yer alıyorlarmış gibi. Aynı şey sendika merkezlerinin başındaki kişiler için de söylenebilir. Salt kendi kurumları adına değil, tüm toplum adına konuşur ve eyleme geçer gibiler. Açıklamalarında şu belirleyici cümleler durmadan tekrarlanıyor: "Burada toplumun müdahalesi gerekir." "Toplum buna izin vermez." "Bu yüzden toplum bununla ilgilenmeli." Bu tip açıklamalar daha yakından incelendiğinde *samhället* sözcüğünün "benim temsil ettiğim kurum" sözcüğüyle eşdeğerli olduğu görülür.

İyi ruhlu çoban —sözü burada tekrar ona getirelim— hep en iyiyi istediği için, hep haklı olduğuna inanıyor. Herşeyin en iyisini bilir durumunda olmayı görev sayıyor. Ona karşı eleştiri yöneltilirse zaman zaman belirli yerlerde birazcık geriye çekiliyor, ama kafasının ardındakini hep koruyup, zamanı ve yeri geldiğinde düşüncesini gerçekleştirebiliyor. İyi ruhlu çobanın kesinlikle şaşmaz olmasından ileri gelmiyor bu durum, şaşmaz olan ideal totalitedir. Çoban bu tolaliteyi hep eksik olarak ve şimdilik temsil eder. İliklerine kadar işlemiş olan eğitimciliğiyle amacına, yani insanları daha iyiye doğru düzeltmeye, ancak kısmen ulaşacağını bilir; terbiye ettiği öğrencilerine karşı sabır göstermesi gerektiğini, hepsinin idrakli olmadığını bilir.

İyi ruhlu çoban hakkında bir hüküm vermek güçtür. Eylemlerinin çift anlamlı olmasından gelir bu. Öylesine bir hizmet, varoluşa öylesine bir destek sunar ki eşi benzeri yoktur; ama aynı zamanda "yumuşak bir terör" de uygular ki bu da beni çok korkutmaktadır. Oysa —en iyi niyetle düşünürsek— çocukları kaçırsa, gazetecileri tutuklasa ve gençliğin üzerine kızgın köpekler salsa, o zaman ona küfretmek kolay olur; halbuki bedava tekerlekli sandalyeler sunar, işyerinde kadınlara erkeklerle aynı hakkı verirse, alkış toplar. Belki de ona tarafsız olarak bakabilmek mümkün değildir. Belki de ya iyi çoban olunur, ya da olunmaz. Bu toplumsal figürün

çoğalma hızını da insan ona göre ya memnuniyetle ya da korkuyla izleyecektir. Çünkü iyi ruhlu çoban bir kişi değil, kendisi bizzat bir kolektif ve tavşanlar gibi ürüyor. Başka hiçbir sosyal faktör böylesine üreyemez. Ve bu noktada, yani iş eninde sonunda kendi bedensel varoluşuna dayandığında, iyi çobanın da iyiliği son buluyor. İşte burada şakaya hiç tahammülü yok.

Bir süre önce görevli çocuk bakıcıları merkez örgütü, gelecekte artık çocuklarına kendileri bakma isteğini ortaya koyan İsveçli anne babalara şiddetle karşı çıkmış. Böyle bir müdahale demiş, iyi çobanlar, yalnız bakıcıların ekmeğiyle oynamakla kalmaz, aynı zamanda da karşılıklı dayanışmaya dayanan bir toplumun, insanın iyiliğini isteyen amaçlarına da ters düşer.

Bu derece ağırlıklı bir tanıtlamaya alıntılarla karşı gelmek düşünülemez. Gene de iyice anlamak istiyorum ve sözlüğü elime alıyorum. Şu açıklamayı buluyorum:

"Myndighet, myndig'ten üretilme. Kelimenin asıl anlamı 'gücü olan' demektir, germence *mundô*, 'el' sözcüğünden gelmekledir. Özellikle de ailedeki bağımsız kişilerin bağımlı kişiler üzerindeki gücünü kasteder: Anglosakson'ca, *mund* 'el', koruma, vesayet, vasi; geline ödenen başlık parası ve bu ödenti yüzünden ortaya çıkan vesayet. Bir diğer türetme de *myndling*, bir başkasının gücü altında olan. *Formynder* (vasi)."

Çok eski zamanlarda insanları bağımlılıktan kurtarmak solcuların isteklerinden biriydi. Birçok ülkede, korkarım İsveç'te de, devlete duyulan hayranlığın bir solcu inancı olmasını, kendi kendini yönetmenin ise burjuva dik kafalılığının belirtisi haline gelmesini aslında hiçbir zaman gerçekten anlayamadım.

Kimsenin Bilmediği Anayasa

Nefis bir sabah, hava açık, —Riddarsholmen'den bakıldığında başkentin altın gibi parıldayan kuleleri görünmekte— İsveç'in en yüksek yargıçlarından biri olan, hükümet müşaviri Gustav Petrén, Birger Jarl Torg'daki çalışma odasında oturmakta. Aslında oralardan geçmekte olan bir

gezginin cahilane sorularına cevap vermekten başka yapacak bir yığın önemli işi olsa gerek. Özür dileyerek yerde yığılı dosyaları gösteriyor.

Söz, politik sistemin ana ilkelerine geldiğinde bu karışık saçlı, kalın kaşlı güçlü adam saate bakmayı unutuyor. Memurlara has yumuşak ses tonu yabancısı olduğu bir şey. Bir de son derece ender rastlanan bir şey ortaya çıkıyor: doğuştan hukukçu olan birinin kayıtsız şartsız bağlanmışlığı.

"Hukuk," diyor, "İsveç'te yönetimin bir kolundan başka bir şey değildir. Yargıçlar, yönetimden gelir ve kendilerini mekanizmanın bir parçası sayarlar. Görevlerinin vatandaşı devletten korumak değil tam tersine devleti vatandaştan korumak olduğunu bilirler. Olağanüstü yasa denen bir yasayı anımsarsınız belki, yüksek mevkiili memurların dava edilmesini yasaklıyordu." Duymuştum, bunu uyuklayan bir meclis çıkartmıştı, ama hemen ardından yeniden geri çekilmişti. "Evet, kraliyet meclisi işlerinin yoğunluğundan ötürü yorgun," diyor Petrén. "En az altı parlamenter biliyorum ki, oy kullanmaları gereken taslakları anlamaktan acizler."

Bu yargıcın gün ışığına çıkarttığı acı alay, onu tekdüze düşünmeye sürüklemiyor. Zekâsı çok diyalektik, çok hareketli. Son derece üretici bir tedirginlik onu harekete geçiren. Bir konudan diğerine atlıyor, buyandan bir güzelliği, sistemin faydalı bir yanını ortaya koyuyor (İsveç resmi makamlarının açıklık ilkesini övüyor ve Remiss yönteminin iyi yanlarını açıklıyor), sonra birden ona yanlış gelen yanlarını eleştiriyor. Hemen tarihten söz ediyor ve öteki ülkelerden örnekler ve benzetmeler getiriyor. Bazen bir nedenden söz ederken ciddi mi yoksa alaycı mı olduğunu anlayamıyorum. "Olağanüstü yasanın her zaman bir iyi yanı oldu," diyor bir ara: "Bir yığın şikâyetçi yaşamlarını cehenneme çevirmeden beş bin kişi rahat rahat uyku uyuyabildi." Ben iyi bir hukukçunun aynı zamanda iyi bir alaycı olmasının zor olmayacağını düşünmüşümdür hep. "Sistemimiz," diye devam ediyor Bay Petrén, "çok eski temellere dayanmaktadır, Oxenstierna zamanlarına". (Axel Graf Oxenstierna 1583-1654 yılları arasında yaşamış ve kraliçenin vasisi olarak sınırsız güce sahip olmuş bir başbakandı.) "Güç dağılımı bize yabancıdır. İsveç devlet düşüncesinde checks and balances söz konusu değildir, bizde önemli olan yönetimin partisiz de sürekliliğini korumasıdır. Bu yüzden biz hukuk devletinden çok kanun devletine sahibiz. Kendi hakları üzerinde çok ısrar eden kişi, şekilci biridir."

"Ama Ombudsmann kurumu sonuçta bir İsveç buluşu," diye karşı çıkıyorum.

"Bu konuyu kapatın," diye sinirleniyor yargıç. "Ben de yıllarca hukuk Ombudsmann'ıydım; bugün gene olabilirim belki. Ama o göreve duyduğum ilgiyi kaybettim, çünkü bu görevi yapanların tüm güçleri 1976'da ellerinden alındı. O günden beri resmi daireler onun kararını yalanlayabilirler. Görevi göz boyamaktan ibaret olma tehlikesiyle karşı karşıya. Ben de buna katılmak istemedim."

Sekreter yargıcın öğle yemeğini getirdi. Masasının üzerine konulan bu sade yemek, naylona sarılmış bir domatesli sandviçten ibaretti, bir bardak çayı bile çok görüyordu yargıç kendisine. Belki artık gitmem gerek diye düşünüyorum. Ama Bay Petrén eliyle gitmememi işaret ediyor. Öğle yemeğini unutuyor. Konunun tam içine girmiş durumda.

"İsveç'te son sözü söyleyen hep yürütme gücüdür. Meclisin rolü çok görecedir. *Ämbetsverk*'lerdeki ya da komisyonlardaki uzmanlar yasa tasarılarını hazırlar. Bakanların etkisi de oldukça azdır. Onlar yalnız kabinede birşeyler söyleme hakkına sahiptirler ki orada da son derece güçlü etkiye sahip kişi başbakandır. Kanun tasarısı böylece ilgili komisyona gider. Meclis neredeyse otomatik olarak bunu onaylar. Kendisinin bir taslak hazırladığı görülmemiştir."

Bu güç dağılımının anayasanın öngördüğü kurallara uygun olup olmadığını soruyorum.

"Ah biliyor musunuz, İsveç'te kimse anayasayla ilgilenmez. Kimse onu bilmez. Bunun da tarihi nedenleri vardır. Bu yüzyılın yetmişli yıllarına kadar geçerli olan anayasa 1809'da tepeden inme olarak getirilmişti, çünkü devleti ele geçirme olayı yasallaştırılmak isteniyordu — bu olaya halk hiçbir biçimde katılmamıştı. İsveç kanunlarıyla hiç haşır neşir olmamıştı. Aslında parlamenter sistem İsveç'e gerçek anlamıyla 1969'da gelmiştir.

"Eski anayasada kral, merkeziyetçi bir konumdaydı. Politikacıların hoşuna gitmedi bu, böylece halka tüm egemenliği vermeye karar verdiler, tabii aynı anda ondan geri istemek üzere. Yeni anayasa taslağında vatandaş haklarının neler olduğa da unutulmuştu, sonra birkaç kişinin dikkatini çekti durum ve anayasaya kondu. Bu yeni anayasa da tıpkı eskisi gibi, egemen olana yani halka, anayasayı oylama olanağı tanınmadan kabul edildi. Bu da belki tipik bir durumdur."

Teşekkür edip bu açık sözlü adamın yanından ayrıldım, tüm zekâsını bir yığın tozlu dosyayla uğraşmaya harcayacak diye de kendi kendime hayıflandım. O, yazıların üzerine eğilip domatesli ekmeğini yerken, kentin eski bölümündeki nefis lokantalar yakışıklı işadamlarıyla dolup taşıyordu. Bunlar nefis yemeklerle iyice doyduktan sonra öğleden sonra saat üç buçukla bond çantalarını kapatacaklar ve kredi kartlarını çıkartacaklardı.

Bu arada iki üç kitabevine girip İsveç anayasasını aradım. Bu isteği göstermekle karşımdakileri iyice şaşırtmıştım. Yardım edememenin üzüntüsünü vermiştim onlara. Sonunda bilgiden yoksun tüm yabancıların demir attıkları İsveç Enstitüsü geldi aklıma. Hoş bir bayan, depoda uzun süre aradıktan sonra istediğim metni uzattı bana, İsveççe ve İngilizce olarak, üstelik de bedava; bu metni incelemek için otelime döndüm.

Aslında anayasaları okumaya bayılırım. Konunun uzmanı değilim, çok amatörüm, ama burjuva toplumları çağının en hoş buluşuyla karşı karşıya olduğumuzun farkındayım. Katıksız Marksist arkadaşlarımın, anayasaları egemen sınıfın göz boyama tatbikatı, yalnızca anlamsız bir formalite olarak görmeleri bana hep budalaca gelmiştir. Solcuların sözümona "burjuva" hak ve özgürlüklerinden vazgeçmeleri her seferinde ve çoğunlukla da kanlı bir biçimde öç almıştır. İsveçliler'in temel haklarından söz eden hükümet biçimlerini içeren ilk iki maddeyi büyük bir zevkle okudum. Başka ülkelerin anayasalarında yer almayan bir niyet açıklaması bile bulunuyor burada:

"Devletin önemli görevlerinden biri de iş, ev ve eğitim hakkını korumak ve sosyal bakımı, sosyal güvenliği sağlamak ve iyi bir yaşam düzeni yaratmaktır." Kuşkusuz bu madde, tıpkı açık bir mülkiyet garantisinin verilmemesi gibi, sosyal demokrat hegemonya dediğimiz şeyi açıklamaya yeterli.

Ayrıca Bay Gustav Petrén'in eleştirisinde haklı olduğunu da gördüm. İsveç anayasasının anayasa mahkemesi gibi bir kurum tanımaması da ağır geldi bana. Meclis ya da hükümet ya da herhangi bir makam anayasaya aykırı bir kanun, kararname ya da yönetmelik çıkartırsa ne olacaktı? Hiçbir şey olmayacaktı, çünkü madde II, paragraf 14 şöyle söylüyordu: "Bir mahkeme ya da başka bir kamu kurumu anayasanın öngördüğü düzenlemelere aykırı düşen bir kararnameyle karşılaşırsa, bu kararname uygulamaya konmaz. Bu kararname meclis ya da hükümet tarafından

çıkartılmışsa, anayasaya aykırılığı ortaya çıkınca uygulamasından vazgeçilmelidir." Bu düzenleme o derece garipti ki, kimse bugüne kadar böyle bir uygulama yapmayı düşünmemişti.

Bu *"hükümet biçimi"*nin (İsveç anayasasının resmi adı bu) diğer birçok bölümü de yanlışlıklar ve kötü ödünlerle dolu, örneğin monarşiyle ilgili bölüm. Tipik figüran muamelesi gören zavallı kral, başlıkta bile sıfatının unutulduğuna tanık oluyor, haklar verilmiyor kendisine, sadece bir yığın kısıtlama titizlikle sıralanıyor, sanki "devletin şefi" hem tutulmak hem de bırakılmak isteniyor. Aynı şey devlet kilisesi için de söz konusu, kilise anayasanın babaları tarafından ne kabullenilmek ne de yok edilmek isteniyor, bu yüzden "geçiş maddeleri" adlı bölümde ancak bir dipnot olarak yer alıyor din. Metin genel olarak can sıkıcı bir görev denemesi etkisi yaratıyor. Bu dili kafa göz yararak konuşan bir yabancı bile, metnin ne sevimsiz olduğunu anlamakta güçlük çekmiyor; hele eski İsveç kral yeminleri ve kral vaatlerinin olağanüstü üslupları düşünüldüğünde. Aşağıda sıralayacağım şekildeki anlatımları halk benimsemiyorsa kabahat kimde:

"Meclis basın özgürlüğü ile ilgili temel kanunları çıkartmadan önce yasakoyucu komisyonun raporunu almak zorundadır, kamusal belgelerle ilgili haklar üzerine olan kanunu dikkate almak zorundadır, 2. madde çerçevesindeki kanunlar, paragraf 1, paragraf 17-19 ya da 20, madde 2, ya da mahalli idareler tarafından vergilendirme kanunları, paragraf 2 ya da 3 içerikli kanunlar ya da 11. madde çerçevesindeki kanunlar; tüm bu kanunlar, kişiler için ya da genel açıdan bakıldığında anlam taşıyorlarsa kanunları çıkartabilirler. Bu hüküm, sorunun yapısı açısından önemsiz ise, ya da kanun önerisinin ele alınmasını ortaya büyük rahatsızlıklar çıkartacak şekilde geciktiriyorsa geçersiz sayılır."

Bu cümleler İsveç kentlerinde rastlanan devasa mavi levhalar üzerine yazılmış sonu gelmek bilmeyen, anlaşılmaz saçmalıkları anımsatıyor; bu levhalar araba kullanan İsveçliler'in yolları ve meydanları kullanmalarını engellemekten başka bir işe yaramıyor. Park yasaklarını incelemek o kadar çok zaman alıyor ki, onları okumak ve anlamak isteyen birinin önce park yeri bulması gerekiyor. Mantık karmaşası çıkıyor ortaya, söz konusu karmaşadan bu müthiş edebiyatın yazarlarına 200 kron ödeyerek kurtulabiliyor insanlar.

Belki de İsveçliler'in bu ve benzeri karalamaları hafif bir gülümsemeyle geçiştirmeye hakları vardır. Belki de benim anayasayı öğrenmek için gösterdiğim ilgi tamamen Almanlar'a has bir saplantıdır, çünkü ben bir halkın acıklı tarihinden doğup gelmiş bir kişiyim ve kendini yönetenlerden bu yüzden vebadan korkar gibi korkarım. On dokuzuncu yüzyılın Anayasa mücadeleleri olmadan Alman demokrasisinden —such as it is— söz etmek mümkün olamazdı; ayrıca düşünülecek olursa, Federal Alman Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana Bonn'un temel yasası çerçevesinde dönen sert ve kızgın tartışmalar da, ancak 1848'deki yarım kalan devrimin tamamlanması olarak görüldüğü zaman anlaşılabilir.

İskandinavya'da bu tip şikâyetler söz konusu olmayabilir, insan kendi özgürlüğünü korurken bir kâğıt parçasına bağımlı olmayabilir. Okunması son derece güzel olan anayasalara Latin Amerika diktatörlüklerinde de rastlanıyor. Bilindiği gibi Stalin, Sovyetler Birliği'ni görülmemiş bir kitle terörüyle sarsmaya karar verdiğinde, yani 1936'da, Sovyet vatandaşları için akla gelebilecek tüm insan haklarını içeren bir anayasa yaptırdı. Anayasa hakkı ve anayasa gerçeği arasında uçurumlar olabilir. Bunu hem olumsuz hem de olumlu anlamda almalıyız. Bu yüzden pays légal'in sıkıntı verici niteliği neden bizi korkutsun ki, pays réel taze, özgür ve endişesiz yaşayıp gittiği sürece?

Kitapları bir kenara koyup pencereden gururlu kentin parlayan damlarına baktım, üzerlerine eğik ekim ışıkları vuruyordu. Masanın üzerinde küçük arşivimin gazete kupürleri hışırdıyordu, makaleler İsveç özgürlüğünün gariplikleri̇ne göz kamaştırıcı bir ışık tutuyordu. Eleştirmenlerin heyecanlı nutuklarını anımsadım ister istemez. Onların sataşmaları resmi dairelerin cesaretine, bürokrasinin bağnazlığına, iktidarın dar kafalılığına örnekler getiriyordu. Makaleleri okunuyor, birkaç gün tartışılıyordu, sonra rafa kaldırılıyordu.

Sesleri kulakları tırmalıyordu, hatta bana isterik bile geliyordu, ama bu onların azınlıkta olduğunu gösteriyordu. Verdikleri örnekler somutlaştıkça da haklı olduklarına daha çok inanıyordum. Tedirginliklerini kavramsal hale getirmeyi denediklerinde, söylemek istedikleri şeyler bana zayıf görünüyordu. Teorik yapı malzemelerini çok uzak toplumlardan almışlardı; kolektivizmden, korporatizmden, totalitarizmden söz ediyorlardı. Söylemek istedikleri şeyleri anlıyordum, ama ben sözünü ettikleri rejimlerin birkaçını

tanıyordum, üstelik de bu ülkeleri yalnız kitaplardan bilmekle kalmıyordum, bu soyutlamalar orada gerçeğe dönüşmüştü.

Pencereden dışarıya bakıyorum ve Värmland'ın boşaltılmış yerleşim merkezlerini, Sergelstorg'da telefon kabinlerinde telleri kesen on dört yaşındaki çocukları, Södermalm'ın kayalık parklarında dolaşan deli ama hoş yaşlı hanımları düşünüyorum; gerçek İsveçli'nin gerçek yaşamının nasıl olduğunu tasarlamaya çabalıyorum; Mälaren karanlık bir manzara oluşturdukça, kendimi ne kadar zorlasam da Mussolini İtalyası'nı, ya da Honnecker Almanyası'nı çağrıştıran eleştirmenlere daha az inanmaya başlıyorum; bu değişik ülkenin sorunlarını düşünürken akıllarında o ülkeler var. Işığı yakıyorum ve en aklı başında, en ciddi, en önemli makaleleri bir kez daha gözden geçiriyorum; onların analizlerini böyle çıplak, böyle gölgesiz yapan şeyin ne olduğunu sanırım anlamaya başlıyorum. Bir şeyi unutuyorlar, o da geçmiş. Bu da onların soluklarının böyle kısa ve düz olmasına neden oluyor. Ben asla istenmeyen öğütlerde bulunacak adam olarak görmüyorum kendimi, sadece kendi kendime konuşuyorum, kafamdan geçen şeyleri söylüyorum. Örneğin diyorum ki: İsveç tarihini bilmeyen biri, günümüzün ortaya çıkarttığı bilmeceleri asla çözemeyecektir.

Kurt Duvarı

Stockholm'ün hemen hemen iki saat ötesinde, Uppland'ın kuzeyinde İsveç doğası hemen soyunur ve insansızlaşır. Ama bu görüntü aldatıcıdır. Burada kazı yapmaya başlayan biri, prehistorik yerleşimlere rastlar, terkedilmiş bir kilisenin temellerini bulur, biraz ötede de atılmış bir çekice rastlar. Sabırlı ve iyi bir haritaya sahip gezgin, bu tekdüze görünen, düz ormanlık bölgede başka şeyler de bulacaktır: ilk endüstriyel toplumun küçük bir mucizesini. Leufsta Bruk, bugün sessizce orada duran yerleşim merkezi, büyük otoyolların kenarında düşler görmektedir; ziyaretçiyi bugünden kopararak on sekizinci yüzyılın ütopik devlet yapısının bozulmamış bir görünümüyle karşı karşıya getirecektir: Merkezde çevresi parkla sarılı patron evinin görünümü büyük su deposuna yansımakta — doğa güçlerini insan aklı sayesinde yapay olarak hidrolik sisteme çeviren su; suyun diğer tarafında simetrik bir dizi halinde yöneticilerin, demircilerin ve yamakların evleri; yanında okul, eczane, doktorun evi; çanı tüm topluluğu çalışmaya çağıran

tahta kule; Kuzey Avrupa'nın en güzel barok çanına sahip olan küçük, yalın ama aynı zamanda gösterişli kilise.

Bu olağanüstü yerin asıl varlık nedeni olan demir işçiliği doğal olarak artık yok olmuş, en son kalıntıları otuzlu yıllarda sökülmüş. Şatonun girilemeyen kütüphanesinde saklı eski gravürler izleyiciye burayı yapanların akıl almaz teknik enerjileri hakkında bilgi verebilir. Bugün bile, yapısal açıdan yoksul, az sayıda insanın yaşamış olduğu bu bölgenin üç yüz yıl önce dünyanın en büyük demir çelik ihracatını yapan yer olması mucize gibi gelir. Bu tip toplumların planlayıcı yapısında billurlaşan sosyal fantezi olmadan, bu teknolojik başarıyı anlamak mümkün değildir. Tesis orada oturan herkese, kendisi ve ailesi için ömür boyu iş ve ev sağlamış, eğitimi getirmiş, bakımı getirmiş, doktor ve yaşlılık bakımını gerçekleştirmiş; ayrıca kültürün sesi de, yani Johan Niclas Cahman'ın orgu —çeşit çeşit flütler, müzik araçları, insan sesi— hepsi, herkes için vardı orada. Bu ataerkil ütopyada, modern İsveç refah devletini farketmemek için insanın sağır ve kör olması gerekir.

Leufsta Bruk yabanıllık içinde bir ülke parçası, bir düzen, güven ve disiplin kalesi. Onu dış dünyadan yüksek bir duvar ayırıyor, içinde hayvansallığın kırılmaz güçleri pusuya yatmış. Bu duvarın yalnız sembolik bir anlamı değil, pratik bir amacı da vardı: Topluluğu kurtlara karşı korumak.

Västerâslı on yedi yaşındaki L. ülkesinin tarihiyle son derece ilgili. Tarihçi olmak istiyor. Liseyi bitirmesine iki yıl kala öğretmeni ona yaş tahtaya bastığını söylüyor. "Yaşanmış bitmiş şeylerle ne diye uğraşacaksın? Bunun bir anlamı olduğuna inanıyor musun? Gelecekle ilgilensen daha iyi edersin. Tarih hiç de doğru olmayan bir uğraş. Şu ders çizelgemize bir bak. Toplumbilim ve gene toplumbilim: işte düşüncemizi yoğunlaştırmamız gereken bu!"

Bo Wingren'in yazdığı Stockholm müze rehberi 49 kurumu içeriyor, Liljevalchs sanat müzesinden tütün müzesine, Millesgârden'den tıp tarihi müzesine kadar. İstenirse eski birahane araçları, eski el sanatları araçları, eski toplar, eski postacı borazanları, Çin bronzları, Strindberg'in yazı masası, gerçek elbise fırçaları, Kontes von Hallwyl'in sahte Breughels'leri, yirmili yıllardan kalma motosikletler ve egzotik kelebekler görülebilir.

Eksik olan tek şey İsveç'in siyasal tarihini anlatan bir müze. İsveç gücünün 17. yüzyılda akıl almaz bir biçimde nasıl genişlediğini görebilmek umuduyla Narvavägen'deki Tarih Müzesi'ne giden biri, orada hayal kırıklığına uğrar. Siyasal olmak yerine etnografik ve kültür tarihiyle ilgili olan koleksiyonlar, sadece Vasa zamanına kadar gelir. Ondan sonra kimsenin ilgilenmediği izlenimini veren bir boşluk vardır.

İdeolojik itilme mi? Politik otosansür mü? İnsanın kendisi için yaratmayı tasarladığı görünüme uymayan bir geçmiş korkusu mu? Her ne halse, resmi izinli bellek, geçen yüzyılın yetmişli yıllarından öteye gitmiyora benziyor. Halk hareketinin, sendikaların ve sosyal demokrasinin sosyal tarihine çok önem veriliyor, filmlerde, okul kitaplarında, bilimsel monografilerde ve sergilerde, roman ve televizyon dizilerinde yaygınlaştırılıyor; bu anlatımlar içinde sık sık bir zafer edasına da rastlanmıyor değil, anlaşılır ama kendi kendine yaratılmış bir sloganla: Karanlıklardan ışığa.

İsveç entelektüelleri kendi halkının en büyük başarılarından gocunuyor, sanki başarıları yük görüyor izlenimini ediniyor insan. İsveç'in modern anlamda ulusal en eski devlet olduğunu savunan tarihçiler var. Marx'ın *Manifesto*'da sözünü ettiği "aklı kara feodal haydutlar" daha önce hiçbir yerde sıkı organize olmuş merkeziyetçi devletin yararına bu şekilde parçalanmamıştır. Yönetim konusunda bir dâhi olan Oxenstierna, Napolyon'dan iki yüz yıl önce valilik sistemini bulmuş, krallığın her bir bölgesine valiler yollamış ve onlara tüm yetkiyi vermiştir; bunlar kralın politikasını bölgenin çıkarlarına karşı bile olsa korumakla yükümlüydüler ve bu amaçla emirlerinde orduları bile vardı. Ayrıca o, ilk milli atlası yapmış ve dünyanın ilk merkez bankasını kurmuştur. Vesaire. Ülkenin bugünkü durumu açısından bütün bunların bir anlamı var mı, yok mu? Neden hiç kimse güya gereksiz olan "partiler kavgası"yla, hem kınanan hem de övülen "karmaşa" ile dolu "Özgürlük Devri" ile ilgilenmiyor? İsveçli okul çocuklarının İsveç'in büyük güç olduğu devir hakkında bilgi edinmelerinden çok, sosyal demokrasinin uluslararası dayanışması için Üçüncü Dünya ülkelerindeki baskı hakkında bilgi edinmeleri belki beğenilecek bir tutumdur, ama İsveç'in ne olduğu, neden böyle olduğu sorusu acaba Güney Afrika ırkçı rejimini ya da Orta Amerika'daki özgürlük

hareketlerini inceleyerek öğrenilebilir mi? Sadece soruyorum, yoksa kötü niyetim yok.

"Kendi tarihini yok etmek belki de İsveç sosyal demokrasisinin yaptığı en büyük ideolojik hata," demişti bir gün Norveçli bir tarihçi bana. "Bu kadar eski bir millet hangi mirasa konduğunu bilmeden, ne yaptığını nasıl bilebilir? Bu sistematik unutkanlık ilerde yaşayacağımız bir kriz anında intikamını alacak."

Gävleborg Län'da yaşayan Hans Hagnell dünyanın en kuzeyinde bulunan bir şatoda oturuyor. Büyük salonlarda Gustav devri koltukların yanında ellili yılların mobilyaları da var. Çevrenin feodal havalı olması bu yaşlı madencinin canını sıkıyor. Eski ayakkabılarını ve yamalı pantolonlarını atmayarak bu durumu protesto etmeye çalışıyor. Buna karşılık porselen koleksiyonunu, birkaç milyon kron ettiğini duyar duymaz hemen bir müzeye devretmiş. Çok konuşkan olan bu ince beyaz saçlı adam veda etliğim sırada bana 18. yüzyıldan kalma bir paravanayı gösteriyor. Çok resimli olan bu paravananın bir kanadında dört maymun var; flüt çalan birinin müziği eşliğinde önde dans ediyorlar. Maymunlar kim? Flüt çalan kişi kim? Bölge yöneticisi bana bu resmi neden gösteriyor, acı gülüşünün anlamı ne?

Kraliyet meclisi milletvekillerinden B. seçimlerden üç gün sonra bana bir pusula gösteriyor. "İsveç halkının seçilmiş temsilcilerinden biri olduğumun tek ispatı işte bu kâğıt parçası," diyor. Yazıya daha yakından bakıyorum. Bir bilgisayar tarafından yazılmış, vergi dairesi tarafından verilmiş, herhangi bir memur da imzalamış. "Gördüğünüz gibi bizde milletvekili olmak hiç de önemli bir şey değil," diyor Bay B.

Şimdi şaşırma sırası inatçı orta Avrupalı olan bende. Bu olay teknokratik çirkinliği, iğrenç akılcılığıyla bana inanılmaz geliyor. "Eskiden," diyor milletvekili, "bu gibi belgeler kral adına düzenlenirdi."

Bir yabancı için İsveç'te başka bir kurumun değil de vergi dairesinin seçimlerden sorumlu olması anlaşılır bir şey değildir. Bu tip utanmaz, el koyucu istekler başka ülkelerde vatandaşlara yöneltilmiş olsa, ortalık ayağa kalkardı. Bay B.'nin elindeki bilgisayar notunun bende yarattığı bulantı

İsveç vergileriyle ilgili değil. Benim skandal olarak nitelendirdiğim bu notta anlatım bulan bütün sembolik biçimlerin kaba küçümsenmesi.

Burada bürokrasi, parlamentoya açık olarak, onurunu bir şey sanmamasını söylüyor ve bizim gözümüzde yalnız bir tek kanun vardır diyor, ünlü "Jante kanunu"; Norveçli yazar Aksel Sandemose tarafından yapılan bu kanun şunu söylüyor: "Bir kimse *olduğunu* sanma sakın, bir kimsenin *seni* bir şey sandığını sanma sakın, *bize* söyleyecek bir şeyin olduğunu sanma sakın."

Biçimin yıkılması, bu toplumun tarih bilincinin çökme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunun bir başka belirtisi. Sosyal demokrasinin egemen kültürü, onsuz politika yapılamayan sembolik uzantıyı unutmuş. Bu hata çok pahalıya mal olabilir.

Bay B.'ye gelince, kendisi tutucu partiden. Gene de militanlığından gelen sempatik çenebazlığıyla, söz konusu olan sorunun bir bölümüymüş etkisi yapıyor, sorunun bir kısmının çözümü gibi.

Värmland'daki Lesjöfors bugün 2000 insanın çalıştığı tipik bir *Bruks* tesisi. Akıl almaz modernleştirme çabalarına rağmen demir tesisleri kısmen eskimiş, ayrıca bu daldaki kriz yüzünden de epeyce sarsılmış. Tam bir yüzyıl boyunca ideal bir konumu olmuş: Yataklar kendi yöresinden gelmekte, ormanlar odun kömürünü vermekte, su da ucuz enerjiyi sağlamaktaydı; demiryolu ve büyük göller de satış yerlerine ulaşımı sağlıyordu. Tesiste atla dolaşma huyu olan "yaşlı Baron" zamanında işler yolunda gitmişti, Bruk da topluluğun gereksinimi olan herşeyle ilgileniyordu: ev inşaatları, kanalizasyon, elektrik, papaz, okul, eczane, su tesisatı, yolların aydınlatılması. Bruk herşeyi yapmaya hazırdı, hem işveren, hem sigorta, hem de yaşlılar yurduydu aynı zamanda, kimsenin eli boş kalmıyordu, ne koronun, ne spor derneğinin ne de nefesli sazlar orkestrasının.

Bugün bu geleneksel tesis iflasın eşiğinde. Tesisin sahibi olan aile tam tesisi elden çıkartmayı tasarladığı sırada, işçiler kendileri işletmeye karar vermişler. Ağır koşullardaki pazarlıklar sonucu 30-40 milyon kronluk sermaye eksikleri olduğu ortaya çıkmış.

Eylül sonu, henüz hükümet kurulmadan önce Sörmland'daki Brommersvik'e bir delegasyon gitti. Orada, bir sendika binasında sosyal

demokratların üst kademeleri büyük bir gizlilik içinde toplandılar. Olof Palme'nin uzun yıllardan bu yana orada küçük bir apartman dairesi vardı.

Uzun süre iktidar olunduktan sonra bu delegasyonun bırakılmasına karar verilmiş. Kabine henüz kurulmamıştı. Sorumluların hiçbiri hükümet programını duruma özel bir kararla, tatbik edilemez bir kararla yükümlemek yanlısı değildi. Uzun tartışmalardan sonra Lesjöforslu insanların istekleri reddedildi. Kasvetli bir havada vedalaşıldı. Maliye bakanı Slockholm'a döndü.

Ama Värmlandlılar vazgeçmediler, iki yaşlı metal işçisi Palme'ye Yngaren kıyısında yürüyüş yapma isteklerini ilettiler. Akşam gri mavi renkleriyle çökerken gezintiden geri döndüklerinde, geleceğin başbakanı tek başına bir karar vermişti. Lesjöforslular 30 milyonu almalıydılar.

Belki bu öykü bir masaldır, belki de değildir, ama anlamı apaçık. İsveç Bruk'u zorluklarla karşı karşıya. Müdür kurtarılması gerekenleri kurtarmaya çalışıyor, tesisin duvarları önünde ise rekabet, borçlanma ve işsizlik kurtları ulumaya başlamış, yani kriz kurtları.

Kriz

Bir görüşü insan defalarca kez dinlerse hemen kuşku duymaya başlar ondan. İsveçliler uysallığa bayılırlar, konformisttirler dememek için, yumuşak başlıdırlar diyelim, ayrıca kendi kendilerine yetmeye karşı eğilimleri olduğu da söylenir, güvenliklerini herşeyin üzerinde tutarlar denir. Bu tip savlar durup dururken uydurulmaz, ama gene de bir dedikodu sağlamlığı yatar temelinde. Belki öyledir belki de değildir. Belki onları anlatan ve durmadan başkalarına yayan biri, değişim belirtilerinin farkına varmıyordur, geleceğin ince işaretlerinin de; belki de asıl kastedilenleri kaçırıyordur.

Bu sonbahar karşılaştığım İsveçliler'in büyük çoğunluğu uyumsuzdu. Er geç, çekingen ya da sert, üzülerek ya da öfkeyle büyük model hakkındaki kuşkularını dile getiriyorlardı; henüz yirmi yıl önce elle tutulur bir yakınlığa gelen, bu mevcut toplumlar içinde en iyi toplumu eleştiriyorlardı. Projenin hayranları da bir gecede yok olmuş değildi tabii ki. Özellikle sendika merkezlerinde ve sosyal demokrasinin yüksek kademelerinde birçok kişi,

eskiden olduğu gibi hâlâ iyimserliklerini koruyorlar. "Elde ettiklerimizle övünebiliriz," diyorlar, "daha da fazlasını elde edeceğiz." İşlerin bu şekilde yürüyeceğinden eminler. İsveç toplumundaki gittikçe artan hastalığın farkındalar ve buna karşı kullandıkları ilacın miktarını artırıyorlar. Ekonomi söz konusu olduğunda bu daha fazla deficit spending anlamını taşıyor, devlet harcamalarının artırılması, sıkı kontroller, her ne pahasına olursa olursun büyüme. Önemli bir sendika ekonomisti olan Anna Hedborg gittikçe büyüyen işsizliği şu anlaşılır basit nedenlerle açıklıyor: "Bölgesel eşitsizlikler, eskimiş cinsiyet sorunları, eksik eğitim, bakımsız çocuk yuvaları ve kötü vergi ahlâkı." Çözümü ise basit: daha çok bakım, daha çok merkezi vergilendirme, daha çok devlet. Endüstriyel zenginliğin, devlet refahının bir sınır tanıyıp tanımadığı sorusuna ise sadece bir Hayır'la cevap veriyor. Bu görüşü paylaşan yalnız o değil. Başbakanın bir danışmanı da bana İsveç'in gelecekte de Avrupa için örnek oluşturacağını garantiledi. Disiplin, doğruluk ve birliktelikle, gelecekte de büyük bir konjonktür bekleniyor, dedi. Sol ve sağ teknokratlar, her ne kadar yöntemde değilse de, bu inançta hemfikir.

Bu güvenleriyle azınlıkta kalmış olabilirler. Halkların ideolojilerden daha ileri olduğu görülmüştür, halkın duyarlılığı politikacıların onlara yutturmaya çalıştığı doktrinlerden daha zengin olabilir. İsveç krizi gelip geçici bir eritme sorunundan daha önemli bir şey olabilir, eskiden kalma reçetelerle iyileşecek ekonomik bir ara düşüş olmayabilir. Her yere yayılmış olan hizmet toplumu geçici güzel havalara benziyor olabilir ve bunların gizli politik ve ahlâki değerleri, şimdi, gidişatın ağırlaştığı bugünlerde ortaya çıkabilir.

Bunun bir göstergesi "politikacıları küçümseme" olarak ortaya çıkıyor. İyi niyetli birçok gözlemci bu durumu üzülerek karşılıyor. "İnsan güvenmek zorunda!" dedi bir siyasal bilgiler profesörü bana. Neden zorundaymış acaba?

Yalnız gençlerde değil second thought, dünün ve evvelsi günün zafer kazanmış kişilerinde bile açıklanması zor bir sıkıntı var. İsveçliler'in sevimli bir biçimde "gri sosyaller" dedikleri işçi hareketinin eski tüfekleri yalanın ne olduğunu bilmeyen kişiler. Tüm ülkenin onlara karşı gösterdiği güven

hemen anlaşılıyor. Onların kuşkularını açıklamaları zor. Dikkatli bir biçimde ve vefa sınırları içinde dile getiriyorlar bunu.

Refah devletinin mimarlarından biri olan Per Nyström, Göteborg'da Tage Erlander'in sözlerini tekrarlıyor: "İnsanlar *biz* yerine *onlar*'dan söz etmeye başladıklarında işçi hareketi tehlikeye girmiş demektir." Sendika yönetimlerindeki güç odaklaşmasını, resmi makamların cesaretini, merkezden uzaklaşmayı, etiket sahtekârlığını, yani taşradaki çok güçlenmiş bazı merkezi idarelerin etiketlerinin değiştirilmesini, sanki adres değişikliğiyle konu çözümlenebilirmiş gibi davranılmasını eleştiriyor.

Gavle'deki Landshövding Hans Hagnell ıslattığı işaret parmağını havaya kaldırıp: "Stockholm'deki politikacılar politikayı böyle yapıyorlar," diyor. Memur sendikaları kendi hizmetini kendin yap mağazalarına dönüşmüş, resmi işsizlik istatistiği sadece kendini aldatmaya yönelikmiş. Kendi makamınıysa yörenin çıkarları için ve yöreyi merkezi hükümetin ağırlığı, dar kafalılığı ve cahilliğine karşı korumak için kullanıyormuş.

Politik vatanı dernekçilik olan yeni Kültür Bakanı Bengt Göransson İsveç'te tüm toplumsal gereksinimlerin devletleştirilmesi sonucu, kişinin kendi inisiyatifindeki çokrenkliliğin kaybolmasından şikâyetçi: "İnsanlar devleti sigorta şirketi gibi görmeye alıştılar. Vatandaş primini ödüyor, daha fazla ödedikçe daha fazla servis bekliyor karşılığında; daha pasif davranmaya başlıyor ve daha çok yalnızlığa itiliyor."

Sosyal demokrasinin egemen kültüründen daha uzakta olan kişilerin eleştirileri ise daha radikal. Stockholmlu entelektüeller arasında akıl almaz tartışmalara tanık oldum, bunlar alay için değil ama gerçekten kendilerine "Özgür düşünceliler" diyorlar; kendilerini İsveç kavramını tersyüz etmeye hazır görmekle kalmıyor, bunu yapmak zorunda olduklarına inanıyorlar. Diğerleri ise, tıpkı genç John gibi, tamamen sırtlarını dönüp tutuculara oy veriyor; aslında onlara en ufak bir sempati duymuyor ama bağlı olduğu sendika bir takım inatçı mevzuatla mesleki eğitimini engellediği için oy veriyor onlara; tıpkı eski Endüstri Bakanı'nın kendisini parti politikasının yolunacak kişisi olarak görmek istemeyip bundan sonra şiir yazmayı daha uygun bulması gibi; tıpkı "sıcak hat'ı, resmi boş zaman programlarından daha önemli bulan çocuklar gibi; tıpkı yaşamında ilk kez "ekonomik suç" işleyen yaşlı kadın gibi — bu kadın izinsiz işçi olan duvar kâğıtçısını

beğenip çalıştırmış, oysa vergi dairelerinin keyfine bakılacak olsaydı, son yıllarını karanlık ve kirli bir izbede geçirmesine göz yumulacaktı.

İsveç basınının *grand old men*'lerinden biri olan Harald Wigforss, ki kendisine Göteborg'daki Royal Bachelors Club'da rastlanır, neşeli ve umursamaz bir biçimde bana şunları söyledi: "Bugün İsveç'in her yanında huzursuzluk görülüyor, resmi dairelere güven duyulmuyor, grass-root hareketi, vatandaş inisiyatifleri, kaçak işçilik, sendikalarda karşı koyma, partiden ayrılmalar — yani tek kelimeyle her yerde anarşinin soluğu hissediliyor."

Burada olanlar hakkında kesin bir şey söylemek güç. Bazıları normalleşme oluyor diyor; İsveç diğer batılı endüstri ülkelerinin durumlarına yaklaşıyor, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana oynadığı özel rolü kaybediyor. Belki de söz konusu olan yeni, beklenmedik sonuçlara gebe moleküler bir öğrenim sürecidir. Her ne halse, bu çeşit bir yeraltı hareketini hemen ahlâki açıdan reddedenler çok kolay bir yol seçmiş oluyorlar; kendilerinin beğenmediği herşeye inanılmaz diye, egoizm, namus eksikliği ya da dayanışma azlığı diye bakanlar yanılıyor.

Bu küçümsemelerde ortaya çıkan ahlâki katılık, İsveç toplumunun karşı karşıya olduğu karmaşanın bizzat bir parçası. Dünya görüşü politikayı sadece iyi ile kötü arasındaki bir savaş olarak algılayan biri, şimdi içinde bulunulan sistem krizini kavrayamaz. Ebedi vasiler ise akılsız insanların aklını başına getirmek ve onları günaha girmekten korumak istiyorlar. Ama sorunu kaçırıyorlar. Her yeni nizamnameyle yeni delikler açıyor, öngörülemeyen bir tehlikeyi azaltacağını sandıkları her kontrol önlemiyle tehlikeyi artırıyor ve kurumların yapılarını daha fazla yoğunlaştırdıkça, onları içten ve dıştan gelecek bozulmalara daha yatkın kılıyorlar.

Gittikçe büyüyen yönetilememe durumu, merkezleri şaşırtıp tedirgin ediyor, yalnız İsveç'te değil tabii. Ama İsveç'te, Maniheizm'in özel, derin köklerinin olduğu bu ülkede, iyi niyete dayanma aldatmacası çok çabuk tutuluyor; iyi niyet yeterince iyi olmadığı zaman, bir sorun çıktığında herşeyi siyah-beyaz olarak görenler hemen pes ediyor.

İyi yürekli çoban, dünyanın iyi ve kötü niyetlerle idare edildiğine inanıyor. Hesaplılığa inanıyor, yani toplumsal olaylara egemen olunabileceğine. Ama belki de bu çılgın bir düşüncedir? Belki de iyi kalpli

çoban münasebetsizin biridir? Belki de —teorik olarak söyleyecek olursak — insan evrimi çileci bir süreçtir?

Çok eski bir düşüncedir bu. Eski Yunanlılar bile biliyordu bunu. Trajik alay ve "görünmez el" düşüncesinde durmadan ortaya çıkmıştır bu düşünce. Marx bile, insanın haberi olmadan ve istekleri dışında, tarihi eğilimlerin gelişebileceğine inanıyordu.

Yani, bir ülkede yaşayan insanlar kendi kuramlarından uzaklaşıyorlar, ekonomilerinin gittikçe büyük bir bölümü "batıyor", —kendi kendine yardım ve bakım işi gibi— yeni sosyal fanteziler ortaya çıkıyorsa o zaman insanların bozulan ahlâkından söz etmenin, istikrarsızlık ve kutuplaşmadan sızlanmanın anlamı yoktur. Tüm bunlar herşeyden önce yaşam işaretleridir. Kendi amaçlarını belirtmeseler bile, insanların öz-devinimlerinde de, herşeyden önce var olana yönelik bir eleştiri söz konusudur.

Tüm bu varsayımlarda bir gerçek payı varsa, İsveç'te yalnızca ekonomik krizin söz konusu olmadığını söyleyebiliriz. Böyle olsaydı hastalık teknik buluşlarla giderilebilirdi. Doğal olarak krizin sonucunun nereye varacağı belirsiz. Sonuç yalnız karamsar tablolardan ibaret değil, aynı zamanda bir şans kapısını da aralamakta. Belki de bir gün bu kriz sayesinde İsveç toplumunun, çoğu kez üzerine toprak atılmış olan en eski tabakası, yani demokrasi taşı ortaya çıkar.

İTALYAN TAŞKINLIKLARI

Büyü

Milano cehenneminde, katedralin altındaki metro istasyonunda, bu bitip tükenmek bilmeyen koridorları pas rengine boyanmış olan kitle taşımacılığı cehenneminde, Berlin'de bulunan, şimdiye kadar hiç duymadığım Uluslararası Yüksek Gizli İlimler Akademisi adlı eğitim yuvasının varlığını öğrendim.

Her renkte pijama ve don satan, pırıl pırıl aydınlık bir vitrinin hemen yanında, tozlanmış başka bir vitrin dikkatimi çekti. Bu vitrinde pembe renkli titrek bir neon ışığının altında şu nesneler durmaktaydı: Beyaz pleksiglas bir kafanın üzerine konmuş kırmızı bir şeytan kasketi... istendiğinde plastik köpükten hayvanlar doğuran siyah saplı alüminyum bir çaydanlık (90 000 liret)... bonbon rengi tüylerden meydana gelen hüzünlü bir buket çiçek... sayısız güvercin sihirbazlığı yapılabilecek gizemli bir kutu (100 000 liret)... bir kurukafa ve bir yığın 100 000 liretlik fantezi kâğıt para çıkartan "Banca d'Amore", paraların üzerinde yetmişli yılların başlarındaki sosyoloji öğrencilerini andıran sakallı bir adamın resmi. Bu zengin eşya yığınının tepesinde asılı elle yazılmış levhada şöyle diyordu:

"Dikkat, İtalyan diplomaları devlet tarafından kabul edilmiyor. Uluslararası diploma almak isteyenler 059-68 5323 nolu telefona başvurmak zorunda. BÜYÜCÜ SİLVA, Berlin Uluslararası Yüksek Gizli İlimler Akademisi'nden aldığı yetkiyle gizli bilimler sanatının uzmanlarına ve amatörlerine diploma verir."

Duraksadım. Büyücü Silva ile bir konuşma yapabilme umudu son derece çekici gelse de telefonun kod numarası bana garip geldi. 059... Bu yer dağların ardında, Emilia bölgesi civarında olmalıydı, büyük bir olasılıkla da Canossa'da. Bu kadar uzağa gitmek niyetinde değildim. Telefon rehberlerinden öğrendiğime göre hiç de gerekli olmayacaktı oraya gitmek. İtalya'daki her büyük kentte bir düzineden fazla büyücü vardı, hepsinin de numaraları sarı sayfalarda mevcuttu.

Yerimiz çok olmadığı için burada yalnız birkaçının adını vermekle yetiniyorum:

Floransalı büyücü Joseph Cervino (İtalyan Hokkabazlarının Ulusal Lideri, A.N.D.D.I. derneği başkanı)... Yedi Yüzük büyücüsü... Dr. Marco Belelli (CISA Astrolojik Etüdler Uluslararası Merkezi Başkanı, Elios Büyücülük Nişanı Büyük Ustası)... Büyücü Firavun Tutankamun... Profesör Joseph, hokkabaz, kutsal Papa XXIII. Johannes tarafından insanlığı ve büyük iyilikleri için takdis edildi. (İtalyan Milli Hokkabazlar ve Ruh Düzenleyicileri Derneği onur üyesi ve Paris Metafizik Bilimler Enstitüsü onur diploması sahibi).

Daha fazla bilgi edinmek isteyenlere konunun uzmanı olan yayınları öneririm, özellikle de *Astra*'yı, *Corriere della Sera* gazetesinin aylık astroloji dergisini; bu dergideki ilanlar aklın almayacağı kadar zengin. İtalya'da eylemlerini sürdüren *Maghi*'lerin sayısı 100 000 civarında sanılıyor, sanatları uzmanlık dallarına ayrılmış: Kötü ruhları kovalayanlar, yıldız falına bakanlar, el falına bakanlar, kâhinler ve doğum öncesini bilenler, manyetizmacılar ve parapsikologlar, kahve falı bakanlar, şeytanları bilenler, radyoestetler, iskambil falı bakanlar, büyü yapanlar. Bunlar her yıl milyarlarca liret kazanıyor ve bu para karşılığında "herhangi bir problemi herhangi bir uzaklıktan çözüyorlar".

Birkaç yıl önce doğaüstü işlerde çalışanlar sendikal örgütlenmeye de gittiler; böylece şimdiye kadar çözememiş oldukları bir görevi, yani büyücülerin sosyal devlet içinde yer almalarını da halletmiş oldular.

Büyücüler sendikası Uaodi (Unione astrologico-occultistica d'Italia) bir meslek rehberi çıkartmış bile, ayrıca büyücülerin devlet sınavından geçmelerini öngören kanun teklifini de hazırlayıp meclise vermiş.

Genel sekreter Mario Davano "Biz artık diplomalı astrolog, diplomalı büyücü, bio-plasmatoloji uzman danışmanı gibi unvanların devletçe tanınmasını istiyoruz," diyor... "Böyle bir unvanı kötüye kullanan kişi disiplin cezasına uğramalı, hatta meslek rehberinden çıkartılmalı... Üyelerimizin resmi fatura kesmelerini ve kanunî katma değer vergisini ödemelerini istiyoruz... Buna karşılık diğer mesleklerle aynı muameleye tabi tutulmak istiyoruz, emekliliğimiz ve sigortamız olmalı."

"Büyücülerle uğraşarak nereye varmak istediğini anlamıyorum...Daha doğrusu ben bu konuyu çok iyi biliyorum... Batıl inançlı güneyliyi karşımda

görür gibiyim, kem gözlü bir lettatore ile karşılaşır karşılaşmaz mercan boynuzuna dokunur... Herhangi bir ermişin kanını arayan, mucizelere inanan hacıyı, uğurunu kaybettiği için ağlama krizi geçiren mafya şefini görür gibi oluyorum. Ama tüm bunlar folklorik klişeler! İtalya üçüncü dünya ülkesi değil! Kızılderili kabilesi de değiliz! Bilmiş ol... Cep kitapları dizisinde Vahşi Düşünce... Pizzacıda Levi-Strauss... Buna bayılırdın! Batıl inançlar ancak IBM ya da Coca-Cola kadar İtalya'ya has bir şey. Yoksa Almanlar'ın yıldız fallarını okumadıklarını mı sanıyorsun?"

Torinolu kadın arkadaşımın bu azarlamalarına karşı çıkamadım. Camilla Cedemas'ın *Casa nostra* adlı, birinci bölümünün adı "Torino'daki Şeytan" olan kitabını boşuna andım. Kitabın bu bölümünde şaşırtıcı biçimde, bu kentteki büyücülerin Fiat otomotiv sanayiinden daha fazla kazanç sağladıkları savunuluyor.

"Ee ne olmuş? Bununla neyi kanıtlamak istiyorsun? Piemonte'nin Papua-Yeni Gine yakınında olduğunu mu?"

"Hiçbir şey kanıtlamak istemiyorum... Frankfurt'tan uçağa biniyorum ve bir saat sonra tamamen fantastik bir bölgeye, mitomanlarla dolu bir ülkeye geliyorum. En iyi İtalyan gazetesini açıyorum ve kendimi dev bir lunaparkta buluyorum... Bayide beş yüz lirete satılan bu gazeteyle ruhlar tüneline giriyorum! Her köşede komplo, kışkırtıcılar, gizli bilimciler, melodramatik çete savaşları, akıl almaz saray entrikaları... Gerçekler buharlaşıyor. Gerçek fotoromana dönüşüyor. Televizyonu açmam yeterli, ne görüyorum ekranda? Cenevre'deki bir apartmanın canlılığını yitirmiş girişini. Kamera kendi kendine açılan bir asansör kapısına doğru yöneliyor. Asansör boş. Yukarıda koridorlarda Dr. Caligari'nin kabinesindeki gibi duvarın gölgeleri... Zavallı bir hizmetçiyle röportaj yapılıyor... Tamamen esrarengiz olan, üstelik de hiçbir anlam taşımayan bu polisiye sahneyle başlıyor günün haberleri. Görünmez kahramanı Arezzolu bir şilte fabrikatörü olan bayağı bir romandan yapılmış dizi filmin yüzüncü programı. Bir şeytan, paranormal bir kişilik: İtalya'nın en güçlü adamı. Bilinmez loncanın büyük ustası, düdük çaldığında bakanlar dans ediyor, generaller, parti başkanları, gizli örgütler dans ediyor. Bir şilte fabrikatörü! Özür dilerim ama, insan burada ne oluyor diye sorma gereksinimini duyuyor. Büyük bir yapıt mı yoksa paranoya mı? Bayağı edebiyat mı yoksa sihir mi bu dizi?"

"Yani bizi güvenilir bulmuyor musun?"

"Çılgınlığı huy edinmişsiniz diyelim, daha doğru olur."

"Yani biz normalin altında mıyız?"

"Tam tersine."

"Ne demek tam tersine?"

"Tam olarak bilemiyorum. Belki de paranormalsiniz. Bu yüzden *Maghi*'nizle ilgileniyorum."

"Bunlar telefon rehberinde bulunur mu sanıyorsun? Sana acıyorum! Gerçekten iyi bir büyücü, sarı sayfalarda bulunmaz."

"Peki nerede bulunur?"

"Sana bir iki adres vereyim. Adımı anmanı kesinlikle islemiyorum."

"Neden?"

"Çünkü uğursuzluk getirir."

"Ben büyüye, falcılığa, gizli güçlere inanmam. Yalnız bilinmeyene inanırım," diyor Lisa Morpurgo. Salonunda eski Milano burjuvazisinin çekiciliği var. Pencereler yabanıllaşmış bir bahçeye açılıyor, sarmaşıkların altında yeni gotik tarzda bir abide görülmekte. Bayan Morpurgo orta Avrupalı tarzda çok bilgili bir hanım, kendi deyimiyle *"un austriacante"*.

Politik ve ekonomik konular üzerine söylediği sakin, akıllı düşünceleri dinliyorum. Dolar kuru üzerine konuşuyor ("en yüksek nokta aşıldı")... Başbakan Craxi hakkında konuşuyor ("karizması olmayan bir şaşkın ve spastik iktidar açlığı içinde")... İtalyan basını üzerine ("hepsi konuşmak istiyor, ama hiçbiri dinlemeye niyetli değil"). Bariz gerçek, çok basit olduğu için, görmezlikten geliniyor... Anlaşma bozuldu.

Neden böyle? İletişimin sembolü, ikizlerin sembolü boş görünüyor; Uranüs ve Jüpiter muhalefette. İtalya iki yıldız işareti altında bulunduğu için de ülkenin kaderi daha bir güçleşiyor. Kuzeye boğa, güneye akrep egemen.

"Yanlış, tamamen yanlış! İtalya yarımadası daha çok koç burcunun dinamik etkisi altındadır, cumhuriyetin yıldız falında ikizler etkili olur. Ayrıca her yıldız falı dört unsurdan oluşur; Su, hava, ateş ve toprak...

Cumhuriyet 18 Haziran 1946'da kuruldu. Bu tarihte asla bir toprak işareti yok çevrede. Bu yüzden bu devletin otoritesi yok. İş beceremez. Yalnız kişisel çıkış önemli. Hayatta kalmasını ona borçlu."

Otuz yıldır Roma'da çalışan Güney Tirollü astrolog Francesco Waldner böyle karar veriyor. Onunla konuşmak isteyen biri, Tiber nehri kenarındaki küçük, zevkli döşenmiş bekleme salonuna alınıyor. Tıpkı moda olmuş bir doktorun muayenehanesinde olduğu gibi, bekleme sırasında renkli parlak dergilere bakılabiliyor. Ölçülü bir süreden sonra müşteri etkileyici bir konsültasyon odasına alınıyor.

Altın suyuna banılmış mercekler ve astrolojik tabelaların önünde yer alan masanın başında bu küçük *Mago* büyük bir koltuğun içine gömülüyor. Bir an Franz Josef Strauss ile olan benzerliği beni şaşırtıyor. Kısık, perdeli gözlü bu kendinden emin adam, dizlerini kendine doğru çekmiş koltuğunda oturuyor ve sık sık hareketler yaparak, neredeyse oynayarak "dünyanın en eski deney bilimi" hakkında bilgi veriyor. Durmadan da Kreisky, Pompidou, Spadolini gibi müşterilerinin adını anıyor. Verdiği hükümler uydurma değil, tamamen elle tutulur şeyler; doğaüstünün gizemli örtüsünü örtünmek yerine ölçülü, basit önerilerde bulunuyor.

Hayal kırıklığına uğruyorum. İyi anlamda... Hayal olanı aramam beni acaip bir sonuca götürdü. Bana öyle geliyor ki bu ülkedeki falcılar sanki sağduyunun en uçtaki kaçış noktaları; pratik akıl, "yaşam bilgeliğinin" modası geçmiş, hafif dar kafalı çekirdeğine indirgenmiş, "Batıl inancın" ana karargâhında barikatlaşmış gibi — dışarıda, bankalar ve partiler, sosyal sigortalar ve televizyon istasyonları düzeyinde ise gerçek gittikçe çılgınlaşmakta, çılgınlık gittikçe daha gerçek olmakta. Şeytansı olan, bu salondaki büyücü değil, kapısının önünde lüks sarhoşlukları, gangster savaşları, sahtekârlıktan ve tutukevleriyle uzanan, mali skandallarla çalkalanan kentin ta kendisi.

Belki de benim kafamda tamamen yanlış bir İtalya vardır. Belki gündelik yaşamın çıplak görünümüne aldanıyorumdur ya da önyargılarımın kurbanıyımdır.

"Doğru," diyor Trieste üniversitesi sosyoloji profesörü Dr. Giampaolo Fabris. Canlı, olgun konuşan bir adam... "Sizin aradığınız tek İtalya tamamen hayal ürünüdür... Yok öyle bir şey! Gerçek, sizin sandığınızdan

çok daha karmaşıktır... Yedi ayrı İtalya vardır, ne daha az ne de daha çok... Size bunu kanıtlayabilirim!"

Bilim adamı hareketli biri. Yüksek kavisli kafası güneşten yanmış ve çıplak. Çok bakımlı, siyah bir çene sakalı var; yuvarlak tel çerçeveli gözlüğünü çıkarttığında bakışları garip bir biçimde batıcı. Milano'daki geniş bürosunun duvarları "İtalyan toplumu üzerine etno-antropolojik araştırmanın büyük sonuçları" ile süslü. Burada kastedilen, İtalya'da yapılmış tek araştırma olan ve Dr. Fabris yönetiminde Monitor Demoskopea firması tarafından gerçekleştirilen "Monitor 3 Sc", yani "sosyo-kültürel akımlar ve değişim görüntüleri sistemi" araştırma projesi.

Hiç kimse onun ve ekibinin işi ciddiye almadığını söyleyemez. Önce aşağı yukarı otuz kadar "akım" ya da "değer" saptamışlar, bunlara yaptıkları toplum tablosunda gereksinmeleri olmuş; aralarında "Poli-sensualizm", "cinsel hoşgörü", "doğaya karşı duyarlılık" ve "çağdaşlaşma" gibi kavramlar var. Ayrıca birkaç yüz kadar soruyu öylesine hünerli bir biçimde formüle etmişler ki, deneme yaptıkları kişiler onların nereye varmak istediklerini anlayabilecek durumdan çıkmışlar. Saatlerce süren bu test için 2 520 kadar İtalyan'ı da denemişler. (Örnek: "Evlenmeden birlikte oturan bir çifti tanımak her zaman biraz garip kaçar. Evet mi, hayır mı?")

Cevaplar, verileri kurnaz matematik-istatistik modellerle tartan, ilişkileri hesaplayan ve minimal değişkenliklerin sınırlarını bulan bir bilgisayara verilmiş. "Girdiyi, yani maddelerimizin kodlanmış cevaplarını hesaplayıcıya verdikten sonra sonuçlar üzerinde hiçbir etkimiz olamaz," diyor Dr. Fabris.

Gene de ona anlayışı kıt bir denemeci demek olanaksız. Çünkü bana hangi metodu kullandığını açıklarken, durmadan Horkheimer, Max Weber, Agnes Heller ve Gramsci'den ezbere alıntılar yapıyor. Ayrıca, her ne kadar ona iş verenler... ne yazık ki... büyük sermaye kesimindense de... kendisinin İtalyan Komünist Partisi'ne sempati duyduğunu ima ediyor. Peki ne seriyor onların gözleri önüne?

Birincisi, İtalyan toplumunun yedi katlı olduğunu. Bilgisayar bundan böyle şu ayrımların yapılması gerektiğini belirtmiş: Tutucu İtalya, arkaik, püriten, tüketici, ilerici İtalya, Blaumann'daki İtalya, bir de geleceğin İtalyası... Bu hayali ülkelerin nüfusu 3,2 ile 7,6 milyon arasında oynuyor, istendiği zaman Dr. Fabris bu halkların hangi gazeteleri okuduklarını, ne

satın aldıklarını, kimi seçtiklerini, en çok hangi yemeği sevdiklerini ve berbere ne sıklıkta gittiklerini bildirebilir.

Bu yedi kavmin birbiriyle ilişkisi nedir, gelecekleri nasıl görünüyor; işte bu konularda da Demoskopca-Bilgisayarı'nın cevapları hazır. İslendiğinde her klanın sosyo-kültürel durumu, koordinatlar üzerine basılıyor. Koordinat sisteminin dikey ekseni güneyde "Sosyal olan"dan, kuzeyde "Özel olan"a doğru uzanıyor; yatay "modernleştirme ekseni" ise doğuda eskinin "göbek bağından", batıda *New Frontier*'e kadar uzanıyor. Peki toplum bütün olarak nereye gidiyor? İnanılmaz bir şey, ama sayılar yalan söylemez: Geleneklerden uzaklaşıyor, "Yabancılaşma üçgenini" teğet geçip, "Kuzeybatı pasajına" doğru yol alıyor! *"Ana-eğilim* bu"... "İşaretlere anlam vermeyi bilen için," diyor Dr. Fabris, "yüzyılın sonunda İtalya'nın nasıl görünüm alacağı şimdiden bellidir".

Ülkenin önde gelen gazeteleri, Monitor 3 Sc araştırmasının sonuçlarını saygılı bir biçimde yorumladılar. Arada bir memnuniyet belirtileri bile görüldü. Neden yedi İtalya olması gerektiğini kimse sormadı sanırım. Neden beş ya da sekiz ya da yirmi olmadığını. Yedi sayısının sihirli bir sayı olmasından mı kaynaklanıyordu acaba? Emergentiler neden ortaya çıkıyor, geleceğin ufkunda modernizasyonun bu değişimleri neden görülüyor? Belki de, Dr. Fabris şahsen onlara bu güzel adı verdiği içindir; bu benzetmeler belki bir şeyi kanıtlamaz, ama çürütülememe şansları vardır, belki de bu yüzden kullanılmıştır. Özel olan neden kuzeyde de, sosyal olan güney kutbunda? Neden tersine değil? Hem ne demek oluyor bu "özel" ve "sosyal"? Neden bu karşıtlık seçiliyor da başkası değil? Dr. Fabris bu "değerler" haritasını neden başka biçimde bölümlere ayırmıyor? Örneğin "rüşvetçi/namuslu", ya da "çalışkan/tembel" ya da "zengin/fakir" şemalarına göre?... "Ah," diyor, Dr. Fabris, "nereye varmak istediğinizi anlıyorum. Ama sınıf kavramı tamamen eskidi! İşe yaramaz bir araç oldu!"

Öyle mi... Eski, doğru gerçeklerle artık kim zaman harcar! Hele Monitor Demoskopea firması asla. O "akımları", "değerleri", Life-styleları araştırıyor; veriler, tavırlar, düşünceler, görüşler... ya da daha çok tavırlara karşı gösterilen tavırlar, görüşlere karşı sürülen görüşler, düşüncelere karşı düşünceler.

Ortaya neyin çıktığı önemli; 2000'in tipi, geleceğin İtalyan'ı nasıl bir görünümde olacak?

"Evindeki yaşamla dış dünya arasında denge kurmayı arayan biri... Severek tatil yapan biri., 'yaratıcı' hobilere eğilim duyan biri... Bir uzun ya da iki kısa tatil gezisine çıkan biri... Düşünce değerlerine büyük gereksinme duyan biri."

Bu üslup bana bir yerden bildik geliyor! Max Weber mi? Olamaz. İdeal tip değil, bir çerçeve anlatımı bu... Demoskopea'nın elektrikli hesap makinesi bir yıldız falı hazırlamış, tıpkı *Astra*'nınki gibi! Ve kara sakallı, batıcı bakışlı Dr. Fabris kahve telvesinden kuramlar çıkaran, bilgisayarların iç organlarından da İtalya'nın geleceğinin falına bakan gerçek bir astrolog. Büyücüler ustası olan bir sosyolog! Aydınlanmacı geçinen bir sihirbaz! Müşterileri kim peki? Otomobil endüstrisi, sabun sektörü ve Democrazia Cristiana'nın genel sekreteri!

Araştırmalarımdan Romalı arkadaşlarıma söz ettiğimde benimle alay ettiler. Bütün bunlar hiç de yeni bir şey değilmiş. Herkes bilirmiş bunu! Bana önceden anlatabilirlermiş! İtalyan kültürünün yıllardan beri bir yığın kutsal olmayan tıpçı ve şaman tarafından yönetildiği pekçok yabancı gibi herhalde benim de gözümden kaçmışmış: Televizyonun, vakıfların, basının, partilerin, edebiyatın, meclis içinde her yere sızmış olan tartışma, yorum ve özümseme uzmanları tarafından yönetildiğini gözden kaçırıyormuşum, bunların cerbezesinden kimse kendini kurtaramazmış. Siyaset bilimciler, romancılar, psikanalistler, profesörler, başyazarlar, sosyologlar... Ayrımsanamaz bu hamurdan dünyevi bir papazlar kastı oluşmuş; ellerinde ülkenin tüm kültürel üretimi bir tek şeye dönüşmüş: gazeteciliğe. "Senin Dr. Fabris, bu karnından konuşanlar ve gündelik peygamberler yanında hiç kalır, yalnızca bir acemidir. Endüstri yıldızlarının bilgisayara gereksinimleri yoktur; onlar her yayın organında ve her kanalda bulunabilirler. Onlara ad bile taktık: *gli inlelligenti."*

Bu terimi sanki bir küfür, bir lânetmiş gibi söylediler. "Bir entelektüelin akıllı olmasını gerçekten bu derece kötü mü buluyorsunuz?" diye sordum. Saflığımın onları bu kadar eğlendirmesi beni tedirgin etti. Hiçbir Amerikalı turistin bulamayacağı o olağanüstü lokantalardan birinde oturmaktaydık: güzel basımlı, ama biraz ezoterik kitaplar yayınlayan kasvetli genç adam, keskin militan bir Napolili kadın çevirmen, uzun bir devlet ve yönetimcilik eğitimi görmüş kötü niyetli bir züppe. Terasa bakan kapılar iyice açılmıştı...

Art-nouveau sandalyelerde bir zamanlar Duçe, D'Annunzio ile oturmuş ve yemek yemiş olmalı, yeşil salata da yermantarlıydı... Sadece caddeden ara sıra tiz bir ses yükseliyordu. O zaman konuklardan biri kalkıp, arabasına bakıyordu. Alarm sisteminin çıkarttığı ses, Roma akşamlarının partisyonuydu anlaşılan.

"Siz ne derseniz deyin," dedim. "Ben akıllı sihirbazlarınıza hayranlık duyuyorum. Onları dinlediğim zaman kendimi taşralı hissediyorum."

"Bizimle alay ediyorsun, değil mi!"

"Tam tersine! Sizde gözboyayıcıların bile herşeyi inceleme yeteneği var, hiçbir şeyi yutmuyorlar. Bir el çırpışta ortaya çıkaramayacakları entrika, komplo yok gibi; bilmedikleri tek bir gizli amaç yok. Buna karşılık bizim basını düşünecek olursam, Alman, İsviçre, İsveç gazetelerini! O iyi niyetleri, o fare grisi konformizm, o konunun ortada görünen kısmına yapışma... atılganlıktan yoksunluk, temposuzluk, cansızlık!"

"Ama sizin gazeteciler gidip yerinde inceliyorlar, somutlar. Bizim *Maghi*'ler yazı masalarının başından kalkmıyor, otel odalarından dışarı çıkmıyor, bunun için de her yerde olabilecek herşeyi biliyorlar! Onlara bilmedikleri yeni bir şey söylemek mümkün değil, rahatlarını bozmak olanaksız. Kurumların çöküşü, terör, kriz, İtalyan felaketi, onların değirmenini döndüren su yalnızca. Hep à la page'lar, onların ayrıcalıklarının bir benzeri tüm Avrupa'da yok."

"Doğru değil! Ancak yıldızı parlak yarım düzine kişi için geçerli söyledikleriniz! Ben aldıkları ücretle kendilerine yeni bir gömlek bile alamayan bir yığın adam tanıyorum."

"Bu yüzden öne çıkmayı daha şiddetli deniyorlar! *Le Monde*'un yaptığı her muzırlığı ciddiye almışlar. Ayrıca her gün incelediklerini sandığım bir yığın İtalyan gazetesini de... *Manifesto*'da biri şunu savundu... *La Stampa*'da şu kadın ya da bu kadın şu görüşü öne sürdü... *La Repubblica*'da X ona karşı şunu savundu, *Unita*'da Y'nin mektubunu gördün mü?... Akıl almaz bir şey, tam bir budalalık... Üç ay önce doğru olabilirdi, ama bugün bunlara ancak omuz silkilir... Böylece düşünce ağlarını örmeye devam ediyorlar, üreticilikleri çılgınlık sınırına dayanıyor."

"Gözlerinden hiçbir şey kaçmıyor mu? Daha da iyi ya," diyorum. "Bu hırsın iyi bir yanı var, yabancı ülkeleri dikkate almalarını da büyük bir

avantaj olarak görüyorum. İtalya Malt viskisi ve şampanya ithalatçılarının başını çekmekle kalmıyor, aynı zamanda en çok çeviri yapılan Avrupa ülkesi."

"Hepsi atmasyon! Aşırı ödünleme! Aşağılık duygusu! Kendimizi koloni haline getiriyor, Fransızlar'ın, Amerikalılar'ın söylediklerine bayılıyoruz. Basınımız kulağına gelen herşeyi kuru bir sünger gibi çekiyor. Piyasanın görünmez eli de bu süngeri gitgide daha çok sıkmaya devam ediyor. Sonuç olağanüstü bir unutkanlık. Ayrıca bizim *intelligenti* düzgün bir İtalyanca cümle kurmaktan bile aciz."

Bu noktada savunmaya geçtim. Çoğunlukla İtalyanlar'ın "tartışmasını" anlayamayacak durumda olduğumu itiraf etmek zorunda kaldım. Sözcük dağarlarının belli özellikleri, aceleci olan kişilerin savrukluğuna verilebilir, ben bunu rahatsız edici buluyorum, ama "Maksi-toplantının", "Mega-davasının", "Mikro-Mimesis"in ne olduğunu kestirmek her zaman güç olmamıştır. Hiç kimse bana "virtüöz projektualite" sözlerinin ne anlama geldiğini açıklayamadı, ya da "gücün semiolojisi"ni, "inreaksiyon-kompensasyon" kelimeleri arasındaki birleştirme çizgisinin ne anlama geldiğini, "Meta-vulgarite" ve "tüketimin politeizmi"nin ne demek olduğunu... Bütün bunlara ezoterik dergilerde değil, tirajları yüzbinleri bulan kitle basınında rastlanıyor. Acaba halk buna ne diyor? *Intelligenti*'ler dışında kalanlar bunu neye hükmediyor?

Davet sahibi "Bıktılar," dedi. "Bu yüzden de tirajlar düşüyor. Ben eski *cronaca nera*'yı, geleneksel polisiye röportajı yeğlerim... Fantastik opera metni olarak gazete... Tıpkı eskiden olduğu gibi gerçeğin haydut silahına dönüştürülerek güzelleştirilmesini. Yapılacak herşey bu şişirilmiş, sonuçsuz dedikodulardan daha iyidir!"

Tatlılar yenirken neredeyse beni ikna ediyorlardı. Neredeyse, tam da değil. "Ya siz?" diye soruyorum inatla.

"Aa, tabii biz de bu işe dahiliz... Belki biz kendimizi diğerlerinden daha esaslı yiyip bitiriyoruz. Ama haber yaymıyoruz. Herkes konuşmak istiyor, ama dinlemek isteyen yok."

Bu cümleyi sanki bir yerden tanıyordum. Bütünüyle insanın içine kasvet veren bir akşamdı, salatadaki nefis mantarlara, terastaki nefis bitkilere rağmen.

Astrolog Francesco Waldner'i düşündüm. Sonunda "Benim müşterilerim inançsız kişiler. Beni dinliyor, ama çok ciddiye almıyorlar... Fantastik olanı seviyorlar, sonra eve gidip paylarına düşeni düşünüyorlar," demişti.

Ben de eve gidip düşündüm: Belki de kitle haberleşme araçları İtalyanlar için bir kaçış deneyimidir; normal olandan, hareketsiz olandan, olayların güçlü budalalığından kendini kurtarma aracıdır. Ülkenin inatçı, eski, korkunç sorunları apaçık, bu nedenle de can sıkıcı. Eğlenceli bir yanları yok: enflasyon, adalet mekanizmasının felce uğraması, vergi adaletsizliği... Tarımsal destekler, çelik fiyatları, konut yapımı sorunları... Buna karşılık bir bankerin gizemli ölümü... Üstad-ı âzam'ın bir İsviçre hapishanesinden kaçışı... Bir Türk teröristin eylemleri! Aklı başında bir trafik politikasının nasıl olabileceğine, ülke hastahanelerinin nasıl uygar bir duruma getirilebileceğine kafa yoran biri, "süper dizi" ve "radyo yayınları" ile rekabet edemez.

Zaman ilerlemişti. Taksi Roma'nın ıssız caddelerinden gidiyor, kaldırımlar sonbahar yağmuru altında parıldıyordu ve ben kendi kendime "Belki sen de aklı başında bir falcısındır, inançsızların büyücüsü, gerçeğin astroloğusundur," dedim.

Eşitlikten Nefret

Gümrük beyannamesi. Kargo mektubu gelince rahatladım. Castelli Romani'de bulduğum ev lüks bir villa değildi, ama ailem küçüktü, bir yıl için bize yeter de artardı bile. Kira mukavelesi imzalanmıştı, *carta bollata*'nın (İtalya'da belgelerin üzerine geçirildiği, vergi yükümlülüğü getiren evrak) gizli saklı köşelerine adım işlenmişti, noter bana anlaşmanın karanlık noktalarını açıklamıştı. Şimdi geriye önemsiz bir iş kalmıştı: Eşyamı gümrükten geçirecektim.

Bir sabah yetkili büroya uğradım. Roma'nın dışında eski, çürümüş, kışla benzeri bir binadaydı. Taksiyi beklettim, çünkü yalnız bir formalitenin söz konusu olduğunu sanıyordum: Ticari eşya ya da kıymetli şeyler değildi getirdiğim; birkaç ev aleti, elbise ve kitap.

Bu kışlada, depolar labirentinde, büro odalarında, koridorlarda, bekleme odalarında ve veznelerde yaşamımın üç gününü geçirdim; önce öfkelenerek,

sonra üzülerek, en sonunda da yıkılmış olarak. Çevremdeki herşey bir ipin ucundaymış gibi akıp gidiyordu, işleri başından aşmış, hareketli, kim oldukları tam belirlenemeyen, bileklerinde altın saatler olan bir yığın adam memurlarla şakalaşarak boyuna yanımdan geçip gidiyordu. Sayısız kahve içiliyordu. Bir tek ben, beş kopyası çıkartılmış evrakım, damga pulları, kâğıtlar, vezne fişleri, onaylarla oradan oraya itilip kakılıyor, defalarca derdimi anlatmak zorunda kalıyordum. Bekletiliyor, teselli ediliyor, oradan oraya gönderiliyor ve küçük görülüyordum.

Üçüncü günün akşamında asık bir suratla eşyalarımı ele geçirdim. Kargo yazısının ve gümrük beyannamesinin üzerinde 38 çeşit damga vardı. Her bir damga için inatla savaş vermiştim. Bu olayın üzerinden yirmi yıl geçti, ama bugün bile İtalyan gümrükçülerini düşündüğümde tüylerim diken diken olur.

Bu saçma maceranın suçlusunun kendim olduğunu tabii ki kavradım. İtalyan arkadaşlarıma bu macerayı anlattığımda, eğlenerek dinliyorlar beni, gene de neşelerine hayranlık ve dehşet karışıyor. Ne? Kendin mi gittin oraya? Tek başına? Bana Alpleri yaya geçmeye kalkan bir deliye davranılacağı gibi davranıyorlar. Bugün ben de o karanlık, sıkılmış, kırılmış, aptallaşmış küçük memur suratlarının neden öyle olduğunu biliyorum artık, o zamanlar ise kızıyordum. Hiç haberim olmadan oyunun temel kurallarını bozmuştum. Orta Batı'dan gelip de Napoli'nin ortasında sokakta sebze satmaya yeltenen bir Amerikalı gibi davranmıştım ya da Stazione Termini'deki hamallarla rekabete girişen İrlandalı bir hippy gibi.

Maaşıyla yaşamaya kalkışan bir gümrük memurunun açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalacağından habersizdim; kendi işimi kendim halletmeye kalkarak da bir deli gibi davranmıştım. Kendi başına gümrüğe gitmek fikri hiçbir İtalyan'ın aklından geçmez. O zamanlar gümrük koridorlarında benim yanımdan koşuşup geçen becerikli kemirgenlerin de kimler olduğunu bugün biliyorum. Bunlar *galoppini* adı verilen profesyonel aracı ve iş takipçileriydi. Onlara para veriliyor, 38 damga da yarım saatte hallediliyor. Her iş tıkırında gidiyor, herkes para kazanıyor, herkesin işi görülmüş oluyor.

Dar yol ve geniş yol. Bir yabancının tüm ayrıntıları, girdileri çıktıları anlaması olanaksız; ama ilke apaçık meydanda: Normal olan yol, anormal.

Her ne koşul altında olursa olsun hukuka dayanmamak gerekir; bir imtiyaz, bir ayrıcalık sahibi olmaktır önemli olan, bu da dolambaçlı bir yoldan, bir tavsiyeyle, bir aracı sayesinde gerçekleştirilebilir.

Akıl almaz derecede çeşitliliği olan, fantastik zenginlikle dolu bir biçim dünyası bu. Scala'nın tüm biletleri bitmiş gösterisine her zaman bir yer bulan itfaiyeciye rastlıyoruz; okul hademesinin kızıyla dost olan komşunun, lise bitirme sınav sorularını nasıl önceden ele geçirdiğini; hücresine telgraf makinesi getirten mafya şefini; klinikte doktor yanına çıkmak için başkalarının sabahın altısında kuyruğa girip elde etmeye çalıştıkları *Turno* denen numaralı kâğıdı sırada beklemeden hastaya temin eden hastabakıcıyı duyuyoruz; taahhütlü mektubun nasıl atılacağını, uçak biletinin nasıl alınacağını, ehliyetin nasıl uzatılacağını bilmeyen bir sanayici karısının, çevresi *galoppini*'lerle sarılı olduğundan tüm bu işleri hallettirdiğini, kocasının sekreterinin her işi ayarladığını, ütücü kadının ise sayın bayana bir tavuk getirdiğini, bayanın yeğeninin cilt hastalıkları mütehassısı olduğunu bildiğinden, onun göğüs kanserini iyi edeceğini umduğunu (oysa yeğenin bu hastalıklar hakkında hiçbir bilgisi yok), ütücü kadının tıp denilen garip adsız makineden korktuğunu öğreniyoruz.

Gene de herşeyin bir bedeli var. Dışarıdan bakan birinin oyunun kurallarını öğrenmesi yıllar alır. Pasaportun arasına konulan 50 000 lireti anlamak zor değil, ama üzerinde hiç bir anlama gelmeyen, birkaç hoş sözün yazılı olduğu kartvizitlere ne demeli? Kuzeyden gelip de hemen "rüşvet" diye bağıran ziyaretçi işi hafife alıyor demektir. Anlam aramaktan yoksun, söylenmeyen sözcükleri duyacak kulaktan yoksundur o. Herşeyi kabaca basite indirgemesi, sistemin ayrıntılarına ve zarafetine yakışmıyor.

Milano'dan Napoli'ye taşınan bir personel şefinin, oraya varışımın ertesi günü kapısının önünde bulduğu çiçekler, içecekler, işlemeli peçeteler ve pastalar acaba ne anlama geliyor? Kim kurmuş bu sofrayı? Bu armağanların anlamı ne?

"Bu pastadan bir tek vişne bile yesen, teslim olmuşsun demektir. Tüm yaşam boyu sürecek bir anlaşmayı yapmış olursun. Bir değil, üç, dört, beş büyük aile senden iş, okullarda yer, pansiyon... bulmanı isteyecektir. Ne yapabilirdim ki? Balkona çıkıp hiçbir şeye gereksinimim olmadığını, hiçbir şeyi kabul edemeyeceğimi ilan etmekten başka çarem yoktu," diye anlattı bana.

İtalya'nın yazılı olmayan kanunlarının, çıkmış kanunlarının yerine nasıl geçtiği sorusunun yanıtını bilemiyorum. Ülkenin yasal geleneği çok etkileyici, kanunları bol, nedensellikle ilgili başarıları olağanüstü. Normlar yeterince çok, ama o derece çeşitli, karmaşık ve çelişkili ki onlara uymak ancak hayatından bezmiş birinin işi olabilir. Onların tıpatıp uygulanması İtalya'nın anında felce uğramasına yol açar.

Bir profesör neden hocalık ettiği yerde oturmasın? Cosenza üniversitesinin kurucuları bu amaca ulaşmak için, işe aldıkları her hocanın orada oturmasını şart koşmuşlar. Kimse bu kurala karşı çıkmamış. Tüm öğretim görevlileri hemen bayram ederek imzalamışlar belgeyi. Buna rağmen bugün profesörlerin %90'ı Roma, Napoli ya da başka bir yerde oturuyor. Anlaşmaya uymaya kalkışsalardı ufak bir felaket ortaya çıkacaktı, çünkü onlar için ev yok. In regola olan bir İtalyan vatandaşı bulmak için büyüteçle aramak gerekir. Mesela, isler inşaat ruhsatı olsun, isler oturma izni, isterse de bir döviz işi olsun, kurallara uymaya kalkan biri, *incariamenti, praliche* ya da *tramiti* denilen evrak savaşında boğulup gider. Her yeni kural yeni bir kuraldışılık, yeni bir aykırılık, yeni bir dolambaçlı yol doğuruyor.

Ekstralar. Her İtalyan, en yoksulu bile, ayrıcalıklı bir kişidir. *Nobody is a nobody*. Sakin kafayla dışarıdan bakan biri, bu ayrıcalığın sadece hayal mahsulü olduğu sonucuna varabilir — öznel olarak ise ayrıcalıklar varoluşun kudretidir. Mantıkla uğraşan biri, ayrıcalıklardan oluşan bir toplumun, yani herkesin herkesten "daha iyi" durumda olduğu bir durumun olanaksız olduğunu söyleyip karşı çıkabilir. Ama İtalyanlar bu mucizeyi, dairenin dörtgenliğini ve Hint ip oyununu anımsatan bu mucizeyi gerçekleştirmişler.

Andria'da beş tır şoförü barın yanında durup kahve ister. Biri *molto stretto,* öteki *macchiato,* biri *con latte caldo,* arkadaşı *cappuccino*; sonuncusu da barın içine doğru seslenerek: "Duble espresso, ekstradan süt de ver!" der. Verona ve Brindisi arasındaki yol kenarı kafeteryalarında herkes onu tanır ve hiçbir barmen isteğini reddetme cesaretini gösteremez, çünkü o vasat biri değil, özel biridir. Ayrıcalıklar bu derece basit şeylerle başlasa da devam edip gider, biz ancak birkaç adım geriden izleyebiliriz.

İlk rastladığımız hayalci, bize zenginlerin pahalı şarküterilerde nasıl para harcadıklarına güldüğünü, kendisinin ise yerini söylemek istemediği, dünyanın en iyi zeytinyağını çok ucuza satan yeri bildiğini anlatacak... İkincisi, Reggio Emilialı bir peynir fabrikatörü, hakiki leopar derisiyle kaplı olan koltuğunu gösterip: "Epey pahalıya mal oldu bu bana, ama tüm İtalya'da bir tek bende var..." diye fısıldayacak kulağımıza... Üçüncüsü, futbol yazarı, arabaya para veren arkadaşlarıyla alay ediyor, kendisi yepyeni bir Lancia'ya biniyor, "bir deneme arabası" ve bedava... Dördüncü, Venedik gemicilik müzesinin önünde güneşe oturmuş, dinlemek isleyen herkese kurumun personel açığı yüzünden kapalı olduğunu anlatıyor, bu işi yaparak çok iyi yaşadığı da belli... Beşincisi İtalya'nın tüm sırlarını biliyor. "Bir rastlantı eseri geçenlerde Gianni ile konuştum, dün Giulio bana dedi ki," kendisini dinleyenin, tanıdığı ve senli benli olduğu bu kişilerin soyadlarını da bildiklerini varsayıyor doğal olarak (Agnelli, Andreotti)... Çok sağlıklı bir kişi olan altıncı, öğretmen, 43 yaşında emekliye ayırtmış kendini, şimdi bir yayınevinde çalışmak istiyor, yaşamında en çok istediği şey Moravia ile dansetmek... Yedinci yerel bir politikacı ve kısaca AMNU ya da IACP ya da INAIL ya da AZASI diye adlandırılan sayısız kurumlardan birinin başkanı, genel merkezinin önünde alarm sistemi kurdurmuş, sırf onun için kurulmuş olan ışık, alarm çalar çalmaz yeşile dönüşüyor, trafik duruyor ve o geçiyor.

Bu sistemde dâhiyane olan, onun yalnız yukarıdan aşağıya doğru değil, aynı zamanda aşağıdan yukarıya doğru da işler olması; yoksulların, "ayrıcalıksız olanlar"ın da ayrıcalıkları, avuntuları, geçerli hakları var. Kapıcı iyilik yapıyor ya da istediği gibi cezalandırabiliyor, hademe karanlık gücünden yararlanıyor, şefi ya da bakan farkında bile değil.

Eskiden hastabakıcı, şimdi bebek bakıcısı olan kadın gülerek klinik öyküleri anlatıyor. Girişlerin üzerinde *para ödeyenler, para ödemeyenler* diye yazılıymış. İmtiyazlı olan, özel hasta olanın telefonu, mermer karoları, özel banyosu var ve bunları ödemek zorunda. Bu yüzden daha iyi bakıldığı söylenebilir mi? Sigortalı hasta rutin gereğince en iyi doktor tarafından bakılırken, zengin hasta beklemek zorunda, baron, yani ordinaryüs gelene kadar, yağma edilecek, kimse karışamayacak. O güzel odasında yatacak ve bekleyecek, bazen iş işten geçene kadar.

Ya da şu yaşlı muhasebeci, emekliye ayrılmasına az kalmış, bunak anasıyla çok büyük, karanlık bir evde durmakta. Bir gün ev sahibi ölür,

mirasçıları tahliyeyle tehdit ederler. Bu büyük kabrin kiracıları çaresizdir, ama onlara gelen Faslı hizmetçi kızın polis olan bir arkadaşı vardır. "Hiç merak etmeyin, Signore! Nişanlımın vergi dairesinde amcası var, çok güçlü bir adam, yeni ev sahiplerinin işlerini, iflas ettirene kadar kurcalıyor, sonunda pes edip tahliyeden vazgeçiyorlar." Bunu yaptırırsa yaşlı adam doğal olarak polisin ailesine ömür boyu borçlu kalıyor.

Kategorilerden çıkarılan ders. Toplumsal yaşamlarına damgasını vuran aşırı bireycilikten söz ederken İtalyanlar'da gizli bir gurur havası seziliyor. "Burada herkes kendini düşünür." imtiyazların sonsuz zinciri yalnız bir kişiden diğerine değil, aynı zamanda gruplar, meslekler, loncalar ve derneklerin imtiyazlarına kadar uzanıyor. Sonsuz sayıdaki kategorilerden her biri diğerinin önüne geçen bir imtiyaz demek oluyor. Bu tartışmalar insana 17. yüzyılın prensliklerini anımsatıyor, orada kimin önden geçeceği, hitap biçimi, masa düzeni önemliydi.

Çalışma odasında, o olağanüstü güzel Rönesans tarzı salonda beni karşılayan kütüphaneci "Bu iğrenç mobilyanın kusuruna bakma," diyor. "Bakanlığın nizamnamesi çok sert. Her memurun, derecesine göre nasıl bir odada oturacağı yazılı. Birine bir masa lambası, diğerine bunun yanında bir de ayaklı lamba veriliyor, birinin bir tek yazı masası, diğerinin bunun yanında bir de etajeri var odada. Tahta bir iskemle, suni deriden bir kolluk, hakiki deriden koltuk, ayaklı, ayaksız — aklın durur bu sınıflandırmalara... Maaşlar da aynı durumda. Her ayki kesintilerimi hesaplamayı çoktan bıraktım. Anlaşılmaz şeylerle dolu bordro: Özel tazminatlar, dengeleme ödentileri, ek ödentiler, yardımlaşma zamları vesaire vesaire... Psikolojik mekanizma hep aynı: Asıl maaşımı görüyor ve bembeyaz kesiliyorum. Bununla kimse geçinemez! Hepimiz açlıktan öleceğiz!... Sonra gözler bir iki satır ileriye bakıyor ve kurtarıcı eli görüyor; bu el bana uzanıyor... Her yerde imdat halatları, imdat simitleri, ekstralar! Yani önce cezalandırma, sonra affetme, önce korkutma, sonra kurtarma. Bu karmaşa bizim durumumuzun nasıl olduğunu da açıkça ortaya koyuyor zaten: Biz yoksuluz, ama aynı zamanda zenginiz."

Aşırı biri. Anlatıyor:

Biz eşitlikten nefret ederiz. Küçük görürüz. Yalnız farklılıklar hoşumuza gider... İtalya'daki komünizm ciddiye alınamaz. Yoldaş sözcüğü bile bir

abanmadır. Sendikaların kongrelerde yaptıkları eşitlikçi konuşmalar tamamen demagojidir. Kimse kanmıyor buna, çünkü zaten inanan yok. Biz bir kolektifiz, özgür kişilerden oluşmuş bir topluluk. İsimsizlikten nefret ederiz. Kimse, "bütün olan"dan sorumlu değildir; herkes kendi başına, kendi klanı için, kendi kliği için vardır... Kanunlar aptallar için geçerlidir, yani başkaları için. Ben kendimi koyun gibi güttürür müyüm sanıyorsun? Bir gişe önünde kuyruğa girip sıram gelene kadar bekler miyim sanıyorsun? Hiçbir zaman, asla! Tabii ki bu komşunu küçük görmek anlamına gelir. Bizde çöp, komşunun kapısının tam önüne konur. Saygı diye bir şey bilinmez. Bizim kentte bu yaz bu sıcakta gürültü dayanılmaz hale geldiği için iki cinayet işlendi. Biri hemen burada oldu. Tüm sokak bütün gece gözünü kapayamıyordu. Bu durumda biri silahını çekip gürültü çıkaranı vurdu... Doğal bu. Vicdan azabı, bilinmeyen bir büyüklük. Sol bir retoriğimiz var, ama sol bir üst-ben bilmeyiz. İyi bir çobana, güdücüye gereksinmemiz yok. Daha beter diyebilirsin. Dersen de! Ama bütün bu durum içinde bir iyi yan da görüyorum ben. Siz hep bir kurala dayanmak zorundasınız ve bu kural içinde batıp gidersiniz. Biz kolektife hiçbir yetki vermeyiz, bu da bizi özgür kişiler kılar. Bu durum bu ülkede tüm ideologların bozguna uğramasına yol açıyor. Faşizm de böyle bozguna uğradı. Biz hepimiz birer başbuğ, birer şef, birer kraliçeyizdir; her birimizin bir yerlerde söz hakkına sahip bir yeğeni vardır ya da biriyle aynı okula gitmişizdir, ona telefon edebiliriz, itfaiyede çalışan biri dahi olsa orada en önemli kişidir... Böylece herkes birbirine yardım edebilir. Adı konmadan, kurallara bağlı olarak, bilgisayarla değil; kişisel olarak, aracısız ve acımasız. Ben bir işe el atabilirsem, dostlarım için, mesai arkadaşlarım, müşterilerim için bir şey yapabilirsem sevinirim. Başhekimle arkadaş olduğum için, ne yapacağını bilemeyen hastaları hastahaneye sokarım, hiçbir sigortaya bağlı değilse bile ona bakarım, hiçbir belgesi, kanuni hakkı olmasa da... *non è in regola...* anlıyor musun? Tersi de olur tabii, ona gereksinmem olduğunda o da bana bakar. Bu yüzden İtalya'da sosyal demokrasi olmaz, bu yüzden yasalar ölü kâğıtlardır, devlet de soyut bir yiyicidir, hiç doymak bilmeyen bir canavar. Hepimiz kendimiz ve kendi yakınlarımız için, her ne pahasına olursa olsun, tüm tehlikelere karşı — bizim ahlâkımız budur.

Açıklama denemeleri. Hipotezler. Bahaneler. Eski, çok eski bir öyküdür bu... İtalya'nın geç kalan birliğine bağlıdır, hiç de tam bir birlik olmamıştır... Halka karşı sert tavırlar alan, aşırı bir güvensizlik içinde olan ve işgal kuvveti gibi davranan devlet yüzündendir... Akdenizli karakteridir bu, İspanyollar, Levantenler, Yunanlılar'da olduğu gibi... Kapitalizm öncesi görüşlerdir, feodalizm kalıntıları... Marx'ın sözünü ettiği "parayla ödeme"yi reddetmedir bu, paranın görünmez gücü, boş ve belirsiz bir eşitliğe iter insanları... Tarımsal koşullarda yaşam savaşı veren geleneksel aile düzeninden kaynaklanıyor... Geri kalmışlığımızın bir işareti... *Democrazia Cristiana*'nın tarihi suçu... Partilerimizin ataerkilliğinden kaynaklanıyor, sosyal alanı tıpkı haydut çeteleri gibi aralarında bölüştürmelerinden... Burbonlar'ın hükümdarlıklarından bize miras kalan davranış biçimleri... Kilise devletinin mirası... Güneyin intikamı bu, Kalabriya ve Apulialılar'ın, Napolili ve Sicilyalılar'ın devlet mekanizmasına getirdikleri hastalık, şimdi toplumun tüm gövdesini sardı...

Hayır, diyor bir başkası, bunların hiçbiri değil. Sana suçun nerede olduğunu söyleyeyim; ufak devletçilikte, yerellikte. Venedikliler dışarıdan gelen herkesi para ödemek durumunda bırakıyorlar, dışarıdan gelen yabancı sayılıyor, yani Mestre'nin ötesinden gelen herkes yabancı. Ceza olarak *vaporetto* için üç dört mislini ödüyor. Geçenlerde kentin babaları yarımadalarına giriş ücreti koymaya kalkıştılar, ayakbastı parası, bir çeşit yol parası, tıpkı Ortaçağ'daki gibi. Aslında doğru. Çünkü İtalya'da İtalyan yok, oraya yerleşmiş, göç etmişler var. Herkes kendini tıpkı sanat tarihinde olduğu gibi doğduğu yere göre adlandırıyor: *II Parmigiano, il Veronese, il Perugino.* Değişmiyor da: Torinolu hep Torinolu kalıyor; çok uzun zamandan beri Cagliari'de yaşasa da. İşte bu herşeyi açıklar, bu yüzden hep aklı başında, hep temkinli. Sardunya'yı anlamamasını da açıklıyor kökeni. Hiç haberi yok ki zavallının oralardan!... Böylece İtalyanlar karşılıklı olarak yabancılıklarını, özelliklerini, eşitsizliklerini koruyorlar.

Öte yandan bu durum her iki İtalyan'dan birinin büyükelçi rolünü üstlenmesine neden oluyor. Giglio'da doğan Milanolu kız o adadan gelen herkesi davet etmek, yatırmak, korumak zorunda kalıyor, oysa 40 yıl önce ayrılmış oradan; arada bir üç gün için gidiyor adaya, yaşlı annesini Paskalya'da ziyaret etmek için... Ama ne çare. Oraya bağlı. Orayı temsil ediyor. O bir elçi. Giglio onun başkenti ve öyle de kalacak, onun merkezi

orası. Milano için hiçbir şey yapamaz... Böylece ayrıcalık doğumla başlıyor. Burada ya da başka bir yerde değil de orada dünyaya gelmiş olmak bir armağan. Öteki köyleri, yerleri, ülkeleri, kıtaları insan beğenebilir, ama nasıl kıskanır ki? Ya da nasıl sevebilir? Asla!... Böylece her bir İtalyan kenti en büyük kent oluyor, herkesin kabul ettiği bir tek istisna dışında; neden bilmiyorum ama bu istisna kentin adı Rovigo. ("Ah, Rovigolu musunuz? Yazık.")

Aşırı biri (devam). Diyor ki:

Hem eşitlikle ne yapacaksın ki? 1789'un tüm sloganlarının en boşu bu. Senin sözünü ettiğin eşitlik bir hayalet. Hiçbir zaman birazcık bile olsun gerçekleşmedi. Yoksa sözümona sosyalist ülkelerde bu kavramı hak etmiş bir şey olduğunu mu sanıyorsun? Güleyim bari! Peki ya sizde, o uslu, iyi korunmuş, düzenli kuzeyde nasıl durum? Çıkarcılık, karışıklık, kayırmaca, rüşvet, imtiyaz yok mu?

Bana neyle karşı çıkacağını biliyorum. Ezbere biliyorum! Biçimsel vatandaşlık eşitliğine sığınacaksın ve bunu en abartılı biçimde öveceksin. Kanun önünde eşitlik... Zenginlerin de vergi ödemesi... Tıpkı herhangi biri gibi senin de tavsiye mektubuna gereksinmen olmaması, korunmaya, *galoppino*'lara, "hatıra gönüle" gerek kalmadan belli haklara sahip olman... Belki de adsızlığın sivil sevinçlerini, hizmet sektörünün, malların, düşüncelerin, mevkilerin ve idari dosyaların kişilere dayanmadan değiş tokuşunu öveceksin. Bana, yabancılaşmanın bir haz, dikkat çekmemenin bir rahatlama olduğunu ve sizin tüm olabilir dünyaların en iyisinde yaşadığınızı, yani temiz, hijyenik olan ve pürüzsüz *çalışan* bir sosyal makinede yaşadığınızı kanıtlayacaksın...

Ama burada ufak bir noktayı unutuyorsun dostum. Buna ödediğiniz bedelin ne olduğunu unutuyorsun: Konformizm, ahlâki budalalık, ikiyüzlülük. Çünkü herkesin herkese karşı sürdürdüğü mücadelenin inkâr edildiği, her kendinden memnun bürokratın kendini iyi, tok gönüllü, dürüst sandığı yerde, protestanlığa has ikiyüzlülük egemendir ve bu kendini aldatmayı paylaşmak istemeyen herkesi o aldatıcı kepazelik saracaktır.

Bana milyoner olduklarını inkâr eden milyonerler gibi görünüyorsunuz; ikinci mevkide giden, eskimiş ceket giyen ve utandıkları için imtiyazlarını gizlice kullanan milyonerler gibi. Ölüm kalım savaşı söz konusu olduğu

zaman Frankfurt'ta olsun, Stockholm'da olsun herkes en iyi doktoru, en pahalı hastahaneyi ister gücü yettiğince, ama doğal olarak gizlice ve ortalığı kızıştırmadan ister. En radikal İngiliz sendika ağası bile çocuklarını, kaldırılmasını savunduğu public school'a gönderir... Gerçek şu ki, siz gerçeğe tahammül edemiyorsunuz! Sizin sosyal demokrat ütopyalarınızı, İsveç hayallerinizi, çıplak gücün kendini suçsuz melek sanarak beyaz geceliğe büründüğü düşlerinizi saçma buluyorum.

Güç sahipleri. İtalya'da söz sahibi olan hiç kimseye bu çeşit kılıflar giydirilemez. Bütün ayrıcalıkların ayrıcalığı olan güç saklanmaz, gösterilir, sergilenir, hayranlıkla karşılanır. Hiç bıkılmayan bir sohbet konusudur. Değişimler ve ayrıntılar, çaprazlama ilişkiler hararetle tartışılır. Entrika, kimsenin dışında kalmak istemediği bir zevktir. Biçimsel, kişi dışı, nesnel, uzak güç uygulama biçimleriyle kimse ilgilenmez. Güce, ancak bir kişide söz konusu olduğunda ve insana çok yaklaştığında gerçek gözüyle bakılır ve ciddiye alınır. İnsan onu eliyle tutabilir, tutmak da ister; *mana'*sından, elektriğinden birşeyler geçer onu tutana. En çok kullanılan afrodizyaktır. Potenza sözcüğünün sözlük anlamındaki siyasal kullanım, doğrudan doğruya cinsel kullanıma dönüşür. Ünlü bir Sicilya atasözü bunu son derece incelikle anlatmıştır: *"Commandare è meglio di fottere."* ("Emretmek cinsel ilişkiden iyidir.")

Romalı bir bayan, bir yandan ürpererek, öte yandan da müthiş bir zevk alarak, İtalya'nın yeni seçilen başbakanı üzerine şu düşündürücü cümleyi söyledi: "Çok fallik bir adam." İtalyan politikasının, herkesin hayran olduğu büyük ustası Andreotti'nin, bir kardinalin oğlu olduğu söyleniyor. Kendisi son derece sakin bir biçimde, bir adamı yiyip bitiren şeyin güç değil, güç eksikliği olduğunu söyledi.

"Palast" (Pasolini, ülkesinin devlet mekanizmasına bu adı verdi ve bu gündelik dile girip yerleşti) için geçerli olan en ufak köpek kümesi için de geçerli; Pavia'daki zanaatkârlar sokağının, oyuncak hayvan sektörünün, kürek kulübünün, hepsinin bir başkana gereksinmesi var.

Bir kez, Milano'daki bir partide bana hafif kırlaşmış saçlı, uzun boylu ama biraz kambur, orta yaşlı bir adam gösterilip kulağıma: "Şuna bak! Bu adamın genç İtalyan şiiri üzerinde büyük bir gücü var," dendi. Daha önce bu adamın adını hiç duymamış, ondan tek mısra bile okumamıştım, yanımdan

geçip gider gitmez adını da unuttum. Hepsi de edebiyatla uzaktan yakından ilgili olan konuklar o gittikten sonra bana özel hayatını, entrikalarını, stratejisini, eksikliklerini açıklamakta ısrar ettiler... Bu durumda "güç" sözcüğünün kullanılmasının fazla kaçıp kaçmadığını sordum onlara. Kimsenin okumadığı ince bir iki kitap çıkartmış, bir iki festivale davet edilmiş. Parası, kariyeri, politikası yok... Anlatılan bana suda havan döğme gibi geliyor. Asla, diyorlar, kimse onu çiğneyip geçemez. Ne diyorsun sen, ona ulaşmak için kaç saat bekleme odasında çakılmak, kaç telefon etmek, kaç tavsiye mektubu almak gerekli bir bilsen!... Hele onu kendine düşman edersen, o zaman Tagliato fuori, cüzzamlı sayılırsın! Artık yok bil kendini!

"Ben acıyorum ona," dedi birden, ufak, sıska, çirkin bir şaire. "Sence özellikle bu pistte, arslanların dişlerinin olmadığı, fok balıklarının topu tutamadıkları bu sirkte müdür olmak bir zevk değil mi? Herkes kendi ayrıcalığının bedelini ödemek zorunda, müşteri tavsiye için, politikacı oy için, gangster korunmak için. Diyelim ki zavallı G. şeftir, ayrıcalıklıdır, bunun için onun da başkalarına ayrıcalıklı davranması gerekir. Hiçbir şey kendiliğinden olmaz. Bisogna strappare tutto Şeyh yalnız şeyh değil aynı zamanda da kurbanlık koyun. Kendini hep şişirmek, hep en büyük oymuş gibi davranmak zorunda. Temsil etme görevi, davetler verme, ödeme, düzeyi koruma. Ve bunların hepsi şiir uğruna! 1200'lük bir tirajda! Siz ne derseniz deyin, ben bunu kahramanca buluyorum!"

Çevresindekilere baktı, öfkeli bakışlarında en ufak bir alay belirtisi yoktu!

Bir düş. Yüksek eski tarz bir iskemlede oturuyorum, yatar duruma geçecek şekilde geriye kaykılabiliyor. Duvardaki yüksek, sim dökülmüş aynalarda bir yığın tanıdık görüyorum. Köyün insanları, uzun tahta bir banka oturmuş bekliyorlar: tütüncü, papaz, üzüm yetiştiren köylü, benzin istasyonundaki adam. Sohbet ediyor, gazetenin sayfalarını çeviriyor, sigara içiyorlar. Dışarda dükkânın önünde öğle sıcağında Piazza'da çomarlar bağırışıp duruyor. Dişsiz berber yüzümü henüz sabunladı. Duvardaki saat on ikiye bir varı gösteriyor.

O sırada kapı açılıyor, içeriye ufak, şişko, kabak kafalı bir bey giriyor. Kahverengi elbisesi yeni ütülenmiş, yakasında nişan şeridi, belinde saat zinciri var, ayakkabıları sivri uçlu ve çok parlak. Durup çevresine bakınıyor.

Tüm konuşmalar şıp diye kesiliyor. Berber yeni müşteriye koşuyor hemen. Şaşkınlıkla, tütüncünün onun şapkasını aldığını görüyorum, papaz ceketini çıkartmasına yardım ediyor, benzinci ona gazetesini uzatıyor. Şişko bir kelime bile söylemiyor. Uzun pembe dilini dudaklarında gezdiriyor ve benim yanımdaki iskemleye haşmetle oturuyor. Hemen kolonya sürülüyor ona, yüzü sıcak ve soğuk havlularla örtülüyor, masaj yapılıyor, pudralanıyor, taranıyor. Benimle ilgilenen yok, yüzümdeki sabunun yavaş yavaş kuruduğunu hissediyorum, ayağa kalkıp protesto etmek istiyorum, ama sandalyemden kalkamıyorum. Hava sıcak. Şişkonun cildinde usturanın gidip geldiğini duyuyorum, parmakların çıkarttığı sesleri. Uzun bir süre geçiyor. Sonra şişko kalkıyor, herkes ona teşekkür ediyor, bahşiş vermiyor, para da ödemiyor, ama berberin çırağı elini öpüyor. Gözümü dikip nefretle bakıyorum ona, çünkü en sonunda kiminle karşı karşıya geldiğimi anlamış bulunuyorum: Bu şişirilmiş balon, bu küçük şişko "güç"ün ta kendisi.

O kapıdan çıkar çıkmaz herkes gülerek dizlerine vuruyor, gazetelerini ellerine alıyor ve yeniden sigara yakıyor. "Neden hesap ödemiyor?" diye soruyorum. "Neden herkes gibi sırası gelene kadar beklemiyor?"

Çırak bana şaşkınlıkla bakıyor. "Ama o hergün saat tam 12'de buraya gelir," diyor yaşlı berber, "ve tıraş olur".

"Neden buna izin veriyorsunuz?" diye bağırıyorum öfkelenerek. "Neden öldürmüyorsunuz bu köpeği?"

"Siz karışmayın," diyor tütüncü.

"Bizim işimiz bu," diyor papaz. "Aptal yabancı," diye mırıldanıyor benzincideki adam.

Ayağa kalkıp dükkândan dışarı fırlıyorum. Birden Milano'nun ortasındaki caddedeyim, San Babila'nın karşısında, boynumda berberin sürdüğü beyaz köpükler. Korkunç bir trafik var. Ufak bir çocuk, parmağıyla beni gösteriyor, ordan gelip geçenler bana bakıp gülüşüyor.

Bozuk Para

Ceplerde çiklet, yığınla çiklet, tramvay biletleri, kullanılmaz tükenmez kalemler, birbirine yapışmış pullar, karamelalar, hazır çorba kutuları... Biliyor musunuz müsteşar bey? Hatırlıyor musunuz sevgili dostlar?

Tabii ki hayır. Hepsi omuz silkiyor. Sanki Arnavutluk kralı Zogo'yu ya da 1938 yılının sonuna doğru birkaç milyon İtalyan'ın hayranlık duyduğu *Tunus-Korsika-Cibuti* sloganını sormuşum gibi... Kesin bellek yitirilişi. Oysa çiklet çağı, hazır çorba kutusu günleri, bozuk paranın büyük krizi geçeli sadece dokuz, yedi, beş yıl oldu. 2 200 yıllık para tarihi olan Roma kenti... Çifte muhasebe defteri tutma geleneğini Avrupa'ya kazandıran ülke... İpotek ve Kredi, bakiye ve iskonto, acyo ve bilanço, bütün bu terimler buradan yola çıkarak dünyayı sardı; *banka* sözcüğü bile İtalyanca'dan geliyor... Tarihindeki en büyük patlamadan sonra daha da zenginleşen ve dünyanın sekiz endüstri gücünden biri olan bu ülke, yuvarlak teneke parçacıklarını, günlük yaşamda her yerde son derece gereksinim duyulan ve ezelden beri hep var olmuş olan o paracıkları vatandaşlarına veremedi. O zamanlar İtalya'da telefon etmek isteyen, birkaç domates almaya kalkan, bir kahve içmek isteyen, bir mektup atan karamela almayı da hesaba katmalıydı. Hem de on dört gün değil, metal işçileri grev yaptığı için değil, üç ay da değil, bozuk paralar yandığı için de değil, M.S. 1975-1979 yılları arasında tam beş yıl İtalya'da çiklet, Okyanus adaları ve Afrika'da eskiden deniz kabukları neyse, aynen öyle ödeme yerine geçti.

Bu olay İsviçre'de olsaydı, herhalde on dört gün sonra hükümet devrilirdi, çünkü orada ülkenin parası kutsal varlık gibi korunur. Japonya'da sorumlu bakan mutlaka *Seppuku* yapardı, yani harakiri. O ağır Sovyetler Birliği'nde bile belki bir iki yetkili çölü boylardı. İtalya'da ise hükümetler bu skandala rağmen soğukkanlılıkla oturdular yerlerinde. Bir tek turistler çileden çıktı. Yerliler çileci bir sabır gösterdiler ve yeni buluşlar yaptılar. Ülke sorunun sihirli çözümünü bulana kadar birkaç ay geçti, sonunda o yılların olağanüstü buluşu olan o dâhiyane oyun bulunmuştu. İtalyanlar yetkili bakanlığın horlamasına izin verip paralarını kendileri bastı: Kolomb kâğıdını, miniçeki.

Hemen ardından dükkân kasalarına her renkte milyonlarca kâğıt parçası yığıldı. Bu çeklerin para karşılığının otuz, yüz, üç yüz milyar lireti bulduğu söyleniyor. Bu ulusal tekelde herhangi bir denetim söz konusu olmadığından bu rakamlarda yapılan bir yanlışlık da söz konusu olamaz.

Bu tip toplumsal oyunlarda her zaman banka kazanır, ama herşeyin yolunda gitmesi için oynayanlara da bir şans tanımak gerekir... Veznelerin bulunduğu hole giriyor ve kendi hesabıma birkaç milyon liret yatırıyorum.

Kâğıt para zaten yeterince var, bunları basan matbaa harıl harıl çalışıyor. Yatırdığım para karşılığında banka bana kurutma kâğıdına basılı yığınla miniçek veriyor, 50 ve 100 liretlik. Bu bozuk parayı tedavüle koyuyorum, dükkânda, gişede, lokantada. Banka memnun. Faizsiz olarak yatırdığım parayla iş görebilir. Şık bir pay... Çeklerim tedavülde, yırtılıp unutulup atılıyor. Bunların ancak üçte ikisi bozdurulabiliyor, ya da sadece yarısı... Kontrolü olanak dışı, çünkü bu karmaşa içinde doğru bir muhasebe tutmak konusunda kim ısrar edebilir ki? Birkaç yıl sonra bankadan hesap durumunu soruyorum. Durum bilinmiyor. Ama bir yolunu bulup anlaşacağız. En basiti ganimeti bölüşmemiz: ben ve banka, banka ve ben. Oyuncak para yıllarında ülkenin tüm maliye kurumları, ayrıca sendikalar, mağazalar, otoyol idareleri, gazeteciler, devlet kurumları, ticaret odaları ve belki de karaborsacı firmalar ve bankerlerin büyük bir bölümü bu şemaya göre davrandı.

O zamanlar Asya'dan yaptığım herhangi bir gece uçuşunda Dünya Bankası için gezide bulunan İtalyan asıllı bir Amerikalı'yla karşılaştığımı anımsıyorum. Uçağın gece ışığının yarı gölgesi altında —diğer yolcular çoktan kıvrılıp uykuya dalmışlardı— bu soluk yüzlü, konuşkan, çelimsiz Cenovalı, bir an rahat oturamayan adam, İtalyan milyarlarının iç yüzünü anlattı bana.

"Gerçek çılgınlık! Bu miniçekler çılgın bir kredi yaratma formülü, doğal olarak da enflasyonist görünüyorlar... Benim hemşerilerim enflasyonu sever. Aslında ondan yakınırlar, ama vazgeçmek de istemezler. Sıfırlar ne kadar artarsa o kadar iyidir. Böylece herkes milyoner olur. Başka ülkeler olsa çoktan kuru değiştirip 1:100 ya da 1:1000 yapardı. Roma'da liret denilen paranın bir ağırlığı vardır oysa, tek bir liret öyle fazla kıymetli olamaz... Austerity kokar sonra, kısıtlama, yoksunluk kokar! Buna karşılık enflasyon, ekmeğin mucizevi bir şekilde çoğaltılmasıdır, ekonomik sorunların sihirbazlıkla çözümü demektir... Karşı konulmaz bir baştan çıkartma dostum! Gerçek şu ki biz en az yirmi yıldır gerçek durumumuzun çok üzerinde bir yaşam sürüyoruz."

"Hoş bir durum," dedim. "Gönlü bol insanlarsınız. Yaşam tarzı, lüks, Avrupa'nın neresinde kaldı ki? Yalnız İtalya'da..."

"Saçma. Hepsi kendini beğenmişlik. İtalya'daki savurganlık ulusal bir çılgınlık olduğu gibi, sosyal bir zorlama da. Otomobiller hep bir model büyük, lokantadaki hesap hep bir sıfır fazla... Büyük adam pozuna girmiş bir yığın işe yaramaz."

"Ama tasarruf ortalaması," diyecek oldum. "Japonlar'ınkinden %12 fazla! Nasıl oluyor bu: Hem paranı camdan fırlat, hem de biriktir?"

"Zürih ve New York'ta hesapları olan dolar ya da frank milyarderlerini hesaba katmadık henüz! Zarar yok, bu ne de olsa çalınmış kara para, rüşvet ya da uyuşturucu parası... Haklısınız, İtalyanlar deli gibi para biriktiriyor. Ama gizlice. Başka yerde fazilet olan olay bizde gizli bir yük. Açıkça kendini mahveden birine herkes hayranlıkla bakar. Parasını harcamak istemeyen biri ise düpedüz paryadır. Parayı sevmek bizde korkunç bir günahtır, bir çeşit ahlâksızlıktır, cezasız kalmaz — suça yönelik enerji de bu yüzden artar. Hasis bir İtalyan'dan daha yağlı, daha iğrenç, daha kararlı bir hasis olamaz... Ben Cenovalı'yım. Ne dediğimi biliyorum."

"Peki ya devlet?"

"Aynıdır. Resmi bir vezneden paranızı almaya kalkın hele! Henüz gelmeyen profesör maaşları... Avrupa'nın Venedik'i kurtarmak için akıttığı milyarlarca liret nereye gitti acaba? Kimse bulamadı bunu... bir yere takıldı kaldı... kuma gömüldü... görev yolundayken... yetkililerde... dosyalar arasında... komisyonlarda. Devlet hazinesinin kör eli! Ya da şu gülünç döviz işlemleri... emekli maaşları... vergi iadeleri! Devlet bunları hissedip geri çekiyor. Müthiş bir kabızlık çeken, görünmeyen, soyut bir hasis. Öte yandan herhangi bir gazeteyi açtığınızda hep 'delikler'; borç açıkları görüyorsunuz. İtalya'da yığınla bulunan ve adları IRI, ENI, IMPS diye kısaltılan bu kurumların herbiri dipsiz kuyu. Bunlar söz konusu olunca devletin bereketi artıyor, ishal gibi akıtıyor paraları. Paranın dayanıklılığı birden değişiyor. Her zaman rastlanmayan bir koku bu, soyut bir savurganlık, acaip bir şey.

"Tutmak ve savurmak arasındaki bu çelişki yalnız bir tek biçimde halledilebilir: Püf noktalarının püf noktasıyla, çoğaltma büyüsüyle, enflasyonla! Bozuk paranın yok olması bu büyülü ameliyatın anlamlı ifadesinden başka bir şey değildir. Maden rahatsız eder, çok serttir, ele sığar, bunu eritmek gerekir, kurutma kâğıdına dönüşür, çiklet olur, küçük bir

çikolata parçası olur ve pantolonun cebinde erir gider. Kimse de buna şaşmaz, kimse ürkmez, kimse kılını kıpırdatmaz."

Kimse mi, gerçekten kimse mi? Tersine! Ben uzun yıllar süren acı "tartışma"yı, iğnelemeleri, çağrıları, yorumları, protestoları, aydınlığa kavuşturmaları, başyazıları anımsıyorum. Bozuk para skandalı, kapışmak için iyi bir bahane olmuştu; dedikoduların yeşerdiği ideal bir alan, teorilerin ve şakaların üretildiği bir yer olmuştu. Hukukçular hemen harekete geçmişli. Kâğıt kırıntılarını, lümpen parasını, cüce çekleri çok ayrıntılı, aynı zamanda da can sıkıcı bir analize tabi tuttular. Sahte para basanlar bankalar mıydı? Bu kâğıtlar yasal mıydı? Perugialı bir yargıç zekice verilmiş bir karara dayanarak 1976 sonbaharında tüm miniçeklerin İtalya'nın her yerinde imhasına karar vermişti ve polisi aylarca meşgul etmişti. Birkaç ay sonra Milanolu bir yargıç daha da kurnazca bir buluşla kararın kaldırılmasını sağlamış ve Vicenzalı bir dişçi olan müsteşar parlamento önünde şu açıklamayı yapmıştı:

"Hükümet.... hmm, hmm.... miniçeklerin kanunlara uygun olup olmadıkları konusunda... hmm, hmm.... hep olumsuz bir tavır almış... Bunların çıkarılışında anormallikler vardır... falan, filan... özündeki anlama dayanarak şunu belirtmeliyiz ki çekler konusunda geçerli kararnamelerin açıkça çiğnenişi söz konusudur... hmm, hmm... çünkü bunlar *de facto* peşin para olarak asla kullanılamazlar."

Bu olağanüstü söylev, hükümetin olayı nereye çekmek istediğini oldukça iyi tanımlıyordu: Olayların ısrarla reddini. Buna karşılık halk gündelik yaşama ürkütücü bir biçimde uyum sağlıyordu. Perakende ticarette fiyatlar, bozuk para sıkıntısını giderebilmek için yukarıya doğru yükseliyordu. Bir gecede meydana gelen karaborsada bozuk paralar %10-15 fazlasıyla satılıyordu. Bu da en son bozuk paranın da ortadan kalkmasına yol açtı; bozuk para sistemli olarak tedavülden kaldırılıyordu. Karaborsanın önemli bir kaynağı toplu taşımacılıktı: Venedik otobüs ve vapur idaresi, memurlarından bozuk paraları okutmak yerine idareye getirmelerini isteyince, biletçiler greve gitmekle tehdit ettiler idareyi...

Hayal gücü kuvvetli olan kişiler miniçekleri taklit etmenin çocuk oyuncağı olduğunu anlamakta asla gecikmediler. Piyasada olan 3 000 çeşit miniçek arasında sahtesi dikkati çekmiyordu. Aslında bankalarla rekabete

girmek de gerekmiyordu, çünkü resmi miniçeklerle de olağanüstü spekülasyonlar yapılıyordu. Her yeni emisyonu toplayan binlerce kişi belirdi. Yeni basılmış çekler bir daha görülmemek üzere bunların ürettikleri albümlerde yok oluyordu; bunlardan bir milyon satıldığı söyleniyor. Bir milyon albüm! Torino'daki Balûn'da, Roma'daki Porta Portese'de, Milano'daki Piazza dei Mercanti'de ve ülkenin tüm diğer koleksiyoncu borsalarında bu albümler fiyatları artırdılar. Özellikle az bulunur 100 liretlik miniçekler kısa süre sonra bine, beş bine satıldı. Spekülasyon fırtınası öylesine esti ki koleksiyoncular için çok az sayıda sahteleri, taklitleri, eksik renklileri basıldı, bunlar koleksiyoncuların hazırladıkları kataloglara girerek akıl almaz fiyatlara satılıyordu.

Neden oldu bunlar? Nereden çıktı? Sebebi neydi Allah aşkına? İtalyanlar delirmiş miydi? İtalyanlar yuvarlak teneke para basıp üzerine yazı yazma sanatını unutmuşlar mıydı? En çok sözü edilen açıklamalardan bazılarını burada topluyorum:

1. "Maden yoktu." (Banka memuru, Venedik 1977)

2. "Japonya ve Singapur'da bizim bozuk paralardan düğme yaptılar, bu yüzden bozuk para kalmadı." (Tiyatro eleştirmeni, Roma 1983)

3. "Sendikaların suçu. İstekleriyle tüm ülkeyi harabeye çevirdiler. Bu yüzden bozuk para da hükmünü kaybetti." (Taksi şoförü, Milano 1976)

4. "Kutsal yıl dolayısıyla ülkemize gelen yabancılar bozuk paramızı hatıra olarak götürdüler." (İtalyan Cumhuriyet Hazine Bakanı, 1975)

5. "Küçük adamın sırtından dev bir iş çevirmeye ant içen bankaların marifeti bu." (Komünist sendikacı, 1977)

6. "Bozuk para pahalıya mal oluyor, meclis de bu ücreti ödemek istemedi." (Ayakkabı satıcısı kadın, Como 1983)

7. "Yüzlük liretler dev benzin kamyonlarında İsviçre'ye taşındı ve orada saat kılıfları yapıldı." *(La Stampa,* çok ciddi bir Torino gazetesi, 1976)

8. "Bozuk para çok ender olarak boşaltılan otomatlarda duruyor." (Garson, Napoli 1976)

9. "Bozuk paranın bugünkü konumunda, üretimin dengeli olarak çoğaltılmasını ve personelin güvenliği ve sağlığı için asgari koşulları

sağlayamayız." (Senato komisyonu kararı, Maliye ve Hazine Bakanlığı, 1976)

10. "Ne istiyorsunuz siz, biz böyleyiz işte... Siamo negali per queste cose... Yapılacak bir şey yok... Sistemin suçu... È un casino, un paese di merda... Güneyli tüm memur ve politikacılar... Aslında Avusturyalılar'ı ülkeden kovmakla hata ettik. (Vox populi, 1975-1983)

Bu açıklamalarda dikkati çeken üç şey var. Birincisi, hepsi de yanlış. İkincisi, açıklamak istedikleri olayı baskıyla inkâra kalkışıyorlar: yalnız bir tanesi, senato komisyonunun açıklaması bozuk paranın işlevine değiniyor. Üçüncüsü de, hiçbir bilgiye dayanmayan bir fantezinin ürünleri olmaları. Ya hikâyeye ya soyutlamaya, ama her şeyin üstünde de mitomanlığa eğilim gösteriyorlar. Bu öykülerin çoğunda bir paranoya seziliyor. Bozuk para felaketinden bazı bilinmeyen karanlık güçler sorumlu tutuluyor ("sistem", "bankalar", "sendikalar", "güneyli memurlar", yani mafya); ya da hırslı turistler, kötü niyetli İsviçreliler, görünmez Malezyalılar, çekik gözlü Japonlar zavallı İtalyanlar'ın zorla kazandıkları 100 liretçikleri ellerinden kapıp kaçmışlar.

Hiç kuşkusuz gerçek bambaşkaydı. Tüm gizliliklerin ve komploların altında yatan gerçek şu soruya dayanıyordu: Daha çok bozuk para basmanın yolu nedir? Bu vazgeçilmesi olanaksız bir gereklilikti. Hiç de yeni bir şey değildi, yıllardır biliniyordu. Saptanması için bir kâğıt, bir de kalem yeterliydi. Endüstri ülkelerinde tedavülde olan bozuk para miktarı %8 civarındaydı (Almanya'da %6, İngiltere'de %8, ABD'de % 10.5). İtalya'da ise bu oran önceleri %3, sonra % 1,8 ve en sonunda da %1,2'ye düşmüştü. Felaket kapıya dayanmıştı. Yalnız "politik güçler" körleşmiş bir hayvan gibi davranıyor, ama hayvanın enerji ve sezisinden yoksun olduklarından bu analizi yapamıyorlardı.

1968'de adı bilinmeyen bir memur tehlikeyi sezmiş... hissetmiş... ayrıca bir öneri hazırlamıştı. Yeni bozuk para basımı! Milletvekilleri neden olmasın deyip bu amaç için üç milyar liret ayırdılar. Sekiz yıl geçti aradan ve hiçbir şey yapılmadı. 1976'da bozuk para canavarı için yeni bir 12 milyar öngörüldü, Roma Belediyesi ise o sırada yeni bir bina planlamıştı. Kentin doğusunda Via di Grotta Gregna'da bir arsa bulundu. Mecliste bir müsteşar gene kalkıp (bu kez dişçi değildi) konuştu: "Bundan böyle, tüm sözünü

ettiğim kısıtlamaları da göz önüne alarak, yeni bozuk para basılmasıyla ilgili projeyi incelemek durumunda olacağız."

Gene o incelemede kaldı iş, kısıtlamalarda ve bakanlığın çekmecelerinde tozlanan projede.

Bozuk para eksikliği "fenomeni" ile o zaman yüzlerce ve binlerce gazeteci durmak yorulmak bilmeden ilgilendi, ama yalnız ikisi suçun işlendiği yere girebildi, oysa Roma'daki gazete idarehanelerinden bir taksiye binilip on dakikada ulaşılabilecek bir yerdeydi. Aldo Santini ve Paolo Guzzanti adlı muhabirlerin 1976-77 yıllarında yazdıkları, şu görünümü ortaya koyuyordu:

"İstasyonun arkasında Via Principe Umberto'da 4 numarada yer alan eski bozuk para basımı bodrumu, endüstrileşmenin ilk çağlarından kalma bir izbe, Dickens'ın romanlarından tanıdığımız bir cehennemdir. Eski moda preslerin çıkarttığı gürültü kulakları sağır edecek kadar yüksek, 95 desibelle acı verici ses duvarına ulaşıyor. Birçok işçi sağır olmuş durumda. Sağlık koşulları anlatılır gibi değil. Her yeri toz ve örümcek ağı kaplamış. Gerektiği gibi bir havalandırma söz konusu değil. İşçi idaresi havada bulunan aşırı zehirden şikâyetçi. Her yerde enkaz haline gelmiş makineler durmakta, altlarındaki haddehane tamamen paslanmış durumda. Rutubetli bölümler o derece dar ki kıpırdamak olanaksız, duvar diplerinde sıçanlar oradan oraya koşuşturmakta. İşçiler 'Kısa süre öncesine kadar paraları elimizle tek tek saymak zorundaydık,' diyorlar. 'Bizim çalıştığımız koşulları gösteren yönetmelik 1921'den kalma. İdare son derece beceriksiz. Bozuk para tamamen hapı yutmuş durumda,' diyorlar."

Beş yıl sonra İtalya'da istemediğiniz kadar bozuk para bulunuyor ve kimsenin aklına bu normalliği anmak bile gelmiyordu. Miniçeklere gelince, Milano'daki Via dei Mercanti'de demir parmaklıklarla korunan dükkânında bir para tüccarı bu konuda bana şunları söylüyordu: "Kimse istemiyor onları artık... Piyasa tamamen çöktü! O zamanlar milyonlar eden, ender bulunanları bugün 2000 lirete alabilirsiniz." Memnun gülümsüyor, yaşlanmış cildinde kırışıklar meydana geliyor: "Hep söylemiştim ben! Ivır zıvırdı bunlar, bir bataklık çiçeğiydiler... Buna karşılık Liebig resmi, onlar dayandı!" Sanki Liebig resmini kendi bulmuş gibi bir havası vardı.

Roma'da telefon rehberine bakıyor ve devlet darphanesini eski adresinde buluyorum. On beş yıldır planlanan yeni bina henüz yapılmamışa benziyor. 1911'den kalma bu eski bina pembe boyalı Umbria şekerlemeleri tarzında, önünde makineli tüfekle maliye polisi duruyor... Kapıcı dairesinde TV-monitörleri, gösterişli bir mermer merdiven, devasa, eski tarzda yazı masaları. Bozuk paranın müdürü, Nicola Jelpo, bana işyerini gezdiriyor. Bodruma da iniyoruz. Metal dedektör kapısı önünde anahtarlıklar ve çakmaklar teslim ediliyor. Korkunç bir yere girmeye hazırım.

Bana gösterilen, ki ben her köşeye girmekte ısrarlıyım, son derece geniş, havalandırmalı bölümler... Tertemiz atölyeler, yoğun biçimde çalışılıyor, modern yapımhane yolları ve Almanya'dan ithal edilmiş yeni baskı makineleri. Gürültü büyük bir bürodakinden daha fazla değil. Her yer ferah, madalya, nişan, damga ve hatıra paraları basacak yerler de var. Sayma, denetleme, paketleme tamamen otomatik, kendi buluşları, çok iyi işliyor. Paranın kapasitesi üzerine sorduğum soruyu Bay Jelpo soğukkanlılıkla cevaplandırıyor: "Şimdilerde günde 1 - 1 1/2 milyon basıyoruz. Böylece ihtiyaç karşılanıyor. Ama bir günde bu kapasiteyi sekiz misline çıkartma olanağımız var. Hiç sorun değil."

Bununla da bitmiyor! Roma darphanesi yurtdışından ve özel sektörden siparişler almaya uğraşıyor. *"Proofs"* adı verilen ve koleksiyoncuların topladığı parlatılmış gümüş sikkeler üretiyor el işçiliğiyle. Tedavülde olan 500 liretleri yepyeni bir biçimde üretmiş; yarı metal olan bu sikkelerin kenarları paslanmaz çelikten, ortası ise alüminyum-bronzdan meydana geliyor. Kurumun müdürü ayrıca 1980'de *İtalya'nın Kısa Sikke Tarihi* adlı bir kitabı çıkartmaya, Zecca müzesini yeniden düzenlemeye ve çoktan beri ihmal edilmiş olan kurumun geleneksel sanat okulunun yeniden parlamasına yardımcı olacak zamanı bulmuş. Tüm bunları sendikayla olağanüstü bir anlaşma içinde ve de değişmeyen personel sayısıyla yapmış... Yani söz konusu olan, anlatılması güç bir başka İtalyan mucizesi, tıpkı yıllarca ülkeyi kasıp kavuran ve ülkeyi çiklet tedavülüne sokan durumun anlaşılmazlığı gibi.

Bay Nicola Jelpo nazik, mesafeli, yaşı kestirilemeyen, koyu renk tenli, göz kapakları ağır bir güneyli. Şivesi Basilicata'dan geldiğini ele veriyor.

Ağır, sakin ve düşünerek konuşuyor. Saçları Romalı gibi kıvırcık, burnu güçlü, kahverengi takım elbisesiyle pek hoş doğrusu...

Melankolik bakışları kendi konusundan söz edildiğinde canlanıyor. Bay Jelpo tam bir sikke fetişisti, başka söz bulunamaz onun için. Giuseppe Bianchi'nin atölyesinden çıkan bir sergi parçasını okşuyor parmaklarıyla, bakışları, merdiven sahanlığına yerleştirdiği kilise devleti zamanından kalma eski baskı makinesine mutlulukla takılıyor. Kendisi mühendis, 1967'de tekniker olarak sikke servisine girmiş ve 1978 Haziranı'nda müdür olmuş.

"Bozuk para sorunu doğrudan doğruya Hazine Bakanlığı'na bağımlı kalıp hareket özgürlüğünden yoksun olduğu sürece çözümsüzdü," diyor. "Devlet bürokrasisi bir endüstri kurumunu yönetmekten aciz. Mevzuat baskı vericiydi. Birkaç örnek vereyim: Bizim atölyeler enkaz yığını gibiydi, çünkü devasa eski makineleri ne çıkarabiliyor ne de satabiliyorduk, iki bakanlık memuru yıllarca bunların taşınabilir mal olup olmadığı konusunu tartıştılar, bu tartışma bitmeden bir değişiklik söz konusu olamadı. Kendi bütçemiz yoktu. Yurtdışından ancak sabit fiyata makineler alabilirdik. Bakanlıkta alım kararı vermek yıllarca sürüyordu. Satın alınmaya karar verildiğinde, enflasyonla fiyatlar değişmiş oluyordu ve tüm işlem yeniden başlıyordu. 1976'da bizim baskı makineleri günde dört saat çalışıyordu, bugün on dört saat çalışıyorlar. Kamu hizmetleri sendikasının o zamanki toplu sözleşme anlaşması vardiya usulü çalışılmasına izin vermiyordu. Fazla mesai için para yoktu. Buna bir de gürültü sorunu ekleniyordu. Biz tüm bu sorunların nasıl çözüleceğini kesinlikle biliyorduk, ama bizi bırakmıyorlardı. Ben çoğu kez şapkamı alıp gitme raddesine geldim... O zamanlar hiçbir şekilde buranın müdürü olamazdım. Kararname bir uzmanın işin başına getirilmesine kesinlikle izin vermiyordu. Müdürlerin idareden gelmeleri gerekiyordu. Gelip gidiyorlardı, 4-5 yılda bir yenisi. Para nasıl basılır haberleri yoktu, öğrenmeye de zamanları yoktu, öğrenmeye kalksalar bile öğrenene kadar emekliye ayrılıyorlardı."

Mühendis Jelpo'ya "Peki kimdi bütün bu karmaşanın sorumlusu?" diye sordum.

"Hiç kimse," dedi, "hiç kimse ya da herkes".

20 Nisan 1978'de İtalyan parlamentosu para basımının devlet sektöründen ayrılıp, devlet matbaasının özerk bir bölümüne bağlanmasını öngören bir kanun çıkarttı. Kurumsallaşmış sabotaja, budala pasaklılığa, bu yerleşik beceriksizliğe son vermek için başka bir şey yapmak gerekmedi: Bir yıl içinde miniçekler, kutu çorbalar yok oldu; üstelik mühendis Jelpo'ya göre, —ki kendisi daha yirmi yıl bu görevde kalacağı için sevinçli— ilelebet yok oldu.

Via Principe Umberto'daki bu feci bozuk ekonomiye büyük bir kayıtsızlıkla bakan politikacılar, 1978 yılının o ilkbahar gününde birden aydınlığa mı erdiler, bir çeşit Zenbudist aydınlanmaya mı kavuştular, diye soruyorum kendi kendime. Yoksa tam tersine dikkat mi etmediler? Sikkeyi felç edici vesayetlerinden *kazara* mı kurtardılar?

Hiç kimse bu işteki başarısızlığın cezasını ödemedi. Kesin bu. Yetkili bakanlar, müsteşarlar, müsteşar yardımcıları, genel müdürler ölmedilerse eğer, hâlâ yazlık villalarında oturuyor ve emekli maaşlarının tadını çıkartıyorlar. Kimse işinden olmadı, ceza yemedi ya da hesap vermeye çağrılmadı. İtalyanların kötü kalpli ve intikam alıcı bir millet olduğunu söyleyenler haksızlık ediyor. Tam tersi geçerli: Herşeyi affediyorlar ve iyi kalplilikleri sınırsız.

Ama burada anlattığım öykü sevindirici bir mesel. Yalnız *happy end'le* bitmiyor, bir ahlâki ders de veriyor. Demek ki yeni binaya gereksinme yokmuş... Mali desteğe, hammaddeye ya da makinelere ihtiyaç da yokmuş... Sorun bu değilmiş... Herşeyin suçlusu gibi gösterilen İsviçreliler ya da Japonlar da değilmiş suçlu olan, ne de bankalar ya da sendikalar... Durmadan anılan *paese di merda* da bir bahane imiş!... Darphane gerekli olan herşeye sahipmiş, yani bilgi, akıl, inisiyatif. Eli kolu bağlı Güliver gibi yerde yatıyormuş ve politikanın cüceleri her türlü hayat damarını dondurmuşlar. İpler çözülür çözülmez Güliver harekete geçmiş ve işinin başına dönmüş.

Bunu yapmak için bir Avusturya geleneği de gerekmemiş; evet, ünlü Lombardiya erdemleri olmadan da işini halletmiş. Nihayet mühendis Nicola Jelpo ülkenin en güneyinden geliyor, Lucaniya'daki bir kasabadan. Halkın önemli bir bölümü birbirlerinin dizine kurşun sıkarken, birbirlerinin kulağını keserken, demir çubuklar, bisiklet zincirleri ve makineli tüfeklerle

birbirlerine saldırırken ya da hiç değilse bunları *tartışırken,* "yeni dinamik orta sınıf' mensubu ya da "post endüstriyel sosyalizasyon tipi" olmayan, daha çok eski moda, şişmanca bir bey olan Bay Jelpo... belki de Hıristiyan Demokrat'lara veriyordur oyunu... büyük bir soğukkanlılıkla en sevdiği iş olan para basma işinin peşine düşmüş.

Ceket cebinde şıkırdayan bozuk paradan daha önemli şeyler vardır, kabul. Ama Nicola Jelpo gibi insanlar olduğu sürece İtalya her zaman ayakta kalır.

İtalyan Modeli

Haftanın manşetleri:

Bonn (dpa). Alkol skandalı. Cumhurbaşkanı pazartesi günü istifa etmeyeceğini, haftalık haber dergisi *Der Spiegel* aleyhine dava da açmayacağını açıkladı. Dergi, şatafatlı bir biçimde cumhurbaşkanının uluslararası bir alkol kaçakçılığı işine bulaştığını ve son yıllar içinde 180 milyon markı bulan bir kazancı İsviçre'de bir bankaya yatırdığını açıklamıştı.

Amsterdam (ANP). Emekliler gürültü koparıyor. 30 000'in üzerinde emekli salı günü emekli sandığı binasına saldırıp orayı darmadağın etti, çünkü idare aybaşında gelmesi gereken paraların *"gelmediğini"* belirterek ödeme yapmamıştı. Sosyal Bakanlık bu konuyla ilgili bir açıklama yapmayı reddetti.

Hannover (AP). Hannover fuarında memnun yüzler. Büyük Alman tröstlerinden çoğunun çökmesinden sonra bir sansasyon oldu. Avrupa'nın en büyük endüstri fuarı bu kez tamamen küçük ve orta büyüklükteki işyerlerinin hâkimiyetine girdi; bunlar olağanüstü ihracat bağlantıları yaptılar. Hazır muhallebi, porselen, kravat ve oyuncaklar en çok satış yapan mamuller oldu. Vergi daireleri fuara katılan firmaların birçoğunun adını bile bilmediklerini şaşırarak saptadılar.

Stockholm (TT). Pul krizi. Çiklet yapıştırılan mektuplar bundan böyle gönderilmeyecek. İsveç postası bu konuya müşterilerinin dikkatini çekti. Yıllardır süregelen pul sıkıntısı yüzünden birçok firma kendi pulunu üretmeye geçti. Bu tıpkıbasımların yasal olup olmadıkları tartışma konusu.

Kraliyet posta idaresi, makineler paslandığı için yeterince pul basamadıklarını açıklıyor. Özel şirketlere pul yaptırma planı bugüne kadar sendikaların karşı koyması yüzünden önlendi.

Londra (Reuters). Komplo açığa çıktı. İngiliz kamuoyu "Vatanı Kurtarma Kulübü"nün açığa çıkan birçok olayıyla sarsılıyor. Hükümet darbesi hazırlayan bu gizli örgüte başbakanın, savunma bakanının, amirallerin başı lordun, *Times* dergisi yazı işleri müdürünün, askeri gizli istihbarat şefinin ve 200 kadar ileri gelen sanayicinin üye olduğuna kesin gözüyle bakılıyor. Kulübün başkanı Jelly adında biri, kendisinin Macclesfield'de (Chester) marmelat fabrikası var.

Oslo (NTB). İntihar mı cinayet mi? En büyük İsveç bankasının idare heyeti başkanı Bob Kalvén perşembe sabahı saat 4'e doğru Brüksel tren istasyonunun tuvaletinde ölü olarak bulundu. Döviz kaçakçılığı yüzünden üç yıl hapis cezasına çarptırılmış ve 14 gün önce Malmö hapishanesinin özel korunmalı bölümünden kaçmıştı.

Wiesbaden (dpa). Bir anarşi kurbanı. Devlet istatistik dairesi başkanı hafta sonunda makamında kendini vurdu. Bıraktığı veda mektubundan anlaşıldığına göre şef, Alman halkının doğru bilgi vermediğinden kuşkulanıyordu. "Elde ettiğimiz sayılar tam bir kargaşa gösteriyor," diyor mektubunda. "Herkes yalan söylüyor. İstatistiklerimiz bulvar basınında çıkan yıldız fallarından daha az güven verici."

Kopenhag (RB). Memur işten çıkarıldı. 122 000 Danimarkalı körlük yüzünden %100 sakat aylığı alıyor, bunlardan 84 000'inin ehliyeti ve özel arabası var. Bu gerçek Danimarkalı bir polis memurunun özel araştırmaları sonucunda ortaya çıktı. Bu becerikli memur kendi başına hareket ettiği ve meslek yönetmeliğini çiğnediği için işinden uzaklaştırıldı.

Frankfurt am Main (AP). Soru işaretli kalkınma. Alman Merkez Bankası bir bilmeceyle karşı karşıya. En son aylık bültenindeki tüm sayılar feci bir durumla karşı karşıya olunduğunu göstermesine rağmen, Alman ekonomisinde iyimser bir hava esiyor. Merkez Bankası başkanı, Alman markının gücünün ve olumlu tüketim havasının, sosyal üretimde %45 payı olan gizli işçi çalıştırmaya dayandığını söyledi.

Tipik İtalyan olaylar. Ne şimdi peki? Opera mı mafya mı? Cappucino mu rüşvet mi? Macchiavelli mi Missoni mi? Şu mu bu mu demenin "Tipik

İtalyan işi" olduğunu ne zaman biri savunsa, insan dayanamayıp ayağa fırlamak, sandalyeyi devirmek ve odadan dışarı fırlamak istiyor. "Halk psikolojisi"nden, bu paslanmış klişe tipler çöplüğünden, *idées reçues*'den, bu önyargılardan daha can sıkıcı bir şey olabilir mi?... Gene de bu geleneksel, suratları ulusal izler taşıyan cücelerin köküne kibrit suyu ekmek mümkün değil: samandan daha sarı suskun İskandinav; elinde bira bardağı tutan boğa inatlı Alman; hep viski kokan kırmızı suratlı geveze İrlandalı; ve doğal olarak da bıyıklı İtalyan, duygusal, ama asla güvenilir değil, çok akıllı ama tembel, ihtiraslı ama entrikacı...

Ülke içinde de tipik kavramı kaçınılmaz gözüküyor, İtalyan yazarlar özeleştiri amacıyla bu alanda olağanüstü örnekler vermişlerdir. Alberto Arbasinos'un *Un paese senza*'daki (Milano 1980) Fransiskan tarzı o heyecanlı vaazında şunları okuyoruz:

"İtalyanlar'ın davranışları, bildiğimiz davranış biçimleriyle, açıklama yöntemleriyle anlatamayacağımız, kökleri çok eski olan süzülmüş bir merhamete dayanır. Anormalliklerin, çarpıklıkların, büyüklüklerin, bugünkü İtalya'da görülen çılgınlık ve kötülüklerin, hatta "tipik İtalyan" korku öykülerinin, "normal" çevreyle karşılaştırıldıklarında anormal ya da çarpık olduğu asla sanılmamalı."

Arbasinos'un 350 sayfalık insafsız halk küfürnamesi üzerine ülkesinin insanlarının ne düşündüğünü sorduk. Yazarı üç yıl sonra meclise seçmişler!

Buna karşılık hiçbir şeyden habersiz yabancılar! Çantaları çekilip çalınmadıkça, arabaları soyulmadıkça herşeye hayranlar. Örneğin Vestfalya-Münsterli işsiz öğretmen Gisela C. Yalnızlığa çekmiş kendini, yani Toscana'daki bir çiftliğe girmiş. Almanya'dan sıkılmış birkaç Düsseldorflu, eski pazarlama müdürleri Umbertia'da, bir tepenin üzerine villa yaptırmışlar. Boş damacanalar ve kirli bulaşıklar arasında eski bir okul binasında yaşayan Berlinli uçuklardan bir komün. Birkaç ev ötede "transpersonal tedavi eğitimi grubu" adlı tuhaf bir grup yaşamakta; orada 600 marklık bir hafta sonu ücreti karşılığında yorgun şube yöneticileri ve spor muhabirleri Frankfurt'taki yaşam savaşına yeniden hazırlanıyor. Nehrin öteki yanındaki büyük villayı ise geçenlerde İsviçreli bir fotoğrafçı almış.

Gisela C. bana yazıyor ve ben ona ne cevap vereceğimi bilemiyorum. Şunları söylüyor: "Sevgili M., sana acıyorum! O 'düzenli' Almanya ortamında nasıl yaşayabildiğine akıl erdiremiyorum; ben orayla hiçbir

ilişkim olsun istemiyorum. Kuzey sadece para terörünün hâkim olduğu bir yer, teknik baskı, disiplin baskısı var orada. Çok fazla mülk ve sinir hastalığı. Burada yaşam daha basit, daha doğal, daha insanca. Öyle anonim, öyle soğuk değil — bu sadece iklim şartlarından kaynaklanmıyor. Bahçemle uğraşıyor, Piazza'da köylülerle buluşuyorum... Burada çok daha mutluyum."

İyi o zaman sevgili Gisela! Kutlarım. O içten mektubun iki yüz yıldır Avrupa edebiyatında yer almış bir düşünce hırsızlığı, bir antoloji, bir beylik lakırdı topluluğu... Senin Toscana romansın solgun bir tekrar. 18. yüzyılın ortasında İtalya'ya karşı duyulan büyük sevgi hassas ruhlarda yeniden alevlendi. O zamandan bu yana milyarlık bir endüstrinin iş alanı oldu. Başlangıçtan beri bu sevgi karşılıksız kalmıştı. İtalyanlar'ın hiçbiri kendiliğinden, ya da zorlayıcı bir neden olmadan gidip Vestfalya'daki Münster'e, Trelleborg'a ya da Hoek van Holland'a yerleşmez...

Kendi ülkende, sevgili Gisela, hep pis havadan ve silahlanma yarışından şikâyet edip durdun, ama Toscana'da herşeyi toz pembe görüyorsun. Yoksa İtalyanlar'ın çevre korunmasına hiç aldırmadıkları senin dikkatini çekmedi mi, ya da pasifizmi kaçıklık sanmaları? Kuzeyin zenginliğinden ve açgözlülüğünden şikâyetçisin — ama soğuktan gelen aylık çekin bir gelmeye görsün bakalım, ekmeğini Poggibonsi'de kazanmaya bir kalk bakalım! Sen ödediğin sürece oradaki insanlar sana iyi davranır. Sana hoşgörüyle bakarlar, tıpkı tüm ülkenin kuzeyden gelen sürekli akına dayandığı gibi; sabırlarına hayranlık besliyorum. Sana bir Noel hindisi gibi bakıp sevgiyle, sanatın kurallarına göre ve alayla davranmalarını normal buluyorum, ama bunlardan senin haberin yok.

Ayrıca seni en iyi anlayan benim, çünkü İtalya'ya beslediğin sevgiyi paylaşıyorum. Bu kaçış köşemiz olmasa dayanamayız. En sevgili projeksiyonumuz, açık sinemamız, en sevgili arkadaşlarımız orası. Burada tıpkı iki yüz yıl önce olduğu gibi kusurlarımızı onarabiliyor, hayallerle doluyor, eski, yarı unutulmuş bir ütopyanın enkazı içinde debeleniyoruz.

Olsun! Ama bu sevgi neden böyle cahilce, aptalca, budalaca olsun ki? İtalya'da göklere varan sesleri neden duymak istemiyor Gisela ısrarla? Evine, soğuk, can sıkıcı Münster bölgesine geri dönüp, Mestre ya da Avellino'daki gibi koşullarla orada karşılaşsaydı bu kadar gaddarlık

karşısında kendini kaybederdi, bu kadar sertlik, bu kadar menefreghismo karşısında.

Her maymun aşkının bir de diğer yüzü vardır. Çift ahlâklı olmayan turizm yoktur. Kuzeyli bir ziyaretçi en son liretini harcayıp Alman, Belçika ya da İsveç sonbaharına geri döndüğünde, mutlaka bir derin nefes alıp rahatlıyor ve Kuzey'in işlevlerini böylesine inatla yürütmesine, kaloriferlerin çalışmasına, telefonun işlemesine seviniyor; gazeteyi açıp da İtalya menşeli en son korkunç haberleri okuduğunda (kaos, Camorra, rüşvet) arkasına dayanıp, "Bizde böyle şeyler olmaz," diye düşünüyor. Bu katı güven ise onun hiçbir şey anlamadığının kesin kanıtı...

Avrupa'nın İtalyanlaştırılması. Yeterince belirti var, ama bunlara anlam vermeyi bilmek gerek. Siyasal rüşvetçilik konusunda son yıllarda oldukça ilerleme kaydedildi, özellikle de Batı Almanya'da. Maliye Bakanı hakkındaki soruşturmaları sırasında savcılar tropik bereketlilikte kanıt malzemesine rastladılar. Suçlananların listesi "Alman politikasının asalet levhası" gibi okunabiliyor. (Hükümetteki partilerin sesi, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*'da böyle yazılıyor dalkavukça bir dille.)

Kuzey Avrupa ülkelerinde de siyasal partiler kamu yaşamını büyük çapta parsellediler; tıpkı arsa spekülatörleri gibi kurumları aralarında paylaşıyor, korudukları kişilere denetleme kurulundan çöp arabası şoförlüğüne kadar iş verip akla gelen tüm arpalıkları sağlıyorlar. Köln, Paris, Mainz ve Stockholm'daki büyük televizyon kurumları oportünizm ve yağcılık konusunda Roma'daki RAI ile yarışabilirler; resmi ve yarı resmi endüstri kuruluşlarının, İtalyan ekonomisinin adam kayırmakla ve yolsuzlukla ünlü bu kara deliklerinin, artık tüm Avrupa'da gayretli öğrencileri var. Vergi kaçırmak, sonuçları dikkate almadan bir bu bir şu kesime yaranmaya çalışarak çıkartılan kararnamelerle çıkar sağlamak artık her yerde milli spor haline geldi, İskandinavya'da bile; Orada melek sabrı ve koyun ahlâkı birikimi yavaş yavaş geleneksel erdemleri eritiyor.

Her yerde aynı görüntü: israfçı partiler, asalak yönetimler, mali destek sahtekârlığı, himaye karmaşası, kaçak işçilik, ahlâki değerlere aldırışsızlık... Ama her yerde aynı zamanda yeni hayatta kalma stratejileri, kendi başının çaresine bakma ve doğaçlama. Böyle bir perspektif içinde artık İtalya egzotik, kuraldışı bir ülke sayılamaz. Hatta arada sırada fısıldayarak da olsa

kör topal gelişmiş bu ülkenin, tehlikeli ve sorunlu bir geleceğin habercisi olduğu söylenmekte.

Tabii Frieslandlılar'ın güzel bir sabah Sicilyalı olarak, İskoçlar'ın da Venedikli olarak uyanacakları, yukarıda belirtilen tahminlerde her zaman bir gerçek payı olsa da, korkulacak bir durum yaratmıyor. İtalyan örneği "halk karakteri" sorunu değil, ortaya yeni çıkmış bir tarihi durum karşısında akla gelen tepkilerden biri, tüm Avrupa'yı ilgilendiren bir meydan okuma karşısında geçerli bir cevap. Yani söz konusu olan "tipik İtalyan" bir durum değil, çok genel bir sorun, bu sorunla başa çıkmak şimdiye kadar kimsenin başaramadığı bir durum olduğu gibi, işe yarar bir kuram da henüz geliştirilmedi.

Biraz daha basitleştirerek anlatayım. Önce konumuz olan birkaç kritik anı ele alalım. Sonra, en yakın işaretleri belirleyerek, İtalya'nın kendi tarihi deneyine dayanarak, karmaşaya diğer tüm ülkelerden daha hazırlıklı olduğunu saptayalım. Aralarında eski kurnazları görüyorum; kriz uzmanları, çöküş dönemi uzmanları.

1. Egemenlik krizi. Bugünkü dünya politikası içinde Avrupa milletlerine sadece boyun eğme rolü düşüyor. Süper güçler arasında sıkışmış ve sadece karşıtları tarafından değil, aynı zamanda müttefikleri tarafından da ezilmekte oldukları için bağımsız bir dış politika gütme yeteneğinden yoksundurlar. Pek kabul etmek istemeseler de (Fransa gibi) artık onlara kalan sadece yarı sömürgeci hami statüsüdür. Ekonomik güçleri de, büyük teknoloji alanında birşeyler sunmaya zaman içinde yeterli olmayacaktır; o zaman kendilerine gerekeni dünya pazarı köşelerinde arayacaklar ve daha yumuşak, daha küçük, daha oynak üretimlere kayacaklardır.

İtalyanlar için bu durum yeni değildir. Ulusal çabaları yeterince yenilgiye uğramıştır. Daha 18. yüzyılın sonuna doğru Pietro Verri şunları yazmıştır: "Tüm kurnazlıklarımıza rağmen biz, bugün bir zamanlar hükmettiğimiz Avrupa'nın sadece çöplüğüyüz." Bu tarz acı yakınmalar tüm İtalyan edebiyatında vardır. Sömürge macerasının sona ermesi ve faşizm yenilgisinden sonra İtalyanlar, Roma haşmetinin artık geçmişte kaldığını kavramışlardır. Ülkenin dış politikası o zamandan bu yana Washington'da yapılmaktadır.

2. İdare edilebilirlik krizi. Merkezi politik araçlar kendilerini toplumdan yalıttıkça, bürokrasiler kendi vurgunculuklarıyla uğraştıkça, partiler mafyavari süpermarketlere dönüştükçe, devlet giderek aptallaşmakta, çaresizleşmekte ve hareketsizleşmektedir. Toplum, devletin sorunları çözebileceği inancını yitirmektedir. Kendi kendine ayakta durmaya ve merkezi sistemlere alttan saldırmaya çalışmaktadır. Birbiriyle çatışan kişisel çıkarlardan, farklı farklı kültürlerden ve alt kültürlerden bir yamalı bohça çıkıyor ortaya; yeraltı ve gölge ekonomiler yeşermeye başlıyor. İtalyanlar bu dersi de çoktan almışlardır. Ülke her zaman çeşitli hükümdarlıklar altındaydı, "birçok ulusun, devletin, kurumun ve olağanüstülüğün tesadüfen biraraya getirdiği bir karmaşaydı." (Giuseppe Ferrari, 1858) Halkın gözünde merkezi hükümet, elinden geldiğince sömürmesi gereken bir sömürücüydü hep. İtalyanlar'ın %84'ü ülke ileri gelenlerini, politikacıları ve onların yardakçılarını namussuz ve beceriksiz olarak görüyor — bir Avrupa rekoru bu. Bundan çıkarttığı sonuç da kendi işini kendisinin görmesi gerektiği. Bu stratejinin ekonomik sonucuysa meydanda. Devletin tavrı gecikmiş bir ağır endüstrinin büyük yıkıntılarını ardında bırakırken, ortaya birden etkin küçük ve orta sanayi çıkmıştır, mobilya imalatından turizme, modadan hassas mekaniğe kadar. Ülke bugünkü refah seviyesini bu heterojen girişimler ortamına borçludur.

3. Planlanabilirlik krizi. Sosyal ve ekonomik olaylar karmaşık bir durum aldıkları sürece daha zor teşhis edilirler. Bu sadece yetkililerin bilgisizliğine bağlı değildir. İlkesel nedenleri de vardır. Bu durumlarda global çözümler artık teorik olarak "geliştirilemez" ya da doğrudan doğruya neden gösterilemez. Ad hoc davranmak zorunluluğu duyar insan, yani kırıklar temizlenir, delikler tıkanır, tamirat yapılır. Artık değişiklik planlanmaz, sadece sabırlı bir süreç içinde, trial and error ile kabul ettirilebilir.

Bu görüş de İtalyanlar'ı başkalarından daha az rahatsız eder. Birkaç profesör dışında hiç kimse çok ayrıntılı bir biçimde hazırlanmış sistemlerin yararlarına inanmaz, tutarsızlığın keyfini savunma gereği de hiç mi hiç duyulmaz. Tarihi deneyleri şunu gösteriyor: Bir kurum ne kadar büyükse, o kadar kötü çalışır; bu yüzden oldum olası daha dolambaçlı yolları, doğaçlamayı, bağıl ve deneyimsel çözümleri yeğlemişlerdir.

4. İş krizi. Azalan istihdam tüm endüstri ülkeleri için şok etkisi yapan bir deneydir. İşsizlik, farklı bir gelir dağılımıyla çözülmesi mümkün olan

ekonomik bir sorun değildir sadece. İşin, çalışmanın ve disiplinin getirdiği ahlâkı iyice benimsemiş milyonlarca insan için "işyeri" kaybı dayanılmaz bir şey. Onlar için bu durum sadece ekonomik bir felaket değil, aynı zamanda ruhsal ve kültürel bir yıkımdır.

Bu tarz bir davranış İtalya'da hiçbir zaman geçerli olmamıştır; İtalyanlar diğerlerinden daha tembel oldukları için değil, ülkenin sosyal tarihi hiçbir zaman tam istihdamın uzun süreler devam ettiği bir durumu tanımadığı için. Bu nedenle İtalyanlar çok zengin bir asalaklık kültürüne sahiptirler. Üretmeyen "otlakçılar", dilenci ve ruhbanlar, büyücü ve gangsterler, deliler ve baronlar, dolandırıcılar ve turistler, orospular ve patronlar burada asla küçük görülmez, toplum dışına itilip lanetlenmez; onlara her zaman sabırla bakılmış ve hatta kabul edilmişlerdir. Fannulloni denilen bu büyük gelenek ülkenin endüstrileşmesi için ağır bir ipotekti. İş alanlarının azaldığı zamanlarda bu durum, endüstri sisteminin kadro yokluğu belirtileri göstererek işsizlikle tehdit ettiği insanların geri çekilebileceği bir alan hazırlıyor.

5. Adalet krizi. Sosyal devletin yaklaşan iflası, paylaşım savaşının artması, zayıfların sırtından tasarruf programları: Öyle görünüyor ki, hangi parti iktidarda olursa olsun Avrupa'da adil bir toplumun nasıl olması gerektiği konusunda solun eşitlikçi ve "ahlâkçı" görüşü güçsüz kalıyor. Sadece Yeni-tutucuların yönetimde oldukları yerlerde değil, her yerde yoksul ve zengin mahalleler ve bölgeler arasındaki karşıtlık keskinleşiyor. Dayanışma düşüncesi uydurma gibi geliyor. Lüks tüketim ve iyice yoksullaşma, sefalet ve savurganlık ahlâksız bir biçimde belirip patlayacak bir bileşim oluşturuyor.

Böyle bir gelişmenin getireceği şok, Brenner geçidinin güneyinde belli sınırlar içinde kalacak. Eşitlik orada hayal değilse de, hiç gerçekleşmemiş bir şey olarak kalmıştır. Kuzeyliler o zaman "karmaşa içinde gündelik uyum"u sağlayabilecekler mi? "İtalya yüzyıllardır bu karmaşayla yaşıyor, sokaklarda insanların tüm dünyanın kayıtsız bakışları altında öldürüldüğü zamanlarda bile bu kargaşa, sanatın ve zanaatkârlığın yüce belirtilerini hiç engellememiştir." (Alberto Arbasino, 1978)

Kafa mı arma mı? Diyelim ki "İtalyan modeli" diye bir şey var: Ne düşünürdük bunun hakkında? Bir müjde mi yoksa bir tehlike mi olurdu

aklımıza gelen? Bir çıkış yolu mu yoksa bir çıkmaz sokak mı? Bu konudaki düşünceler çeşitli. Roma'daki adı çok anılan Censis Enstitüsü, İtalyan görünümü üzerine oldukça sık fikir yürüttü. Raporlarının ana çizgisi pırıl pırıl bir iyimserlikle dolu. Kurumun başında bulunan Giuseppe de Rita, İtalyan toplumunun esnekliğini göklere çıkarmaktan bıkıp usanmıyor; bu toplum her şoku ve her engeli sınırsız yeteneğiyle atlatıyormuş: kötü devlet ekonomisi ve terörle, enflasyon ve bürokrasiyle, petrol krizi, komplolar, bütçe açıklarıyla başa çıkabiliyormuş. Gerçekten de İtalyan ekonomisinin başarıları doğaüstüne çıkıyor nerdeyse. *"Nesnel veriler"*le anlatılması olanaksız. Herhalde normal bir İtalyan kazandığından daha fazla para harcıyor. Hâlâ ayakta, kimbilir neyle geçiniyor, ama iyi, eskisinden daha iyi yaşıyor. Bu yüzden de felaket tehditleri, milyonlarca borç onu hiç ırgalamıyor. Arbasino bu patolojik rahatlığı birkaç iğnelemeyle açıklıyor: "Ülke bugün iflasın eşiğinde, yıkımın, kaosun eşiğinde, ama ertesi gün: Ne diye? İlerleniyor! Herşey tıkırında! deniliyor"

İtalya gerçekten de çok dayanıklı bir hacıyatmaz mı, bir "post-modern laboratuvarı mı", görece geri kalmışlığı, modern öncesi kalıntılarıyla her türlü gelecek şokunu atlatabilecek durumda mı? En sonuncular birinci olacak — bu İncil vaazına inanan, ancak mucizeyi kabullenmek zorunda olan kişidir. Okullu Marksistler bu düşünceye inanmazlar. Giulio Bollati bunda kitle tüketimine sunulan ideolojik bir artık görmekte: "Doğadan kaynaklanan yetenek, metodun üzerine çıkıyor, akıl etme zenginliği de öğrenme disiplini üzerine... Bunların hepsi sonuçta, eskiyle bilim-kurgu arasındaki bağı kurmak için, sanki özellikle bizim kültürümüz seçilmiş hayalini yaratıyor."

İtalya bütün bunlara rağmen herşeyin üstesinden geliyorsa, hem de tüm yöntemlerle alay eden bir yöntemle, o zaman bile şu soruyu sormamız gerekiyor Ne pahasına oluyor bütün bunlar? Gölge ekonomisinin bereketli etkilerini savunmak başka şeydir, Campagna'daki Grumo Nevano bodrumlarındaki çocuk işçileri kabullenmek başka şey. (Camilla Cedema anlattı onları: Sekiz on yaşında çocuklar ağır taşıyıcıları çekiyor, dikiş makinelerine eğilmişler, okula gönderilmeleri düşünülmüyor, tek alternatifleri suç işlemek.)

Hayır, İtalyan hokkabazlıklarının eski anarşistlerin yumuşak düşleri ve sosyal demokrasinin katı ütopyalarıyla bir ilgisi yok. Doğuştan gelme

sertliği Annibal'vari çizgilerden arınmış değil. Kriz oyuncuları bazen bir çeşit moral insanity altında eziliyormuş etkisi yapıyorlar.

Bir İtalyan tutukevini içinden görmedim hiç. Gazetelerde okuduğum davalar ve cezalarla ilgili yazılar yetip de artıyor bana. Dolup taşan hücrelerde 70 000 tutuklu yaşamakta. Her yıl başka olaylar yüzünden 40 000 kişi tutuklanıyor, çoğu kez tutuklama emri olmadan. Bir iki gece tutulduktan sonra yer olmadığı için bırakılıyorlar. Gözaltına alınan biri, savcı dosyayı açmazsa tutukevinde unutulup gider, dört yıl sonra, öngörülen süre dolduğu için serbest bırakılır, ne hüküm giyer ne de tazmin edebilir. Eğer hapisteki kişi faşistse ve terör olayları yüzünden tutuklanmışsa, zaten hiç kimse onun haklarıyla ilgilenmez, böyle biri kendi suçu yüzünden yatmakladır ve adil bir mahkemeyi hak etmemiştir. Genel olarak zaten şu temel ilkeyle hareket edilir: İşime gelmeyen şey barbarlıktır. Ayrıca İtalyan mahkemelerinde sonuca ulaşmamış on milyon dava varmış. Bu da burjuva hukuk devletinin sadece göstermelik olduğunun bir kanıtıdır.

Tekrarlayacak olursak, İtalyan modelinin karanlık yanları vardır. Daha nazik bir biçimde anlatılması olanaksız. Biri çıkıp da bana böyle bir modeli örnek olarak sunarsa: Aman istemem! derim.

Ama tarih bir süpermarket, bir kendi işini kendin gör mağazası değildir; toplum gereksinmelerini kendi istediği gibi karşılayamaz. İtalyanlar da içinde yaşadıkları toplumu kendi seçtikleri parçalardan oluşturmadılar. İyilik ve kötülükle mücadele etmek zorunda kaldılar, edebildiklerince tabii. Onlara sorulmadı.

Bizim seçeneklerimiz de sanıldığı kadar eskiye dayanmıyor belki. Toplumsal deney söz konusu olduğunda, taklitçiliğe sıkı sınırlar konmuştur. İsteselerdi bile, Almanlar, İngilizler, ya da Finlandiyalılar tıpkı İtalyanlar gibi davranamazlardı. Öyle davranmak için yeterince kurnaz, yeterince inatçı, yetenekli değiller: çok katı, tutuk, acemi ve pısırıklar. İyi düzenlenmiş sistemlerine çok fazla enerji harcadılar, büyük kaynakları, görevleri, umutları devlete yüklediler. Deneylerini kaybettiler; tek başlarına kaldıklarında; "Ben ve klanım, ailem, dükkânım," demekten, "başkaları ölse de biz ayakta kalmayı başarırız," demekten acizler. Hâlâ güven hayaline inanıyorlar, belki de artık eskimiş bir düzene bağlılar.

Korkulmasın, İtalya gibi olmayacağız. Ya da diyelim ki şimdilik olmayacağız. Görünen bir süre içinde asla. Kimse kendiliğinden öğrenmek

istemiyor bir şeyi. Elimizden gelen başka bir şey kalmadığında İtalyan repertuvarından şu veya bu numarayı iyi kötü alacağız. Model olmayan İtalyan modeli ise tartılamaz, verimli, nefis bir şamata ve biz ona bundan böyle de karışık duygularla, korku ve hayranlıkla, sinme ve kıskançlıkla bakmaya devam edeceğiz.

MACAR KARMAŞASI

Sekizde bir Cennet

"Ülkemin olduğu yer" diye söylüyor şarkısında Macaristan'ın en yetenekli, belki de en yasaklı ozanı György Petri, "Ülkemin olduğu yer, Vahşi Doğu'da / Sevimli / Işık içinde kayan / Comecon Adaları. / Orada / Hava var / Hem de ne hava!.. / Ve var o hava / Böyle de görülür! / (Henüz.) / Bizde / Hava ısırılabilir / Bizde insan havayı / Isırabilir / Bu / Nefis karışımı! / Büyülü Vahşi Doğu / Yıldız parıltılı / Comecon Adaları, / İnsan alışamaz / Size!"

Herkes Macaristan'ı seviyor. Güney Dakota'daki Rapid City'li yaşlı karı koca örneğin; alçakgönüllü kişiler; kadın çocuk bakıcısıymış, erkek tenis hocası, ikisi de emekli, hayran kalmışlar, hatta şaşırmışlar, komünizmi hiç böyle düşünmüyorlarmış; hiçbir yerde kulak kabartan uzun deri paltolu komiserler yokmuş, Engels meydanından tank geçmiyormuş, orayı ziyaret edenin gözü bir avuç patates için kuyruklarda bekleyen, kederden bitkin kadınları boşuna arıyormuş. Altın Boğa otelinde kalan Sovyet hokey takımı taşkınlık yapmaktan bir türlü yatağa giremiyor. Sofra yamuluyor, disko müziği kulakları çınlatıyor, kayısı rakısı sular gibi akıyor. Para bozdurulan gişede İsviçreli fotoğrafçı rahatça forintlerini sayıyor ve franklarının mucizevi bir biçimde değer kazandığını saptıyor. Resmi kurun mahareti, Batı ülkelerinin herhangi birinden gelen kimsenin alım gücünü iki, üç, yedi katına çıkartabiliyor! Tuna Intercontinental otelinin üniformalı kapıcısı 1956'da ülkeden kaçan vatandaşına kapıyı ardına kadar açıyor; bir kilise faresi kadar yoksul olan bu kişi kaçtıktan sonra, Kaliforniya'da multimilyoner olmayı başarmış (kaset ve video işinde), şimdiyse büyük otomobiliyle duygulu bir gezi yapmakta, vadinin en altında doğduğu köyü aramakta; burada, Budapeşte'de ölmek için, Güller Tepesi'nde bir villa satın alacak.

Sebze ithalatçıları, deniz tatili yapanlar, film prodüktörleri ve Uluslararası Para Fonu gözlemcileri memnun. Hatta banliyö pazarlarında

milis güçlerinin kayıtsız bakışları altında el işlemesi zavallı havlular satan Polonyalı kadınlar bile hüzünlü oyunu neşelendiriyor. Gutenberg meydanı yakınındaki eski gettoda mobilyasız bir odada kaçak oturan, cep hesap makineleri ve sahte elmas konusunda uzmanlaşmış altı Har-kollu karaborsacı bile hiçbir şeyden şikâyetçi değil; hele Kızıl Ordu'nun muhallebi suratlı askerleri her gece, saat dokuzdan biraz önce Doğu İstasyonu'nda Budapeşte-Moskova gece trenine devasa paketleri yüklerken pek memnunlar: Haklarına ayda 50 kiloluk bir ganimet düşüyor. Dessau ve Güstrowlu yaşlı karı kocalar da aynı mutlulukla biniyor otobüslere, koltuklarının altına sıkıştırılmış salamlar, kazaklarının altında en güllü bluzlar; Zinnwald civarında, sınırda başlarına bir şey gelmemesi için dikkatliler.

Ben de kuraldışı değilim, Macarlar'ın arasında olmak hoşuma gidiyor. Onlara hayranlık duyuyorum. Ama neden olduğunu pek bilmiyorum. Benim cep hesap makinelerine, salama, kükürtlü banyolara, çigan müziğine gereksinmem yok, *art-nouveau* pek o kadar umurumda değil, folklorsa eksik olsa daha iyi. Bu sekizde bir cennette beni çeken, buraya sömürücü, döviz getirici, işgalci ve gösteri meraklısı olarak gelen milyonlardan beni ayıran, başka bir şey olmalı. Buraya Magyarország'a, ülkenin adını bile doğru dürüst söyleyebilmekten acizler geliyor, gene de hepsi, hepsi hayatından memnun, burada buldukları herşeyle hemfikir gibiler.

Bir tek Sándor dışında. Macar dostlarım içinde en sert olan o. Ama göstermiyor sertliğini. Hep kahkahalarla güler, açık kalpliliğinden ürkülür; yaşamı sevdiğini söyler. Stalinciler'in hapiste döve döve ciğerini patlattığını yalnız yakınları bilir. Kafamdan geçen, daha biçim vermeye zaman ayıramadığım düşünceleri anında yakalar. Bazen onun sansür ve polisle hayatı boyunca çok fazla uğraştığını düşünürüm. Karşısındakinin içinden geçeni anlama yeteneği bu yüzden gelişmiş. İdeolojik bir falcı o, düşünceleri okuyan bir falcı. Masaldaki kirpiye eş, orada öylece oturup en son aptallıkların olmasını beklemekte, rahatça.

"Sen de onlardan birisin!" diye sesleniyor Sándor. "Görüyorum işte! Tıpkı diğerleri gibi sen de Macaristan'ın 'Doğu Bloku'ndaki en memnun baraka' olduğunu savunacaksın. Batı'dan gelen gazetecilerin hepsi aynı. Utanmaz budalalar. Bir iki kahvehane esprisi, biraz reform gulaşı ve

sonunda okurlarına Kâdâr Jânos operetini mırıldanmaya başlayıverirler, çardaş müziği başladığında sarhoş olan İvan'ın *Puszta* özgürlüğü üzerine bahse girmesi ve kazanması gibi. Sen de, sevgili dostum, sen de onlardan daha iyi değilsin!"

Ağırlığı altında zarif Biedermeier iskemle sallanmaya başlıyor. Sándor geriye yaslanıp benimle alay ediyor.

"Senin söylediklerini yazacağım," diyorum. "Böylece görevimi yerine getirmiş olacağım. İpucu sözcüklerimi kimden aldığımı söylemekten de asla sakınmayacağım."

Bana incinmiş gibi bakıyor. Bu kez kirpiyi bir adım geçen benim.

"Sahi mi," diyor, "bizim rejimin sizin cephede elde ettiği prestij akıl almaz bir şey. Frankfurt ve Los Angeles arasında bu işi daha iyi yapabilecek bir başka halkla ilişkiler firması bilemiyorum."

"Tabii. İyi bir klişe," diyerek geçiştiriyorum, "bir Tanrı vergisi bu. Belki Macaristan'da en beğendiğimiz şey, yalanın işlevini onsuz yerine getiremeyeceği bir dirhem gerçektir."

Şaşırıyorum. Dostum Sándor'un son sözü bana bırakmasına.

Mohikanların Sonuncusu

Yirmi yedi yıldır bu sandalyede oturuyor. Anlaşılıyor yüzünden. Yorgun, tıpkı aşağıdaki kapıcı gibi yorgun; Gazeteciler Cemiyeti'nin binasında, camdan bölümünde, gıcırdayan asansör kadar yorgun olan kapıcı gibi. Eski yazı masaları, eski kahve fincanları, eski daktilo makineleri. Şefin bürosu üzerinde, tıpkı yazı işlerini yönettiği Parti gazetesinin sütunlarının üzerinde olduğu gibi gri bir örtü var. Tezler, programlar değişti; ama cümleler oldukları gibi kaldılar: uzun, karmaşık, anlamsız. Zor unvanlamalar, dolambaçlı vaadler, üstü kapalı ürkütmeler, yumruk gibi imalar: Biz birbirimizi anlarız. Yaşlı yazı işleri müdürü pişkin bir adam. Katıldığı toplantıları, tasfiyeleri, yön değişmelerini, atlattığı ihbarları düşünebiliyorum. Bunları atlatmak için tıpkı bodrum katta rotatiflerden geçen kâğıt gibi ince, kaygan ve esnek bir akıllılık gerekir. Yaşlı bir tilki mi yoksa yaşlı bir tavşan mı?

Cumartesi sabahı. Konuğuna zaman ayırmış, çok iyi hazırlanmış, sevimli olmaya kararlı. Patlak gözleri kalın gözlük camları ardında hâlâ canlı. Dünyayı tanıyor, biliyor, Almancası şahane. Yedi canlı, ama yorgun. Onu ayakta tutan nedir? İşi mi? Rutin mi? Güç mü? Ayrıcalıklı kişiler grubuna dahil mutlaka, etki yapmaya alışık. Ama eksik olan bir şey var. Zamanın onun yararına işlediği inancı, kazanacağı düşüncesi elinden kayıp gitmiş. Mevkiini, kendi mevkiini tutuyor elinde, hepsi bu.

Zayıf yanını ele vermiyor, asla. Meraklı değil. Zaten herşeyi biliyor ya. Gene de hiçbir soruya doğrudan doğruya cevap vermiyor. Gerilere gidiyor, alıntılar yapıyor, "prensiplerimiz"den söz ediyor. Birinci çoğul şahıs, kimliği ve inancı olmuş. Parti'nin pluralis majestatis'ı bu. Bu konuşma tarzında meziyetlilerin mi yoksa mafyanın mı ağır bastığını anlamak güç. Öte yandan gizli, anlayış bekleyen "belirli dış etkenler"in ima edilmesi de eksik değil. Süper güç, büyük birader, tek sözcükle Ruslar yani. Aslında bu son makam hiç de fena değil, insan sorumluluğunu üstlenmek istemediği şeylerin hepsini ona yükleyebiliyor. Bir yanda katı prensipler, öte yanda gevşek bahaneler. Bunlar arasında bir yerde herhangi bir açıklama boşluğu kaldığında, özeleştiri sıvasıyla kapatılıyor. Beni ağırlayan kişi sürekli eksiklerden, yanlışlardan ve yanılsamalardan söz ediyor. Ama baştan kabul ettiği gerçeklerden asla kuşku duymadan konuşuyor. Tam tersine, özeleştirisi sadece, yanlışlardan oluşan sonu belirsiz bir dizinin kaçınılmazlığını vurgulamaya yarıyor.

Oysa ben sadece birkaç ayrıntı öğrenmek istiyordum. Macaristan'da doktorların neden hastalarından bahşiş almak zorunda kalacak ölçüde kötü ücret aldıklarını; küçük esnafın yasal güvencesinin ne olduğunu; kârlı olmayan büyük tesislerde arpalıkları korumanın kaça malolduğunu; Tuna kenarına yapılan gereksiz bir reaktör inşaatının gecikilmeden durdurulup durdurulamayacağını. Ama bu somut sorular bir şeker parçasının su bardağında eridiği gibi eriyordu. Beni ağırlayan kişi diyalogun, anlaşmanın, barışın ne kadar önemli olduğunu anlatıyordu. Yarı baygın, bir berber sandalyesinde oturur gibi, bu sonsuz, karmaşık açıklamaların monotonluğuyla sarılmış olarak dinliyordum onu, kayda değer herşey eriyip gidiyordu. Bu açıklamalarda parçalanmaz, dev bir sabır dile geliyordu; bu kişiye bolşevizmden kalan tek şey bu sabırdı.

"Lütfen," diyor sonra, "benden alıntı yapmayınız!" Korkma! Bu tanıdık hükümet bilgileri boş lakırdıdan başka bir şey değil. Büyük bir gizlilik kisvesi altında bana yaptığı açıklamalara damdaki kargalar bile güler. Açıkladığı ortak noktalar da sadece onun hayalinde var. "Bir solcu olan siz anlayacaksınız..." Bu eski oyuncu maharetlerinin listesini boşuna döküyor önüme. Kâğıt çiçekler, yapışkan bir cisme dönüştüler ve çiçek açmıyorlar, beyaz güvercinler şapkadan çıkıp uçmuyorlar havada. Neredeyse hokkabaza acıyacak duruma geleceğim.

O sırada, geç kalmadan, ülkenin gelişmesini engelleyen kötü ruhlardan, karanlık güçlerden söz etmeye başlıyor. Muhalefet ışıktan korkan, nankör bir güruh! Bu adamlar sadece çıkarlarını düşünüyor. Reklama ve dolara bakan kendini beğenmişler. Arkalarında tabii ki CIA var. Ne de olsa devrim aleyhtarları suçlu kişiler, terörizm aşılıyorlar.

Basın binasının koridorlarında sessizlik hâkim. Şeften tutun da odacılara kadar tüm kadro kent dışına gitmiş. Biz geçmişin hayaletleriyle yalnızız. Beni ağırlayan kişinin, 1956'da ayaklanmayı yapanların Macaristan'ı faşizmin eşiğine getirdiklerini söylemesi şaşırtmıyor beni. Eski ekolden kalma bu tiplere karşı duyduğum acımanın belli sınırları var.

Söylediği herşey yanlış da değil. Bizansvari cümlelerinde akılcı tanıtlar da var. Kaçınılmaz bir şey tabii. Ama haklı olduğu yerde bile ona inanmak mümkün değil. Dikkat, tartma, taktik — sade bu olsa iyi! Saçları ağarmış bu yazı işleri müdürü için yalan çoktandır amaca giden araç olmaktan çıkmış, bir huy olmuş, kişiliğinin bir parçası olmuş. Söyledikleri dışa kapalı, cansız, umudun çok ötesinde.

Veda ediyorum. Blaha-Lujza meydanında seyyar satıcılar, metro girişlerinde kalabalık. Gerçek beni gene sarıyor. Belki de bu cumartesi sabahı Mohikanların sonuncusuna rastlamışımdır diye düşünüyorum; belki bu yaşlanmakta olan devlet memuru, artık var olmayan bir partiyi temsil ediyordur.

Koltuğunda daha uzun süre kalamayacak. Yenilginin korkusu alnına yazılmış bile. İyi bir emekli maaşı ve bir nişanla evine gönderecekler onu. Villası kalacak. Parti kendi yandaşlarına ihanet etmez. Başkaları, zamana uygun, daha becerikli kişiler geçecek yerine. Ona gene de şükran borçluyum; çünkü şeffaf yalanlarıyla bana çok basit bir gerçeği gösterdi: "Biz", bizimle herşeyin konuşulmasına izin veririz, yalnız bir tek şey

dışında, o da iktidardır, itiraflar, reformlar, tavizler, istediğiniz kadar, Ruslar'ın yutabileceği kadar; ama iktidarımızdan ufacık bir şey vermeyiz, bir milim bile!

Çözülme

Yeni gotik tarzının kulecikleri ve tepelikleri, *art-nouveau*'nun tavus kuşları ve sarmaşıkları; hepsi dökülüyor, çatlamış, kurumdan kararmış. Alçıdan yapılan üzüm salkımları ve bereket boynuzları, harplar ve arslan başları kırılmış; melekler ve genç kızlar parçalar halinde duruyorlar. Ama duruyorlar orada. İlerleme, bu büyük buldozer, süpürmemiş onları. Para yoktu ki; dünyayı dağıtmak için de para gerekli. Plancılar burada, kentin ortasında değil, başka yerde, çok uzaktaki düzlükte işçi sınıfı için dikilen kibrit kutusu evlerle, Pestimre ve Csepel adasında başlamışlar işe.

Burada eski borsa binasının çatısında, bir heykelin üzerinde ağaçlar bitmiş, tıpkı Maya mabetlerinde, tıpkı Angkor Wat'ta olduğu gibi. Devasa binanın dökülen Mısır tarzı kulelerini çok büyük kalaslar tutmakta; bembeyazlaşıp "televizyon sarayı" haline gelip canlanacak yeniden. Tam karşısında milli bankanın cephe mozaiklerinde koyu mavi ve altın rengi taşlar dökülmekte. Oradan halk hisseleri, millileştirilmiş işletmelerin hisseleri alınabiliyor. Ama hisselerin tedavülü yok ve temettü getirmiyor; hayali hisse bunlar, mali reformun yalancı mermer repertuvarının süsleri. Süsün onuru, faniliğiyle ortaya çıkıyor, heybetini çöküş gösteriyor.

Emniyet amirliğinin üzerindeki yıldız da bir zamanlar kırmızıymış, pırıltılı camları kırılana, Stalinci parlaklığıyla damda ışıldayan son ampulü de bozulana kadar. Artık oraya çıkıp yeni ampul takan kimse yok.

Birkaç yıldan bu yana Budapeşte'de sıkı bir restorasyon işi başladı. Kale tepesindeki Rönesans tarzı avlular, sanat tarihçilerinin uzmanlaşmış komutlarıyla boyanmakta. Peşte'nin geniş caddelerinin kenarlarındaki kuruluş devrinden kalma burjuva evleri de yeniden itibar kazanıyor. Eski eserleri korumanın Macar çeşitlemesinin Batı Almanya'dakiyle bir benzerliği yok. Radikal değil, kararsız. Refahın değil yokluğun sonucu. Ortaya çıkartmak yerine badanalanıyor. Yepyeni bir geçmişi çıkartmıyor ortaya, olsa olsa geçici bir durum yaratıyor. Eski malzemenin bu yarım

gönüllü, kayıtsız ele alınışı sadece kurumların pervasızlığından ya da kaynak eksikliğinden değil, dökülmekte olanın en uzun süre yaşadığına olan inançtan ve tüm halkın hafızasını temizlemenin boşuna bir bencillik olacağı düşüncesinden kaynaklanıyor.

Budapeşte'nin bina cepheleri aldıkları yaraları saklamıyor. Yabancılar bunu göremez. Şuradaki gülbezek belki de bir İngiliz bombardımanını ele veriyordur. Buradaki burnu kopuk Karyatit, 1944/45 kışı işgalini anımsatıyordur. Balkon korkuluklarındaki makineli tüfek izleri— bir SS mi yaptı, yoksa bir kızıl ordu askeri mi bıraktı? Ayaklanan birinin makineli tüfeği miydi, yoksa otuz yıl önceki bir Rus tankından mı? Buna karar vermek güç. Belki de kabartmaları çözen, kartonpiyerleri bozan sadece yağmur, dolu ya da don oldu, belki ihmal belki de zaman...

Tuna kenarındaki bu metropolün gizini, ürkütücülüğünü ve büyüsünü oluşturan, bu her yanı sarmış olan erozyon — durdurulamayan, kendiliğinden büyüyen, yüksek güç: entropi. Fırçasını kovaya batıran boyacı, işinin boşuna olduğunu, bir tek şeye, bir yandan herşeyi sarıp korurken bir yandan da aşındıran gerçek zamana güvenebileceğini bilir. Tarih bir çözülme sürecidir. Sosyalizm denen şey, tarihin sadece idarecisidir.

Orta Avrupa'nın doğusuna geldiğinde, Batılı ziyaretçi çoğu kez zaman içinde bir yolculuğa çıktığı izlenimine kapılır. Eskiyi yok etme kararlılığıyla yola çıkan rejimler, onun kırık artıklarını korumaktadırlar. Bu yalnızca duvarlar ve damlar için değil, aynı zamanda insanlar ve onların davranış biçimleri için de geçerlidir.

Rákóczi meydanında, Hal'in önünde, çiçek satan kadınların çene çaldıkları yerde, demir parmaklıklı futbol sahasının yanında, çocuk çığlıkları arasında, emekliler, işçiler ve kasketli işsizler kırık banklara oturmuş, yıpranmış masalara iskambil kâğıtlarını atmaktalar. Ezelden beri burayı yer edinmiş olan eski moda el çantalı alçakgönüllü orospular, son zamanlarda bir tarım üretim kooperatifinin kayıtlı üyeleri haline sokulmuşlar. Bunun dışında pek bir şey değişmemiş. Yamalı ceketler 1932 yılından kalma olabilir. Bu gri manzara karşısında insanın aklına yarı unutulmuş bir kategori geliyor: "Halk". Burada hâlâ "eskisi gibi" varlığını sürdürüyor, dikkat çekmeden, aklı başında, alçakgönüllü, hayal kurmadan. Herşeye hazır ve hiçbir şeyi unutmamış. Bizde uyum sağlama uğruna

çoktan erimiş, herhangi bir *middle class* döküm potasına girmiş olan şey, burada insanın karşısına her yerde çıkıyor, tıpkı August Sander'in fotoğraflarında olduğu gibi: köylü yüzleri, proleter yüzleri, lümpen yüzleri, mesleklerini ele veren çehreler ve eski sınıflar. Bozguna uğramışlar, ama yıkılmamışlar.

Her İki Muhalefet

Budapeşte'de hava karardığında *buli* vakti gelmiştir. *Buli* kendiliğinden organize edilen, gürültülü, karmaşık, külfetsiz bir partidir. Davetiye yoktur; sessiz vahşi orman tamtamları sistemi, ilgili herkesin zamanında partiye gelmesini sağlar. Evlerin döşenme tarzları çoktan solmuş bir burjuva pırıltısının izlerini taşır. Çoğu kez iyi bir semt söz konusudur, Tuna kıyısı ya da tepelerin üstü. Münzevice bir dağınıklık göze çarpar. Her yerde yazılı kâğıtlar, heykeller, dolapların üzerlerinde karton kutular. *Art-nouveau* stilinde bir konsolun üzerinde büyülü gözlü 1950'lerden kalma bir radyo, mutfakta onurlu bir fırın, raflarda beş dilde kitaplar. Deri ceketler, eprimiş pazar günü giysileri, eski tarz saç tıraşları. Bir nebze bohem, kendini beğenmişlik izi, şaşılacak bir bilginlik.

Macar muhalefetinin iç dünyasını tanımanın en iyi yolu bir *buli*'dir; normlarını, acımasızlığını, kurallarını, dayanışmasını, dedikodularını, saplantılarını, yorgunluklarını, kendine yönelik sitemlerini, kavgalarını, barışmalarını, zaferlerini ve nevrozlarını. Burada her türlü konfor küçümsenir, maddi başarının sözü edilmez; geçerli olan sadece protesto, tavır, dışarıda kalma durumu, votka ve entegre olmadır. Burada sadece kendini alaya almakla kırılabilen merhametsizlik hâkimdir.

Aslında Macaristan'da iki muhalefet vardır: biri Orta Avrupalılarınki, diğeri popülistlerinki. Yanlış *buli*'lere gitmiş olabilirim, ama popülistlerin hoşuna gitmek zoruma geliyor. Onların ideali "evrensel Macarlık". Bundan ne anladıklarını anlamayı bir türlü beceremedim. Dediklerine göre bunları anlayabilmek için işin aslını bilmem gerekirmiş. Ancak çocukluğundan beri Macarca konuşan biri, "yüce anavatanı" anlayabilirmiş; toplumun kayıpları, yerel kültürün yabancılaşması, halk sanatının yok olması ve liberal kürtaj

yasası üzerine popülistlerin duydukları üzüntüyü ancak böyle biri kavrayabilirmiş.

Göründüğü kadarıyla demokrasi onların sorunu değil. "Her iyi Macar hükümeti" ile birlikte çalışmaya razılar, yeter ki tüm dünyanın Macaristan'a karşı giriştiği "tarihi haksızlık" kabul edilsin ve düzeltilmesi gerektiğine inanılsın. Popülistlerin Yahudiler'e karşı belirli bir tiksinti duydukları da söyleniyor. Bêtes noires'ları Rumenler aslında.

Bu noktada savları, siyasal açıdan küçük görülmemesi gereken bir güncellik kazanıyor; çünkü bir zamanlar Macar kültürünün çekirdeğini teşkil eden, 1919 ve 1945'teyse Romanya'ya verilen Transilvanya'da bugün hâlâ iki milyon Macar onur kırıcı koşullar altında yaşıyor. Bu yüzden popülistlerin savlarının sadece toplumda değil Parti düzeyinde de ses bulması şaşılacak bir durum olmaktan çıkıyor. Ayrıca popülistler, birçok sosyal soruna el attılar; oysa rejim bu sorunları suskunluk örtüsüyle kapatmayı tercih ederdi: yüksek intihar oranı, psikiyatrideki berbat durum, emeklilerin yoksulluğu ve artan alkolizm.

Bu alanda ve insan hakları sorununda popülistlerin kırmızı-beyaz-yeşil muhalefeti, geleneksellik karşıtı olan "Batılılar'la", "Kozmopolitler'le", "Orta Avrupalılar'la" birleşebilir. Bunun dışında ise her iki fraksiyonu ayıran uçurumlar var. Kent entelijensiyası herşeyden önce Macar toplumunun radikal olarak demokratlaşmasını istiyor. Sıradan olmayan düşünsel gücü, Eichmann'ın "kesin çözüm"ü Macaristan'da kısmen gerçekleştirebilmesine bağlı değil yalnızca. Bu ülkede şimdi yüz binin üzerinde Yahudi yaşamakta. Onlarsız, ne Parti ne de muhalefet düşünülebilir. Budapeşte'nin bugüne kadar metropollüğünü korumuş olması yalnızca onlara bağlı değil kuşkusuz, ama onlar olmadan "evrensel Macarlık" mutlaka taşralı bir havaya bürünürdü.

Her neyse, ülkenin kaderi üzerine yürütülen sonsuz tartışmalar, demokratik muhalefet çevrelerinde yapılıyor. Çok zengin ve çok çelişkili bir tartışma bu, birkaç cümleyle özetlenebilecek gibi değil.

Konuşmalardan bölümler: "Biz rejim aleyhtarı değiliz. Normal olan biziz. İktidar olma hevesimiz yok. Batıda iletişim araçlarının yaptığından farklı bir şey yapabilecek durumumuz yok. Ama sadece iki düzine insanız

ve birkaç teksir makinemiz var. Bu da tabii bizim yerimizi alacak başka bir şey olmadığını gösterir — tesadüfen bile olsa."

"Bakmayın ona! Biz çoktan yenildik ve rejimin ayrıntılı işleyişiyle yüz kere bölündük; seyahat etme imtiyazları, işler, yayın olanaklarıyla ele geçirildik. Hepimiz devletin asalaklarıyız, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak. Bizde eksik olan Ruslar'ın fanatizmi."

"Saçma. Rejimle bizim aramızda bir işbölümü var. Parti'nin bize gereksinimi var. Onun söyleyemeyeceği şeyleri biz söylüyoruz. Biz onda eksik olan düşünceleri üretiyoruz. Biz olmasaydık, Parti bizi bulmak zorunda kalacaktı. Ve de tersine."

"Eğer böyleyse biz Sovyet insanı olmuşuz demektir, farkına bile varmadan, hep beraber."

"Kırk yıl sonra buna şaşmamak gerekir. Tarihi öz kazındı, biz kişiliğimizi yitirdik. Bir perspektif kalmadı."

"Geri dönüşü olmayan süreçler yok, batıl inanç bu. Macaristan'da aklı başında olmak, aşikâr mantıksızlığı kabul etmek demektir; aklı başında olmamaksa, çoğunluğun isteklerini karşılamak için canı çıkana kadar kendini heba etmektir."

"Biz Parti'nin başındaki öncülük sorununu devraldık. Burada belli bir alay var. Biz başı çekiyoruz, ama kimse bizi izlemek istemiyor. Bir tek fark var arada, biz polisi yardıma çağırmaya ne hevesliyiz ne de gücümüz var."

"Kendimizi mücadele ettiğimiz rejimle tanımlıyoruz, içimizden biri işini kaybettiğinde bunu milli bir mesele yapıyoruz. Herkes kendini paradigma zannediyor."

"Macaristan bir laboratuvar. Hepimize aynı sorular yöneltiliyor: Mantıklı mı yoksa edepli mi olalım? Katılalım mı yoksa dışarıda mı kalalım? Deneyi yapan kim peki? Bizi *gören* kim?"

"Siyasal olmayan bir soru bu. Anayasasına bakılırsa Macaristan bir hukuk devleti; davranış araştırmaları yapan bir enstitü değil. Bir kurumun, bir sendikanın ya da bir yerel kurumun yapması ve yapmaması gereken şeyler kanunlarla belirlenmiş. Peki Parti ne? O yasadan yoksun bir alanda işlev yapıyor. Onun görevlerini, yükümlülüklerini, uygulamasını belirleyen bir yasa yok. Bu da sonuç olarak onun yasadışı olduğunu, bizim de anayasanın koruyucuları olduğumuzu gösteriyor."

"Şekilci bir açıklama bu. Ayrıca çok iddialı buluyorum. Resmi kişileri küçük görüyorum. Bir devlet ödülü bizim çevrelerde ayıp karşılanıyor. Bir tür ırkçılık var bunda. Görevlileri bayağı, sol sapmacı, can sıkıcı ve aldırışsız buluyoruz. Kolaycılık bu. Böyle yaparsak hiç ilerleyemeyiz."

"Konu o değil. Yasal olma söz konusu; tabii bu aynı zamanda burjuva düşüncesinin rehabilitasyonu anlamına geliyor. Bizim tek umudumuz bu."

"Ama burjuvazi Macaristan'da bir hayaletten başka bir şey değildi."

"Tam tersine. Sadece kenara sıkıştırıldı, bu sıkıştırılmış olan gene geri dönüyor. Hiçbir zaman sivil bir toplum olamadık. Önümüzde bu görev duruyor. Biz *civil society* teorisyenlerini öğrenmeliyiz. 17. yüzyıl İngilizleri son derece güncel. Burjuvazinin rehabilitasyonu aynı zamanda özel mülkiyetin rehabilitasyonu anlamına da geliyor, doğal olarak belirli sınırlar içinde. Macaristan'da bunu istemek solcu bir tavır. Parti'ye ve devlete herşeyini borçlu olan, savunmasız durumda. Villasında otursa da bir köle o."

"Gayretli genç girişimcilerimizin kulaklarına küpe."

"Karşı koyma değil bu. Demagoji!"

Vesaire, sabahın erken saatlerine kadar, mutfak masası çevresinde. En son sigara bitene, en son şişe boşalana kadar.

Macar muhalefetinin pratik başarıları yadsınamaz: çok önemli bir Samizdat yazını, çevre isteklerinin kabul ettirilmiş olması, sağlık alanındaki skandalların ortaya çıkartılması... Ama asıl başarısı, ülkenin ahlâki hayat standardını savunması, hatta yükseltmiş olması. Batıdan gelen gözlemciler bunun ne anlama geldiğini kavramakta güçlük çekiyorlar. İşgal koşulları altında ve tek parti iktidarında atılan her adımın, en basitinin bile, hesabı sorulur. Rejimle olan ilişkilerdeyse başka bir şey de, konuşulmadan söz konusu olur. Bizde yok olmuş olan "namuslu adam" kavramının, Macaristan'da her an ve çok geniş alanlarda kullanılması rastlantı değildir.

"Tabii ki Parti'den; ama onunla açıkça konuşabilirsin, namuslu bir adamdır" — "Dikkat et! Çok anlayışlıdır, ama yalancı ve hırsızdır." Hiçbir toplum kendiliğinden bu tarzda ölçüler yaratmaz. Kargaşalık büyüdükçe, yaşamak için gerekli olan nüanslar incelir. Koşulların baskısı altında kazanılan ahlâki hükümler görünüşte basittir. Gerçekte ise kılı kırk yaran bir ayırdetme yeteneği gerektirir. Muhalefet, Macar toplumunun ahlâkını

kiralamamıştır, onu yasallaştırmaya da eğilimli değildir. Ama her gün onu yeniden kavramlaştırıp müthiş bir ayrımla kullanıyor, böylesine bir duruma hiçbir batı ülkesinde rastlamadım.

Lenin Yolu (I)

Her sabah, pazar sabahları da dahil olmak üzere, saat dokuza doğru yeşil boyalı demir tezgâhını açan ve içindeki hazineleri çıkaran, gece yağmurunda kapalı olarak kenarda duran sandalyesini de emniyet zincirinden çözerek açıp, tezgâhı üzerine sattığı şeyleri dizmeye başlayan piyangocum, bir savaş gazisi değil, elli yaşlarında güçlü kuvvetli bir adam. Piyango biletlerinin üzerlerine uçmasınlar diye demirden bir ağırlık koyuyor. Sigaraları bir kutuya diziyor. Burada taneyle de satılıyorlar; müşterilerinin cebindeki bozuk para harcansın diye bir işaret bu. Ayrıca tramvay biletleri, tanesi bir forinte, aşağı yukarı beş altı fenik, burada satılıyor, bir de tahta çubuklarda pembe şekerlemeler. Bunların hepsi ikramiye. Dostumun —üç gün sonra artık beni görür görmez tanıyor— asıl meşgalesi, ucuza şans satma; ufacık şans zarfları bir ipe bağlanmış olarak havada uçuşuyorlar. Piyangocum bir Norveç kazağı giyiyor, sarı ayakkabıları ve kalın bir mühür yüzüğü var. Sohbete her zaman hazır. Koşuşturma diye bir şey tanımıyor. Müşterinin işaret ettiği piyango biletini kesmek için makasına uzanırken, merakla ufak zarfın içinden ana ikramiyenin çıkıp çıkmadığını bekleyen kişiler önünde, merkez komitesinden son haberleri veriyor. Gazetelerden daha çok bilgi sahibi. Çok mektuplar açmış bir kâhin o. Her sabah benim için bir zarf çekiyor, birbiri ardından boş çıkıyor bunlar.

Tezgâhını Lenin Yolu üzerinde kurmuş. Ölü bir Tuna kolunun Peşte'yi sardığı yerde yüz yıl önce büyük bir bulvar inşa edilmiş. 1896'da, Macar İmparatorluğu'nun kuruluşundan tam yüz yıl sonra, bu büyük yol tamamlanmış. Avusturya Macaristan monarşisinin bir abidesi olarak düşünüldüğünden belli bölümlerine Leopold, Theresia, Elisabeth, Joseph ve Franz gibi adlar verilmiş. Bir yüzüncü yıl abidesi işlevi görmesi de düşünülmüş olsa gerek. Bu iki görevi bugün Lenin Yolu adını taşıyan bölümde görmek mümkün; arsa spekülasyonu ve kendini beğenmişlik keşmekeşi içinde yapılmış bir yol bu, kenarındaki evler hem saray hem de

kışla görünümlü. Bu gürültülü, bayağı, yalın bulvarın mimarisinde masalsı bir durum gözlenmekte. Dünya kentinin umursamaz şiirselliği böyle bir ortak yaşamsallıkla ayakta durmakta. Lenin Yolu'nda sömürü ve süslemeler, bayağılık ve gösteriş, kavga ve şiirsellik insanın unutamayacağı bir içiçelikte.

New York Palas'ta, bugünkü adıyla Hungaria'da, Budapeşte'nin gururlu insanlarının seçmecilik diye adlandırdıkları o kibirli mimarinin örneklerinden biri olan çok ünlü, ama rezalet bir Cafe var. Bu binanın kulesi Lenin Yolu'nun başlangıcını belirliyor. Yol bir buçuk kilometre kadar uzanarak Batı İstasyonu'nun olağanüstü yapısıyla birleşiyor; istasyon Eiffel'in planlarına göre yapılmış, sonra, günümüz şehir plancılığının bayağılık mabedi durumuna soktuğu o malum meydanlardan birinde, İki Tanrı'ya, yani trafik ve tüketime ithaf edilmiş bir meydanda —solda siyah camlı büyük bir mağaza, sağda bir otoyol köprüsü— alçalarak son buluyor; bu ülkede doğal olan nesnel bir alayla bu meydana zavallı peygamber Dr. Karl Marx'ın adı verilmiş.

Lenin Yolu on beş dakikada geçilebilir, ama ancak bir delinin aklına böyle bir düşünce gelir. Ben günlerce, kapılarından, duvarlarından ve tabelalarından Budapeşte kentinin yaralarını ve olağanüstülüğünü çıkartmaya çalıştım. Bana çift anlamlı, bilmecemsi, kirli bir panorama gibi geldi. Macarca'daki her yazı, yabancı bir ülkeden gelme gezgine bir sır vadediyor ve ona bir budala, okuması yazması olmayan bir kişi olarak kalacağını söylüyor.

Örneğin *gyógyszertár.* Böyle bir sözcüğü kim çözmek ister? Buzlu camın ve lambrinin arkasında basit bir eczaneden başka bir şey yok. Lenin Yolu her cadde gibi bir cadde. Yol lokantalar ve dondurma satıcılarının önünden geçiyor. Rutubetli küçük bürolarda pantolon askılı adamlar, önlerinde bir evrak, oturmakta. Caddenin cephesindeki vitrinlerde zaman sanki durmuş. Parlak kâğıda sarılmış simitler sanki otuz yıl önce yapılmış gibi. Bir vermut şişesinin boynuna pembe, altın rengi ve çimen yeşili fiyonklar bağlanmış; solmuş kutular üzerinde kâğıttan güller; kırtasiye vitrinlerindeyse kalemtıraşların yanında birkaç pembemsi çıplak fotoğrafı sergilenmekte.

Taşra masumiyeti yanında diktatörlüğün renk körlüğü de kendini belli ediyor; büfelerin, resmi dairelerin ve otel lobilerinin Doğu Bloku tarzı mobilyası, kışlalaşmış inat, az gelişmiş Sovyet estetiği, yeniliğin her zaman bunamış bir buyruk olarak dünyaya geldiği toplumun çirkin yanları.

Lenin Yolu'nun gerçek yaşamı doğal olarak caddenin cephesinden okunamıyor. Kapıların önünden geçip giden biri onun çekiciliğini anlayamaz. Buradaki her bina Benjamin zamanından kalma düşsel bir pasajı saklamakta. Budapeşte'nin iç organlarına götüren kemerlerin altında vaatkâr bir biçimde renkli ampuller yanıyor, kalay kâğıdı serilmiş vitrinler bulunuyor. Akşam bastırdığında ve yağmur caddenin taşlarına vurduğunda, bu girişler gizemli ve aynı zamanda masalsı bir etki yapıyor. Arka avlulara açılan çıkmaz sokak etkisi yapıyorlar, başka bir şey değil; ama biri karanlık bir sahanlıkta son bulurken bir diğeri çıkıntılı merdivenlerin yanından, dökülmekte olan bir Rönesans sarayının ya da şövalye kalesinin arka avlusuna çıkıyor. Burada dökme demirden sütunların taşıdığı kemerlere rastlanıyor; gösteriş hırsıyla acıklı yoksulluk nüansları arasında değişen stillerde hapishane avlularına, kervansaraylara, bahçelere.

Geçişte, tozlu ve boş kapıcı kulübesinin yanında bir çöp tenekesi. Gıcırdayan asansörün sesi duyuluyor. Bir yığın tuğla ya da çimento torbası emniyete alınmış bekliyor. Sayacın yüzüğü doksan yıl önceki ölçüye göre yapılmış bir tahta kutu içinde dönüp duruyor, önüne asma kilit takılmış. Ama camı yıllar önce kırılmış ve kimse de yenisini takmamış. Merdiven aralığında dikkatle çerçeveye alınmış duyurular, 1959'un "belirleyici kurallarından alıntılar", yanında yangından korunma kuralları, tarih 1956 — hem de gerçekten 1956!

Sayısız posta kutularındaki adlar; üstü çizilmiş, okunmaz durumda, keçeli kalemle karalanmış, solmuş, otomatlarda zımbalanmış, kahverengi mürekkeple yazılmış isimler. İstatistiklerden daha çok bilgi veriyorlar insana, yani Budapeşte'de yeterli ev olmadığını, buradaki her metrekarenin maceracı biçimde fethedilip inatla elden çıkarılmaması gerektiğini anlatıyorlar; istiflenmiş isimler el değiştirmeyi, bölünmeyi, rüşveti, mirası, ayırım duvarlarını, boşanmaları, taşradan gelen akını ve göçü, kanun dışı işleri ve zahmetli tamirleri, bu kentin tatmin edilemez arzularını ve yaratıcı karmaşasını ele veriyor.

Egemen Sınıf

Kırmızı Csepel, demir Csepel: Budapeşte'nin güneyindeki bu Tuna adası Macar ağır endüstrisinin doğum yeri. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu düz ve dumanlı arazi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun en önemli silah döküm yeriydi, bugün bu demir tesisi sosyalist planlı ekonominin devlerinden.

Yeşil banliyö treni, ki içinde bir turiste rastlamak olanak dışı, sıkıcı liman tesislerinden ve yükleme yollarından geçerek gece gündüz kırmızı, sarı, siyah duman püskürten bacalara kadar ulaşıyor; silindir geçen caddelerin hafif uğultuları, işçilerin geç vardiyadan çıktıkları Tanácsház meydanındaki durağa kadar ulaşıyor. Oradan Csepel Demir-Çelik tesislerinin büyük giriş kapısına ancak birkaç yüz metre kalıyor. Kapı kırmızı yıldız, orak ve çekiçle süslü; Sovyet hâkimiyetinin belirtileri içinde bütün Budapeşte'de bir tek burada Rusça bir yazıya rastlıyorum. "Oktjabrskaja Revolucija" yazıyor orada, ceketli ve yelekli koskocaman bir Lenin elini fabrika alanının girişine doğru uzatmış, beyaz saçlı bir kadına yaslanmış, kadın vardiyadan çıkan işçilerin ceplerine doğru tedirgin bir bakış atmakta. Güven iyi, ama kontrol daha iyidir.

Kızıl Csepel, Macar endüstri proletaryası tarihinde sovyet cumhuriyetinden 1956'daki ayaklanmaya kadar destansı bir rol oynamıştır. Bugüne kadar da bu Tuna adası, proletarya üzerine, Buda'daki kalede bulunan ve işçi sınıfı tarihine ithaf edilmiş olan sergiden daha çok bilgi veren bir proleter açık hava müzesi durumundadır.

Banliyö treninin sağında, tesis alanının hemen yanında, zehirli gaz kokuları arasında, moloz dolu çukurlu sokaklarda, küçük dükkânlar, kirli meyhaneler, kömür depoları ve ufak bahçecikler arasında alçak, yıkılmakta olan tek katlı barakalar bugün de durmakta; bu çok kapılı barakalarda yüzyıl başında kırsal kesimden kaçan proletarya oturuyordu.

Budapeşte zevki ve zevksizliğinin izine rastlanmıyor burada. Tarz ve süsleme diye bir şey yok artık, döviz karaborsacıları, pastahaneler yok; sadece eski sefalet var. Bozlaşmış perdelerin ardında bazen yaşlı bir kadına rastlanıyor, buldozer gelmeden önce camının önüne diktiği çiçekleri sulamakta; çoğu kez yıpranmış tahta duvarların arkasında birinin oturup oturmadığını bir çamaşır ipi ya da uyuyan bir köpek ele veriyor. Trenin

solunda ise on katlı devasa bloklar yükselmekte, ellili ve altmışlı yıllarda, ayaklanmadan sonra yapılan, kül grisi renkte, ekonomik olmayan, ama asansör, balkon, sıcak su ve kanalizasyonu bulunan bloklar. Egemen sınıfın en çok ezilen sınıf olduğunu bu mimari ele veriyor: Oturduğu kafes, elde edilmiş hak olarak gösteriyor kendini.

Ekonomi reformcularının mantığında da kızıl Csepel sembolik bir yer olarak görünüyor. Devletleştirilmiş olan bu büyük tesis onların gözünde artık motor değil, ekonominin frenleyicisi, Stalinizm'in kârlı olmayan, taşınmaz bir kalıntısı. Makinelerin bir kısmı kırklı yıllardan kalma, teçhizat ve alt yapı eskimiş durumda. Gerçekten de yolların tozunda, yüzlerdeki bıkkın ifadelerde, hangarların pasında kriz gözle görülüyor. Klasik proletarya savunmaya geçmiş. İşçiler ve rejim arasındaki yazılı olmayan sözleşme birdenbire hükmünü kaybediyor. Bu sözleşme onlara iş garantisi, ucuz ev, yiyecek maddesi yardımı, çocukların eğitimi ve fabrikadaki günlük hırsızlığa sessizce tahammül edilmesi ("ücret hırsızlığı") garantisini veriyordu. Bunun dışında da şu parola geçerliydi: Ne kadar iş disiplini olursa, o kadar az yıpranma, o kadar az sorumluluk olur. Parti bu mülkiyet durumunu kabullenmişti; olumsuz çıkarların savunulması söz konusu olduğunda da, işçi sınıfı idarecilerinin hâkimiyetine göz yumuyordu. Eski sınıf bilincinden kalıntılar taşıyan bu eski tavizli ekonomik reformu gerçekleştirmeye girişmiş olanlar, şimdi tek taraflı olarak kaldırmaya yelteniyorlardı.

Csepel şirketinin yönetimi, ilk adım olarak, tesisi bir düzine kadar küçük üniteye böldü. Fabrikalarda, sendikalaşma düzeyinde gönüllü işçi kolektifleri kuruldu, bunlar tesisin makine atölyesinde sözleşmede belirtilen iş saatleri dışında kendi hesaplarına üretime geçme hakkına sahip oluyorlardı. Bu ekiplerden bazıları kendi tesisleriyle anlaşmalar yapıp parça üretimine geçtiler; tamir işleri yaptılar ya da zamana sıkışıldığında, fazla mesai yaptılar. Sonuçta kapasite daha iyi kullanıldı ve daha yüksek bir üretim seviyesine gidildi; ama bu aynı zamanda sınıfın bölünmesine ve gayretkeşlerin kendilerini sömürmelerine yol açtı. On iki saatlik iş günleri, hafta sonu çalışması ender rastlanır şeyler olmaktan çıkmıştı. Yüksek ücret ele geçiren bu sınıf herşeyi alabilme gücüne sahipti, ama yaşamları korkunçtu.

Bu yüzden reforma karşı gösterilen tepki sadece Moskova'ya körü körüne bağlı olan dogmacılardan gelmedi; tepkinin kuvvetli sosyal kökleri vardı ve derin nedenlere dayanıyordu. Teknokratlar konu üzerine dikkatli ama yumuşak bir tartışma başlattılar; işsizlik ve sosyalizm birbirleriyle gerçeklen bu denli bağdaşamayan şeyler miydi, ortodoks düşüncenin öğrettiği gibi, yumuşamanın, desteklerin kalkmasının, iş gücünün hareketliliğinin avantajlarından uyarı yollu dem vurmaya başladılar ve endüstrinin kayıtsızlığına karşı ekonomik yaptırımlar konmasını açıkça desteklediler.

Kendisi de yıllarca kaynakçı olarak çalışmış olan yaşlı János Kádár bir işçi delegasyonuyla konuşmak üzere çıkıyor ekrana. "Yoldaş Kádár," diyor kırk yaşlarında bir frezeci kadın, "nasıl olur bu? Pazara gidip alışveriş yapmak istiyorum. Satıcılarda herşey var bol bol, ama bir kilo domates için 60 forint istiyorlar. Ben bunu alabilmek için iki saat çalışmak zorundayım. Eğer reform buysa, böyle reform istemem!"

Macar Sosyalist Partisi Genel Sekreteri yutkunuyor. Pazar ekonomisine dayanan mantığı bilmiyor değil, kendisine karşı çıkanlara bunu sık sık savunmuş; ama burada, fiyatlarla karşılaştığında, onu savunmaya cesaret edemiyor. İşçi kadına hak veriyor. Yanındakiler sebzecinin yerini not ediyorlar, bütün kabahat onun sırtına yüklenecek. Belki para cezasıyla atlatır. Reformlar alayı yoluna devam edecek, iki adım ileri, bir adım geri. Csepel işçileri reformun onlara ne getireceğini biliyorlar; yüksek fiyatlar, azalan reel ücret, daha çok stres, eşitsizlik ve işsiz kalma tehlikesi.

Gene de devam eden itirazlarının bir şansı yok. Fosilleşmiş bir endüstri yapısı korunamaz. İşte rejimin içinde bulunduğu çıkmaz da burada yatmakta: Ekonomi reformu hayati önem taşımakta, ama siyasal bedeli olmadan da gerçekleşmesi mümkün değil. Yöneticiler serbestlik istiyor, işçiler de özgür sendika. İster orada ister burada olsun, Parti, gücünden biraz eksiltmek durumunda. Bu düşünülmediği sürece ise Macar reformu kuru hayal olmaktan öteye gidemeyecek.

Yalan Evi

Dakota, Rapid City'li Haberman'lar gene burda. Görevlerini yerine getiriyorlar. Sempatik insanlar. Sabırları olağanüstülüğe varıyor. Yağlı Macar yemeklerini çok beğeniyorlar, örf ve adetleri büyüleyici buluyorlar, tramvay duraklarındaki kargaşayı ise pitoresk. Ama artık sabırları taşmak üzere.

Dışarıda, kapının önünde onları görülmeye değer bir yere götürecek olan otobüs motorunu çalıştırmış durumda, ama onların hâlâ rezervasyonları yok. Devlet seyahat acentasının gişesinde onlara, otobüsün nasıl bir yandan dolu olup, öte yandan da yarı yarıya boş olarak motorunu çalıştırdığını açıklayacak kimse yok. Haberman'lar asma köprüyle gezinin hedefi parlamento binası arasında beş dakikalık bir yol olduğunun ve bu birkaç yüz metrenin yaya olarak da gidilebileceğinin farkında değiller. Otobüs sahibi iki doları bozuyor ve karmaşa iyi yönde çözümlenmiş oluyor.

Turistler Macar parlamentosuna bayılıyorlar. Sabırla beş dilde açıklanan ve meclisin 268 metre uzunlukta, 123 metre genişlikte, 96 metre yükseklikte olduğunu, 10 avlusu, 27 kapısı, 29 merdiveni bulunduğunu, duvarlarının 233 "gotik" heykelle süslü olduğunu, dekorasyona 40 kilo altın varak harcandığını anlatan bilgileri dinliyorlar. Burada en hızlı Reagan hayranı bile inançlı bir hacıya dönüşür.

Yüzyılın başında yapılmış olan devasa bina, yarı Windsor şatosu yarı Vatikan tarzında, feodal-dinsel bir taklit; Macar tarihinin bir abidesi; bu yapıda çalışmış olan devlet sanatçılarına bakılırsa, uçsuz bucaksız bir zaferler silsilesinden oluşuyor. 1848 devrimi bile burada renkli bir hatıra resmi olarak görülebilirmiş. Halk, koridorlarda, samimi bir folklor geçidi olarak temsil edilmiş: postacı, nalbant, çoban, hepsi kendi ufak gölgeliği altında.

Bu parlamentonun mimarisinde boşluklar hâkim; işlevi olmayan merdivenler, dolaşma mekânları, salonlar; bunlar boş oluşlarıyla etkileyici sadece; 24 metre yükseklikteki ana kubbenin altında turistler saygıyla duruyorlar. Her altın sütunun önünde sigara içme yasağını hatırlatan bir altın sigara tablası duruyor.

Burada çalışıldığına dair bir iz yok. Milletvekillerinin büroları yok. Bu bina, Avrupa'da yapılmış ilk klima cihazına sahip, ama Macarlar'ın demokratik temsilciliğine ev sahipliği edemedi. Birinci Dünya Savaşı'na

kadar geçerli olan seçim yasası, halkın %94'ünün seçme hakkını yok etmiş, İkinci Dünya Savaşı'na kadar Horthy'nin otoriter rejimi hâkim olmuş.

Bugün turist rehberi hanım, gözünü kırpmadan "özgür ve gizli seçimlerden" söz edebiliyor, bu meclis bu seçimlerle oluşuyormuş.

Ama halk temsilcileri yılda ancak dört kez toplanabiliyorlar, hepsi iki gün sürüyor. 54 haftanın 52'sinde salonlar turizme hizmet veriyor. Parlamentonun iç tüzüğünde, hayır oyları geçerli sayılmıyor.

Fuayede binanın bir maketi duruyor. Yaşamlarında daha iyi bir iş yapmayı becerememiş olan bir karı koca üç yıl boyunca uğraşıp tam 100 000 kibrit çöpünden yapmışlar bunu. "Yalan evi" —böyle diyor Macar bir şair— bu el işinin büyütülmüş halinden, anıtsal bir biblodan başka bir şey değil.

A Member of the Management*

Tuna Intercontinental otelinin döner kapısı önünde kollarını açmış olarak karşıladı beni: elli yaşlarındaydı, kravatı harikaydı, gülüşü büyüleyici, Armani ceketi biraz dar, bir yığın fermuarı olan omuz çantası müthiş yumuşak bir deridendi; daha rezerve edilen masaya ulaşmadan bana Parti'ye neden üye olduğunu anlatmıştı bile.

"Parti bizim toplumsal yürüyen merdivenimiz, Harvard Business School'dan daha iyi! Parti bu açıdan rakipsiz, alternatifi yok. Gerçekten de Batı'da herhangi bir kimsenin Macaristan için ufak parmağını bile oynatamayacağına inanmanız gerekir. Amerikalılar Conilerini Budapeşte'ye gönderdikleri anda, 'Bütün bu Leninizm'in içine edeyim' diye bağıran ilk kişi ben olacağım! Ama daha çok bekleriz bunu..."

Sinirli sinirli çevreme bakıyordum, ama o hiç aldırış etmeden konuşmasını sürdürdü. Başına bela gelebileceği, aklına bile gelmiyordu. Cesareti nefes kesiciydi. Benim gizliliği ciddiye almama aldırmamasına rağmen, onun mevkiini, fonksiyonlarını ve adını söylemekten özellikle kaçınacağım. Kendi açıklamasına göre o, *a member of the management*'tı; akıllı, ciddi, esprili, inatçı ve yüce biriydi. Bir aparaçik mi yoksa? Asla. Göz boyayıcı mı? Belki. Bu adam İsveç'te ya da Fransa'da da mutlaka yükselirdi; Teksas'da ise kendini evinde gibi hissederdi.

"Ama siz Parti'nin tutumunu genelde beğeniyorsunuz, değil mi?"

"Kimse Parti'yi beğenmiyor dostum. Parti sapmacılardan meydana geliyor. Stalinizm'i başaşağıya çevirdik. Herkes 'şahsen' başka düşüncede, ama Parti'nin çizgisine saygı duyuyor; bu çizginin bir tek dezavantajı var, o da kimsenin onu temsil etmemesi. Böylece hiç durmadan çekilen bir halatın zayıf noktası durumunda. Taktik olarak avantajlı bu durum, çünkü böylece tüm seçenekler serbest kalıyor. Bu durumda tek bir stratejiden söz etmek güç. 'Parti her zaman haklıdır', bu eski görüş bizde değişik bir anlam taşıyor: Karar verdiği şeyin dışında tam tersini de savunabilir, anlamına geliyor."

Bu adamla çatışmak zordu. Her itirazı geçersiz hale getiriyordu. Bana hak vererek elimden silâhlarımı alıyordu.

"Budapeşte beni oportünist sananlarla dolu. Ama ben inandığını yapan biriyim. Kendimi radikal reformcu olarak görüyorum. Bu konuda yönetici kadroyla hemfikirim. Aradaki fark, benim düşündüğümü söylemem. Reformları sabote edenler orta ve alt kadrolar, çünkü yan gelip yattıkları işi kaybetmekten korkuyorlar. Ama bunlar aynı zamanda Parti'nin tabanı. Bu sersemleri korumak için serbest ekonominin sınırları daraltılıyor. İstatistiklerde sahtekârlık yapılıyor. Aslında halkın yarısından çoğu ikinci ekonomiye ortak, yasal olarak veya değil."

"Ama umulan kıvılcım çakmışa benzemiyor. Daha çok bir durgunluk görülüyor."

"Çünkü Parti kendi cesaretinden ürküyor, çok ileriye gidemiyor. Çoktan beri çekmecelerimizde planlar duruyor; 56 büyük devlet tesisini kapatmak istiyoruz, çünkü iflas halindeler. Hiçbir işe yaramadıkları için 5 000 yönetici kapı dışına konmalı. Ama böyle bir kararı kim alabiliyor? Eve yollanmaları gereken budalaların kendileri. Herşey eskisi gibi kalıyor ve biz zarar üretmeye devam ediyoruz. Şimdi krizdeyiz, reel ücretler düşüyor, alt yapı rezalet, örneğin elektronikteki geri kalmışlığımız kapatılır gibi değil. Herkes fiyatların fahişliğine, yetersiz istihdama, yağmacı kapitalizme küfrediyor. Bunların göze alınması gereken berbatlıklar olduğunu kimse kabul etmek istemiyor. Bu zikzak çizgi, ekonomik kararların çifte anlamı buradan kaynaklanıyor. Sonuca, geçiş dönemi belirtileri deniyor. Ne demek bu peki? Daha ne kadar sürecek? 14 gün mü 100 yıl mı? Herkes garanti

istiyor, işçiler, Ruslar, yatırımcılar, Parti. Oysa basit gerçek şu ki bu dünyada garanti yoktur, tamam mı!"

"Ruslar hakkında ne düşünüyorsunuz?"

"Zavallılar! İnsan acıyor onlara. Aşağılık kompleksi içindeler. Başlarına geleceklerden de habersizler."

"Ne demek istiyorsunuz?"

"Uydular dostum! Askerin oyuncağı olanlardan söz etmiyorum, televizyonu kastediyorum. Uzaydan yansıtılan yüksek frekanslı yayınlar, bunlar çanak antenler olmadan da heryerden alınabilir. Beş altı yıl içinde gerçekleşecek. Buna çare bulamayacaklar. Taşkent'te Dallas, Irkutsk'da KaDeWe'nin yiyecek bölümü görülecek! Etkisi akıllara durgunluk verecek. Sovyet halkının yalıtılması bitti, geçti artık. Amerikalılar sırtlarını dayayıp rahat edebilirler, zaman onların lehine çalışıyor. Beni yanlış anlamayın: Benim Ruslar'a karşı bir şeyim yok. O zavallıları Avrupalı yapmak gerekir, hepsi bu."

"Muhalefet hakkında ne düşünüyorsunuz?"

"Hepsi hayalci. 'Macarlık' saçmalığına ancak gülerim. Bizim milliyetçilerin sızlanmaları çekilir gibi değil. Kendilerini hep suçsuz kurbanlar olarak görürler. Bu ülkeye yüzyıllardan beri kötülük yapıldı diyorlar: önce Türkler, sonra Avusturyalılar, sonra Versay anlaşmasından galip çıkan devletler, kırklı yıllarda Almanlar ve sonunda Ruslar. Belki! Ama adamların anlamak istemediği, bizim savaşı da kaybetmiş olmamız. Bunun bedelini ödemek gerekir. Kaybedilmiş topraklarımızı bir daha görmemiz mümkün değil. Transilvanya'daki Macarlar'ın durumu kötü. Rumenler'inki de kötü. Bu konuda sızlanmak anlamsız. Sosyalist sefalet orada yaşayan kimseyi korumuyor. Romanya siyasal açıdan ve ekonomik olarak iflas halinde. Biz değiliz. Öyleyse biz ekonomimizi ayağa kaldıralım ve Çavuşesku'ya birkaç milyar teklif edelim! İnsan hakları boşuna çıkmadı. Alman olarak daha iyi bilmeniz gerekir!"

"Peki ya demokratik muhalefet denilen şey? Onların içinde ülkenin en akıllı adamlarının bulunduğuna karşı çıkmayacaksınız herhalde?"

"Biraz alçakgönüllü olsalar! Bir entelektüelin kolları sıvayıp işe girişmesi gerekir, üstelik ben sıvadım mı tam sıvıyorum. Kaybedenler

sırasına girmeye niyetim yok. Ben Macaristan ve kendim için faydalı bir iş yapıyorum. Bu yüzden de bazı şartlar öne sürme hakkım var."

"Ya rejim bir gün sizin şartlarınızı kabul etmek istemezse ne olacak?"

"Çok basit! O zaman işimi bırakacağım. Parti ve devlete güvenenin kendisi suçludur. Ben çoktan ikinci ekonomiye angaje oldum ve dolar yaratmaya yönelik bir çeşit komandit şirket kurdum — üstelik komünist gençlik örgütünün yardımıyla, yasal olarak. Anlaşmalar iyi, üretim masrafları az. Arkamda bir döviz hesabı olunca başkalarından daha çok şeyi göze alabilirim. Günün birinde uçacağım mutlaka, ama inişi yumuşak yapmak için her türlü tedbirimi aldım."

Saatine baktı, özür dileyerek veda etti; hızla karanlıkta kayboldu. Aklım durarak çok uzun bir süre ardından bakakaldım.

Uzak Köyler

Ülkenin iç kısmında, büyük caddelerden uzakta Josef zamanından kalma bir şato, sıvası Venedik kırmızısı, örgü stilinde çok büyük kuleli bir damı var. Girişteki şişko emekli, jokeye benzeyen kısa boylu, çevik, bıyıklı, yeşil-kahverengi çizgili binici pantolonu giymiş bastonlu bir adamla sohbet ediyor.

Kapıcı, bugün şatonun kimsesiz çocuklar bakımevi olduğunu anlatıyor. "Hepsi çingene," diye de ekliyor küçümseyerek. "Macarlar çocuklarını devlete teslim edecek kadar aptal değiller." Bacakları üzerinde zorla duruyor, kekeliyor, çevresine alkol kokuları yayıyor. Daha önce neydi peki?

"Aa," diyor, çevik adam, "eskiden burada bir kont otururdu. O ne adamdı ama! Bugün her önüne gelen emir verebileceğini zannediyor." Eski hükümdarlığı özlediğini söylemek istemiyormuş, fazla olurmuş bu. Ama bugün söz sahibi olanlar gibi budala biri değilmiş kont hazretleri. Bir keresinde haşmetmeaplar Avusturya'dan ziyarete gelmişler. 1975'te olmuş bu, o zaman kont dökülmekte olan bu tesisi restore ettirmiş, kendi parasıyla — noblesse oblige! Belediye başkanı yandaki binada açılış nedeniyle bir yemek vermiş, eskiden atların ahırı olan yerde; kontu içeriye davet ederken önden geçirmek isteyince, kont: "Hayır, sizden sonra dostum! Siz benim konuğumsunuz! Burası benim evim!" demiş.

Bu küçük, enerjik adamın canlı siyah gözleri var, altmışından biraz yukarda, hayatı boyunca çiftçilik yapmış. "Biz her zaman özgür insanlardık," diyor. Savaştan sonra komünistlere: "Herşeyimi alabilirsiniz, ama kolhoza asla girmem," demiş. Dövmüşler onu, ama hiç bırakmamış ipin ucunu; malı devletleştirildikten sonra on yıl kadar kuyu çiftçisi olarak çalışmış. Zaman geçip reformlar geldikçe, toprağını yeniden satın almış, parça parça; bugün mısır ve üzüm yetiştirip domuz besliyor. Üç atı var, traktör istemiyor, iş zor, arazi küçük ve birbirinden uzakta. Köylülerin pahalılık, vergiler, kentten gelen memurlar üzerine yaptıkları güncel şikâyetler. "Parti'deki kişilere sormamalısınız. Ben dört rejim gördüm, hepsi de kötüydü, ama Horthy zamanı en iyisiydi."

Sonra malum davet. Yeni bir bina, gurur duyuyor, kendi elleriyle yapmış; banyo, WC, beton zemin, mobilyalar, aynalar, aletler, iki kat; bir statü sembolü, direngenlik anıtı, soğuk ve içinde oturulmadığı etkisi yapıyor. Gerçekten de çiftçi, karısıyla yandaki eski tahta kulübede oturuyor, eskiden olduğu gibi, domuzlarının yanında. İçinde kömür ateşi yanan ufak ocak yeni, ama yabancı olan gösterişten daha rahat. Kendi yaptığı içkiyi ikram ediyor, konukseverliğin eski etiketi bu, utandırma tekniği: Bana bir damacana şarap hediye ediyor. Para ödemek söz konusu bile değil.

"Para biriktiriyorum," diyor, "meyhaneye gitmem ötekiler gibi; az içerim, günde üç dört litre şarap, kendi imalatımı." Onun gibi kişileri anlatmıyor romanlar ve röportajlar. Ender rastlanır kişiler, yıkılmayan ve herşeyi atlatan kişiler.

Budapeşte'de iyi niyetli dostlar tarım üzerine bazı istatistikler sıkıştırmışlardı elime; uzmanlar bana tarım kesiminde yapılan yapısal reformların labirentvari tarihini anlatmışlardı; bütün bir gece boyunca sakallı bir popülist, sinirime dokunmuştu, "Macaristan'da köylü kültürünün yok edilişini" anlatmıştı. Başkentte güvensiz sesler de eksik değildi. Kıskançlıkla dolu efsaneler görünümü altında eski önyargılar gene ortaya çıkıyordu: Kooperatif başkanının karısının Dior'dan elbise almak üzere Paris'e gittiği, iyi para kazanan sağır birinin evine iki piyano koyduğu, kendisine mezarlıkta mermerden bir lahit yaptıran domuz yetiştiricisinin öyküsü. Tarımsal kesimdeki tüketim sarhoşluğundan şikâyet edildi, köylülerin inşaat hırsları yerildi. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce

Macaristan'da milyonlarca topraksız ve her türlü hukuki haktan yoksun tarım proletaryası olduğunu hatırlayan pek yoktu; onlar en alt seviyede bir yaşam sürüyorlardı. Çoğu göç etmekte bulmuştu kurtuluşu, yüz binlercesi dilenci olup çıkmıştı.

Puszta sözcüğünün Macar sözlüğündeki karşılığı "boş, tenha, metruk", "Otlak, Boşluk, Çiftlik"; sözlüğün hakkı var. Ünlü film kulisi, müzeyi andıran doğal koruma parkının içinde kuyular, çigan müziği, binicilik yarışmaları oluyor ve turistlere gösteriliyor; bugün yok olmuş olan *Puszta* dünyasıyla bir ilgisi yok.

Nasıl bir şey olduğunu anlayabilmek için baş vurulacak kitaplar bile bugün yarı yarıya unutulmuş. Yazar Gyula Illyés elli yıl önce böyle bir kitap yazmış: Özgeçmişsel, şiirsel röportajlar, siyasal hiciv, sosyal tarih — kitabı tüm bunları kapsıyor ve aynı zamanda doğduğu yer ve orada yaşayan insanlar için nefis bir ithaf. Anlattığı şeyler Avrupa'nın göbeğinde bir üçüncü dünya. Viyana'dan trenle birkaç saat doğuda olan bu yerde, çağımızın otuzlu yıllarına kadar insanlar Ortaçağ'daki gibi yaşamış. *Puszta*'da özgür köylüler yoktu. Orada oturanlar resmen toprak sahibinin esiriydi; şehir suyu, posta, okul, elektrik, dükkân ve gazete gibi şeylerden habersizdiler. Illyés'in yazdığı bu yerleri görmeye karar verdim.

"Ama ne yapacaksın ki orada. Oralar çoktan yerle bir oldu," diyordu Budapeşteli dostlar. "Ayrıca böyle bir yere arabayla da erişilmez."

"O zaman yayan giderim," dedim.

Gerçekten de Rácegrespuszta hiçbir karayolu haritasında işaretlenmiş değildi, çok aradıktan sonra özel bir haritada, Tolnai tepeleriyle Sió ırmağı arasında minnacık bir yazıyla kaybolmuş bu ismin benzerini buldum.

Gerçekten de geçmesi güç olan, güzel, eski bir çukur yoldu bu; üstlerine tarla kuşları tünemiş kayın ağaçları, derin bataklıklar, arı kovanları, öylece bırakılmış el arabaları arasından eski çiftliğin bulunduğu bir çöküntü yerine gidiyordu; benim aradığım yoldu bu, kerpiç ahırlar samanla örtülmüştü, oturulan evlerin ise delikten farkı yoktu, domuz ahırlarından ancak çok sayıdaki sallanan kapılarıyla ayırdedilebiliyorlardı, ortada yıkılmakta olan bir idareci evi vardı.

Bugün burada bir kuyu bulmak, onun paslanmış çıkrığına, ileride bir bahçe helasına, kaybolmuş çanı sabahın köründe işçileri tarlaya çağıran

demir kuleye ve nihayet arazi sahibinin "şatosuna" rastlamak, neredeyse arkeolojik araştırma gerektiriyor.

Illyés adlı yazarın hafızasında bu bina büyülü, erişilmez gücün oturduğu yer olarak kalmış, tıpkı Kafka'nın Bohemya'daki şatosu gibi erişilmez. Aslında tek katlı, sarı boyalı, eski klasik kartonpiyer izleri taşıyan zavallı bir bina; çökmüş, çok küçük, anlatılmaz çirkinlikte. Camları kırılmış, kapılarını örümcek ağları sarmış, yerlerde yırtılmış döşekler, kırılmış çini sobalar. Herhalde savaştan sonra bina geçici olarak okul vazifesi gördü. Birkaç kırık okul sırası, köşede eğrilmiş bir hesap tahtası; çatırdayan plastik plakaların arkasında zavallı bir kilisenin izlerine rastlanmakta. "Park" avuç içi kadar, yabanıllaşmış, içinde birkaç aksalkımın bulunduğu bir arsa. Bıraktıkları mirasa bakılırsa ünlü Macar *Gentry*'si, yani "Yedi Mürdüm Ağacı Asilleri", en parlak zamanlarında bile beceriksiz, rüşvet yiyen, budala bir sınıfmış ki yok oluşuna kendilerinden sonra gelen akrabaları bile üzülmemiş.

Eski *Puszta* bugün bir kooperatif. Eski çiftlikten uzakta, caddenin yanında köylüler yeni bir köy kurmuşlar. Evler iyi inşa edilmiş ve temiz, demir kapılar sevgiyle boyanmış, özel bahçelerde çiçekler açmış, alçakgönüllü, tekdüze, orta halli bir refah görülmekte.

Kádár rejimi, acı tartışmalardan ve bitmek tükenmek bilmeyen gidiş gelişlerden sonra, kent ve tarımsal kesim arasındaki bağlantıyı kesin olarak koparmış ve işbölümlü bir tarım olanağı sağlamış, büyük bir artı üretim elde ediyor. Şu uyuyan çitlerin ardında, sessizliğini ancak tek tük köpek havlamalarının bozduğu bu köylerde Macar sosyalizminin bir şey yapmadığını sanan yanılır; esarete ve sefalete bir son verilmiş, devrimci başarılar elde edilmiştir.

Lenin Yolu (II)

Pasajların çekiciliğine kendisini kaptıran, bulvarın gün ışığından uzaklaşıp özel inisiyatifin yuvalarına ve gizli köşelerine dalar. Gözden kaçması mümkün olmayan mermer tabelada yazdığına göre 1888-1891 arasında Gustav Mahler'in oturduğu bir burjuva evinin kapısında — yoksa yandaki ev miydi?— bir vitrin pırıldıyor, düğmeler konmuş, elde yapılmış, pliseli

düğmeler, tanesi 15 ile 60 fenik arası; balıkçılık dükkânı sinek, olta, balık yemi satıyor; pulcu kendine göre başka işler yapıyor; kendi boyadığı bir reklam tabelasında "elektrikçi", elinden gelen işleri sayıyor. Bu arka avlularda acıklı bir bolluk sergileniyor; bir hastanın ateşli, sınırsız, hırslı canlılığına sahip bir ekonomi; yatağından taşmış bir üretici güç, önüne gelen her yerde kendine kanallar ve yollar açmaya çalışıyor.

Belétage'de reklam firması açılmış: "Reklam-Propaganda", yanında bir de seyahat acentası; ama işin sahibiyle karşılaşmıyorum, haftada yalnız iki kez 12-15 arası burada. Bunun dışında kalan zamanı nerede geçiriyor? Bir bakanlıkta mı, resmi matbaada mı, postahanede mi?

Yanındaki yasadışı binada ışıklı avluyu karartan bir "Pop-Shop" var, ondülin ve metal kırpıntılarından yapılmış; altı dilde, Macarca, Yugoslavca, İngilizce, Lehçe, Almanca ve Rusça tanıtıyor kendini, dükkânın önündeyse Saksonca duyulmakta. DAC'nden gelme ırkdaşlarımız titizlikle fiyat karşılaştırması yapıyorlar. En basit sutyen yedi marka alınabiliyor, dantelli model iki misline. Pop-Shop ayrıca Kiev, Dessau ve Lódz'dan gelenlere jartiyerler ve çorap bağları satıyor.

Gölge ekonomi, yeraltı ekonomisi, yasak tanımıyor. Ölü doğmuş bir sürrealizmin başyapıtı olabilecek bir cam tabelada, vahşice telle çevrelenmiş kırmızı bir et parçası görülüyor; takma diş ustası, bu tabela aracılığıyla geçenleri muayenehanesine çağırıyor; Imre Elfenbein'ın kuştüyü yorgan temizleme dükkânıysa reklamını, sararmış ve dağılmış olarak vitrinde duran ölmüş bir kazla yapıyor.

Lenin Yolu'nda bir yabancı, bastırılmış arzuların bu işaretlerini izleyerek, garip istekleri saptayarak seferini kilometrelerce sürdürebilir. Yanıp sönen çift anlamlı ışıklar büyü toplantılarını, öğrenci otellerini ve esrar tekkelerini anımsatıyorsa da, sonuçta hepsi aynı zararsız teselliye varıyor: TEXACO, KUNG FU ya da NINA HAGEN'i ışıklarıyla kutsuyorlar; korseler, video-kasetler, mikimauslar, şamdanlar, blucinler, guguklu saatler, en korkunç şeyden daha korkunç olan acımasız folklor; halkın afyonu bu tatlı çöplük.

Parti'nin her zaman umutla söylediği gibi bunlar acaba geçmişten arda kalan artıklar mı, yoksa burada şaşkın ve tedirgin olarak gün ışığına çıkan renkli ampullerin getirdiği yenilik mi?

Macar ekonomik reformunun, gezintiye çıkmış birini ilgilendiren bir konu olmadığını biliyorum; daha çok uzmanlar için sabır provası, karmaşık bir bilim. Kanunlar, kararnameler ve nizamnameler ciltler dolusu, her hafta da yenileri ekleniyor, çıkarılıyor, biçimlendiriliyor ve genişletiliyor. Sallantılı topraklarda bir uzun atlama gösterisi, katılanlar da gizemli kısaltmalar bulmuşlar; örneğin GMK, "ekonomik çalışma kolektifi" sözcüğünün kısaltması; bu kuruluş sayesinde insan birkaç gün içinde ya milyoner olur ya da batar. Bir yabancının burada hüküm vermesi mümkün değil. Bu piyangoya yüz binlerce kişi katılıyor; bıyıklı, deri ceketli ve İtalyan ayakkabılı göçerler, eski sanatçılar, teknikerler, el becerisi olanlar, memurlar; sahtekârlığa, hileciliğe geçiş kolay.

Yeni yatırımcılara karışık duygularla bakılıyor. NEP uygulayıcılarına kıskançlık ve hayranlık duyuluyor, ama belirli bir horlanmayı da sineye çekmek zorundalar. Hukuksal güvensizlik büyük. Uzun vadeli garanti yok. Bu yüzden acele para kazanma eğilimi var. Pahalı sermaye gerektiren mallara kimse yatırım yapmak istemiyor. Devletin sabrının ne kadar süreceğini kim bilebilir? Bu çevrede çok talan üretiliyor; bu sahnede biraz şark, biraz kapalı çarşı havası esmekte. Eleştirenler kap-kaç kapitalizminin yeni bir biçiminden söz ediyorlar. Yahudi bir yazar şunları söylüyor: "Şimdiye kadar gelmiş geçmiş toplum biçimleri içinde sosyalizmin Macaristan'da en çok kapitalist yetiştiren sistem olmasında belli bir alay vardır, bunların sayısı birkaç yüz bini buldu; Macarlar farkında değiller, ama daha önce Yahudiler'e atfettikleri bazı huylar edindiler."

Planlı ekonominin hastalığı için bir tedavi yöntemi; bu karmaşayla başa çıkmak için zavallı bir uyuşturucudan medet umuluyor; yeni güçleri harekete geçiren uyarıcı, bir destek, bir umut, geçici bir önlem: Ekonomik reformu tüm bunların garip bileşimi oluşturmakta; sabırla, destekleme ve baltalamalarla oluşmuş, devasa ama parça parça bir olgu.

Lenin Yolu'nda, reform havada dolanıyor. Yolcu anlayamıyor onu, ama kokusunu duyuyor. Arka avluda düşünceli düşünceli duruyor ve dinliyor. Bir şarkıcının egzersiz yaptığı geliyor kulağına, radyodan tango duyuluyor, dışarıdan gürültüyle tramvay geçiyor. Yıkılmakta olan çardağa destek olan kalasların altındaki eski banyoda saksı içinde bitkiler duruyor; bir çeşme kendi kendine paslanmakta; hemen yanında ise Vera Kozmás harikulade

kreasyonlarını, bezelye yeşili tüle sarılı şapkalarını, kışkırtıcı koyu kırmızı renkte el örgüsü bir kazağı sunuyor.

Hep aynı şey. Ama sonra, yorgun yürüyüşçü tam umudunu yitirdiği anda, boyası dökülmekte olan bir kapı açılıyor ve yaşlı bir hanım görülüyor; iç çekiyor, fildişi saplı bastonuna dayanarak avluya bakıyor, eliyle selam veriyor; ya da Budapeşte'nin en modern sarışını, asil bir gülüşle, savaş öncesi filmlerden çıkma gibi geniş merdivenlerden iniyor, saçları ondüleli *grande dame* herhangi bir *happy end*'e doğru yürüyor, çevresinde herşeyin yıkılmakta olduğunu görmüyor bile.

Çingeneler

Tuna kıyısındaki ufak kent Estergon eskiden Gran adını da taşıyordu; bu kente devasa bir bina tek başına hâkim: kale tepesindeki bazilika. Burada Macar çingene orkestrasının şefi oturuyor. Yetmiş metre yüksekliğiyle sisli havalara uzanan kubbe, bu asil tavrıyla Kilise'nin eski hükmetme tutkusunu ortaya koyuyor.

Yuvarlak yapının beyaz sütunları her yandan görülebiliyor; kentin batısındaki nehrin yakınlarında yer alan fabrika alanından da. Ruslar'ın burada bütangaz depoları var. Paslanmış demiryolları, ısırgan otları, avcıotları. Yaya yolu ufak bir barajdan geçerek yolun çok uzağındaki, çalılıklar arasındaki çingene kampına götürüyor insanı. Alçak evler kare biçiminde dizilmiş, tıpkı kamplardaki gibi. Terkedilmişlik hissi veriyorlar. Helaları açıkta, kapıları rüzgârda çarpıyor, camları kırılmış, pencerelere plastik geçirilmiş. Burada insan kışı nasıl geçirir? Su sadece avluda var. Pompası yakında donacak. Çevreye dağılmış bez parçaları arasında açıkta bir ocak durmakla, üzerinde çorba tenceresi. Tek hayat işareti bu.

Kızılderili yüzlü 78 yaşında bir kadın iki bastona tutunmuş kapısını açıyor bize. Ev iki bölümden meydana geliyor. Mobilya yok, yalnız köşelerde kirli saman çuvalları duruyor. Burada Macar harikasının izine rastlanmıyor. Bhopal, Luanda, La Paz'a geldik.

Derken içeri kızları ve torunları girmeye başlıyor. Büyükanne bile sayılarını bilmiyor doğru dürüst. Kızlar on dört yaşındayken ilk çocuk doğuyor. Korunma diye bir şey bilinmiyor. Yeni doğanların çoğu sağır

dilsiz. Yaşlı kadın kocasının ölümünden sonra reis seçilmiş, ama artık sürdüremiyor bu işi. Avludaki kırık tekerlekli sandalyeyi gösteriyor; onunla doktora götürülüyor bir saat uzaklıktaki bir yere. Eklem yerlerinde romatizma var. Güçlü ve kendine güvenli konuşuyor. Şikâyet etmiyor, durumu bildiriyor. Yaşamını güçleştiren şeyler su baskınları, don olayı, hastalık, hırsızlıklar. Ahırda odun istiflemeye gelmiyor, hemen çalınıyor. Camlar ve elektrik sayacı son kavgada kırılmış, o zamandan beri kampta elektrik yok.

Erkekler uzakta bir yerde, büyük kentlerde iş peşinde ya da hapishanede; çocuklar özel okullara gidiyorlar, orada tuvalet yerine kova var. Reis kadın, daha genç olanların bir işe yaramadığını, erkeklerin sadece bıçak çekmekten anladıklarını, eski kuralları bilmediklerini, yeni kuralların da olmadığını söylüyor. Yeni kurallar nereden gelecek ki? Makamlardan mı? Resmi makamlara inanan yandı. Bir şey islediği yok, sadece ayakkabı, insanın ayakkabısı olmalı... Altı kulübeden üçü boş, kaçabilen kaçıyor.

Bugünkü Macaristan'da en büyük etnik ve kültürel azınlık çingeneler. Sayılarının 350 000 olduğu tahmin ediliyor. Öteki azınlıklar, ülkede kalan Almanlar, Slovaklar, Hırvatlar ve Sırplar ve nihayet 37 000 Rumen belli bir özerklikten yararlanırlarken —kendi çocuk yuvaları, okulları, gazeteleri var; hatta bazen insan dış politik hesaplar yüzünden onların şımartıldığı düşüncesine de kapılıyor—, çingene sorunu yadsınıyor ve üstü örtülüyor. Savaş sonrası asimilasyon projeleri bir işe yaramayınca, saçma dil kurallamalarına gidilmiş, Sinti ve Romani'lere "Yeni vatandaşlar" denmeye başlanmış ve onlara "özel sosyal ve etnik kesimler" gözüyle bakılmış. Resmi ırk ayrımından daha beteriyse halkın çingenelere karşı gösterdiği tepki. Macarlar'ın çoğu çingeneleri pis, çalışmayan suçlular olarak görüyor ve makamların onlara fazla hoşgörülü davrandığına inanıyor. Popülistlerin ahlâki eksikliği de çingene sorununda ortaya çıkıyor; Romanya'daki Macar azınlığın haklarını savundukları halde, Sinti'lerin tamamen marjinalleştirilmelerini, kültürel ve sosyal uçuruma itilerek büyük topluluktan uzaklaştırılmalarını normal buluyorlar.

Estergon çingene gecekondularında akşam olmakla. Birkaç yüz metre ötede eski demir ve paçavra toplayan, bir şey olabilmiş biri oturuyor. Atı ve arabası var, birkaç domuzu, kendi yaptığı evi var, ilaveler de yapmış.

Oğullarından biri eski bir koltuğa yayılmış, 28 yaşında ama emekli, kan kanseri olduğundan her ay hastaneye kan almaya gitmesi gerekiyor; öteki oğlu aşağıya diskoteğe gitmiş, Granlı punkçulara karışmış. Ev sahibinin hafızası çok güçlü, ana babasının nasıl götürüldüğünü anlatıyor, uzun Macarca cümlelerinde bir tek Almanca sözcük geçiyor *Gaskammer*. Misafirperverlik olağanüstü. Şarap, öpücük ve sigara ikramı yapılıyor. Oturma odasının duvarları reklam afişleri, aile fotoğrafları, çıplak kadın resimleriyle dolu; bir duvar ise bezden hayvanlar, porselen figürler ve ıvır zıvırla dolu. Altın yaldızlı kâğıtla kaplanmış bir vitrinde bir yığın kutsal kişi var, ortada alçıdan yapılma siyah Meryem Ana. "Biz Tanrı'ya ve Meryem Ana'ya inanırız," diyor eskicinin karısı. "Belki de fazla inanıyoruz."

Kentten gelen bir sosyal yardımcı kapıyı vuruyor. Soğuk ve dürüst, yabancı konuk hoşuna gitmiyor. Dediğine göre, eskicinin evine "ajitasyon" yapmaya gelmiş, onları eğitimin önemi üzerine bir konferansa çağırıyor. Konuşması nezaketle dinleniyor. Sonra gidiyor, biz kalıyoruz. Çok geç oluyor. Eşikte, defalarca kucaklaştıktan sonra, evin erkeği arkamızdan sesleniyor: "İnsan çalışkan olmalı, insan temiz olmalı, insan namuslu olmalı." Kanserli susuyor. Çocuklar bize gözlerini dikmişler. Çingenenin bu tekrarları karanlık bir avluda bir mahkûmun af dilemesi gibi yankılanıyor.

Hortlaklar Treni

"Kişilerin pullaştırılması, sosyalist yasallığa aykırı davranış, Stalinizm: Evet, kitaplarda bunlar yazılı. Ama bugün bunlardan bir şey anlayan kimse çıkmaz. Torunlarım omuz silkiyor konu bu olunca, bunları asla duymak istemiyorlar. Polisin her yerde olduğu, herşeyin gri olduğu zamanlarda bile: Yaşadık. Herkes soruşturmaları, toplu nakilleri, tutukevlerini biliyordu, ama herşeyin normal olduğu hayaline sığındık. Herşeyi, villayı, çatal bıçağı, halıları kaybedecektik yoksa. Bakın, bu ellerle ben iki yıl boyunca patates topladım ve pislik attım. Bugün bu işin bana zarar verdiğini asla söyleyemem. Nihayet bize Budapeşte'ye dönme izni verildi. Kentte her yerde eski garsonlar, eski mobilyalar, eski satıcı kadınlar çıktı karşımıza. Satacak çok şeyleri yoktu ya; beni tanıdılar. Barış vardı, özelliğe geri dönüş başlamıştı; uzun, yorucu, cesur bir dönüş. Her peçete suskun bir zaferdi. İnsanlar pul topladılar, pasta yediler, briç oynadılar. Ara sıra tiyatroya gittik.

Şu şamdanı birgün bana kapıcı kadın geri getirdi, bodruma saklamış meğer. Pazarları çocuklarla kent kıyısındaki koruya, eğlence parkına gittik.

"Evet, ellili yılların atmosferini, melankolisini yaşamak isterseniz oraya gitmelisiniz. Benim için orası sarsıcı bir yerdir, bilmem anlayabilir misiniz. Girişten sonra sağdaki en uç köşeye gidin, eski salıncağın durduğu yere. Eğlence parkı tamamen öldü. Parlak cepheli büfeler boş, pembe plastik yazılar artık ışıldamıyor, yapma değirmenli masal treni, ufak kayıklar, sellüloid kuğular, hepsi kurudu. Sadece yaşlı kadınlar ellerinde örgü işleriyle kuklalar gibi oturuyorlar orada; artık işleri güçleri olmayan yaşlı ustalar asık suratla kilitlenmiş montajlarının çökmesini seyrediyorlar. Ne kadar acıklı herşey!

"Ama en güzel şeyi artık göremeyeceksiniz. Hayalet trenini. Çocuklar doymak bilmezdi ona, korkudan ve hayranlıktan çığlıklar atarlardı. Marksist-Leninist bir hayalet treniydi, tüm dünyada bir benzeri daha yoktu herhalde. Diyalektik materyalizm yasaları içinde dünya tarihinin oluşumunu gösteriyordu, haliyle Macaristan'a özel bir yer veriliyordu.

"Önce vahşi ormandan çıktıkları halleriyle maymunlar, ateşin bulunuşu, sonra köleci toplum, ağır zincirlere vurulmuş inleyen yaratıklar, Spartaküs, kanlı öldürmeler, alaylı sömürücüler. Altın elbiseli büyük toprak ağası Magnat, kölelerinin çıplak sırtına kamçıları şahsen indiriyor. Burada kastedilen bizlerdik tabii. Bu çirkin kuklalarda insanın kendini tanıması güçtü. Hemen yanında silindir şapkalı, purolu kapitalistler, şişko bankerler ve proletaryanın acıları; karanlıkta herşey çok kanlı; derken vagon birden açıklığa çıkıyordu, ilkbahar güneşi altında sosyalizmin olağanüstü geleceği parlıyordu. Zaferdi bu, hoş yaşam, herkesin ayakkabısı var, çamaşır makinesi var, sabunu var, yaşamak bir zevkti!

"Ne yazık ki iki yıl önce yandı hayalet treni, figürler bozuldu, mekanizma bozuldu; kimse onu yeniden kurmayı düşünmüyor."

Demirci

Kendisi de Berettyóújfalulu olan dostum romancı György Konrád, bana "Berettyóújfalulu demirciyi ben şahsen tanıyamadım," diyor, "çünkü Berettyóújfalulu demirci çoktan öldü. Altmışlı yılların başında yatağında

öldü. Atölyesi orada arkada, babamın demirci dükkânının biraz ötesindeydi, sinagogun arkasında, bugün orada çayır biçme makinesi, çuvallar ve yedek parçalar depolanıyor. Sinagogun camları kırılmış, kapının üzerindeki Davud yıldızından geriye kırık bir parça kalmış. Bu sapa yer için oldukça büyük bir sinagogdu; bugün burası Rumen sınırına yakın. Berettyóújfalu'nun bugün sinagoga gereksinimi yok. Bir tek, çitin arkasındaki, kapalı, üzerinde otlar biten büyük Yahudi mezarlığı var. Sinagogun arkasında, orada, o tozlu meydandaydı demircinin atölyesi.

"Çok işi vardı, burada on iki bin kişi yaşardı, komitacıların merkeziydi o zamanlar; köylüler, tüccarlar ve zanaatkarlar için at en önemli nakil aracıydı. Kor bütün gün yanardı, kıvılcımlar saçardı çevreye. Araba demircisi geniş, güçlü, yüzü kararmış bir adamdı, bir devdi. Okuması yazması hemen hemen yoktu, ama her işin üstesinden gelirdi. Geçen yüzyılda doğmuştu, babam yaşındaydı.

"Atölyesi her zaman insanlarla dolu olmasına rağmen az konuşurdu. Seyisleri ve arabacıları dinler, herşeyi öğrenirdi; ama tek yorumu iki çekiç vuruşu arasında ettiği alaycı bir laftı. Sevimli değildi, ama herkes onun en iyi demirci olduğunu bilirdi.

"1919'da eski rejim yıkılıp Budapeşte'de sovyet cumhuriyeti ilân edildiğinde, demirci Balog işi ele aldı, kent sovyetinin başına onun geçmesi herkese doğal geldi. İki metre boyunda olduğu için değil sadece, o vadide endüstri olmadığı için; işçi sınıfının püskürtücü gücü sadece demircinin omuzlarına dayalıydı.

"Sovyet cumhuriyetinin ikinci gününde herşey ve herkes sosyalizasyona tabi tutuldu. Büyük toprak sahipleri, hayvan tüccarları, içki üreticileri bir anda devletleştirildi. Ama bu pratikte bir değişikliğe yol açmadı; aynı insanlar eski mülklerinin başına komiser tayin edildikleri için herşey eskisi gibi kaldı. Budapeşte uzaktı, kimse hükümet kararlarını öğrenemiyordu, yollar bozuktu, trenler artık gitmiyordu, arada bir başkentten Berettyóújfalu'ya gelmeyi başaran bir görevli çıksa da, bu ekseriyetle başında şapka, açık renk elbiseli bir şehir çocuğu oluyordu. Olan bitenden bir şey anlamıyor, demirci Balog tarafından geri gönderiliyordu.

"Sadece, vitrinlerdeki mallar bir gecede yok oluyor, hafta sonu pazarında artık satın alınabilecek bir şey olmuyordu. Sovyetler herşeyi rasyonalize etmeye başlamışlardı. Sonuç korkunç bir karmaşa oldu. Bir kilo

çivi almak için bir köylü dükkâna geldiğinde, büyükbabam belediyeden kâğıt getirmen gerek, deyip onu demirciye yolluyordu. Demirci, beceriksiz eliyle bir kâğıda birşeyler karalıyor, bu da bir kilo çivi alabilmek için izin kâğıdı oluyordu, köylüyü dükkâna geri gönderiyordu. Demirci çekiç işinden, karbonlu kâğıttan anladığından daha çok anlıyordu. Gitgide yazmaya yetişemez oldu, böylece belediyenin önünde uzun kuyruklar oluştu. Sonunda şöyle bir mektup kaleme aldı: Sevgili Konrád, en basiti herşeyi eskisi gibi yapmak.

"Berettyóújfalu sovyet cumhuriyeti bir ay sürdü. Sonra Rumenler girdi, sonra beyaz ordular. Jandarmalar demirciyi belediyeden çıkartıp dövdüler, tutukladılar, mahkûm ettiler; cezasını çektikten sonra geri dönüp, bıraktığı yerde, yani atölyesinde aynı işe koyuldu.

"Horthy zamanında çok az şey değişti. Bir radyocu, bir doktor, bir ayakkabı satıcısı— bölgedeki 'solcular' bunlardı. Ama demirci bu ortamla hiçbir ilişki kurmak istemiyordu, arka odalarda yapılan tartışmalar onu ilgilendirmiyordu; kendi başına kaldı, kös kös bakıyor, hiçbir şeyden memnun olmuyordu. 'Gerçek işi ben yaptım, ötekiler gevezelikleriyle ülkeyi batırdılar, buraya demirhaneme gelsinler de işin aslını görsünler.' Tavrı buydu.

"1945 Şubatı'nda Budapeşte'ye, evime döndüm. Annemle babamı götürmüşlerdi. Yönetim kaçmış, devlet yıkılmış, Debrecen'de geçici hükümet kurulmuştu. Herkes yakında Kızıl Ordu'nun geleceğini biliyordu. Herkes demircinin vaktinin geldiğini de biliyordu. Herşeyi ele aldı, kanuna gereksinmesi yoktu, hiçbir yol gösterme beklemedi. Eski sovyet komünistleri hemen proleter diktatörlük istiyordu, onu bölge komitesinin başkanı yaptılar ve uzaktaki hükümeti kaale almadılar.

"Ama kurtuluşun anlamı bu değildi. Kararlar Moskova ve Budapeşte'de alınıyordu. Herşeyin lastiklenmesi gerekiyordu. Yeni rejim gene görevliler gönderdi. Bu kez şapkalı değildiler, deneyimleri vardı. Demirci ne olduğunu anlayamadı. Onların çıkarttıkları broşürleri görmek istemiyordu, getirdikleri kuralları gösteren kararnameleri sonuna kadar okumamakta ısrar ediyordu. Tüm ülkede, normalleşmeye karşı çıkan herkes tutuklanıyordu; birçok eski komünist o zaman tutuklandı. Demircinin şansı vardı. Geri çekildi, geri çekildi, gene demirci oldu, ama başına bir şey gelmedi.

"1956'nın Ekim ayının son günlerinde Macar taşrasında gösteriler oldu. Berettyóújfalu'nun ana caddesinde hareket vardı. Demirci en önde yürüyordu, bayrak onun elindeydi. Gene devrimci bir komite kurulmuştu. Başkanın adı gene Balog'du. O zaman artık altmış yaşına gelmişti. Taşradaki insanlar pişmiş kişilerdi, temkinli davranıyorlardı. Onlar Budapeşte'dekilerden dört gün sonra sokağa çıktılar. Sınır da yakındı, Rus tankları çok uzak değildi, bu yüzden bu kez beş gün sürdü herşey geçene kadar. Gizli polis demirciyi yakaladı ve kemiklerini kırdı. Birkaç ay kampta kaldıktan sonra sağlığı biraz düzeldi. Geri döndü, demirhanesindeki ateş sönmüştü. Bu, Berettyóújfalulu ve çevresi için büyük bir kayıp olmadı, çünkü at sayısı yıldan yıla azalıyordu. Birkaç yıl sonra demirci yatağında öldü.

"Efsanevi bir kişilik mi? Bunu söylemek zor. Öyküsü normal bir öykü, binlercesi gibi.

"Demircinin oğlu kente taşındı. Okudu, Parti'ye girdi, mühendis oldu. Komünizmle hiç ilgilenmedi."

Görülmeye Değer Koleksiyon

"Tarihçilerimiz," diyor tarihçi, "çok. Malzememiz de yığınla, ilgi çok büyük. Macaristan çoktan beri bunlara sahip oluşuyla övünür. Bu kadar övünülecek bir tarihimizin olup olmadığı başka mesele. Gene de: burada hiçbir şey, kimse unutulmaz. Binaların duvarlarında anı levhaları, meydanlarımızda heykeller bol. Her köy yetiştirdiği büyük evlatlarını, sadece cimnastik öğretmeni ya da satranççı olsalar bile, mutlaka hatırlar. Hatırlayacak kimseleri yoksa, ulusal şairimiz Petöfi mutlaka şu ya da bu barakada bir gece geçirmiştir. Gençliğinde kulis elemanıymış ve çok yere gitmiş.

"Ama burada, bu ülkede eskiden de şimdi de tarih yazmak olanaksız olmuştur. Bodrumda çok ceset var. 1956'yı alın. Evet o günlerden gene söz edilebiliyor, ama nasıl? Bir devrim miydi. Karşı devrim mi? Sokağa dökülen halk mıydı? Ayak takımı mı? İşçiler mi? Avam mı? En iyisi 'trajik olaylardan' söz etmek. Geçmiş robot resim gibi, işine gelen şeyi çıkartmak mümkün ondan. Kimi Deák ile Kádár arasında benzerlik görür, kimi Kádár

ile Horthy arasında. Kimi 1956'nın 1848 yılının tekrarı olduğunu söyler, kimi 1919 ile 1945'i aynı kaba koyar. Benzetmelerimizde bile karanlıkta bocalıyoruz.

"Daha ilkokula giderken, annem benim geçmişin labirentlerinden kaçınmamı tavsiye etti. Buda kalesi altındaki kilometrelerce uzunluktaki taş koridorlardan ve dehlizlerden söz ediyordu. Eskiden orada bağcıların depoları varmış. Otuzlu yılların sonunda Horthy oradaki deliklerde korunaklar ve sığınaklar yaptırdı, bu yeraltı dünyasına girmek kesinlikle yasaktı.

"Savaştan sonra duvarların arasında, kalenin arkasındaki harap bahçelerde bir oyuğa rastladım. Kendimi alamayıp içeri girdim, tek silahım bir kutu kibritti. Birkaç metre sonra bir çelik miğfere rastladım, sonra bir iskelet buldum. Duvarlar siyahtı, kurumla kaplıydı. Koridor bir galeriye çıkıyordu, orada su damlıyordu. Biri öksürdü. Daha ileriye doğru gittim ve bir yeraltı gölüne geldim. Suyun üzerinde yaşlı bir adam kayıkla dolaşıyordu. Alnında bir madenci lambası vardı ve bir sopayla suda birşeyler arıyordu. Beni görünce küfrederek üstüme doğru geldi. Suda Alman askerlerinin cesetlerini avlayan bir işçiydi.

"Ruslar 1944'te Peşte'yi işgal etmişlerdi. Buda Şubat ortasına kadar Almanlar tarafından savunuldu. Kalenin altındaki oyuklarda hastahane kurmuşlardı. Nazi orduları geri çekilmeye başladıklarında yürüyemeyecek durumdaki ağır yaralılarını Ruslar'a vermek yerine tarayarak öldürmüşlerdi."

Bugün kalenin altındaki bu oyuklara rahat, iyi aydınlatılmış merdivenlerle iniliyor — milli tarihi özelleştirmeyi mümkün kılması Macar ekonomik reformunun bir zaferi. Uri utca nr. 9, giriş 70 forint. *Budavári Panoptikum,* devlet lisanslı bir müessese; galerisi, mim tiyatrosu ve bir de şaraphanesi var. Bodrumdaki butikte sakallı sanatçılar iğrenç seramik vazolar, *art-nouveau* taklitleri, Ortaçağ azizlerinin biblolları ve rüstik takılar satıyorlar. Elli üyeli bir kooperatife üyeler. Kurucusu mimci, tüccar, tiyatro müdürü ve avukat Miklós Köllö, Buda antik kentinin tarihi bölümünü kiralamayı başardı. Müessesesine epey yatırım yaptı. Bodrumun koridorları kurutuldu, asfaltlandı ve aydınlatıldı. Her yerde kol genişliğinde elektrik kordonları, saatler ve hoparlörler, her yanda müzik programı sunan

elektronik gereçler var. Dekoru oluşturan demir parmaklıklar, taklit gaz lambaları ve yepyeni armalar. Armalı harflerle merdivenin üzerinde Mind your head! yazılmış.

Bu görülmeye değer yer Macar tarihini akıl almaz kırıntılardan meydana gelen bir gulaş olarak gösteriyor. Bu vatanperver Disneyland'ın kişilerini oluşturan tahta, alçı ve boyadan elle yapılmış 60 şekil, 24 "kompozisyonda" sunuluyor. El örgüsü etekler giyen hostesler, sanatsal bir işi can sıkıcı bir eğitime yeğleyen bu kişiler, yarım İngilizce'leriyle ziyaretçilere acımasızca temaları açıklıyor: Şu yeşille aydınlatılmış olan, hayat ağacıdır, Tatar istilasını anlatır; şurada murabba seyri, orada sancak görülüyor. Sonunda yorgun ziyaretçinin eline, kamu hizmetleri sektörünün doğduğu bu yeri anımsaması için bir prospektüs tutuşturuluyor; Macar tarihinde neleri dikkate alması gerektiği orada açıkça yazılı:

"Karışan kanın özel bir anlamı vardı: Birliktelik sağlayacak sihirli bir güç yaydığına inanılıyordu. Efsaneye göre Macar boylarının 7 prensi toprak almak için birlik kurdular... Hepsi kanlarını nehre akıttılar... Anonim tarih kayıtlarına, toprak kazanımıyla ilgili efsanelere bakılırsa Macarlar, o zamanki toprakları böyle fethettiler... Daha dün pırıldayan imparatorluk, dünya çapında saygın bir yaşam yaratmış olan bu millet, parçalandı... Boş tahta uzanmak isleyen eller, ta o zamandan, acıklı geleceğin işaretini veriyor..."

Sonuç: Beş Kısa Öykü

1. Güller Tepesi'ndeki, bugün yabanıl bağların sardığı eski evde, eskiden bir banker oturuyordu. Bu yüksek tavanlı ve kartonpiyerli mekânı bugün partili beş kiracı paylaşmak zorunda. İnce bölmelerin ardından bütün gün müzik duyuluyor: Yandaki yalnız yaşlı adamın ona eşlik edecek sadece bir pikabı var. Hasta. Yatağın altında içinde gizli evraklar olan dört bavul saklıyor: Merkez Komite protokolleri. Artık kafası oldukça karışık, kireçlenme var; kekeliyor; ona hoşgörüyle bakılıyor, ona duyulan nefret de hızını kaybetmiş, rahatsız edilmeden ölmeli. Adı Márton Hórvath. Otuz yıl önce Stalinist kültürün diktatörüydü. Bugün komşularını rahatsız ederek

dinlediği müzik, Béla Bartók, oysa zamanında onu yasaklayan ta kendisiydi.

2. Başarılı kameraman oldukça rahat bir kişi, kırk yaşlarında, tıraş olurken aynaya bakıyor, şarkı söylemeyi bırakıyor ve kısa bir aradan sonra şöyle diyor:

"Biz Macarlar Batı'daki insanlardan beş yaş daha büyük gösteriyoruz. Neden biliyor musun? Ruslar yüzünden."

3. György Aczél birçok role bürünmeyi biliyor. Aynı zamanda cesur bir öncü, geleceği görebiliyor, zeki bir kinik, olgun devlet adamı, ağır işçi, yorgun gezgin, artık çölleri geçmekten sıkılmış. Ama hepsinden önemlisi Macar kültürünün babası, efsanevi bir kişilik, kendisine hayranlık duyan da çok, nefret eden de; ayrıca politbüro üyesi. Dünya edebiyatının yarısını ezbere bilir, iyi formüle eder; işini iyi bilir; ama bir cümlesi var ki asla unutamayacağım. Sanki çok doğal bir şey söyler gibi söylemişti bunu: "Hapishanede oturma huyum vardır,"

4. Biraz önce ikametgâh tezkeremi doldurmama yardım eden keskin görüşlü dostum, postahanenin önünde kalabalığın ortasında duruyor ve alayla bana bakıp şunları söylüyor:

"Belki de hepimiz budalalaştık. Hâlâ düşünebiliyor muyuz? Bizim hâlâ uğraştığımız soruları Batı iki yüz yıl önce sormuş. Mücadelemiz zamana aykırı. Olsa olsa vekalet ederiz. İktidarı elimize geçirsek, onunla ne yapacağımızı bile bilemezdik."

5. Aşağı yukarı 33 yaşında, ama daha genç gösteriyor; akıllı, güzel, soluk tenli, öfkeli ve biraz da kibirli; belki de yalnız kendine güvenen biridir. Dünyanın bütün metropollerinde kendini evinde gibi hissettiği anlaşılıyor. Şöyle diyor:

"Caddedeyiz, babamın kucağındayım, kapalı bir gün. Sisin içinde büyük, gürültülü bir araba geliyor üzerimize doğru. O zamanlar Budapeşte sokaklarında çok sayıda araba yoktu. Korktum. Gürültü korkunçtu. Bu gürültüleri bir depremin çıkarttığı seslerle de karıştırıyor olabilirim. Çünkü o zamanlar, 1956 sonbaharında, deprem de olmuştu. Ama sanmıyorum karıştırdığımı. Galiba bir tanktı. İlk tarihi anım bu. Aynı zamanda da son

anım. Çünkü o zamandan sonra hiçbir şey olmadı. Hep Kádár vardı. Kendimi bildim bileli de hep yalan vardı." Hemen ardından hafif bir gülümsemeyle şunları ekliyor: "Böyle kalsa da olur. Dünya tarihi ve ben — biz birbirimizsiz de geçinip gidiyoruz."

PORTEKİZ KURUNTULARI

Robinsonvari Bir Yaşam

"Görünüşe aldanmak insanın kendi suçudur," dedi rahip. "Olgular güzel şeylerdir, ama Portekizliler'e olguların yardımıyla yaklaşılamaz. Zor bir yer burası. Eskiden olduğu gibi şimdi de epey yobazlık var, hem de batıl itikat cinsinden. Hele bu halkın dinini değiştirmeye bir kalkın bakalım! Boşuna uğraşırsınız."

Aklımdan böyle bir şey geçirmediğimi, önerilerine dünyevi olaylarda gereksinmem olduğunu çok iyi biliyordu. Röportajı kullanma izni istediğimde, kalıplaşmış bir gülümseme belirdi yüzünde.

"Arabadaki haritayı unutabilirsiniz," diye devam etti söze. "Haritalar yalan söyler."

Ne demek istediniz eminans?

"Portekiz İrlanda gibidir, ona çok benzer, bir adadır. Evet, ciddiyim: En batı ufukta yüzen bir adadır, efsanevi Atlantis'ten arda kalan bir yerdir. Aslını isterseniz bir takımadadır, çünkü uzakta, Hesperisler'in ötesinde, bir çok Portekiz adası vardır. Yıllar önce oraları ziyaret etmiştim. Oralarda sadece bomba komandoları, gezginler ve meteorologlar var. Denizaşırı bir Avrupa, sevgili dostum; otellere Madeira şarabı gönderen, kıta sakinlerinin de temiz hava aldıkları bir yer."

Ben Portekiz sahillerine ayakları ıslanmadan ulaştıklarını söyleyen insanlara rastladım, dedim dikkatlice, trenle ya da arabalarının arkalarına taktıkları kamping karavanlarıyla zor yol alarak. Bu tip kuşkuları hemen reddetti.

"Dedikodu bunlar," dedi. "Sallanan köprüler, ırak gümrük kapıları, tozlu yollar hikâyelerinde biraz abartma vardır. Şu bizim sözümona komşulara sorun! Endülüs ve Estremaduralı İspanyollar, kendilerine bu dağların ardında, Guadiana'nın ötesinde bir kıta ülkesi olup olmadığını, orada birilerinin oturup oturmadığını sorduğunuzda hayretle bakarlar size. Portekizliler de İspanyollar'ın adını bile duymak istemez, iki ülke arasında

ortak bir sınır olsaydı, Porto ya da Lizbon'da bir lisede İspanyolca öğrenmek mümkün olurdu. Söz konusu bile değil oysa. İngilizce'yi severek, Fransızca'yı zorla öğretirler, hatta Almanca ve Latince'yi bile, ama İspanyolca yoktur.

"Portekiz'in gereksinimi olan herşey, fıstıktan anahtar teslim kimya tesisine kadar, tıpkı bir adaya olduğu gibi, deniz ya da hava yoluyla ulaştırılıyor. Aynı şey ihracat için de söz konusu. Kıta uzakta; Brezilya ya da Hindistan kadar uzakta. "Oğlum Avrupa'da eğitim gördü." — "Zavallı Caetano, iş bulamadı, bu yüzden sekiz yılı Avrupa'da geçirmek zorunda kaldı." Keşif gezisine çıkmış gibi geliyor kulağa. Belli bir gurur seziliyor, ama kaygı ağır basıyor. Göç olgusu ülkenin eski bir illeti, Avrupa ise birçok kişi için sürgün yeri. Kim durup dururken ülkesinin sahillerini terk eder ki?

"Ayrıca seyahat etmek pahalı. Lizbon'da herkes, en ufak memur bile sizi yemeğe davet edecektir, lokantalar tıka basa doludur, ama aldanmayın! Para yok. Geçenlerde bir yerde bir istatistik okudum. Ancak üç Portekizli'den biri tatil yapabilmek için evinden ayrılabiliyormuş, ada sakinlerinin yalnızca %3'ü geçen yıl bir yabancı ülkeye gitmiş.

"Fiziksel bir olgu bu. Bu ada yaşamı Portekizliler'in tarihsel bilincini ve zihniyetlerini de belirlemiş. Uzakta olmak anormal bir sakinlik, uyku hastalığı gibi bir şeyi getirmiş beraberinde; boşvermişliğe varan bir sabır görülüyor. Eski hoş alışkanlıklar başka yerlerde olduğundan daha uzun dayanıyor burada, örneğin putperestlik. Size, aklınızın alamayacağı şeyler anlatabilirim...

"Adalılara özgü belli bir hassaslık ve sağlıklı bir güvensizlik de edinmişler. *"Orgulhosamente sós":* Burada tek başımıza duruyoruz ve bundan gurur duyuyoruz — eski diktatörlüğün başka hiç bir deyişi bu deyiş kadar benimsenmemiş Portekizliler tarafından. Eh, komşusu olmayan, kendi kendine konuşmaya yönelir. Portekizliler hakkında neler söylenmedi ki! Kendini beğenmişlermiş, kendi kendini unutan, kendi kendine yeten ve kendinden memnun insanlarmış... Hep o kaderci söz: *kendi.* Ne merhametleri, ne baskıları, ne methiyeleri, ne küçük görmeleri, ne eleştirileri, ne de sahtekârlıkları onsuz olmuyor."

Kısa bir sessizlik oldu. Rahip bir sigara yakıp bakışlarını bahçede duran çiçek açmış zakkuma çevirdi.

"Ama ada olan yalnızca mekânlar değil," dedi sonunda. "Zamanın da takımadaları var."

Ne demek istiyorsunuz?

Eline bir kalem aldı ve kâğıdın üzerine yoğun küçük daireler çizdi.

"Bunlar yükseklik kabartmaları ya da meteoroloji haritası olabilirler," diye devam etti. "Coğrafyacılara karşı alerjim olduğunu sanmayın sakın. Tam tersine bazen bitki ve buzulların bile sınırını düşündüğüm olur. Hatta metrekareye düşen yağmur oranını ya da çavlanları — bunun ne olduğunu biliyor musunuz? Soyut yaylalar ve ovalar böyle meydana gelir, bunlardan da bir yere düşen kar oranı ya da katoliklerin katılımının ne kadar yüksek olacağı saptanır." (Rahip burada gülümsedi.)

"Çoğu kez kendi kendime zaman topografisi olsa ne iyi olurdu demişimdir. Çünkü takvimdeki yıl sayısı neyi anlatır ki? Bu dünyada zaman uyuşmazlığı çok. Neden hep yalnızca eşsıcaklıklar ve eşbasınçlar? Seyahat ettiğimiz zaman, hangi zaman bölgelerinden geçtiğimizi öğrenebileceğimiz çizgilerin bulunması daha ilginç olurdu. Tarihin çatlaklarını ve çarpılmalarını gösteren çizgiler... Onlara izokron adını verebilirdik. Diyelim ki siz ve ben gerçekten 1986 yılında yaşıyoruz — cesur bir varsayım!— ve diyelim ki, Mecklenburg'da küçük bir kasabaya gittik, orada 1958 yılı yaşanıyormuş hissine kapılabiliriz. Amazonlar'da bir yerleşim yeri 1935 yılında yaşıyor olabilir. Nepal'deki bir manastır ise Napolyon döneminde. Demek istediğim o ki, böyle bir haritada Portekiz'in büyük bir bölümü zaman adaları olarak görülebilir.

"Ben hep Portekiz'in 'eskisi gibi' olduğunu düşünmüşümdür. Çift yönlü bir duygu. Bilir misiniz bu duyguyu? Biraz ancien régime, çekicilikle ürperti karışımı. İnsanların daha alçakgönüllü, sözcüklerin daha küçük ve yoksul oldukları zamanlardı. Onurla yoksulluk, koyu inançla baskı hep yan yanaydı. Bir elli boyunda, ellerinde yumurta sepetleri, kapkara giyinmiş o yaşlı kadınlar... Yokuş yukarı dar sokaklardan çıkan üç tekerlekli bisikletler... Fellini filmini andıran ağız armonikaları... Portekiz'de bugün bile bir firmadan aldığınız mektupta ya da bir dilekçede şu şekilde bir hitaba rastlayabilirsiniz: *com a maior consideraçâo de Vª. Exª. atto. ven.dor e obgdo.,* yani: Ekselanslarının sadık ve müteşekkir hayranının derin saygılarıyla... Dökük pazar günü giysileri, eski kasketler, eski sınıfların kalıntıları; toprak sahipleri, biletçiler, tarım işçileri bugün yine toprak

sahibi, biletçi, tarım işçisi görünümündeler... Saatlere, kulelerdeki yığınla saate dikkat edin, haller, dükkân köşeleri. Hepsi saatin çok kıymetli olduğu zamanlardan kalmadır. Yalnız eczacılar, müdürler, gizli ajanlar kendi saatine sahip olabiliyordu o zamanlar. Ortalıktaki bu saatlerin hepsinin yanlış olduğunu saptayacaksınız, daha doğrusu hepsi durmuş. Kimse kurmuyor onları. Mürekkep boyalı elleri serbest kalsın diye karanlık bürosunda evrakları iki dişinin arasına sıkıştırdığı iple bağlayan zabıt kâtibini anımsıyorum, Cacilhas'a giden arabalı vapurdaki kör kemancıyı da anımsıyorum. Beyaz bastonuyla gemi merdivenini çıkıyor, eski bir fotoğraf makinesinin kılıfını omzuna asmış, keman çalarken bu kılıfın içinde toplanan bozuk paralar şıkırdıyor. Akşamları onu kentin yukarı kesiminde, yanında kemanı olmaksızın gece kulüplerinin önünde görürsünüz. O zaman kendi kendine mırıldanır, sarhoştur, Salazar'dan söz eder, diskoteğin girişinde genç kızlar onun kör gözlerini görünce irkilirler.

"Bir kere New York'ta adı Second Childhood olan bir dükkân gördüm. Vitrinde otuzlu yıllardan kalma ezilmiş teneke oyuncaklar vardı. Ama dükkânın müşterilerine sunduğu, hem de abartılı ücretlerle sunduğu şey oyuncak değil, geçmişe bir yolculuktu. Bu gibi yolculuklar Portekiz'de bedavadır. Kabul edelim, Lizbon'da da dış dünya birden giriyor içeriye, bazen çok hızla, hatta kabaca; ama adanın iki ucunu bir araya getirmek, eşleştirmek, düzeltmek çok güç. Her yerde kendi kendine çağdaşlaşmaya çalışan kuşatılmış bölgelere rastlanır. Bakkallarda on beş yıl önce boşaltılmış kutular durur; hâlâ genç bir işsizin ya da perişan bir yaşlının çöpleri karıştırarak içinde işe yarar kalıntılar aradığını görebilirsiniz. Düşünce de geri kalmıştır.

"Küçük görerek söylemiyorum bunu. Geri kalmışlıkta belirli bir masumluk yatar. Portekiz'de belki Kilise de bir kalıntıdır. Buradaki gelişmeyi çok yavaş bulanlar çoktan çekip gitti. Kendini beğenmişler, sabırsızlar, ihtiraslılar ardı ardına dalgalar halinde terkettiler ülkeyi. Bu göç, beş yüzyıldan bu yana sürüyor. Geriye kalanlar ülkenin hoş yanını ve sefaletini oluşturuyor. — Kusura bakmayın, çenem düştü."

Rahip kol saatine bir göz attı. Saati doğru işliyordu. Görüşme bitmişti.

Eléctrico

Elektrolit bakırdan yapılmış oyuklu teller mavi gökyüzünde oradan oraya, tepelere, yokuş aşağıya gitmekte ve bir yabancı için karmakarışık Lizbon kentinde en emin araç olma durumunu korumakta. Sözünü ettiğim 28 nolu hat.

Yolculuk merkezde, Rossio'dan çok uzakta olmayan Largo Martim Moniz denen karmaşık, kirli meydanda başlıyor. Orada tahta barakalar, bavul hırsızları, inşaat çukurları sarmış çevreyi. Bilet bir marktan az tutuyor ve yolculuk bir saat sürüyor.

Kendimizi nefis bir toplu taşıma aracında buluyoruz: ilk çıktığı zamanlardakinin aynısı olan bir tramvayda; başka yerlerde artık yok böylesi, ancak müzelerde kıymetli bir eşya olarak görülebilir. Basit bir merdivenle çevresi zincirle kapatılmış bir sahanlığa çıkıyoruz, oradan da sürgülü kapıyı itiyoruz. Vagonun içinde bizi benzersiz bir konfor karşılıyor: güzel havalarda açılabilen bal rengi tahta pervazlı camlar; güneşin durumuna göre indirilip kaldırılabilen kahverengi mumlu kumaştan yapılmış stor perdeler; masif meşeden yapılma koltuk kenarları ve yeşil kaplamalı koltuklar. Pirinç boruların içinden geçen meşin bir ip, ineceğiniz zaman çektiğinizde vatmana haber vermeye yarıyor.

Vatman, tıpkı çok eskiden olduğu gibi bugün de, dimdik duruyor dümeninin önünde; 65 cm enindeki raylara çok ciddi bakıyor, tramvayı önceden kestirilemeyen tehlikelere karşı koruyan, vagonun yolunu açan alete de bakıyor. Sevk bölümünün nikel başlığında bu elektrikli mucizeyi borçlu olduğumuz patentler yazılı, tarih de atılmış (1889'dan 1916'ya kadar). Yapan firma da ölümsüzleştirilmiş: The British Thomsen & Houston Co. Ltd., Rugby, England. Ürettikleri bu mal bozulmamış hiç. İmparatorluğu atlatmış, onunla birlikte on dokuzuncu yüzyılda yarı sömürgeleştirilen Portekiz'deki İngiliz "etki"sini de.

En sonunda çıngırak çalıyor. "Manivelanın sağa döndürülmesi (sıfır durumdan başlıyarak) vagonun gittikçe hızlanmasını sağlar; sola çevirmek ise gittikçe artan bir elektrikli frenlemeyi sağlar." Kullanma yönetmeliğinde böyle yazıyor, burada tüm aletlerin ne işe yaradığını anlatan açıklamalar var.

Eléctrico şarkı söyleyerek yola koyuluyor. Sağda Mouraria'nın karanlık merdiven aralıkları uçuyor gözümüzün önünden. Sonra vatman Graça mahallesinin dik yokuşunu çıkmaya başlıyor. Tehlikeli köşelerden kolayca

dönüyor, en keskin virajları, altyapının tehlikeli hatalarını aşıyor. Sonra yıldırım hızıyla Alfama'nın arnavut kaldırımlı sokaklarından geçiyoruz; kuvvetli bir fren bizi önümüzdeki koltuğun arkasına fırlatana kadar. Vagon haklı olarak duruyor, tramvayın neredeyse balkonlara sürtüneceği bir yerde çift hat olması düşünülemez. Bu yüzden dikkatli yönetim, üzerinde levhalar olan bir kulübe yapmış oraya. Kambur bir gazi burada nöbet tutmakta; karşı hattan, göremediğimiz yönden bir vagon gelecek olursa bize yaklaşarak ezip geçmesin diye yer altındaki yerinden kırmızı bir bayrak çıkartıp bizim vatmanı uyarıyor.

Her yer tuzlanmış morina ve kavrulmuş kahve kokuyor; insan tıpkı Neruda gibi, "bazı köşeler, bazı rutubetli binalar, camlarından kemikler fırlayan hastahaneler, sirke kokan ayakkabı tamirhaneleri, yeryüzü yarıkları kadar korkunç sokaklar" görüyor. Un ve bulgur dolu çuvallar, hurma kasaları, fıstıklar ve zeytinler dar kaldırıma yığılmış; mağaramsı bir bakkal dükkânının derinliklerinden yabancı bir müzik sesi geliyor. İnsan kendini Napoli'de, İstanbul'da, Kudüs'de sanıyor. Şark buraya uzak değil. Birkaç ev ötede tramvay gene duruyor, sorumluluk taşıyan vatman sağında bulunan bir çeşit şemsiyelikten çelik bir anahtar çıkarıyor, onu yoldaki uygun bir deliğe sokuyor, rayların makasını doğrultuyor, sonra gene tramvaya biniyor ve yoluna devam ediyor; biletçi ise bu arada minik yeşil biletleri zımbalıyor, değeri yıldan yıla düşen eskimiş kâğıt paraları düzene sokup kasasına yerleştiriyor.

Kentleri zengin ve yoksul mahallelere bölmek on dokuzucu yüzyılın bir buluşudur. Burjuvazi öncesi toplumlar sosyal ırkçılığın bu biçimini tanımıyorlardı. Bu yüzden Lizbon'un eski çekirdeğinde, şaşaalı manastırların yanında yoksul kiralık evler, aristokrat malikânelerinin yanında dökülen batakhaneler var. 28 nolu hat da cezaevlerinin, malikânelerin ve gecekonduların yanından geçiyor. Ama insanın dikkatini bu görülmeye değer şeylere yöneltmesi olanaksız. Pembe cephesiyle Terreiro do Paço'dan geniş nehre bakış mutlaka çok güzel, şarküteriler ve demir eşyaların satıldığı dükkânlar dikkate değer, ama tramvayın *musique concréte*'i durmadan dikkatimizi dağıtıyor; bu gösterinin yanında Honegger'in *Pacific 231*'i basit bir laterna gibi kalır. Motorun çıkarttığı müzik, vagonun gacırtısı gucurtusu içinde kayboluyor; siren sesi çınlıyor, kompresör uluyor ve takırdıyor, frenler gıcırdıyor, o arada cesur vatman kâh

dikkatle, kâh olağanüstü yetenekle yeni akıl almaz yokuşları tırmanıyor, gizli polisin eski merkez karargâhının önünden, Chiado'nun solmuş zarafetinden, meclisten, Estrela parkının bereketli yeşilinden geçip bir süre rahat bir hatta gittikten sonra amacına, yani son durağa varıyor.

Çalışkan tramvaycılar hiç dinlenmeden bir sürü işlemi dikkatle yürütürken —amirlikten hattı öğreniyorlar, sonra yeşil koltukları tersine çeviriyorlar, yeni hattı belirten levha cama, arka aynalar alınıp ön tarafa takılıyor— biz de kendimizi yeni bir eğlenceye yöneltiyoruz; çünkü bu seferki hattın adı, yani son durağı, eğlence ve zevk anlamına gelen Prazeres.

Prazeres Bahçesi Tajo nehrinin üst kısımlarında yer alıyor; beyaz yüksek duvarlarla çevrili olan bu park Lizbon'un mezarlığı. Mezarlık tüm binaları, caddeleri, kiliseleri, alanları, saraylarıyla başkentin tam bir topografik kopyası; düzenli mahallelere bölünmüş, ama içlerinde oturan kimse yok. Arada sırada yaşlı bir kadına, bir bahçıvana ya da gezinen bir kediye rastlanıyor. Evlerin ya da anıtkabirlerin Portekizce adları alınlarına yazılmış: *jazigo ossuário,* yani kemik mezarlığı; hiç kuşkusuz ölümsüzlük düşüncesiyle basit yontma taştan yapılmışlar; hayatta olanların oturdukları dökülen, yıkılan evlerden daha dayanıklı görünüyorlar. Gösterdikleri mimari çeşitlilik ise etkileyici. Kilisenin yanında piramit, mabetin yanında şato, pagodanın yanında villa duruyor. Bu ölü evlerinin çoğu neredeyse oturulur gibi. Renkli camlardan oluşan pencerelerinde dantelli perdeler asılı, kapıları bronz, dökme demir ya da pirinçten, kilitleri var. İçlerinde ise meraklı bakışları çiçek vazolarıyla donatılmış ev sunakları karşılıyor; vazolar işlemeli örtüler üzerinde durmakta. Hatta bazı salonlar, arada bir gelen ziyaretçiler ya da iyi niyetli ruhların oturması için sandalyelerle doldurulmuş. Hepsinde sağlı sollu mermer şezlonglar görülüyor, üst üste konmuşlar, tıpkı bir çocuk odasındaki gibi. Orada burada çok haşmetli süslenmiş tabutlar duruyor. Her anıtkabirde birkaç yer boş. Eski evler yeni-gotik, yeni-manuelitik ya da yeni-rönesans tarzında; yeni binalar ise transformatör yuvası ya da banka kasasını andırıyor. Hemen hemen hiç heykel yok. Burada herhalde bir çeşit resim yasağı var. Başka mezarlıklarda rastlanan çift anlamlı tanrıçalar, melekler ve ilham perileri burada yok; buna karşılık yazılarda özgür bir retorik dikkati çekiyor, abartmalardan geçilmiyor. Bu adı nereden aldığını bilemiyorum, ama bu iskeletler cemiyeti, her şeyiyle, son derece canlı bir ölüler kültüne delalet ediyor.

İşaretler ve Mucize

Doktor çoktan ölmüş. Doksan yıl olmuş gömüleli. Ama yoksullar muayenehanesini bugüne kadar kapatmamış.

Dr. José Tomás de Sousa Martins ilerici bir adamken vatandaşlarının uyurgezer fantezisi onu gerici yapmış. İlk kez Rua da Madalena'da bir vitrinde gördüm onu. İkinci sınıf rastlantılar için uygun bir çevre, çünkü bu cadde hastahane imparatorluğu. Gelip geçenin gözüne acaip şeyler ilişiyor; Rathgeber'in parmak arası açıcısı örneğin, iğrenç pembe bir nesne, bir devin çikletine benziyor; ya da ölü ayağını andıran, nasır dolu balmumundan bir ayak; New Yorklu sado-mazoşistler ve bağlanma meraklıları için bulunmaz bir hazine, ama nikel ve lastik kolyeler, bel bağları ve süspansuarlar zevk almaya değil, acı çeken insanlığın iyiliğine adanmış.

Bu fetişist panayırda, bu sakatlık alayı içinde neon madonnalar, tespihler, kol genişliğinde, üzerinde kan kırmızısı kutsal kalpler bulunan mumlarla yeni bir din ticareti gelişmiş; işte orada buldum zavallı doktoru, büst ya da küçük heykelcik olarak alçıdan ve hep aynı modelle biçimlendirilmiş, kabarık kolları sıvanmış siyah bir ceket giymiş, başında tilki kırmızısı bir peruk. Kalem inceliğindeki Moğol tarzı bıyığı çenesine kadar inmekte; bana yöneltti̇ği bakışı hüzünlü. 325 escudodan başlayarak çeşitli fiyatlarda, çeşitli biçimlerde elde edilebiliyor Dr. Sousa Martins, bu garip aziz.

Birkaç gün sonra ona yeniden rastladığımda, doğaüstü bir büyüklükte, olağanüstü büyük bir kaidenin üzerinde, Campo dos Mártires da Pátria'da Tıp fakültesi girişinin önünde, masif bronzdan yapılmış olarak duruyordu. Hemen basit bir heykelle karşı karşıya olmadığımı kavradım. Ortada karmaşa, sürekli bir hareket, bir gayret vardı. Doktor sütunun üzerinden bir metrelik bir mermer tabelaya bakıyor; tabelaya sadece şu basit sözcük kazınmış; "Teşekkür ederim". Uzun masallar ve ayrıntılı hastalık öyküleri, vesikalık fotoğraflar ve bebekler onun mistik başarılarını anlatıyor; çünkü Dr. Sousa Martins herşeye kadir, bütün umutsuz hastalara açık bir muayenehanesi var. Ayaklarının ucundaki çinko kapta yüzlerce mum yanıyor. Mumya bir el, bir koltuk değneği, bir plastik göğüs, bir bardak dolusu böbrek taşı, hastaları olağanüstü biçimde iyileştirmesini anlatan

belgeler. Altmışlık iri bir kadın, Doktor'un kültüne ait eşyaların yoğun ticaretini sürdürmekte.

Kadının sattığı bir kutsal resimde "Ey Dr. Sousa Martins ruhu," yazısını okuyorum, "duy beni, kal yanımda, bana acı! Acıların anası Meryem'e şükürler olsun, dünyaya böyle bir oğul armağan ettiği için!"

Borotse, Matabele ve Mashona'nın nerede olduğunu kimse kesin olarak bilmiyor, ama herkes Doğu Afrika cangıllarındaki bu kuş uçmaz kervan geçmez yerlerin kendisine ait olduğunu iddia ediyordu; zavallı Portekizliler de buna dahildi. Yıl 1890'dı, sömürgeci alışveriş en müthiş devrini yaşamaktaydı. O sırada sahtekar Albion, en kıymetli müttefiki olan Portekiz'e bir ültimatom yolladı. İngiliz donanması Tajo ağzına vardığında, ne yazık ki Portekiz savaş gemileri bir enkazdan ibaret kalmıştı. Öylesine bir alçalmaydı ki bu, bir vatansever olan Dr. Sousa Martins bile, bana ne diyemedi. Bir komitenin hizmetine girdi. Bu komite hafif zırhlı yapımı için bağış toplamaya başladı, yedi yıl sonra bu zırhlı takdis edildiğinde büyük iş başarılmıştı: *Adamastor,* Portekiz'in pırıldayan silahı doğmuştu; Lizbon dış limanında duruyor ve yavaş yavaş paslanıyordu. Böylece de dağlardan gelip ilaç derneği kurucusuna bir heykel dikme düşüncesini geliştiren gecekonducular, sakatlar, batıl inançlı köylü kadınlar değil, silindir şapkalı beyler oldu. 1900 yılı Martı'nda bir gün majesteleri Kral Carlos bizzat yaptı heykelin açılışını. Mavi-beyaz bayrağın altından çıkan şey orada toplanmış olan kişilerin hayret çığlıkları atmasına neden oldu.

"Olağanüstü profesörün gövdesi yerine, neredeyse çömelmiş bir biçim göründü, hiç de akademik bir duruş içinde değildi, ayaklarının ucunda bir sokak kadını duruyordu el sallayarak, en üstteki kaba saba arma da kertenkeleye benziyordu."

Şu gerçek açıktı ki "hasta bir beynin ürettiği bu yapıt" derhal değiştirilecekti. Ama nasıl? Lizbon'da yakında bir deprem beklenmiyordu. "Biçimsiz heykeli" dinamit patlatarak yok etme önerisi uzun tartışmalardan sonra bir kenara itildi. Sonunda bu heyulanın değiştirilmesine karar verildi ve yerine bugünkü heykel dikildi; bunun güzelliği hakkında bir yabancı asla fikir yürütmeyecektir. Akıl üstün gelmişti. Ama zaferinin, göstermelik bir zafer olduğu ortaya çıkacaktı. Çünkü önceleri alttan alta, sonraysa Kilise'nin ve resmi makamların gittikçe artan kızgınlığına rağmen heykele rağbet

artmaya başladı. Bu uslu dinsiz, günün birinde mistik bir mucizeler ustasına, klinikçi şamana, mason şifacıbaşına dönüşmüştü.

Dr. Martins'in doğaüstü şifa ticaretinin Portekiz'e has bir durum olduğu kuşkusundan bir türlü kurtulamayıp, hazır oradayken tanıdıklarıma sorular sormaya karar verdim:

"Çok basit," dedi, Lizbon yakınlarında bir mahallede doktorluk yapan ilk tanıdığım. "Umarım bu ülkede başınıza bir şey gelmez, ama bir Portekiz hastahanesini içinden tanıyacak olursanız insanların Azize Fatma ya da Dr. Sousa Martins'e neden taşındıklarını hemen anlayacaksınız. İnsanlar koridorlarda öleceklerine bir mucize beklemeyi tercih ediyorlar."

Bana verilen ikinci bilgi biraz geneldi. Söz konusu olan kendi kendini bilgilendirmeydi. Tarihçi António José Saraiva, Portekizliler'in "sorunların insani ya da mantıki araçlarla çözülemeyeceğine inandıklarını, çünkü olaylarda mantık yerine, sadece rastlantı ve mucize olduğuna inandıklarını," söyledi.

Üçüncü kişi ise benimle alay etti. "Ne yapalım? İnanılmaz şeyler, bizim günlük hayatımızın bir parçası! Dona Brança diye birinden söz edildiğini duymadınız mı hiç? Bu bayan üzerine sayısız makale yayınladım. Dona Brança dos Santos, basit evinde bir banka açtığında yetmişini geçmişti. Para yatıranlara ayda %10 faiz vermeye söz verdi. Yanımda hesap makinesi yok, ama sanırım bu, faizin faiziyle yılda %300 ediyor. Kısa süre içinde evinin merdivenleri dolup taştı, insanlar çuval dolusu para getirdiler. Hükümet ne yapacağını şaşırdı, çünkü Dona Brança her ay muntazaman ödeme yapıyordu. Kariyerinin sonuna doğru milyarlarca escudoya sahip olmuştu. Ama bu kâğıttan evin neden yıkıldığını hâlâ bir türlü anlayamıyor müşterileri, binlerce uslu Portekizli de anlayamıyor. Milyarlar havada eridi gitti.

"İşte size gerçeklerle rekabet eden bir gazete getirdim. Portekiz sanırım mucize konusunda merkezi bir yayın organı olan tek ülkedir. 50 escudo ile katılabilirsiniz buna: 'Yer yarıldı ve korkunç bir köpek 22 işçiyi yedi. — Meleklerin varlıkları ispatlandı. — Uzay gemisi korsanı on bir yıl sonra geri döndü — hiç yaşlanmamış olarak.— 100 yaşında bir kadın üç kez ölüp dirildikten sonra çok sağlıklı. — Dokuz metre boyundaki içi boş bir piramit,

soğukluğa ve iktidarsızlığa iyi geliyor. — Mucize: Çinli anne, Siyam ikizlerini mutfak masasında ayırdı.'

"Dediğim gibi, *İnanılmazın Gazetesi* bizim rakibimiz, ama ben deli gibi okurum onu. Her hafta okurum."

"Senin şaşırdığın mucizeleri çok olağan buluyorum," dedi arkadaşım romancı Almeida Faria. "Bu konuda bizim sunacaklarımız çok daha iyi. Dom Sebastiâo'nun durumunu anımsatmak isterim; ruhu bizim için hâlâ canlı." Bu gibi durumlarda bilgisizliğimi utanmadan söylemeyi tercih ederim hep.

"Halkın hafızasında bugüne kadar yer etmiş tek Portekiz kralıdır Sebastiâo. İlginç olan da sevilmesini başarılarına borçlu olmaması, çünkü hemen hemen hiçbir başarı elde edemedi, hep başarısızlığa uğradı. Sebastiâo gerçek bir uğursuzluk kuşuydu: Babası onun doğumundan önce öldü, annesi onunla hiç ilgilenmedi, cizvitler büyüttüler onu, ama kafasına hep Ortaçağ düşünceleri soktular, genetik bir hastalık çektiği için evlilik planları da suya düştü.

"Akıl hocalarının öğütlerini dinlemeyerek Kuzey Afrika'ya bir haçlı seferi düzenlemeye karar verdi. Ama kötü ruhlar terketti onu. 1578'in Ağustos ayında, çölün ortasında, beygirleri hâlâ deniz tutmasından kurtulamamış, şövalyeleri o giysilerin içinde yanıp kızarırken o, felaket bir yenilgiye uğradı. Portekiz'in hemen hemen tüm aristokrasisi bu savaşta yok oldu, yaşayanlara verilen tazminatlar da Portekiz'i batırdı. Tahtın varisi yoktu, böylece Portekiz tahtı İspanyollar'ın eline geçti. Kralın kendisi de ıssız bir vadide yok oldu gitti — dört yüz yıldır kayıp da diyebiliriz.

"Her Portekizli'nin bildiği gibi, sisli bir sabah yeniden ortaya çıkıp baskı altındaki ulusuna adalet getirecek ve Beşinci İmparatorluğu kuracak."

Almeida Faria şaşkınlığımı farketmiş olmalı ki ardından bazı açıklamalar yaparak imdadıma yetişti.

"Sen anlaşılan Portekiz'in falında daha neler olduğunu bilmiyorsun? Evet, şekerim, biz gizli haberler alırız ve gelecekteki mucizeleri yaşamak için seçilmiş bir ulusuz. Henüz herkes bunun farkında olmasa da.

"Özetlersek: Beşinci İmparatorluk bize 17. yüzyılda yaşamış, okuması yazması olmayan bir ayakkabıcının kehanetiyle bildirildi. Aman korkma! Dünyanın geri kalan yanını silahla kendimize bağlayacak değiliz. Her ne

kadar kesinlikle seçilmiş bir ulussak da, işimiz sadece evreni ruhen yenilemek. Yani size hükmetmeyecek, ama sizi doğru yola sokacağız.

"Sakın bu çılgınlığın sadece taşralı delilere has olduğunu sanma! Eskiden kurtarıcı Sebastiâo beklentisi halk arasındaki bir inançtı. Yirminci yüzyılda ideoloji haline geldi. Portekiz yazınının en büyük yazarı Fernando Pessoa da ellili yıllarda bu düşünceyle flört elti, haklı olarak *Filosofía Portuguesa* adı verilen bu ideoloji ülkemizin sözümona misyonuyla ilgili söylentiyi salonlara soktu, bugüne kadar da salonlarda kaldı. Bir gün birinin gelip bizi içinde bulunduğumuz karmaşık durumdan kurtaracağına inanan aydın sayısı az değil; bu karmaşıklık Sebastiâo efsanesi kadar eski. Kurtarıcının kim olduğu o kadar önemli değil; Salazar, Othello ya da Kutsal Bakire olabilir. Önemli olan yaslanacak birini bulmamız."

Akşam tek başıma barda oturuyordum. Portekiz'de hava çok soğuk olabiliyor. Nem eski duvarlardan tırmanıyor, çarşaflar adeta ıslak gibi, çoğunlukla kalorifer yok. Ayrıca bir kral cesedinin geri geleceğine dair garip umut beni oldukça üzmüştü. Barmenin keyfi ise çok yerindeydi. En fazla yirmi beş yaşlarındaydı. Bana etnoloji öğrenimini yarıda kestiğini anlattığında, ona Sebastiâoculuk ve Beşinci İmparatorluk hakkında ne düşündüğünü sordum. Güldü. "Bu saçmalık her zaman canlı bir fantezi örneğidir," dedi. Sonra bardakları kurulamaya devam etti. "Kendi çılgınlığımızı herhangi bir yolla ve biçimle bastırmak zorundayız. Bu sanatta oldukça ilerleme kaydettik. Olanlardan sorumlu değiliz, kimbilir kimler karar veriyor, yıldızlar mı, Tanrı mı, yabancı ülkeler mi? Ama bu tarihsel deneyimimiz. Bizi yöneten yüksek kuvvet, akılalmaz biçimlere girebilir; örneğin iktisat biliminin garip profesörü Salazar'ın biçimine. Ya da isterseniz Ortak Pazar'ı alın ele, inanılmaz kaypaklıkta hükümleri ve dengeleme bütçeleriyle. Portekiz'de bir kargo kültü olduğundan söz edilebilir, ama uzak Tanrıların hangi yükü getirdiklerini bilemiyoruz. Çünkü yalnız kötülük ve iyilik gelmiyor yukarılardan, ya da dışarıdan. Bizim felaketimiz evde yapılma değil. Her zaman başkaları suçlu bunda, Fransızlar, İngilizler, ama hepsinden çok İspanyollar. Doğal olarak Moskova da olabilir, ya da turizm, ya da CIA. Benim burada durup bardak yıkamamın sorumlusu mutlaka Dünya Bankası'dır. Ama gördüğünüz gibi sabırla sürdürüyorum işimi. Bir içki daha almaz mısınız? Hayır mı? Şurası kesin ki, insanın olaylara sahip çıkmasının anlamı yoktur."

Lobotomi

Ama bir şey vardı... Arıyorum, kurcalıyorum, milli marşta "anımsamanın sisi içinde"... Öyle değil miydi? O esplendor de Portugal... Tabii, televizyon görüntüleri tüm dünyaya yayılmıştı, gazete kupürleri henüz sararmadı. Tam bir patlamaydı bu, tam bir yaygaraydı: silahların ucunda karanfiller, kırılmış hapishane kapıları, zorbalar firarda, sevinç gözyaşları, barışçı törenler... Bunlar olalı çok yıllar geçmedi, on beş yıl bile değil, gene de garip bir biçimde uzakta görünüyor, akıl almaz, buharlaşmış ve dağılmış görünüyor. Unutulmayacak bir şey unutulmuş.

Ben bile oradaydım, kendi gözlerimle gördüm. Bir boşalmaydı bu, siyasal bir bayramdı! Dünya gözlerini ovuşturdu. O zamana kadar düş olan bir şey bir gecede sanki gerçekleşmişti; oysa olmasının bekleneceği en son yer Portekiz'di. Kıyıda kalmış, geri kalmış Portekiz birden bir serap gibi ışıldadı, bir gelecek adasına dönüşlü. Ebedi mağlup, sanki bir gecede öne çıkmıştı ve bu diyalektik mucizeyi seyretmek için akın akın seyirci oturmuştu çitlere.

Evet, anımsıyorum, başka bir Lizbon'du. Sanki herşey bir üflemeyle yok olmuştu: o küflü köle ruhu; alçakgönüllü, aşınmış sabır; hüzünlü kadercilik. Rossio'da gecenin geç vakitlerine kadar coşkunluk, kardeşlik, gösteriler, dedikodular, kavgalar yaşanıyordu — hepsi de garip bir biçimde kaba güce başvurmadan; hiç yumruk atılmıyordu; gizli polisin dosyaları caddeye atıldı, fabrikalar işçilerin eline geçti, silahlar yere eğildi; en güzeli de, milyonluk kentin duvarları bir gecede renkli işaretler ve resimlerle doldu. Herkes istediği resmi çizdi, istediğini yazdı. Bunlar şablonlar değildi, klişe sözler değildi. Duvarları bürokratların tek sesli yalanları doldurmadı; okuması yazması olmayan, akıllarına sadece ben ben ben gelen New Yorklu yıldız bozmalarının zavallı duvar yazıları da değildi bunlar; resmedilmiş düşler, ütopyalardı ve kolların uzanabildiği yere kadar varıyorlardı duvarlarda, politik bir sarhoşluklu söz konusu olan, renkli, tropikal, çılgın, çekinmeden çizilmiş. Monolog değil, seslerin karmaşasıydı, isteklerin hızlı çeşitliliği idi, herkes için sanat, herkes için adalet, daha güzel bir dünyanın taslakları eski bir kentin yıkık duvarlarına yansımıştı...

Günün birinde temizlik ordularının kovalar ve fırçalarla gelip bu semiyotik kitle sanatını yok etmeye çalışıp çalışmadıklarını bilmiyorum,

ama sanmam. Portekiz'de bu kadar dikkatli ve sistemli çalışan bir yönetim yok. Sanırım resim denizi kendiliğinden yok oldu. Umursamazlık, yağmur, düş kırıklığı yazılan soldurdu, izlerini sildi.

Bugün orada yazılı olanları anımsayan kimse yok gibi. Lizbon duvarlarında sadece neşesiz sloganlar okunuyor: "Soares defol!" "Eanes defol!" "Cavaco Silva defol!". Devrimin "kazançlarından" kimse söz etmek istemiyor. Tarım reformu toprağa gömüldü. Uzaktaki Alentejo'da birkaç kooperatif yaşıyor hâlâ; makine alacak paraları yok, kredi almak için savaş veriyorlar, Komünist Partisi'nin kanadı altına sığınmışlar; projesi olmayan, tarihi kalelerinin ardına sığınmış geleceği orada bekleyen, artık sadece tarihi bir yıkıntı olan partinin. Devletleştirilen kurumlar sürünmekte, proleter yatırımları gelir getirmiyor, iflasın eşiğinde, anlamsızca şişirilmiş yönetimlerin idaresinde, sabotaj, rüşvet ve beceriksizlikle suçlanıyorlar.

1974'te politika sahnesine konfeti gibi saçılan radikal küçük partiler bugün ortada yok. Campo de Ourique'deki yan sokakta, dökülmekte olan bir bina buldum; cephelerinde solmuş bazı levhalar asılıydı: Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir! ve: Zenginler ödesin! Ama büro terkedilmişti, pencereleri kırıktı, ampuller çıkartılmıştı, panjurlar rüzgârda uçuşmaktaydı.

Akıllı, iyimser bir banker olan Francisco Veloso bana: "Yaşamın ne kadar tatlı olduğunu bir tek devrimle geçinenler bilir. Talleyrand değil miydi bunu söyleyen? Ama bunu söyleyebilmesi için bir devrimin olması gerekti. Gene de iki eksi bir artı etmez. Bana sorarsanız Salazar diktatörlüğü bu yüzyılda bizi bulan ilk suçtu sadece. İkincisi ünlü karanfil devrimiydi. Sefaletin eşiğinden döndük. Bana inanmıyor gibi bakıyorsunuz... Komünistlerin şefi Cunhal'in 1975'te ne dediğini biliyor musunuz? 'Duymak isteyen herkese söylüyorum, Portekiz'de asla bir parlamento olmayacak.' Tanrıya şükür ki bu kâbus geçti. Ben küçük ve orta sanayimize güvendim, bu ülkede bir işe yarayan yalnız onlardır; bir de demokrasiye güvendim."

Bunun üzerine 1974 savaşçılarını aramaya koyuldum. Düşündüğümden daha da zordu. Karizmatik kahraman Otelo Saraiva de Carvalho, Monsanto'da tutuklu bulunuyor ve ara sıra hâkimlerin karşısına çıkartılıyordu, inanılmaz ölçüde uzun süren davada onun terörist olup olmadığına karar vereceklerdi. Kızıl generaller ve amiraller villalarına

çekilmişlerdi, onlarla konuşmak mümkün değildi. Bazı aşırı solcular Paris'e, bazı Spinolist'ler Brezilya'ya gitmişti. Sonunda öğrenci hareketinin önderlerinden birini buldum; eski bir Maocu olan bu kişi benden adını kullanmamamı rica etti:

"Evet, tabii, kavgamızı anımsıyorum, Setúbal'dan arabayla dönüşümüzü... Ama neden döğüştüğümüzü unuttum... Senin hayranlıkla seyrettiğin o duvar yazıları ve resimleri, gerçeğin yalnızca düşsel bir resmedilişi idi, işin aslı bu. Devrimimiz özden çok sahte bir gösteri idi. Ben de bu sahte gösteriye katıldım, ama pişman değilim. Sonuç ise herşeye rağmen, geçmişle geri dönülmez bir kopuştu. Tabii ki bir ütopya gerçekleştiremedik, kapitalizmi yıkamadık, ekonomik alt yapıyı değiştiremedik. Ama daha önceleri bu ülkenin nasıl olduğu kimin aklına geliyor bugün? Tüm ülke kırk yıl boyunca mumya gibi mumlanmıştı! Salazar'ın yaptığı buydu. Zaman durmuştu. Tahtından çekilmiş tüm dünya kralları burada rejim duvarları ardında kutsal dünyalarını buluyorlardı. Yığınla uşak çalışıyordu, burjuvazinin davetlerine tüm dünyadan piyanistler geliyordu. Asalaklar cennetiydi burası, diğerleri için de toplumsal bir sorun. Salazar da kendine göre bir ütopyacıydı. İçinde hiçbir şeyin hareket etmediği bir dünya istiyordu, toplu bayılma.

"Sonra birden uyanış. Birden, bir günden diğerine herşey değişmeliydi, çalışmadan, bir şey yapmadan. Diktatörlük tepe taklak edildi. Yortu mucizesi. Ama aslında herşey *en famille* oluştu. Subaylar işi kendi aralarında hallettiler. Portekizliler seyretti. Halk sonucu yuttu, daha önce cumhuriyeti yuttuğu gibi, sonra baskıyı, sonra sömürge savaşını yuttuğu gibi.

"Yani, bu eyleme katıldığım için memnunum. 1974'te olanları kimse geri getiremez; bunu deneyen kişiler olmasına rağmen. Ama bütün bunlar bir devrim değildi; Portekizliler'in çoğunun katılmadığı bir bilmeceydi. Çoğunluk yoktu, aklını takmamıştı. Onların vicdanlarında bir şey değişmedi. Daha önce bu, rejimin vicdan rahatlığıydı, sonra devrimci vicdan rahatlığı geldi, bugün de demokrasinin vicdan rahatlığı. Büyük çoğunluğa gelince, o zamanlar Rossio'da devletin sönmesini tartışacak yerde aynı biçimde bir futbol maçını da tartışıyor olabilirdik.

"Ayrıca Portekiz'de hiçbir şey sonuna kadar götürülmez. Belem'de bizim büyüklük deliliğimizle ilgili ulusal anıtlardan biri durmakta, 50 metre

boyunda. Ama ne yazık ki bu anıtın sadece ayaklarına kadar gidilebiliyor, çünkü hemen yanından demiryolu ve otoyol geçiyor. Bu yüzden oraya yayalar için bir alt geçit yapılmak zorunda kalındı. Bu alt geçitten yararlanmak son derece güç; çünkü merdivenleri hâlâ bitmedi. Eksik olan mermer basamakların yapı işçileri tarafından çalınıp çalınmadığını söylemek, ya da taşın zaman içinde aşınıp aşınmadığını belirtmek güç. Ajuda Sarayı da bitmedi bugüne kadar, oysa inşasına 1802 yılında başlanmıştı. Devlet davetlerimiz bu yüzden bir harabede yapılıyor. Bu yüzden devrimimiz yıkılmakta olan bir yeni yapı olarak kaldı, ayaklanma da bir kalıntı olarak."

Daha sonra karanlık bir kahvede bir Portekizli'yle buluştum. Bana, boş fincanının başında duygusuzca oturan, koyu renk gözlüklü, yaşlı bir adamı gösterdi. "Bu eski bir sivil polis, PİDE'nin adamı. Kimseyle konuşmaz, benzerleri gibi devletten aldığı emekli maaşını yer; 40 000 escudo, Portekiz ölçüleri için hiç de fena değil. O zamanlar babamı tutuklayıp sorguladı. Üç yıl hapiste kalan babam bana, 'Ona müteşekkirim, diğerleri işkence gördü, ben görmedim, daha kötü olabilirdi,' dedi. Gördünüz mü, bu insanlardan hiç kurtulamadık. Kin tutamıyoruz. Hafızamız yok, sadece fantezilerimiz var..."

Dr. Pereira da Costa beyaz saçlı, altmış yaşında olmasına rağmen hafif kamburlaşmış, enerjisi yüzünden okunmayan, ama atmaca burnuyla insanı etkileyen bir adam. Burnu belki kökenini belli ediyor, çünkü Dr. Pereira çok Alman, Asor adalarında doğmuş. Tüm zamanlara dayanan, her modayı yaya bırakan, yirmi yıldır aynı terzinin diktiği o gri takım elbiselerden giyiyor; 1970'te uzun yıllar bekledikten sonra düşü gerçekleşmiş. O zamanlar Portekiz'in milli arşivinin, adına ilk kez 1378'de rastlanan kraliyet özel arşivinden oluşan Torre do Tombo'nun yönetimi eline geçmiş. Dr. Pereira, daha nazik anlatmamız mümkün değil, tam bir rezaletle karşılaşmış. Paha biçilmez Codices, fareler ve kurtlar tarafından yenmiş. Belgeler kirli "bodrumlara atılmış, su lekeleri içinde dosyalar ve kırık sandıklar varmış. Bütün bir fotoğraf albümü Salazar hâkimiyetinin dayandığı geleneği gösteriyor. Sâo Bento sarayının bir yan kanadında, müdürün odasında oturuyoruz. Dr. Pereira'nın bakışları II. Manuel'in zevksiz tahtından kayıyor, Goa'dan kakmalı bir masaya geçiyor ve kutsal engizisyonun bir mürekkep hokkasına takıldıktan sonra, kendi yazı masasında huzur buluyor.

"Raporlar, entrikalar, dilekçeler, tatbikatlar, protestolar," diyor. "Arşiv biraz olsun dezenfekte edilip, düzenlenip katalogları yapılıncaya kadar, nasıl bir inat ve sabır gerektiğini anlatamam size. Her bir raf, her bir kasa, her bir priz devletin karışmasını gerektiren bir işti! Bakanlar gelip gidiyor, ama sorunlar aynı kalıyor. Hele politika! Bildiğiniz gibi sarayı Meclis'le paylaşıyoruz. Kırk yıl boyunca sadece bir süs idiyse de Meclis'e karşı değilim, ama bize kiracı muamelesi yapılıyor. Oysa biz 1757'den beri buradayız, politikacılar ise 1834'te taşındılar. Korkunç bir komşuluk! Rahatsızlıktan başka bir şey değil, bildiğim bu. 1974'te kapandı da, tanklarla gelip kapıya dayandılar, düşünebiliyor musunuz! Yapsınlar devrimlerini, bana ne, ama burada değil! O zamanlar geceleri gözüme uyku girmedi depoda, korkudan, bunlara dokunacaklar diye."

Evraklar sonsuz. Tıpkı Portekizliler'in bitmez tükenmez keşif gezileri gibi, devasa dünya imparatorlukları gibi, uzaklara uzanıyor. Hindistan'daki kral naiplerinin mektuplarını ya da Companhia do Pernambuco'nun evraklarını görmek ister miymişim? Anvers'deki sömürgenin çekmecelerini? Kraliyet hayvan sürülerinin sicil defterlerini? Muson rüzgârlarının tutanaklarını ya da tütün tekelinin protokollerini?

Seçim yapmakta zorlanıyorum. Olağanüstü büyük, karanlık bir mekânda saklanan Kutsal Görevler zabıtlarını görmeye karar veriyorum. El yazısıyla yazılmış, temizce tutulmuş protokolleri karıştırıyoruz. 44 000 sanığın ifadesini kapsıyor; öyle bir kesinlikle tutulmuş ki, her birinin yaşam öyküsünü en ufak ayrıntısına kadar bulmak mümkün.

Kilise'nin soruşturmaları kendi insanları karşısında bile durmak nedir bilmemiş; tersine, engizisyoncudan, en sonuncu yazıcıya kadar herkese karşı biçimsel bir dava yürütülmüş. Arşiv bu din içi güvenlik soruşturmalarının 13 000'ine sahip. Soruşturmalar o kadar örnek bir biçimde yürütülmüş ki, bugün, yani dört yüzyıl sonra bile, KGB ve CIA ders alabilir bunlardan.

Diktatör Salazar'ın gizli polisi PİDE'nin evraklarını soruyorum. Ah! Bu son derece can sıkıcı bir olay, bir yara aslında; eldeki evraklar Milli Kütüphaneye bağışlanmış, arşive değil. Akıl almaz bir şey. Diğer yandan sadece ıvır zıvır içeren evraklar söz konusu, tehlikeli evraklar bunların arasında değil. Onlar dağıtılmış, çalınmış, yok olmuş. Komünistlerin bazılarını yok ettiği var sayılıyor, kimbilir hangi amaçla? Yerel görevlilerin

de bunları ele geçirip bu ağırlık verici evrakı yok etliğinden söz ediliyor. Bütün bunlar çok acıklı doğrusu.

"Ama yakında herşey daha iyi olacak," diyor Dr. Pereira, "yeni binamıza geçtiğimizde, eğer araya bir şey girmezse 1989'da. Bırakmayacağım ucunu. Burada çalışılıyor, beyim. Bundan faydalanan birkaç bilim adamı da olsa, gene de biz evrakları savunuyoruz, biz Portekiz'in hafızasıyız."

Dr. Martins, Dr. Salazar ve Dr. Pereira yetmedi bana, Portekiz ilim dünyasını temsil eden bir de dördüncü kişi buluyorum, kendini beğenmiş, insafsız bir çokbilmiş, yaşam öyküsü her ansiklopedide bulunuyor. Yayınladığı birçok kitap arasında şunları anmak isterim: *Oyun Kâğıtlarının Öyküsü, XXI. Johannes'in Yaşamı,* ipnotizma üzerine bir yığın makale. 1917'de ülkesinin Madrid büyükelçiliğine tayin edilmiş, bir yıl sonra da birkaç hafta için bile olsa Dışişleri Bakanlığı yapmış. Görevden uzaklaştırıldıktan sonra nörolog olmaya karar vermiş. 1935'te Profesör António Caetano Egas Moniz —adı böyle— akıl hastalarının sabit fikirlerini yok etme sabit fikrine tutulmuş. Önce çılgın sanrılarına son vermek için hastalarının beynine saf alkol zerketmiş. Ama kısa süre sonra bu yöntemin hafif olduğunu anlamış. Bu belayı kökünden kazımak için radikal tedbirlere yönelmiş. Dr. Moniz cerrahlıkla hiçbir ilgisi olmadığı halde —ameliyat yapması olanakdışı, çünkü iki eli de sakat— gözü kapalı olarak hastalarının beyin hücreleri parçalanana kadar bozmaddeye daldırmış ellerini. Tıp alanındaki bu büyük marifeti için 1949'da Nobel ödülünü almış. Buluşu sayesinde, lobotomi (loykotomi de deniliyor) denen metodunun hiçbir bilimsel temeli olmadığı anlaşılıncaya kadar dünyanın her bir yanında binlerce kişi ölmüş. Beyin hücreleri zedelendikten sonra hastaların huzursuzluğu azalıyormuş. Tüm saldırganlıkları yok oluyor, pasif ve itaatkâr oluyorlarmış. Doktor onları bir yükten daha kurtarmış: Hafızalarını kaybetmişler.

Hayalet Acı

Gelen yolcuların gümrük kapısında bagajlarını bekledikleri yer sabah karanlığında hüzünlü ve cimnastik salonu gibi çıplak görünüyor. Saat yediye yaklaşmakta; New York'tan gelen uçak biraz önce indi. Turistik

mevkiden bir yığın cimnastik ayakkabısı ve tişört çıkıyor; birinci mevkiden ise pembe yapraklı *Financial Times,* Gucci bavullar ve Rolex saatler çıkmakta.

Hemen hemen on adım ötede, döner bant hiç durmadan başka bir dünyanın eşyalarını ortaya koymakta: mecburen iple bağlanmış sepetler, paçavra dolu fileler, kıvrılmış yataklar, patlamış kutular, çocuk bezleri, yarılmış fiber bavullar — bir gemi faciasından sonra karaya vuran eşya gibi. Ama enkaz yerine vardı. Uçuş numarası TM 704, yolcular Maputo'dan geliyorlar. Süt bebeleri bağırıyor, esmer kadınlar büyük örtülerine sarınıyorlar, tahta bacaklı bir adam cebini karıştırıyor, çok yaşlı bir kadın malını mülkünü göğsüne yapıştırıyor; belki bir diplomat, belki de yüksek mevkide biri olan büyük sarı ayakkabılı melez bile bir felaketten kurtulmuş havasında. Burada karaya vuran yolcuların hepsi Portekizce konuşuyor. Geldikleri ülke Mozambik, dünyanın en yoksul yerlerinden biri. Başkent Maputo'da hiçbir şey bulunmuyor: ne yumurta, ne içme suyu, ne doktor, ne ekmek, ne elektrik, ne de sabun. Aydınlatması insana kasvet veren bu geliş salonu, onlara birden davet edici geliyor; sanki cennete açılan kapı.

Avrupa'nın hiçbir kentinde Lizbon'daki gibi kahverengi, siyah, sarı insanlar görülmez. Hiçbir yerde Üçüncü Dünya bu derece olağan çıkmaz ortaya. Son yıllarda sömürgelerden gelen akın biraz azaldı, ama gene de Portekiz'de geri dönenler diye adlandırılan binlerce kişi var. Bugün çoğunluk Yeşilburun adalarından geliyor; ama Angola ve Mozambik'teki inatçı istekliler, rüşvet yedirerek ya da ilişkileri sayesinde o çok arzu edilen göç belgelerini ele geçiriyorlar. 1974'ten bu yana 700 000 *retornados* anavatana gelmiş. Asyalı mı, Afrikalı mı, Portekizli mi? Kim ayırt edebilir bunu! Bu konu üzerine kimse kafa yormuyora benziyor, yetkili makamlar bile. Ülkenin göç politikası şaşırtıcı bir genişlik içinde. Katı kuralları yok galiba, pratikte işler esnek. Hem de konut sorununun acı verici, suç oranının ürkütücü, işsizliğin akıl almaz boyutlarda olduğu bu ülkede. Göçmenlere karşı hiçbir şey yapılmıyor, ama onlara çok az hizmet veriliyor, zaten hayırsever devlet, Portekizliler'in çoğunluğu için sadece kâğıtta mevcut. Yeni gelenler inşaatlara gidiyor, çoğu kaçak çalışıyor, bir kısmı esrar satıyor ya da soluğu fuhuşta alıyor. Ama çoğunluğu yıllar içinde başarıya ulaşıyor, kenar mahallelerde gecekondusunu kuruyor. Hangisine daha çok şaşmalı

acaba, *retornados*'un dirençli enerjisine mi, yoksa Portekizliler'in müşfik hoşgörüsüne mi?

"Tıpkı gazeteci gibi konuşuyorsun!" Yıllardır Lizbon'da yaşayan ve verdiği nasihatları her zaman dinlediğim Alman bir kadın arkadaşım bu sözlerle toparlanmamı sağladı. "Göçmenler konusunda söylediklerin yüzeysel, küstahça ve yanlış. Devlet sağlık teşkilatı kötü çalışıyor, emekli maaşları korkunç düşük. Ama bütün bunlar hayırsever devletin sadece kâğıtta kaldığını göstermez! Böyle bir şeyi ancak şımarık bir Batı Almanyalı iddia eder. 1974'ten önce Portekizliler sosyal dokunun ne olduğunu bile bilmiyorlardı. Ufak bir fark değil mi! Hem 'müşfik hoşgörü'yle neyi kastediyorsun?

"Şu karşıdaki evde yıllarca beyazlar ve siyahlar aynı çatı altında yaşadılar. Birgün bile kavga ettiklerini görmedim. Birkaç sokak aşağıda göçmen komisyonunun ödeme yaptığı yerde uzun kuyruklar oluşuyordu. Mahalledeki insanlar, kendileri himmete muhtaç oldukları halde, yardım ediyorlardı; bir gün bile ters bir laf ettiklerini duymadım.

"Portekiz, *retornados*'u yedirip içirmek için milyarlar harcadı; bazı yıllarda devlet bütçesinin %11'ine ulaşıyordu bu. İnsanları barakalarda yatırdılar, boş evlere soktular, hatta başka çare kalmayınca lüks otellere bile. Evet, aylarca Ritz'de ve Avenida Palace'da kamp kurdular. Onlara düşük faizli, uzun vadeli krediler verildi, elbiseler toplandı, kamu sektöründe kadro açığı olduğunda onlar tercih edildi.

"Doğaldır ki bazılarının bavullarında marihuana vardı ve Rossio'da sattılar; ama göçmenler arasındaki suç oranının büyük olduğu dedikodusunu da kimden duydun? Kesin olan bugün *retornados*'un durumunun öteki Portekizliler'den daha kötü olmadığı ve tüm sömürgeci ülkelerin en yoksulu olan Portekiz'in bu sorunu oldukça iyi ve akıl almaz derecede çabuk çözdüğüdür."

Hepsini dinledim; hatta uykulu bir pazar öğleden sonrası Ulusal Muhafız Kıtası çavuşuyla sohbet ettim. Largo do Carmo'daki nöbetçi kulübesinde canı sıkılıyordu. Sinekler uçuşuyordu, onun da hiçbir işi yoktu.

"Yedi yüz bin mi? Bu sayıya gülünür. Herkes biliyor en az iki milyon olduğunu. Geri dönmek de ne demek! Bunlar gerçek Portekizli değil ki. Angola'da yedek subaylık yaptım, biliyorum. Zaten hangi namuslu insan kendi isteğiyle deniz aşırı ülkelere gitti ki? Sömürgelerde başlangıçtan bu

yana hükümlüler vardı, işe yaramazlar ve yaltakçılar vardı! Beni rahatsız eden derilerinin rengi değil —ırkçı değilim ben— kültürleri. Çalışmak istemiyorlar, çöp yiyorlar, ne bulurlarsa çalıyorlar, hastalık taşıyorlar, güvenilir bir kaynaktan öğrendiğime göre bazıları küçük çocuk yiyormuş. Bizim başımız daha çook derde girecek onlarla."

Bütün bunları saflıkla ve neşeli bir tonla söyledi; söyledikleri bir ölçüde mantıklıydı. "O zaman onların buraya kabul edilmesine karşısınız?" diye sordum. "Ne önerirsiniz? Atılsınlar mı dışarı?"

"Yok canım," dedi çavuş. "İnsanların suçu değil ki bu! Hepsi Salazar'ın suçu. O budala savaşı yaptı, anlaşmak istemedi. Bunun faturasını ödüyoruz biz şimdi. Sömürgen olursa böyle olur. Eskiden ülkeye altın getirirlerdi, şimdi suçluları getiriyorlar. Eh, insan bir dünya imparatorluğundan kolay kolay kurtulamaz!"

Hiç değilse bu cümleyle çavuş en büyük gerçeği dile getirmişti.

Bir hafta sonra bana Coimbra'nın olağanüstü kütüphanesini gösteren genç tarihçi bayan da bu noktada ona hak verdi. "Hafızamız olmadığı doğru değil," dedi. "Bakın, bu kakmalı masalar Hint ve Brezilya ağacından yapılma, panellerdeki Çin tarzı süslemeler, üstü kapalı olarak Macao kolonisini anımsatmakta. Her halk doğal olarak kendi geçmişini düzeltir. Bize gelince, biz ne Amerikalılar gibi makyajdan anlarız, ne de Ruslar gibi kendi kendimize sansür koyarız. Almanlar'ın saldırgan hafıza kaybı da bize göre değil. Buna karşılık biz ruhlara taparız. Tarih bizim için bir çeşit ruh sinemasıdır. Hep aynı eski film oynar: 'Yitik imparatorluk'.

"Bilindiği gibi, bu filmde kahramanlar *happy end*'e, ulaşmaz. Ama biz onlara şaşkınlıkla bakarız. Gerçekten biz miydik bunlar? Yaklaşık bir milyon köylü, çoban ve balıkçı, daha fazla değildi sayıları, dünyanın ücra bir köşesinde, kimsenin dikkatini çekmeden yaşıyordu — sonra birdenbire, bir günden diğerine bu toplu çılgınlık, bu coşku, kendi bileğiyle ve diyebilirim ki gözü kararmış olarak herşeyi keşfe çıktı, kalan keşfedilecek yerleri. Neyse, bunun hepsi belki elli, en fazla da yüzyıl sürdü, ama bundan kendimizi hiç kurtaramadık ve unutmamız da mümkün değil.

"Yalnız, ne kadar uğraşırsak uğraşalım, yaptığımız katliamları anımsamıyoruz. Her Portekizli size bizim diğerleri gibi hain ve hesaplı olmadığımızı söyleyecektir. Evet, biz ırkçılıktan hep iğrenmişiz, biz

Brezilya, Afrika ve Asya için en iyi olanı arzu etmişiz. En kutsal kişilermişiz biz, saygı duyulması gereken, dokunulmaz kişiler. Örneğin Timor'da kabile reisleri bir Portekizli'nin gölgesine basanlara idam cezası vermişler. Bu tip öyküleri burada her zaman duyabilirsiniz; onlara inanılır, en ciddi kişiler bile inanır. Sevildiğimiz inancının hayaline tutunuyoruz. 1974 devrimi de bu düşü sürdürdü. Portekiz'in Üçüncü Dünya'nın lideri olacağını sandı, onları felaketlerden kurtaracağını sandı. Bugün bile her yanda bizim sihirli bir *know-how*'a, Afrikalılarla imtiyazlı bir ilişkiye sahip olduğumuza, görünmeyen sermayemizin bu olduğuna, geleceğimizin burada yattığına inanan insanlara, ekonomistlere, politikacılara, yöneticilere rastlanır. Bir kaçıştır aslında bu. Avrupa'da bundan sonra önemli bir rol oynayamayacağımıza göre, başkalarının, bizden daha yoksul olanların koruyucusu ve sözcüsü olarak ortaya çıkabiliriz. Onlara bakılırsa biz hâlâ en büyüğüz... Bakın, Portekizliler'in yok olmayacağa benzer hayalet acısını işte böyle açıklıyorum ben.

"Ya da başka bir benzetme kullanarak şunu söyleyebilirim: Aydınlık bir odada ışığı kaparsınız, karanlıkta odayı bir kez daha görürsünüz, gözün ağ tabakasında sureti çıkar. Bizim kaybedilmiş sömürgelerimizle olan durumumuz böyledir. Diktatörlük zamanında, rejim propagandacısı birinin yaptığı bir harita vardı; o zamanlar duvarlarda asılıydı. Arkada Avrupa'nın krokisi görünüyordu, tek bir ülke belirli çizgilerle çizilmişti: Portekiz, bir ada. Yanında tüm kıtaya serpiştirilmiş birçok büyük ada görünüyordu. Bunlar bizim denizaşırı eyaletlerimizdi. Bu hayali takımadanın en uç noktası Ukrayna'ya kadar ulaşıyordu. Yarı yarıya unutulmuş olan bu resim hâlâ herkesin hayalindedir. Biz o zamanlar o kadar büyüktük! "

Xavier Pintado'nun kim olduğunu bilmiyorum, hiç görmedim onu. Gazetedeki pul büyüklüğündeki resminde yüksek dereceli bir memura benziyor. Ama teknokrat gibi yazmıyor. Lizbon'un en büyük gazetesi *Diario de Noticias*'da okuduğum makalesinin adı "Geriye Kalan". Kimse onu ciddiye almadı sanırım, bir tartışma olmadı. Kötüye işaret bu. Bu makalenin birkaç paragrafını çevireceğim:

"Cenevre'deydim, İsviçre'ye iş gezisine gitmiştim; bu ülke kişi başına düşen gelirin dünyada en yüksek olduğu yer. Lizbon'a geri döndüğümde,

Portekiz bir süre önce şölenlerle ve büyük törenlerle Avrupa Ortak Pazarı'na giriş akdini imzalamıştı.

"Saat yedi buçukta kentin alt kısmında aydınlatılmış bir kilise gördüm. İçeriye girdim. Kapının eşiğindeki esintili yerde iki dilenci yerde yatıyordu. Bir tanesi mırıldanarak elini uzattı, ötekisi, beyaz mermerin üzerinde yatanı, çıplak bacağındaki açık yarayı gösterdi.

"Kilisenin içinde aşağı yukarı otuz kişi vardı, hepsi de yaşlıydı. Çoğu siyah giyinmişti. Emekli, hizmetçi, işsiz, hepsi de alçakgönüllü kişilerdi. Kısa boylu, yetmişin üzerinde bir adam zayıf bir sesle İncil okuyordu, Yeremia bölümünden: 'Ya Rab, kendi kavmını, İsrael'den geriye kalanları kurtar! İşte, ben onları şimal diyarından getireceğim, ve onları dünyanın uçlarından toplayacağım, ve onlarla beraber körü ve topalı, gebe kadını ve doğuran kadını birlikte toplayacağım.'

"Daha fazla dinlemedim, çünkü düşünceye dalmıştım. Beni düşündüren 'Geriye kalanlar' sözcüğü idi.

"Bu sahneyi tarihi oluşumu içinde gözümün önüne getirdim. İsrael yerde yatıyordu. Gençler, eli iş tutan erkekler ve kadınlar sürülmüştü. Geriye sadece 'artıklar' kalmıştı: yaşlılar, sakatlar ve gebeler. Bu 'geriye kalan'lar, sonradan sembolik bir anlam kazandı. Yehova'nın yoksulları, Anatotlular'dı bunlar, ne sesleri vardı ne de mevkileri, bu yüzden de tek umutlarını Tanrı'ya bağlamışlardı. Günün birinde onun İsrael'i kurtaracağına inanıyorlardı. Kurtarıcı beklemenin özü buydu.

"Bugün, dedim kendi kendime, her zaman o Avrupa'nın kıyısında kalacağız; hangi ölçüleri koyarsak koyalım, hangi gelir düzeyine, hangi üretime, hangi ücretlere ulaşırsak ulaşalım en sonda kalacağız. Bizim katılmamızdan önce en yoksullarla en zengin bölgeler arasındaki oran 1:7 idi. Gelecekte bu oran 1:12 olacak. İki Portekiz bölgesi de en arkada kalacak: Bragança ve Beja. Orada, tıpkı Lizbon'daki bu kilisede olduğu gibi, Avrupa'nın yoksul kesimi yoğunlaşacak; anlamını anlamadan Yeremias'ın yakarışını dinleyecek. Soruyorum kendime: Bu insanlar için Ortak Pazar'a girmek hangi anlamı taşıyor? Onların umutlarıyla ne gibi bir ilişkisi var?

"Avrupa komisyonu ekonomistlerinin en parlaklarından olan Michael Emerson'un yıllar önce Lizbon'da verdiği bir konferansı hatırlıyorum. Emerson Avrupa'da öngörülen çeşitli gelişme modelleri üzerine

konuşmuştu. Portekiz modeli sadece kısa vadeli çareler tanıyor, istikrarlı değil, çelişkili, içeriksiz, mantıksız ve yapısal sorunları bir yana itmekte.

"Biz diğer Avrupa ülkeleri gibi istikrarı, etkinliği, gerçekçi stratejileri oturtabildik mi, yoksa istikrarsızlığı, ideolojiyi, gerçekler karşısında düşlere kaçışı mı tercih ediyoruz?

"Yanlış karar verdiğimiz zaman Avrupa bize son bir hizmette bulunur. Kötü bir hizmet olur bu. Geçiş döneminden sonra, pazar içinde gerçek bir serbest dolaşım sağlandığında, Kuzey bizim işgücümüzü alır, o zaman göçedebilen eder. Arkada da, geri kalmış bir ülkede 'geriye kalanlar' kalır. Portekizliler Avrupa'nın Anatotluları olacaktır."

Gürültü İhracatı

Eski bir seyahatnamede, "Beja kenti güneşin kavurduğu bir düzlüğün ortasında korkunç bir delik. Sokakları neredeyse terkedilmiş, herşey uykuda," diye yazıyor. Buradaki sessizlik hayal kırıklığı yaratıyor olsa da ben bu kadar abartmayacağım.

Yalınayak yürüyen yok, ufacık vitrinler deri ayakkabı dolu. Dünyanın her yerinde olduğu gibi çirkin bir kale, çıplak duvarlarını ve can sıkıcı toplarını sergilemekte. Terkedilmiş istasyon 1940'tan kalma, sanki 1912'de yapılmış gibi, koyu yeşil demirdöküm saati Paul Garnier yapımı, Horloger mécanicien, *Rue Taibout 6 et 16, Paris.* Müzik pavyonu ve ördek havuzuyla, şehir parkı sararmış bir albümden çıkma.

Çocuklar, kız değillerse her zaman dondurma alabiliyorlar ve her istediklerini yapabiliyorlar. Dünyanın her yerinde olduğu gibi çok sayıda banka var. Siyah elbiseler giymiş, yüksek keçe şapkalı çocuk gibi ufacık bir kadın, çalı çırpı yüklenmiş, kamburu çıkmış olarak duvarın dibinde yürüyor, ama torunu sapsarı bir kot giymiş. Berberde büyük tıraş fırçaları, sıcak ve soğuk havlular, dişçilerde olduğu gibi pırıl pırıl mekanik bir iskemle, ensede kâğıt peçete, iyice uzanabilen ayak dayanağı. Maliye binasında 1954'ten kalma bir kararname asılı: "içeriye başı örtülü olarak girilmez." Eski tarz bir veteriner eczanesinde danalar için büyük boy iğneler. Manastırın koridorları yıkıntı haline gelmiş, halvetlere bir kışla yerleşmiş, eski kapıcı bölmelerinde yazıcı odaları oluşmuş. Tamircinin yan

işi kuş satıcılığı, boru kerpetenlerinin yanında yem paketleri duruyor. Dünyanın her yerinde olduğu gibi sinema en son kaçış noktası: "Esplanade"de *Alcatraz* gösteriliyor, Clint Eastwood oynuyor, "Güzel Manzara" sinemasında *"Erotik Gıdıklanmalar".* Arı Kovanı kahvehanesinde işsizler domino oynuyor; bu kahve 1951'de Carlos Augusto Lança tarafından kurulmuş, ama sanki 1921'den kalma gibi. Hiç kadın yok çevrede, buna karşılık vızıldayan bir vantilatör, doldurulmuş bir kartal ve sahipsiz bir tartı var. 1 Mayıs şenlikleri kapsamında bir köpek yarışını haber veriyor bir afiş. Gergin bacaklı İtalyan tazıları havada asılı. Yerde ekmek kırıntılarıyla fıstık kabuklarının yanında şeker kâğıtları uçuşmakta. Soyluların küçük beyaz köşklerinde parti ve sendikalar var şimdi. Komünist partinin binası yok olmuş. Tüm kapılar açık, raflarda sararmış Brejnev nutukları ve gülen traktör sürücüsü kadınlar. En sonunda eski bir militan çıkıyor tahta aralıktan. Hiçbir şeyden haberi yok. Az sayıdaki butiğin önünden arada sırada bir eşek geçiyor. Arada sırada bir mopet, küçücük motoruyla kulakları yırtan sesler çıkarıyor, sonra sessizlik.

Biraz ötede, çevre yolunda, kablo ruloları ve dökülen ahırlar arasında ufak, yarı vahşi bir park var. Orada ezelden beri çingeneler yaşamakta. Otların üzerine serdikleri çuvallarda uyuyorlar, yağmur yağınca da tentelerini geriyorlar. Onlar da bir iş tutmuyor, çakı bileyip ufak tavaları tamir ediyorlar. Bir kaç eşek ve dökülen at getirmişler yanlarında, çünkü pazartesi günü Beja'da hayvan panayırı olacak.

Bu kampın birkaç adım ötesinde, Alentejo'nun ortasında Federal Alman Cumhuriyeti başlıyor. Yeni yapıların önünde yepyeni Mercedes limuzinler, üzerlerine gıcır gıcır sörfler bağlanmış otobüsler. Balkonlarda asılı çamaşır yok; düzenli beton çiçeklikler arasında sarışın bir kadın köpeğini gezdiriyor.

Alman mahallesinde Beja DtLvv ÜbPIKdo personeli oturuyor. Askerler, kısaltmalara olan eğilimleri yüzünden böyle adlandırıyor orayı. Portekiz'in en yoksul kesimine Alman hava kuvvetlerinin bir üssü yerleştirilmiş. Havaalanında görevli bir itfaiyeciyle evli olan sarışın kadın, bana çekinmeden Svab lehçesiyle dertlerini anlatıyor. Kapının önünde ne şezlong ne de cimnastik ayakkabısı bırakılabiliyormuş. Gece hepsi yürütülüyormuş, hatta paspas bile. Çingeneler çivilenmeyen herşeyi götürüyormuş. Sonra bu Portekizliler, hepsi de laçkaymış, ne istedikleri belli değilmiş. Örneğin

hizmetçi kadın. Doğrusu güler yüzlü, hem de ucuzmuş, ama yüz kere söylemiş bluzu nemli ütülemesini— ama her seferinde unutuyormuş. Tabii o zaman kolları buruşuk kalıyormuş. Nasıl işmiş bu böyle?

Beja, Alman ordusunda sürgün yeri olarak görülüyor. Akşamlan nereye gitmeli? Birahaneler pismiş, Almanlar'la dalga geçiliyormuş, burada komünist çokmuş. Sonra şu bomba işi; korkusu bugüne kadar geçmemiş. Bir yıl önce bir gecede on iki araba havaya uçurulmuş. Sigorta hepsini ödemek zorunda kalmış. Hafta sonunda kaçmaktan başka çare yokmuş, herkes arabasına atlayıp Algarve'ye gidiyormuş. Oteller son derece pahalıymış, en iyisi kampingde karavanda uyumakmış. İtfaiyecinin karısı biliyor işini. Sıcak bir gün, sohbet yerinde, köpek biraz bekleyebilir.

Havaalanı sekiz yüz hektar büyüklüğünde, çit uzunluğu 14 kilometre, müthiş bir yer. Kumandan albay Michen, becerikli, dünyayı tanıyan bir adam, pilotların giydiği turuncu giysiler içinde, hangarları, deneme bölümlerini, uçuş emniyetini, saraçhaneyi, kliniği, silah deposunu, muhabere merkezini gösteriyor. Bir *duty-free* mağaza bile var, bir cimnastik salonuyla yüzme havuzu eksik. Üs iyi işletilmekte olan bir endüstri işletmesini andırıyor. Acemiliğin yerini *High Tech,* körü körüne itaatin yerini uzmanlaşma almış. *Made in Germany* bir uzmanlık olarak da ürkütme. Beja, lojistik üs olarak hizmet vermiyor, diye anlatıyor kumandan, burada sadece vurma, bombalama ve alçak uçuş eğitimi yapılıyor. Alentejo'da çekinmeden yüz metreden bile uçulabilirmiş, Alman halkının hava kuvvetlerine karşı gösterdiği anlaşılmaz tavır karşısında başka ne yapılabilirmiş ki? Doğal olarak gürültü ihraç edilirmiş.

Hayır, Portekizliler'le sorun yok. Belediye başkanıyla olan ilişkiler düzgün, halkla olan ilişki ise çoğunlukla olumlu. Eh, ne de olsa bu üs çevredeki en büyük işveren durumunda. Özel yaşamdaysa ne yazık ki Portekiz ordu mensuplarıyla ilişki hemen hemen yok denecek kadar az. Zaman yok, stres var, sonra bir de dil sorunu... Bizi dinlemekte olan bir başkası, herhalde Nato subayı olan biri, lafa karışıyor. Arizona ile Anadolu arasındaki her bir bölgeyi biliyormuş; Portekiz hava kuvvetlerine gelince, "hepsi dökülüyor, teknik açıdan da uçuş açısından da tam bir çocuk yuvası, iş ciddiye binince Portekizliler'i hiç hesaba katmayın". Bunun üzerine kumandanın yüzü ciddileşiyor. Veda ederken, "Deminki arkadaş bu üste

sadece konuk," diyor. "Bizse... Nasıl söylesem? Biz böyle konuşmalardan pek hazzetmeyiz."

Akşam Alman Mahveli'ndeyiz. Şnitzel var, bir de Kassel pirzolası. Katolik Askerî Ruhbanlık, Kutsal Ayin'in saat 19'da üs kilisesinde olduğunu haber veriyor, III. Blok'ta, Rahip Dr. F.Hildebrand. Ardından sohbet.

Üçüncü biradan sonra öyküler anlatılmaya başlanıyor. Örneğin siyah-kırmızı-altın rengi bayrakla ilgili. Portekiz toprağında yalnız Portekiz bayrağı dalgalanabilir. Bize bunu iyice anlattılar. Bir yerde de yazılı mı acaba? Formalite icabı üs Portekiz kumandası altında. Kısa süre önce Bonn'dan buraya gelen müsteşar bile Lizbonlu beyleri ikna edemedi. Ne yapmalıydık? Sonunda bayrağımızı pencereden sallandırdık. Sonra köpekle ilgili o ünlü olay. Hayır, Base köpeği değil, sinirli bir çoban köpeği. Sahibesi astsubay karısı biraz sinirli biriydi. Uyum sağlamada zorluk çekiyordu, ruhi dengesizliği vardı. Her neyse, ufak bir oğlan çocuğu sevgili köpeğine dokununca bir tokat atıverdi. Çocuğun ana-babasını görmeliydiniz! Portekizliler! Çocuklara kötü davranma dendi, polis çağırıldı, dava bugün bile sürüyor, mahkeme karar verinceye kadar yıllar geçebilir. O zamana kadar tokat atan kadın da ülkesine, Sauerland'a ya da Oberpfalz'a dönmüş olur. Gene de tatsız bir olay. Ben buna bir kültür çıkmazı diyebilirim: Almanlar için köpek kutsal bir varlık, Portekizliler içinse çocuk kutsal. Ama bunun dışında burada pek bir sorunumuz yok.

Ruh Araştırması

Yılın en kısa gecesi hemen hemen bulutsuzdu. Nehirden yemek yediğimiz teraslara doğru hafif bir yel esiyordu. Yeni dostum Lourenço, "Tüm geçerli Wittgenstein açıklamaları şu noktada geçersiz oluyor," dedi. Belki de haklıydı, ama ne yazık ki bana açıkladığı tanıtları dünyada aktaramam. Pembe pırıltıya hayranlık duymakla o derece meşguldüm ki; oturduğumuz köşede, güneşin son ışıklarıyla pembe duvara yansıyordu. Bu ışıkta hiçbir beyazlık ya da hüzün yoktu. Lourenço Vaz hemen hoşuma gitmişti. 22 yaşında, çokbilmiş, çekingen ve rahat, bende harika çocuk etkisi yaratan biriydi. Matematik öğrenimi görüyordu. Tek kuruşu olmadığı halde — babası işleri bozulmuş bir ilaç satıcısıydı ve ufak bir emekli maaşıyla

geçiniyordu— Lourenço, Lizbon onun ayaklarına kapanıyormuş gibi davranıyordu: yarı şımarık, yarı enfant terrible. Ondan bana gece hayatını göstermesini istemiştim.

Ulusal tiyatronun arkasındaki ufak meyhanelerde müthiş bir kalabalık vardı. Burada içilen Trester, sert ve ucuzdu. Lourenço çok temiz bir Almanca konuşuyordu. Üçüncü *bagaço*'dan sonra bilinçli bir soruyla onu Gödel, Tarski ve aksiyomatiğin antinomlarından ayırabildim; kentin yukarı bölümlerine gidecektik. Bu arada hava kararmıştı. Cephesi kalaslarla kapanmış ufak bir evin önünde durduk. "İşte burası," dedi, "burada bir kez bulunmuş olmak şart. Genç entelektüeller burada buluşuyorlar. Gir de gör." Giriş moda dünyasından resimlerle doluydu. Yüzlerimiz kontrolden geçti. Lourenço'nun hemen geçme izni almasına şaştım doğrusu; bana da uğuldayan müzik altında ılık viskilerin zevkini çıkarma izni bahşedildi. Sohbet etmek mümkün değildi. Kısa süre sonra kaçtık oradan. Dışarda eski oyuncular, cepçiler, pahalı giysili kadınlar, ufak esrar satıcıları, turistler dar sokakları arşınlamaktaydı. Lüks, gecekonduya iyice yerleşmiş.

Rua Diário de Noticias'da bir bodrumdan kısılmış bir kadın sesi duyuldu. "Hayatımda hiç Fado kulübüne gitmedim," dedim. "Aslında geç bile kaldım. Bir gidip bakmalıyım. Gelir misin?"

Lourenço, sanki onu bıçakla tehdit etmişim gibi "Katiyen olmaz," dedi bana. "Benden böyle bir şey isteyemezsin. Seni bu pis yerlerden korumayı görev bilirim. Burada," —bundan sonrasını sesini değiştirerek alaylı söyledi — "Buralarda Portekiz ruhu Fado'da müzikal anlatımını bulur; müthiş üzer insanı. *Yes Sir!* Dinmez acıya duyulan özlem, anlatılamaz bir mutsuzluğuna verdiği zevk. — Sana herhangi bir seyahat rehberinde yazılı olanları aktarıyorum. Hemen arkasındaki satırda da başka dile çevrilemeyen şu söz yazılıdır: *Saudade*! Portekiz ruhunun ana nedeni! Adega Mesquita'daki hanımların gözlerini kapatıp kendilerinden geçerek sana fısıldadıkları budur. Melankoli! Korkunç kader! O gosto de ser triste! Sen de saygılı bir biçimde susarak dinlemek zorundasın, gitarların eşliğinde ağlamazsan vah sana. Ne alçaklık! Ne budalalık! Buna içmeliyiz." Sonunda bomboş bir barda almıştık soluğu. Kırmızı pelüşlerle dekore edilmiş bu rutubetli oyukla, bizim dışımızda sadece fısıldaşan bir çift vardı; tıpkı uçuruma benzeyen bir yerdi.

Lourenço tiradını henüz sona erdirmemişti. "Portekiz, insanların kendi hiçliklerine ağlaması üzerinde yükselen tek ülkedir. Ne demek istediğini anlıyorum! Her ulusun bir bayağı yanı vardır ve onu savunur. Ama kimse bizim gibi anlamsız şeylere böylesine içten inanmaz. Bayağı olan bizim dinimizdir. Neden diye sorabiliriz. Çünkü bizden başka kimsenin bu gibi şeylere ihtiyacı yoktur. Fado, bizim bilgisizliğimizin kutsal pırıltısıdır, sefaletimize kondurduğumuz parıltıdır. *Saudade*'nin başka dillere çevrilemez oluşuna şaşmamak gerek. Dünyada bizden başka kimse hapı yuttuğu için gurur duymaz! Şerefe!"

İyice açılmıştı. Soğuk matematikçinin kafası atmıştı. Şişeyi masaya getirtti ve düzenli olarak içmeye devam etti.

"Eh ne olmuş yani?" diye dikkatlice karıştım söze. "Ne var bunda şaşacak? Her yaşam yalanının gerçek bir temeli vardır."

"Daha fena ya! Ruhlarımızın işe yaramaz olduğu doğruysa, bu yüzden gözyaşı mı dökeyim? Canı cehenneme ruhun! Herhangi bir gangster, serseri, kendini satan biri benim daha çok hoşuma gider!"

Gözümün ucuyla aşık çiftin köşeden hızla kalktıklarını gördüm. Çekingen, nazik Lourenço tanınmaz hale gelmişti. "Yaşasın milyonerler!" dedi neredeyse bağırarak. "IBM hoşgelmiş Portekiz'e! Hoş gelmiş Alman kabalığı ve Amerikan buldozerleri! Hepsi normal! Para hırsı, kanser, sömürü, hepsi normal! Gerçek yaşam! Bunların hepsi ruhsal derinlik denen bu saçmalıktan iyidir!" Durdu ve alayla bana baktı; bundan sonra olanlardan ben de sorumlu değilim. Çünkü ben de kafayı bulmuştum.

"Sana bir şey söyleyeyim mi," —böyle başladı yeniden konuşmaya— "aslında Portekiz ruhu diye bir şey hiç olmadı. Ben uğraştım bu işle. Hepsi palavra! 19. yüzyılda burada emeklilik maaşlarının tadını çıkaran yabancıların uydurduğu bir şey. Elden düşme medeniyet yorgunu romantiklerin uydurduğu... Bunlar yaratmış bunu. Biz de kanmışız! Bizim en aptalca kuruntularımız bile kendi pisliğimizden çıkma. Siz ilerlemişsiniz, paranız da var, ama buna karşılık yaşamınız soğuk, boş ve ruhsuz. Bizim yiyecek bir şeyimiz yok, ama buna karşılık insanlığı kiralamışız. Yoksulluk içten gelen bir pırıltıdır. Portekiz'deki en güzel şey *saudade*'dir. Her seyahat acentasında ona yer ayırtılabilir. Kolayca! Evinizde veba gibi korktuğunuz şey burada hoşunuza gidiyor: kağnılarımız, çömlekçiliğimiz, 'aslı gibi oluşumuz' ve de ruhsal yakarışımız."

Sonunda onu evine götürdüm, yürüyerek, boşalmış meydanlardan geçerek, dik merdivenler çıkarak. Bir ara, sokakları yıkayan kamyonun fışkırttığı sulardan kenara kaçmak zorunda kaldık. Ve bana öyle geldi ki yan sokaklardan birinde kör kemancıya rastladık. Beyaz değneğini sallayarak akmış gözüne götürdüğünü anımsıyorum, ama belki de bunu hayal etmişimdir.

Evin girişinde iki tane gencecik orospu duruyordu, çocuksu Çinliler; döküntü bir pansiyonun penceresinden Afrika müziği duyuluyordu, merdivenler karanlıktı, çok yüksekti. Sonunda Lourenço'nun kapısına geldik. İşaret parmağını dudaklarına götürdü, anne ve babasını uyandırmak istemiyordu. Evin içi mobilya mağazasına benziyordu. Biçimsiz dolaplar ve beyaz örtülü koltuklarla doluydu. Oturma odasındaki masanın üzerinde mantıksal matematik kitapları yığılmıştı. Mobilya cilası ve naftalin kokusu yayan oda, ninelerin zamanını anımsatıyordu. Müthiş bir sessizlik hâkimdi. Tepesine kadar tahta oyma işiyle dolu vitrinde bir yığın Portekiz işi kep duruyordu. Birdenbire ayıldım. Komodinin üzerinde duran baykuş biçimindeki lambanın ışığında, duvarda Timor'dan gelme fetişlerin asılı olduğunu gördüm; Lourenço hemen onların altındaki tahta bankta oturuyordu. Sızmıştı. Ayaklarımın ucuna basarak odayı terkettim.

Tıraşlama

Yirminci yüzyıla kadar, daha doğrusu Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar, Portekizli inşaat ustaları mümkün olabildiğince kusursuzdular. Büyük depremden sonra başkenti yeniden inşa ettikleri gibi, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda en ücra köye kadar öyle bir mimari oluşturmuşlardı ki hem görkemli hem de alçakgönüllüydü, şık ve işlevseldi. Ben seyahat broşürlerinde yıldızlarla sözü edilen mimarları kastetmiyorum. Büyüklük ve büyüklük hırsı arasındaki farkı görebilen bir kişi Mafra'daki devasa, Sintra ve Buçaco'daki neo-manuelitik çirkinlikleri beğenmeyecektir. Ülke benzersiz özünü, isimsiz kişilere borçlu: Çiftlik evleri ve sayfiye köşkleri, saraylar ve evler öylesine zevkli, öyle bir el becerisi ve ölçü kesinliğiyle yapılmış ki, Avrupa'nın başka bir ülkesinde benzerlerini görmek mümkün değil.

Kuzeyin cennetimsi bahçeler doğası içinde birkaç gün geçiren biri, Minho'nun uzun yıllardan beri yıpranmakta olduğunu görmez. Bu bölgedeki parselleme bir miras yasasına dayanarak yüzyıllar süren bir toprak bölünmesine yol açıyor; bu yasa sonunda avuçiçi kadar tarlalar bırakıyor geriye. Onbinlerce, yüzbinlerce kişiye, sonunda göç etmekten başka çare kalmıyor. Bu sefaletin izlerini görmemek mümkün değil; son yıllarda birçok göçmen işçi ülkesine geri döndü; eski çiftlik arazilerinin yanına ürkütücü binalar yaptılar. Minho'da bugün dünyanın en çirkin evleri görülebilir: leylak rengi, pembe ve zehir yeşili kondular, evlerin altındaki garajlardan akıl almaz demir merdivenler çıkıyor; birden oluşmuş bir mimari, kendi kendine yaratılmış bir taklitçilikle acaip bir sanrıya dönüşmüş ve bu arada benzerlerini kat kat aşmış. Bilimkurgu romanlarına yaraşır bu küçük burjuva çeşitliliğiyle ne Batı Almanya ne de Fransa'daki yeni mahalleler yarışabilir. Bu sanatsal yapılar için insanlar katlediliyor. Aslında bu evlerin hiçbir işlevi yok. Çoğu oturmak için fazla büyük, bomboş duruyor. Kapalı kepenkleri bile sahiplerini, belirsiz zamanlara bağlanmış olarak Stuttgart ya da Amiens'de bu taş düşleri için çalışmakta olan sahiplerini bekliyor. Onları besleyemeyen ülkeden korkunç bir intikam almışlar.

Bu mimarsız mimarinin profesyonel karşıtı Lizbon'dadır. Buraya gemiyle ya da arabalı vapurla gelen biri, kentin ünlü silueti üzerinde kulelerin ve tepelerin ardında bir sıra devasa kibrit kutusu görür; bunlar şeker pembesi ve gök mavisiyle örtülmeye çalışılmıştır. Portekiz postmodernizminin ulusal gururu Centro Comercial Amoreiras'dır. Burada iğrenç binalarını yükselten terörist umacının adı Tomás Taveira; eskiden solcu olarak ortaya çıkmış biri olmasa insan adım hemen unutabilir onun, ama şimdi Portekiz yeni sağının şımarık çocuğu olmuş.

Ona bu binaları ısmarlayan kişinin adını ise bellemeli insan. Krus Abecasis, başarılı demagog, 1979'da Lizbon belediye başkanı olmuş. "Görevim sona erdiğinde," diye seslenmiş seçmenlerine, "kentinizi tanıyamayacaksınız!" Abecasis bu tehdidi, elinden geldiğince gerçekleştirmiş. Kent fidanlığına karanfil dikimini yasak etmiş. Çünkü 1974'ü anımsatan herşeyi yok etme hevesindeymiş; işin şakası bu tabii. Lizbon'un en şık caddelerinden Rua do Carmo'yu, Ruhr havzasına ya da Midland'daki bir ufak kente yaraşır biçimde, tam bir zevksizlik örneği

vererek yaya caddesine dönüştürmüş. Geçerli yasalara dayanma gereğini duymaması bir kişilik bozukluğu. Esas planıysa Lizbon'u mahvetmek, yalnızca Portekizliler'in sorunu olmayan bir cinayet bu.

Bu durum merkezi idareyle yönetilen Portekiz'de yerel idarelerin bağımsız olmasından kaynaklanıyor. Portekiz'de yerel yönetim ve vatandaşların yönetime katılma hakkı geleneği yok. Bu açıklıktan yerel mafya yararlanıyor. Tajo ırmağı çevresindeki birçok mahalle, mahvetsinler diye inşaat canavarlarına bırakılmış. Kentin en görkemli caddesi Avenida da Liberdade, on dokuzuncu yüzyılda Champs-Elysées'ye benzetilen bu cadde, bankaların barbarlığına terkedilmiş. Caddenin bir çok yeri grayderlerin ağzında. Belediye başkanı saldırı stratejisi uyguluyor. Bir yandan kentin çürümesine göz yumuluyor. Ve de kira yasalarına dayanılıyor, çünkü bunlar tarihi yapıların korunmasını öngörüyor: Bir diğer silah da uzun vadede buldozerlerden daha çok alan kaplayan ihmal. Öte yandan spekülasyon iyice destek görüyor. Operasyonun amacı kentin modernleştirilmesi. Estetik ideal, Slav taklitçiliği; erişilmez örnek de Huston, Teksas.

Mimari, sadece ince zevk ya da tarihi koruma sorunu olsaydı, bu gibi saptamalarla yetinilebilinirdi. Ama bir toplumu, onu yapanlardan çok içine yerleştiği duvarlar ele verir. Yani spekülatif çöküşün anlamı nedir? Bunlar sadece Lizbon ve Minho'da sorulan sorular değil. Portekiz sadece bir sivri uç.

Almanlar'ın evlerine küçük burjuva servetleri, İsveçliler'inkine bir refah devleti olan devletlerinin ideolojileri, İtalyanlar'ınkine ise üretici karmaşaları damgasını vurmuştur. Halbuki Portekizliler'in evlerinde ne birinin paradoksal dirimselliği, ne de ötekilerin sosyal demokrat kültürü görülür. Bu evlerin ortak paydalarını tüketimde bulabilecekleri ise hiç mi hiç söylenemez. O halde Portekizliler neden etraflarına bir duvar çekip kendilerini bu içinde yaşanmaz yerlere hapsediyorlar?

Akıllı ev sahiplerim, bunlar kaçınılmazdı, diyor. Baksana bizim burjuvaziye! —Anlayamıyorum. Bana öylesine bilgiler veriliyor ki bunların kötülük dilemekten farkı yok. Başlangıçtan beri asalak bir sınıfmış onlar. Başkalarını sömürme işine yaramışlar, ama ulusal bir burjuvaziden beklenen sadece bu olmamalıymış; elde edilen artık değer biriktirilmeli, kanalize edilmeli ve üretime yatırılmalıymış. Ama bu sınıf bunu düşünde

bile görmemiş. Daha ileriye gidememelerine şaşmamalıymış. Önce krallığın kıç yalayıcıları, sonra sözümona aristokrat olmuşlar. Her reçel satıcısı kendine bir unvan satın almış; ama bundan da beteri, bu haydutların hepsi feodal ağaların tavrını takınmış. Bu arada iğrenç bir parodi çıkmış ortaya, anlamsız israf ve palavra sıkma. Bu lümpen-burjuvazi ayrıcalığını hiçbir şey yapmamakta görmüş. Emlakçılık, ara ticaret, spekülasyon — hiçbiri üretime bağlı işler değil. Ufak, radikal bir yükselenler azınlığı, çek sahtekârları, rekabeti gereksiz görmüş, kendini kollamaya normal gözle bakmış, çalışmayı gereksiz algılamış, kaliteci olmayı ise bir kenara itmiş. Onların gözünde sadece budalalar çalışırmış.

Tabii bununla da kalmamış işler. Tıpkı burjuvazinin aristokratları taklit etmesi gibi, küçük burjuvalar da bu daha iyi beyleri taklide başlamış, şu sloganla: O yapıyor da ben niye yapmayayım? Bu asalak tavır bulaşıcı hastalık gibi. Kendi olanaklarının üzerinde yaşamak, bu ülkede sanki bir mecburiyet. Altmışlı yılların basit kiralık evlerinde bile hizmetçisiz bir daire yokmuş; çünkü en ufak memur bile kendini büyük bey gibi görürmüş. 1974'ten sonra ise bu tavır tüm toplumu sarmış. Portekiz'de oluşan böylesine asalak, işlevsiz ve bilgisiz bir *middle class* başka yerde ancak dürbünle aransa bulunurmuş. Tarım bakanlığı bile 18 000 memuru besliyormuş, hepsi de Lizbon'da oturuyor, birbirlerini devletin kasasından ödeyerek öğle yemeklerine davet ediyorlarmış — hem de yiyecek maddelerinin yarısını ithal eden bir ülkede, oysa her dört Portekizli'den biri köylüymüş.

Evet, mimariye dönersek: işte buradaki tüm hayat bu alana yansıyormuş. Portekiz kendini içeriden değil de dışarıdan; üretimle değil de tüketimle modernleştiren bir ülkeymiş. Geri kalmış olanlar yoksullar değil, zengin Portekizliler'miş; mülti milyonerden tutun da en son küçük burjuvaya kadar.

Daha uzun süre bu ve bunun gibi konular üzerine konuştuk. Duvardaki resimler çok zevkli çerçevelenmişti, koltuklar rahattı, viski bardaklarımızda buzlar tıkırdıyordu.

Akılsızlar Ölmez

Prenses Rattazzi yüz yıl önce seyahatnamesine "Nedendir bilmiyorum ama bu ufak ülkeye karşı büyük bir sempati duyuyorum. Tüm dünya onun uyukladığını söylese de o kendini ezdirmiyor," diye yazmış.

Ev sahiplerimin açıklamalarını ve saldırılarını yok edecek derecede hırslı değilim. Onlar Portekiz'i bir ziyaretçiden daha iyi tanıyorlar. Ama haklıysalar eğer, eleştirel enerjileri nereden geliyor? Bu karşıtlıklarla dolu zihinleri ne yönetiyor? Portekizliler dışında kimsenin Portekizliler'den iğrenmemesi neden? Ülkeyi tanıyan gene geliyor. Bunların hepsi kartpostallarda anlatılanlara mı bağlı? Hepsi nostalji, *kitsch,* mistifikasyon mu? Sanmam.

Eski, çöküş dönemi yüzyılında uygulanan hayatta kalma sanatı bile, bunun tersini gösteriyor. İstatistiklere bakılacak olursa tüm Portekizliler'in ölmüş olması gerekiyordu. Aylıkları dokuz, on iki, on beş ay sonra ödenen işçiler, ayda yüz markla geçinen emekliler, sigortasız işçiler, minicik parsellerde yaşamlarını sürdüren köylüler: Tüm belirtiler Avrupa'da eşi benzeri olmayan sefaleti gösteriyor. Bu insanlar neyle geçiniyor? Kimse bağırmıyor, kimse silaha sarılmıyor, kimse açlıktan ölmüyor. İşte Portekiz mucizesi bu: Olumsuz bir mucize.

İstatistik ürkütücü, ama istatistikle olmuyor işler. Portekizliler'in fantastiğe karşı duyguları, romantik bir yanılsama olarak çıkmıyor ortaya. Güçlü bir biçimde günlük yaşama işliyor ve orada yaşama pratiği oluşturuyor. Bununla karşılaştırıldığında brüt sosyal üretim soyut bir canavara benziyor; Brüksel'in ve Dünya Bankası'nın varolduğunu sandıkları resmi halk ekonomisi de bir gölge olarak çıkıyor ortaya.

İnsanlar kaçak işlerin sınırsızlığı içinde üç ya da dört iş birden yapıyorlar; hiçbir yerde tescilli olmayan bahçe tarımıyla, topraktan çıkan mahsullerle, eski geleneksel ailevi alışverişle geçiniliyor. Bu arada başka toplumların en ufak ayrıntısına kadar saptadıkları gerçek ilkesinin hiç de o kadar gerçekçi olmadığı ortaya çıkıyor.

Lizbon'da rastladığım Avrupalı yüksek memur, ellerini ovuşturan bir Hollandalı'ydı, Portekiz'de sabırlı olunması gerekliğine inanıyordu; daha tam olarak o noktaya gelmemişler, onlara cesaret vermek ve iyi bir eğitimci gibi pohpohlamak gerekirmiş, zamanla akılları başlarına gelirmiş. Sanmam.

Çünkü kapitalist akılcılığa karşı Portekiz'de ortaya çıkan şeyin nedeni sadece beceriksizlik değil. Bu bir karşı koyuş. Bunları birbirinden ayırt

etmek oldukça zor. Ama sonucu, başka yerlerde olduğu gibi öfke, inanç, kızgınlık, ideolojiden kaynaklanan bir sabotaj değil, sessiz bir sabotaj. Etkili biçimde örgütlenen kapitalizmle savaşılmıyor, kaçınılıyor ondan; doğal olarak, "öylece", çünkü Portekizliler'in aklı tam yatmıyor bu işe; çünkü kapitalizmin gerektirdiği meziyetler, onların meziyetleriyle ilgisiz şeyler.

Onlar kendi meziyetlerine bağlanıyorlar; hastalıklı hoşgörülerine, kuşkularına, sadece mucize karşısında durulan kuşkularına, boşvermeci büyüklüklerine; belki ütopik görünen meziyetler bunlar, çünkü gelişmiş bir ülkede en büyük günahtırlar, cezaları ağırdır. Ama belki günün birinde işe yarayacaklardır. Bu konudaki son söz henüz söylenmedi. Portekizliler'in bazen kendiliğinden ve anlamadan, ama her zaman ısrarla savundukları şey mal varlıkları değil, istekleri, yani başkasının sahip olamadığı şey. Mantıksal eleştiri bu halkta anlamsızlaşmış. Diyelim ki politika silahlanmadan ve üretimden daha fazla bir şeydir, diyelim ki isteklerin Avrupası diye bir yer oldu, o zaman Portekiz *bu* Avrupa'da kenarda kalmış bir takıntı değil, bir süper güç olurdu ve bütün süper güçler gibi komşularını güçsüzleştirir, ama aynı zamanda onları kıskandırırdı.

Muhasebeci yardımcısı Bernardo Soares *Huzursuzluk Kitabı* adlı eserinde şu itirafı yapıyor: "Ara sıra gündelik yaşamımda tıpkı başkaları gibi kendime hâkim olmasam da, bir kuşku duygusu sarar içimi: O zaman, varlığımı sürdürüyor muyum, sürdürmüyor muyum bilemem, başka bir varlığın düşü olduğuma hemen hemen kesin gözle bakarım... Belki de hiç uyanmadığıma inanıyorum. Düş mü görüyorum, yaşıyor muyum, düş görünce mi yaşıyorum, yoksa düş ve yaşam bende birleşmiş, iç içe girmiş şeyler değil mi?"

Muhasebeci yardımcısı Soares'in yaşayanlar arasında nasıl dolaştığını kimse bilmiyor: Onu keşfeden ve ikizi olan yazar Fernando Pessoa ise elli yıl önce ölmüş. Ama bugün bile bir konuşmanın ortasında, mühendis Soares yarım bir gülümsemeyle bilgisayar listelerini, kumaşçı Soares ise kumaş toplarını bir kenara bırakıveriyor. Biraz önce işine dört elle sarılmıştı, ama şimdi birden ara vermişe benziyor, içine kapanmış gibi. Dalgın mı? Yorgun mu? Aklı başka yerde mi? Ne düşünüyor? Nelerden işkilleniyor? Bizi unuttu mu?

NORVEÇ'İN ZAMANDIŞILIĞI

Merdiven

Yaşlı Anna, "Tek yol aşağıya inen merdivendi," diyor. "Daha dört, beş yaşında iken tahta merdivenden inerdik aşağıya, sırtımızda sepet, elimizde ibrik; sonra yokuşta diğerlerinden bir adım önde olurduk, fiyorddaki tahta kayıkhaneye kadar. Babamız, hoşuna gitmeyen bir şey olduğunda, ya da yüzünü beğenmediği birisi çıkageldiğinde, merdiveni yukarıya çekerdi. Çok zor bir yaşamdı; ama bu ıssız köşede oturan herkes, kendi kendinin efendisiydi."

Yaşlı Anna Homervari öykülerini en severek kışları anlatırdı, kahve içilirken, öğleden önce, dışarıda hava kararmaya başladığında. Kahve çaydanlığı ocağın üzerinde tıslardı. Onun eski tarz lehçesini anlamakta güçlük çekerdim. Sözlerinde artık kullanılmayan terimler, yok olmuş sözcükler bulunurdu. Her samanlığın, sepet örme atölyesindeki her davranışın ayrı bir adı vardı.

Yaşlı Anna'nın, fiyordun dört yüz metre üzerinde, baş döndürücü yükseklikte tek başına duran bir çiftliği vardı; çoktan terkedilmiş bir yerdi —kendisi artık yaşlılar yurdunda kalıyordu—, ama hiçbir şeyi unutmamıştı, hep aynı tondaki sesi ölülerin adlarını, orada yukarıda kutlanmış düğünleri, dünyaya gelmiş olan çocukları, yaylanın avuç içi kadar çayırlarında bulunan ekini, karanlıklar içinden geçen okul yolunu, toprak kaymalarını, çığ kazalarını, sisin içinden geçilerek gidilen kilise ziyaretlerini, kar fırtınasında doktorun motorla gelişini anlatıyordu. Çiftliklerin adları Skjortnes ya da Fausa, Skrenakken ya da Espenhjelle idi. Dışarıdan gelen herşey, kuzular, inşaat tahtaları, dikiş makineleri halatlı kızaklarla yukarıya çekiliyordu; satılan şeyler de aynı şekilde geri gidiyordu; bazen hasta bir çocuk sepete konuyor, bazen bir ceset, sonra fiyorddan geçirilerek en yakındaki köye götürülüyordu. Bu çiftliklerin bazıları bin yıldır içinde yaşanan yerlerdi, diğerlerinden ise sadece kalıntılar kalmıştı. İnsanlar koyunculukla ve peynircilikle geçiniyordu, oduncu ya da kömürcüydüler,

aynı zamanda gemicilik ve sombalığı balıkçılığıyla uğraşıyorlardı; kayıklarını, üzeri ot ve soymuk kaplı evlerini kendi elleriyle yapıyorlardı.

"İyi kalpli eski kral Haakon," dedi yaşlı Anna, "Batı yakasına yaptığı ilk gezide buradan geçerken çiftliği gösterip, orada, yukarıda hâlâ birilerinin yaşayıp yaşamadığını sormuştu. Cevap olumluydu; ama yaşamları zor, altı çocukları var, bir kaç keçi alacak paraları yok denmişti. O zaman kral elli kronluk banknotu cebinden çıkarıp yaverine verdi. Kral bir dünya savaşından sonra gene bu fiyorddan geçerken, çiftlikte hâlâ insanların yaşadığını gördü; çiftçi de krala minnettarlığını göstermek için büyükçe bir keçi peyniri yollamıştı. Peynirin tadına bakan kral, şimdiye kadar hiç böylesine iyi bir işe elli kron yatırmadığını söylemiş."

Bunlara inanmak güç, gerçek olamayacak kadar güzel şeyler; dini bir efsane gibi geliyor kulağa, bir yolculuk masalı sanki. Ama yaşlı Anna'nın bana kıtır atması olasılığı pek yok. Onu tanıyan herkes kabul edecektir bunu. Ayrıca kendim de ıssız çiftliklerde yanan ışıkları gördüm; hele bir kez, bir otelde, bir çocuğun vaftiz töreninde bu gibi çiftçileri tanıdım; uzak akrabalar, sessiz insanlar, tek başına yaşayan insanların tüm nezaketi ve kuşkusuyla, çekinerek, yeni bıçkı makinesinden, elektrik uğruna verdikleri savaştan, süt fiyatlarından, uzun uğraşlardan sonra elde edebildikleri motorlarından söz etmeye başladılar yemekten sonra.

Varlıkları, konuşmaları, daha o zamanlar, yani ellili yılların sonunda zamandışı geliyordu kulağa. Çünkü vaftiz töreninin yapıldığı Storfjord adlı kasabacıkta bir ilerleme saptanıyordu. Keresteci mobilya atölyesi açmış ve kendisini büyük iş adamı olarak görmeye başlamıştı; marangoz küçük salon masaları yapmayı akıl etmişti, iç içe geçen üç sehpa, artık ihracat yapma düşleri görüyordu, çünkü Michigan'da sevkiyat işi yapan bir yeğeni vardı; ufak gömlek fabrikasının işleri de iyi gidiyordu. Bakkalların yeni birliği, bu dindar ve alçakgönüllü cemaati yeni dükkânlarıyla kışkırtarak baştan çıkarmaya çalışıyordu... Tüccarlar geleneğe hiç aldırmadan, aptalca, şımarıklık ve dar kafalılıkla çirkin binalar yapıyor, bu ülkenin erdemlerinden yavaş yavaş uzaklaşıyorlardı.

Sunnmøre'ye yirmi beş yıl sonra yeniden geldiğimde, ilk bakışta herşey eskisi gibi yerli yerinde görünüyordu: arabalı vapurun yanaşma manevrası, dizel yağı ve eski tahta kokusu, havanın kaprisleri, yağmur, sigara dumanı içindeki "Salon"lardaki yolcular, kurumuş sandviç, bayatlamış kahve. Arazi

dürbünümü alıp güverteye çıktım ve akıl almaz biçimde yukarılara uzanan tepelere baktım; bunların üzerindeki gölgeler aylarca olduğu gibi dururdu. Bu doğa görünümü seyahat acentalarının afişlerinde görülür; ama davet edici değil, yoz ve çıplaktır.

Issız çiftlikler ve orada oturanlara ne oldu? Hâlâ orada mı yaşıyorlar? Yoksa eski merdivenlerden inerek patikaları geçip aşağılara mı indiler, kasabalarda ve sahilde herkesin arasına mı karıştılar? Dürbünümü fiyordun bağrına yönelttim, ama gördüğüm şeyi anlayamadım. Bir tarafta yıkılmış bir samanlık, bir tarafta yeni yapılmış bir telefon hattı, sahilde yeni boyanmış bir kayıkhane, ama biraz üstünde paslanmış teller, bir yanda çökmüş çatılar öle yanda biçilmiş çayırlar.

Değişen sadece, kendi mantığı içinde kasabaydı. O zamanlar kasabanın medeniyetle tüm ilişkisinin kurulduğu yer olan, meyva, gazete, çukulata satılan rüzgârdan eğrilmiş büfenin yerinde bir süpermarket yükselmişti; banka yeni bir binaya geçmiş ve veri araçlarıyla donanmıştı; otele çok büyük bir lobi yapılmış, Sosyal Sigorta bürosu üç kat büyütülmüş, en güzel ve en eski tahta evler yıkılmıştı; mobilya atölyesi iflasın eşiğine gelmiş, gömlek fabrikası kapanmıştı ve genel refah seviyesi yükselmişti.

Yaşlı Anna çoktan ölmüştü. Torunu, balık tıbbı öğrencisi, küçücük eski arabasıyla beni bir gezintiye davet etti. Yolda ülkenin yeni büyüme sanayiinin, yani su kültürünün sırlarını öğrendim; Norveç fiyordlarındaki morina ve sombalığında ortaya çıkan bakteriyel sorunlar üzerine bazı bilgiler edindim. Yüksek turbalık arazi üzerinde ıssız çiftliklere giden yeni bir yoldan geçiyorduk, buraların eskiden dış dünyayla karayolu bağlantısı yoktu. Yolun kenarları ufak, yeni yazlık barakalarla ve turist kabinleriyle çevrilmişti; bunlar dizi dizi kiracılarını bekliyorlardı. Renkli levhalar yakındaki kayak teleferiklerini ve park yerlerini işaret ediyordu. Reklam levhaları "Dağ Merkezlerini", "Gençlik Merkezlerini" ve "Açık Hava Merkezlerini" bildiriyordu. Güneşe tapanlar, kar beyazı tenleriyle Volvoları'nın yanına serilmişlerdi. Garip bir biçimde üzerinde "Lesothek" yazan yepyeni bir tahta barakanın önünde mola verdik. Sombalıklarının metabolizma hastalıkları ve alerjileri üzerine duyduklarım bana yetmişti; ona efsanevi dağ çiftliklerinin durumunu sordum.

"Ákemes'de daha 1958'de vazgeçtiler. Espenhjelle'de ve Skjortnes'de altmışlı yıllara kadar dayandılar. Vidhammer sanırım 1968'e, Nedstholmen

de 1970'e kadar meskûndu. Ama en inatçısı Skrenakken'deki çiftçiydi. Ötekilerin hepsi vadiye indiklerinde o kendine yeni bir ahır yaptı, 1973'te inadından bir helikopter kiraladı ve bir traktörü oraya uçurarak götürdü. Sonra parası bitti. En sonuncusu oydu. Traktörünü ve benzin bidonlarını orada bırakmak zorunda kaldı."

"Ama eski çiftliklerin kimisi yepyeni boyanmışa benziyor, arada bir kıyıda kayık da gördüm."

"Evet, biliyor musun çoğumuz yaz aylarında gene buralara geliyoruz. Ben de. Bir dernek kurduk. Her yıl ıssız çiftliklerden biri restore ediliyor. Bunların harabeye dönmesini istemiyoruz."

"Peki ama çiftliklerinizle ne yapıyorsunuz?"

"Kiminin eski bir dalyanı, kimininse birkaç patatesi, koyunu var; ya da çilek toplayıp kaynatıyorlar. Şehre taşınanlar uzaktan geliyorlar."

"Peki şehirde ne yapıyorlar?"

"Kimi sosyal yardımcı, kimi kalorifer mühendisi oldu, bizim komşunun oğlu video dükkânı açtı. Sanki burada, yukarılarda birşeyler bırakmışız gibi geliyor bana. Hayır, bilemiyorum ne olduğunu! Bana öyle aptal aptal bakma! Hadi gidelim mi?"

Yolumuza devam ettik, eski merdivenin izi bile kalmamıştı.

Karmaşık Duygular

"Statfjord A petrol yatağı Norveç için öylesine hızlı para üretiyor ki, merkez bankası banknot basımına yetişemiyor." Büyük Amerikan petrol şirketi Mobil, Oslo'nun en büyük gazetelerine bu slogan altında ilânlar verdi. Altı büyük renkli fotoğraf Kuzey Denizi'ndeki devasa bir petrol yatağında bir günün nasıl geçtiğini gösteriyor. Sayfanın altında reklam firması doğrudan doğruya okura hitap ediyor; "Düşün bir kez bu tarlanın para basma makinesi olduğunu ve yüz kronluk banknotlar bastığını. Bu makineden saniyede yedi yeni yüzlük çıkıyor, yani senin parmaklarını masanın üzerinde hareket ettirmenden daha yüksek bir hızda. Bir günde 64 milyon kron basıyor, bir yılda yirmi milyar. Önümüzdeki otuz yıl içinde bu banknot makinesi günde 24 saat hiç durmadan çalışacak... Statfjord A,

dünyanın en üretken petrol yatağı ve aynı zamanda Norveç'in sahip olduğu en önemli gelir kaynağıdır."

Mobil yöneticilerinin bu sevinçli haberleriyle yeni dostlar edinip edinemediklerinden kuşkum var. Yıllardan beri enflasyonla mücadele edilmeye çalışılan Maliye Bakanlığı'nda, kaşını kaldırıyordu herkes. Bütçe komisyonunda, uzun süreden beri kısıtlamalardan, kısmalardan söz edilen bu yerde, omuz silkip geçtiler.

Petrol zenginlerine halkla ilişkiler uzmanlığı yapanların işi kıskanılamaz. Norveç kıyılarındaki Ekofisk yatağında petrol bulunuşundan bu yana on beş yıl geçmesine, kıta sahanlığındaki petrol ve gaz rezervleri 5 400 milyar marklık bir değerde olmasına, tüm dünyanın ülkeyi kıskanmasına rağmen, öyle görünüyor ki Norveçliler birden ortaya çıkan zenginliklerinden pek memnun değiller. Benim derlediğim ufak bir araştırma, garip bir biçimde çift anlamlı, ekşi-tatlı cevaplar çıkarttı ortaya:

Buna gereksinmemiz olacak kadar düştük! (Tarım öğrencisi)

Petrol herşeyi karıştırıyor, ama sorunlarımızın hiçbirini çözmüyor. Bu sanayii dalında Norveçliler'in sadece yüzde ikisi görevli. Ya gerisi ne olacak? (İhracatçı)

Uzun vadede doğal yaşam koşullarımızı yok edecek bir kepazelik. Yirmi yıl sonra Kuzey Denizi lağım çukuruna dönüşecek. (Öğretmen)

Ne şans! Tam zamanında bulundu. Petrol bulunmasaydı Norveç şimdiye kadar iflas etmişti. (Veri danışmanı)

Platformlardaki iş hayati tehlike taşıyor. Orada çalışanlara iyi ücret veriliyor ama buna karşılık cehennemde yaşıyorlar. (Sendikacı)

Petrol işindekiler çok fazla para kazanıyor. Bu ülkede büyük gurur duyduğumuz eşitlik yok oldu. (Eczacı kadın)

Elli yıl sonra, Kuzey Denizi'ni iyice pompaladıktan sonra eli boş açıkta kalacağız. (Köylü)

İlk kez öteki ülkeler bizimle dalga geçemiyor. Dünyadaki ağırlığımız arttı. Çok yeni bir duygu bu! (Postacı)

Daha çok yaşlılar yurdu ve hastahaneye gereksinmemiz var. Petrol parası olmasa bunları yapamazdık. (Bölge amiri)

Çok uluslu şirketler istediklerini yapıyor. Norveçliler öyle aptal ki, nasıl kandırıldıklarının farkında bile değiller. (Öğrenci)

Üçüncü Dünya'nın öteki ülkeleriyle karşılaştırıldığımızda bizim durumumuz çok iyi, şimdi de onların parasını ceplerinden çekerek zenginleştiriyoruz kendimizi. (Ev kadını)

Norveç toplumu farkında olmadan tiryaki oldu. Petrol bizim eroinimiz, devletimiz iğne yapanlardan, durmadan da dozunu yükseltiyor. Yüzyılın sonuna kadar politikacılarımız üretimi üç katına çıkartacaklar! (Psikiyatrist)

İnsanları anlamıyorum! Ama ne istiyorsunuz, Norveçliler böyle: Püriten kuruntucular, mazoşistler, vicdan sorunlarıyla çarpışan kişiler. En sonunda işlerin düzeldiğine sevineceklerine! Herşey kontrolümüz altında. (Avukat)

Hepsi sahtekârlık! Gazeteler milyarlardan, milyonlardan söz ediyor, bense kiramı ödeyemiyorum! Bir litre benzin bir mark seksen fenike, geçenlerde fiyatı gene artıracaklarını duydum! Televizyonda para içinde yüzdüğümüzü gösteren çok hoş şeyler gösteriyorlar, sonra bu politikacı palyaçolardan biri kamera karşısına geçiyor, cenaze suratı takınıyor ve şunları haber veriyor: Sevgili vatandaşlar, kemerleri sıkmanız gerekiyor! (Sosyal yardımcı)

Norveçli Olanlar

Oslo telefon rehberinden bir kesit:

Norveç Kompostoları AŞ

Norveç Kravatları AŞ

Norveç Balalayka Orkestrası

Norveç Kadın ve Erkek Berberi

Norveç Balıkadam Okulu

Norveç Çuvalları Koll.Şti.

Norveç Köpek Mamaları AŞ

Norveç Şans Oyunları Servisi

Norveç Dikiş Akşamı AŞ

Norveç Bitki Tutkalı AŞ

Norveç İç Çamaşırları Mağazası

Mümkün olabildiğince Norveçli olan Norveçli bir yazar—ki kendisi Norveç bayrağını çizmiştir ve yazdığı garip şeyleri pek az yabancı bilir—, Henrik Wergeland, bu konuda şunları söylemiş: "Norveç'i mümkün olduğunca Norveçli yapabilmektir önemli olan."

Paralar Ne Olacak?

"Modern yaşamın lüksü olmadan yaşayamayan biri, İskandinavya'dan vazgeçerse iyi eder," diye yazmış *The Kingdom of Norway* adlı seyahatnamesinde İngiliz bir düşünür (Londra 1885). Son yüzyıl içinde bu öneri önemini çok az yitirdi.

Daha Oslo havaalanına varır varmaz, hüzünlü mezar-koridorlar ve dökülen salonlar, yolculara, bu ülkede yanlış görkem ve baştan çıkarıcı şeylerle karşılaşmayacaklarını anlatmaya yetiyor. Başka yerlerde hâkim olan rahata düşkünlük ve çöküş burada son buluyor! Sadece yeni yetme biri burada araba kiralamaya kalkar. Terörist park etme yasakları, akıl almaz para cezaları kısa sürede aklını başına getirecektir. Ülke içinde onu iyi işleyen istasyonlar ve spartakist oteller bekliyor olacak, son derece basit konaklama ve yeme-içme olanakları sunan bu oteller ürkütücü fiyatlar isteyecektir. Bu yüzden Norveç'i tercih eden turistler, hava koşullarına dayanabilen, çileci kişilerdir genel olarak; doğa dostlarıdır, tüketim toplumunun yorgunluğunu üzerlerinden atmaya çalışan kişilerdir.

Ulusal ekonominin yenik düşürdüğü kişiler buraya geldiklerinde gözlerini ovuşturacaklardır. Ben onlardan değilim, bu yüzden de Norveç'in dünyanın ikinci, üçüncü ya da dördüncü en zengin ülkesi olup olmadığını söyleyemem kesinlikle. Bu sıralamalar ayrıca endeksleme modalarına, doların durumuna, istatistikçilerin keyiflerine bağlıdır. Bu göstergede Norveç'in yeri nerede olursa olsun, şu soruyu sormak gerekir: Bu efsanevi zenginlik nerede acaba? Sokaklardaki lokantalarda sunulan yemeklerde saklı değil kesinlikle. Norveçliler'in kaba giyim kuşamlarında veya yaz-kış herkesin elinde dolaştırarak yediği dondurma külahlarında da değil. Ayrıca Norveçliler'in çoğu ufak otomobilleri tercih ediyor, akıllı bir hükümet onları bu yöne yöneltiyor, bu ülkede otomobiller başka yerden iki misli pahalı.

Özel tüketim Norveç'te zorunlu bir bela olarak görülüyor, hovardalıktan onu kıldan ince bir çizgi ayırıyor. Sevabın nerede bitip günahın nerede başladığı belli değil; açıklanması için ince bir ahlâki duygu gerekli. Zengin bir vatandaş 200 000 kronluk yatını komşularının önünde şampanya patlatarak kutlamak yerine, kimsenin görmediği uzak bir koyda tutmayı tercih edecektir. Bunu yapmayan *"sossen"* adıyla cezalandırılacaktır, sözcük büyük bir olasılıkla *society*'den gelmekte ve son derece küçük düşürücü bir anlam taşımakta. Herkesin kabullendiği tek özel hovardalık, mekânı bol bol kullanmaktır. Orta halli bir ailenin iki yüz metrekarelik bir evde oturmasına kötü gözle bakılmaz. Büyük kentler dışında, arsa büyüklüğünün önemi yoktur. Bir kilometrekareye 12,6 kişinin düştüğü bu mutlu ülkenin iyi kalpli doğası da insanların birbirlerinin tepesine binmesini engellemiş!

Yaşam standardı sözcüğünün ne anlama geldiğini bilmiyormuş gibi davranmayalım! Norveçliler paralarını, egoist İtalyanlar'ın, hırslı Fransızlar'ın, açgözlü Amerikalılar'ın, palavracı Almanlar'ın hayal bile edemeyeceği yerlere kullanıyorlar. Halkın gelir düzeyindeki devlet payı, süt bebeği ölümleri, ortalama yaşam beklentisi, işsiz sayısı, çocuk yuvaları, huzur evleri — işte bunlar Norveç'te yaşamın ölçüleri olarak bakılan şeyler. Burada, özel zenginliğin değil, toplumsal yaşama aktarılmış zenginliğin sözü geçiyor.

Böylece orada yaşayanlar 1970'ten bu yana sağlık sektöründe çalışan kişilerin sayısının iki misli artmış olduğunu, petrol çağından öncesiyle karşılaştırıldığında sosyal sigortalıların bugün üç misli ödeme yaptıklarını memnuniyetle belirtiyorlar. Kamusal hizmetler de artmış. Zenginliğin bölüşülmesinin yeniden düzenlenmesi yorucu bir iş, çok para istiyor. Yerel yönetimler on yıl içinde personelini %74 artırmış, yeni iş alanları açılması yolunda güzel bir kazanım.

Norveçliler'in diğer bir lüksü de iki dilli olmaları. Her iki dilin yazı dili son derece benzer olsa da, bu dillere bağlı olanların yıllarca süren mücadelesi sonunda sayıları gittikçe artan kararnameler, hatta Odysseus'un çevirisinden tutun da telgraf kâğıtlarına kadar herşey, bu iki dilde bastırılmış.

Tüm ülkeyi oturulabilir duruma getirmek de Norveçliler'e pahalıya patlıyor. "İsveç'te olanlara bak bir kere!" dedi bana Trondheim'da işsiz bir

saksafoncu. "Orada bir yığın yer boşalttılar. İsveçliler'in morallerinin bozulmasına şaşmamalı. Biz bunu yaptırmayız, ister Oslo'da olsun, ister Kuzey Kutbu'nda, biz yerlerimizden söktürmeyiz kendimizi.

İnsanların olduğu her yerde okul, hastahane, otobüs, araba vapuru olmalı." Bunu gerçekleştirmek için gereken altyapı büyük kaynak gereksinimi duyuyor. Sürekli işleyen 49 havaalanı doğal olarak bir ya da iki havaalanından çok daha pahalıya patlıyor.

Bu konuda Norveç'te hiçbir şeyden kaçınılmıyor. Özel harcamaları kötü gözle görüyorlar, kamusal lüksü ise vatanperver gururla. Østfold adlı küçük bir yerde on iki kişiyle eski bir Amerikan filmi izledim. Yerel sinemada oynuyordu, güzel döşenmiş 1 200 koltuklu bir sinemaydı. Ülkenin en ücra köşelerinde, neredeyse anıtsal görünümlü, klimalı, mozaik süslü belediye binalarına rastlanıyordu.

Bundan çıkarılacak ders şu: Her insan toplumu, her kültür, zenginliğini çarçur etmek için kendi metodunu buluyor. Her zaman havyarla olmaz ya!

Machiavelli Oslo'da

Sverre Jervell, "Bu binadaki eksiğimiz bir porsiyon sağlıklı kinizm," dedi.

Yanlış mı duydum, diye düşündüm; çünkü oturmakta olduğumuz yer Norveç Dışişleri Bakanlığı kantiniydi ve önümde oturan adam Special Adviser for European Affairs gibi güzel bir meslek adı taşıyordu.

"Sözlerinizden alıntı yapabilir miyim?" diye sordum. Baştan aşağıya tüvid giyinmiş, İngiliz ayakkabıları giymiş adam —ya Harvard ya da Cambridge'den çıkma diye düşündüm—, keyifle arkasına yaslandı ve "Gayet tabii. Burada hâkim olan ahlâki idealizm sadece benim özel sorunum değil. Norveç dış politikasının inadı, bizi uzun vadede çaresiz ve hareketsiz bırakan bir engel. Bir Fransız politikacı her zaman Fransız, bir Amerikalı her zaman Amerikan çıkarlarını savunacaktır, hiç çekinmeden, utanmadan, inatla. Sadece biz günahsız olma rolünü oynamaktayız. Biz iyi için varız. Onu sabitleştirmeye uğraşıyoruz, bulduğumuzu sandığımız anda da ona gönlü tok desteğimizi sunuyoruz. Güney Afrika portakallarını, İsrail patatesini boykot ediyoruz; çok pahalıya mal olmuyor bu ama bize dünyayı düzeltme duygusu veriyor.

Buna karışılmaz tabii, ama dış politikanın yerini alacak bir tavır değildir. Misyonerlere karşı değilim, ama Dışişleri Bakanlığı'nın onlar için iyi bir çalışma ortamı olduğuna inanmıyorum.

"Neden örneğin Ruslar'la masaya oturup onlara, 'Biz gaz satıyoruz, siz de gaz satıyorsunuz. Rakibiz, ama iyi fiyata satma gibi ortak bir çıkarımız var,' demiyoruz? Hemen bir kartel çıkmaz ya ortaya. Ben böyle düşünceleri açığa vurunca —üstelik burada görevim de bu— beni kınayarak dinliyorlar; sanki ayıp bir şey anlatmışım gibi bakıyorlar.

"Meslektaşlarımdan bazıları uluslararası örgütlerle ilişkilerde oldukça ateşli davranıyorlar. Buradaki eski şefimiz, o zamanlar İngiliz Dışişleri bakanı olan Lord Carrington'a Birleşmiş Milletler için ne kadar zaman ayırdığını sormuş, o da birkaç saat demiş. Norveç protokolü bunu, 'Günde birkaç saat' diye bildirmiş. BM'e daha soğukkanlı bakan İngiliz, tabii ki ayda birkaç saat demek istemişti.

"Bir başka örnek: Almanya ile olan ilişkimiz. Uzun vadeli çıkarımız söz konusu olduğunda Almanya ile olan ilişkilerimizi sıklaştırmamız gerekir. Bu karşılıklı çıkar durumu tarihidir ve bizim değiştiremeyeceğimiz bir durumdur. Mantığım bana, 1940'ta Alman saldırısından kaynaklanan düşmanlığın, daha bir süre belirleyici olmayı sürdüreceğini söylüyor.

"Hitler bizi rahat bırakmış olsaydı hiçbir zaman NATO'ya girmeyecektik. 1949'da tarafsızlığımızı kaybetmemiz hastalıklı bir dönüm noktası idi. Geleneksel tutumumuzun coğrafi-stratejik nedenlerle artık sürdürülemeyeceğini kabul etmek zorunda kaldık, (İsveçliler de kabullenecek bunu gelecekte.)

"O zamandan beri ABD bize dış politikamızda baba modeli oldu. Ama Amerikalılar geri dönüp Avrupa'dan birliklerini çektikleri anda bizim sorunumuz artık Almanlar'ı askeri alanda nasıl geride tutacağımız olmayacaktır. Tam tersi olacak: Onları nasıl yatıştırırız, onları nasıl sıkı tutarız, onları Kuzey'de nasıl angaje ederiz? Bu gerçeği tabu durumuna getirmek işimize yaramaz. Ama ne yazık ki kendimize sitem etmeye meyilliyiz. Bu, Avrupa'yla olan bütün ilişkilerimizde söz konusu. İhracatımız ulusal üretimin %50'sini oluşturuyor ve bunun yarısı Avrupa Ortak Pazarı ülkelerine gidiyor. Norveçliler'in çoğunluğu bu gerçeği görmek istemedi. 1972'de bağımsızlık parolası ve sınırsız egemenlik uğruna Ortak Pazar'a girmeye karşı çıktılar. Sözde bir zaferdi bu. Petrol işi bu çeşit

hayalleri kökünden kazıdı. Maskeleme huyunun geleceği yoktur. Tabii ki eğilimlerimizi sürdürmeye devam edeceğiz; yazlık evlerimize çekilecek, dış dünyayı, kenti, işimizi mümkün olduğunca sık gerimizde bırakacağız. Ama kişi olarak yapabildiğimiz bu geri çekilme, ulusal strateji için düşünülemez. Kendimizi ne ekonomik açıdan, ne güvenlik politikası açısından, ne de kültürel olarak kıtadan ayıramayız."

Çaylarımızı karıştırdık. Küçük restorandaki durum bir reklam ajansının ya da bir hastahanenin kantinindeki gibiydi. Müsteşarlar ve şoförler self servis için sıraya girmişti. Sverre Jervell İşçi Partisi hakkında gülümseyerek konuştu. "Bizim işte, kapıcı da büyükelçi de aynı sendikada. İkisi de bu durumdan gurur duymakta. Bir diyeceğim yok. Ama Quai d'Orsay ya da Washington'da durumun aynı olmasını bekleyemeyiz. Hele Moskova Dışişleri Bakanlığı'nda asla.

"Eşitlik eğilimimiz, çatışmadan kaçınmamız, başarıdan ürkmemiz, uyum gereksinmemiz— bunların hepsinin hoş yanları vardır. Ama değer sistemimiz kuraldışı. Norveç erdemleri ve hataları, olağandışı alışkanlıklardır. Bunlar genelleştirilemez. Norveç, Norveçliler'e inanılmaz gelse de, dünyanın merkezi değildir."

Kuzey'den Antikalar. Üç Tıpkıbasım

1982 Şubat ayında Norveçli araştırma kâşifi Helge Ingstad'ın evinde telefon çaldı. Bugün seksenin üzerinde olan Ingstad, kürklü hayvan avcısı, dağlarda tepelerde geçici vali, direniş savaşçısı, arkeolog, hukukçu, yazar ve etnolog olarak maceralı bir yaşam sürmüştü. Oldukça geriye çekilmiş olarak Oslo'nun kuzeyinde Vettakollen'de yaşıyor şimdi.

Telefon Anaktuvuk geçidinden geliyordu, Alaska'daki Fairbanks'ın bin kilometre kuzeybatısındaki Eskimo yerleşim merkezinden. Roosevelt adında bir adamdı telefondaki. Reis Roosevelt Simon'un oğlu olduğunu söylüyordu. Helge Ingstad, Nunamuits kabilesinin yanında bir kış geçirdiğinden bu yana bu reisle arkadaştı. 150 kişilik bir kabileydi bu; medeniyetten uzakta, avcı olarak Brook dağlarında yaşarlardı. 1949/50'de gitmişti oraya. Bir kürk tüccarının uçağıyla oraya inen bu Norveçli kadın, bir film kamerası ve bir teyp getirmişti yanında. Bütün kışı bu küçük

kavmin dilini ve adetlerini, elbiselerini ve av tekniklerini, aletlerini ve ritüellerini, şarkılarını ve efsanelerini inceleyip notlar almakla geçirmişti. Nunamuits üzerine yazdığı kitap 1951'de yayımlandı ve Norveç'te en çok satan kitap oldu.

Bir insan yaşamının yarısı kadar zaman geçtikten sonra, bu Eskimolar'ın torunları renkli televizyon ve motorlu kızaklara kavuştu. Anakluvuk geçidi sürekli çalışan bir hava hattına ve radyolink hattından da uluslararası otomatik telefona kavuştu. Roosevelt Paneaq, reisin oğlu, Norveçli'ye en yeni projesini anlattı: Alaska boru hattının bütçesinden finanse edilen yeni okulda bir müze açmayı düşünüyordu. Orada sergilemeyi düşündüğü eşyaların otuz yıl içinde yok olup gittiğini saptamıştı. Geleceğin müze müdürü Oslo'yu ziyaret etmek istiyordu; orada Norveçli etnologların elinden, yitirilmiş kültür varlıklarının tıpkıbasımlarını çıkarıp alabilirdi.

Stavanger yöresindeki bir tepede bulunan Ullandhaug'da, çatısını kocaman bir çanak antenin süslediği on iki katlı bir apartmanın hemen yanında, Norveçli arkeologlar demir çağından kalma bir yerleşim merkezi buldular. Kazılarda ne yazık ki pek az şey bulunmuştu; bunun üzerine bilim adamları halkın hayal gücünü çalıştırmak için kolları sıvadılar. Kaba taşlardan uzunlamasına birkaç alçak barınak inşa ettiler oraya.

Barınakların çatıları toprakla örtüldü. Bir delik baca hizmeti görüyordu. İçerideki yeni yapılara demir çağından kalma ocaklar yapıldı ve ufak kesilmiş, özenle dizilmiş odunlar kondu. Birkaç alet, dokuma tezgahı, demir ağırlıklar ve üzerlerine post atılmış tahta bank, dekorun tamamlanmasına yardımcı oldu.

Bu anıtların amacı açıktı; bilim adamları Norveç tatil rüyasını, yani basit yaşamı, çok eski tarihlere dayandırmayı başarmışlardı.

Renkli ceketli çocuklar alçak kapıdan giriyor, yaşlı, gözlüklü bir kadın öğretmenin arkasında duruyorlar, kadın memnun ve gülümseyerek, "işte bakın, ne kadar doğal, ne kadar rahat, ne kadar *gerçek* yaşamış atalarımız 1500 yıl önce!" diyor.

Bir varmış bir yokmuş, bir zamanlar, iki yüz yıl önce Hallingdal'da bir köylü çocuğu varmış, ülkesinde geçinememiş, bu yüzden Bergen kentine gitmiş, orada faytonlu postacı olmuş. Jørgen Garnaas adlı bu köylünün

garip bir ihtirası varmış. Boş zamanlarında posta götürmek için uğradığı yerlerdeki insanların tahta heykelciklerini yaparmış; ama papazları, asilleri, memurları yapmazmış, sadece köylüleri ve balıkçıları yaparmış, ne kadar basit insanlar olursa o kadar iyi dermiş, hem de barınaklarını, başlıklarını, fiyonklarını, önlüklerini, göğüslerine taktıkları bezleri ve ayakkabılarını, en son düğmesine kadar olduğu gibi yapmış.

Sanatı çevreye yayılmış, birgün Kopenhag'dan bir mektup gelmiş, başkente gelip kendisini tanıtması istenmiş. Orada ona iyi para vermişler ve işini sürdürmesini islemişler. Ama Norveçliler'i bu kez fildişinden yapması istenmiş. Tüm Danimarkalılar'ın kralı, ki o zaman tüm Norveçliler'in de kralıymış, heykelleri görmek istemiş. Protokole geçtiği üzere, "Majesteleri sadık ve cesur Norveçliler'inin heykellerini beğenmiş." Sonra saray heykeltıraşı Alman Johann Gottfried Grund'u çağırtmış; o, bu kadar yetenekli değilmiş, kral postacının küçük sanat yapıtlarını heykeltraşın önüne serip bu örneklere göre Malta taşından, insan büyüklüğüne yakın altmış bir tane heykel yapmasını istemiş.

Kuzey Denizi kıyısındaki Fredensborg parkında bulunan yüksek meşelerin altında, Danimarka kralının sayfiye köşkünün bulunduğu yerde, bugün de yarım daire içinde bir zafer sütununun çevresinde toplanmış olan bu heykeller görülebilir. Oldukça bilmecemsi bir toplaşma: Rokoko ruhu mu hâkim — yoksa dünyanın ilk açık hava etnolojik müzesi mi söz konusu? Asil beyler saray törenlerinden bunaldıkları zamanlarda Rousseau'yu okumuşlardı mutlaka, tebalarının oluşturduğu bu dairenin altında seve seve yürüyüşe çıktıklarından şüphe yok; onların "doğal" yaşamlarını kendi varoluşlarından daha "aslına uygun" buluyorlardı zahir.

Norveç vadisindeki saray parkı bugün yosun tutmuş ve terkedilmiş, ama 19. yüzyılda çok sevilen bir yerdi. Kopenhag'daki krallık porselen fabrikası, Kuzey'den gelen iyi Vahşi'nin çekiciliğinden yararlanarak, Jørgen Garnaas'ın köylülerini ve balıkçılarını boyanmış porselen figürler olarak piyasaya sürdü; sonunda bu küçük dağlılar basit kültürün alanına girdiler, oyuncak bebekler ve kurşun figürler olarak Danimarkalı çocukların odalarında yaşamlarını sürdürdüler. Tarihi misyonları bununla da bitmedi.

17 Mayıs'ta, Norveçliler'in ulusal bayramında Kral V. Olav, sarayının balkonunda ülkenin geçmişini uykudan uyandırırcasına yaşlı bir sihirbaz gibi silindir şapkasını sallarken, çok sayıda insan arasında, Oslolu

bayanların yanı sıra alternatif gençler, Trøndelaglı ya da Gudbrandsdallı köylüler de görülüyor. Bazı düğünlerde, eğer gelin çevreci, damat da Marksist-Leninist düşüncedeyse, bazı konuklar eski giysilerle gelmeyi yeğliyorlar.

Eskiden kalma giysiler değil söz konusu olan, haftalar, aylar süren bir el emeğiyle yepyeni yapılmış; giyenler ülkenin neresinden gelirse gelsin, giysiler en ufak ayrıntıya kadar titizlikle hazırlanmış. Bu elbiseleri hazırlamak her zaman kolay bir şey değil. Bazı durumlarda etnolojik verilerin yardımına başvuruluyor, çünkü çoktan unutulmuş milli giysiler var. Birkaçı Norveç vadisindeki taşlaşmış atalar örnek alınarak yeniden üretiliyor. Yaşamlarının sürmesini garip bazı rastlantılara borçlular; zavallı bir postacının gayretine, Alman bir heykeltıraşın çalışkanlığına, bir Danimarka kralının tuhaflığına.

Küçük Oslo Rapsodisi

Herkes Oslo'ya karşı. Oslo geliştirilmiyor. Oslo fakir. Oslo karışamaz. Norveçliler başkentlerini sevmiyorlar. Ülkenin her altı kişisinden biri orada yaşıyor. Daha fena ya! Bu rahat kent Oslo, onlara çok büyük geliyor. Büyük olan hiçbir şey hoşlarına gitmiyor. Fazla kalabalık, fazla yüksek ev var, fazla para, fazla güç, fazla trafik ışığı, fazla yabancı sözcük, neon reklam, yabancı, alkolik, memur ve hayat kadını, nefret; abartma değil bunlar. Nefret sözcüğü azdır bile. Sessiz bir yazgı, bunaltıcı bir kuşku, ikiyüzlü, kıskanç, sitemle dolu, eski bir haset.

Benimse hoşuma gider Oslo. Hoşuma gider derken kastettiğim, on dokuzuncu yüzyılın başında 8 000 kişinin oturduğu, düzenli, bozulmamış, *en miniature* metropol değil; merkezi saray, parlamento ve önünde Norveç kültürünün üç kutsal figürü, Holberg, Bjørnson ve İbsen'in bronz heykelleri duran Ulusal Tiyatro arasında bulunan alan da değil; üzerindeki mason locasıyla kentin en iyi lokantası arasında Etiyopyalılar'ın dümbelek çaldığı, Amerikalılar'ın dolaştığı, kekeleyen işsizlerin jeunesse dorée sürüsü yanında sendeledikleri çok sevilen gezinti yeri Karl-Johan'ı da kastetmiyorum; çok iyi korunan Batı Oslo sınırlarını, yani Bygdøy Bulvarı ve Frognerveien'deki kiralık burjuva evlerini ya da villalarını bile

kastetmiyorum ("kuruluş dönemi İkinci Dünya Savaşı'nı zarar almadan atlatan tek kent" demişti, buraları birlikte dolaştığım akıllı mimarlık tarihçisi kadın); hele hele yeni Oslo'yu asla kastetmiyorum, seksenli yılların yüksek binalarını, camdan yapılmış otel ya da petrol şirketi saçmalıklarını, sosyal bürolarını, *Shopping-center*'ları, pırıldayan kültür barınaklarını ve umutsuz banka binalarını; Oslo banliyölerinde ortaya çıkmış olan yerleşim alanlarını ve can sıkıcı çevre yollarıyla eğitim fabrikalarınıysa hiç.

Benim hoşuma giden, çağdaş olmayan, kirli, düzeltilmemiş, karmaşık Oslo; kabuğunu korumayı başarmış bir kent. Modern kent mimarisi burada birbiri ardına hezimete uğramış. Stockholm'ün kent merkezini berbat eden plancılar vandalizmi Oslo'nun canlı savrukluğu, inatçı karmaşası karşısında başarılı olamamış. "Otomobillerin haklı olduğu" yolundaki teknokrat düşüncesi, bu kentte asla bir şansa sahip olamamış.

Böylece siyasal ve ekonomik güç merkezlerinin birkaç adım ötesinde bugün bile bütün akılcılığa karşı koymuş bir yaşam alanı bulunabiliyor: Eski tarz dükkânlarda, demir işçiliği, önlükler ve şapkalar sunuluyor; ufak matbaaların yer aldığı arka avlular; "Christianias'ın Buharlı Mutfağı" gibi iddialı bir ad taşıyan yakındaki kahveden gürültüleri duyulan tozlanmış bingo salonlarının, eski bira imalathaneleriyle basit Çin lokantalarının, vitrini storlu camcıların bulunduğu yerler. Görkemli bir sinema girişi, bakır gölgelikli, kışkırtıcı ışıklı L DORADO adını taşıyor, son on beş yılda kimse eksik olan E harfini koymaya zahmet etmemiş.

18. yüzyıldan kalma Prinds Christians Minde adlı yaşlılar yurdunun önünde, dökülmekte olan bir bankta, belki otuz yıl önce Norveç bayrağı altında ocakçı ya da makinist olarak hizmet etmiş, Şanghay ve Valparaiso'ya gitmiş olan sert sakallı emekliler oturmuş biraları birbiri ardına yuvarlıyorlar. Yandaki kuyumcudan hâlâ, eskiden her köy evinde rastlanan ejderha stilinde gül kakmalı vaftiz kaşıkları alınabiliyor. İki katlı tahta bir evin sallantılı merdivenleri, kullanılmış elbiselerin satıldığı yere çıkıyor; orada beyaz saçlı bir marangozun atölyesi de var. Biraz ötede Skippergate'de çok değişik bir heykeli yeniden buluyorum: Bölgedeki pis park alanı Oslo'daki ev savaşını, burada da inatçı belediyeler ve sert polisler olduğunu anımsatıyor.

Oslo sert, ama aynı zamanda uslu da olabilir. Oslo günah, ama aynı zamanda arınma. İnançlı ziyaretçi "Toplantılar ve Eğlence" sütununu açtığında orada canının istediği herşeyi bulacaktır: Zion Halk Evi, Uyanış, Özgür Bethel, Yeni Yaşam, Immanuel Kilisesi, Pantkot Yortusu Dostları, Mavi Salipler, Tabemakel, Baptistler, İçsel Misyon, Yedinci Gün Advenistleri, Filadelfia ve Salem, Saron ve Ebezener, Maran Ata ve Beytüllahm...

Benim en sevdiğim dükkân ise "Sevincin Kaynağı". İçinde Norveç hükümetinin yer aldığı gri, yüksek, anlamsız beton yığının tam karşısında yer alıyor. Burada, Kızıldeniz'den gelme tuz satılıyor, romatizma ve egzamaya iyi geliyormuş; içinde İsa resimleri olan tütün tablaları, Rock and Roll'un maskesini indiren kavga yazıları, ama arkasından ne geliyor dersiniz otuz krona? Şeytanın suratı!

Bunun dışında "Sevincin Kaynağı", normal bir kırtasiyeci; tükenmez kalemi bittiğinde, hükümet gökdelenindeki Kültür Bakanı'nın, karşıya geçmesi yeterlidir, tezgâhın arkasındaki iki yaşlı bayan parıltılı gülümseyişleriyle ona üzerinde altın harflerle "Tanrı'nın huzuru" yazan pembe kalemler satacaklardır.

Daha sonra Bakan, geç saatte bürosundan çıktığında, ellili yıllardan kalma cazseverlerin "yaşlılar yurdunda" küçük bir pilsen birası içmek için birkaç yüz adım atması yetecektir. Chet Baker, yüzü uyuşturucudan dağılmış, karışık bir topluluk önünde çalmaktadır; saçları kırlaşmış heykeltıraş kadın ölmezotuna düşünceli düşünceli bakmakla; heybeli ve saçları örgülü kızlar tezgâhın önünde; uzun saçlı üşütükler bitpazarından aldıkları siyah köylü cepkenleriyle Lolitalar'la flört etmekte; bardağını hüzünle tutan ötedeki ince genç, belki de Norveçli bir Handke.

Sonuç olarak insan belli bir sevinçle şunu saptıyor: Etkili bir modernleştirme projesi başarılı olamamış. Oslo'da Norveç ruhunu tanıyanları bu sonuç ağır biçimde şaşırtacaktır. Kent planlamacıları ders almaktan yana olmadıkları için, bu gibi görüşlere katılmazlar. Oslo'da da buldozer fantezilerine el atıyorlar. En son zaferleri yeni bir tren istasyonunun yapımı; büyük bordo bir kutu bu, içi elektrikli merdivenlerle dolu ve bir Latin Amerika başkentinin havaalanını andırıyor. Ama bu konuda da değiştirilemeyen, pasaklı Oslo, karşı koyanları yendi: Plancılar bir başka alanı yağmaladılarsa da, eski doğu istasyonunu ve onun şerefli

cephesini, demir sütunlarını, klasik çelik ve cam konstrüksiyonunu bozamadılar.

Oslo'yu rasyonel bir kent yapmak için inatçı bir gayret içinde olanlar, neşesiz ve yenik görünüyorlar. Kendilerinden önceki yetenekli kişilerin coşku ve heyecanı onların elinden kaçmış. Elli yıl önce bir ara, Norveç'te de katıksız ilerleme zafer kazanacağa benziyordu. İşlevcilik taraftarları (İskandinavya'da onlara halk ağzında "Funkis" denilir) kentin karmaşasına karşı geniş sosyalist yollar yapmaya kalkmışlardı. İşçi sınıfına ışık, hava ve güneş getirecek, sanatı halka indireceklerdi. Bu insanlık düşünü gösteren, anıtsal Klinker belediye binası ve onun ürpertici heykelleri değil sadece, Youngstorget'teki İşçi Partisi sarayı da buna kanıt. Kule tarzı binanın orta eksenindeki eskiden kalma iki ibare, ideolojik programı bugün de duyuruyor: "İşçi Gazetesi", altında da "Norveç Operası". Bu aydınlık gelecek görüntüsü sadece bir anı. Otuzlu yılların dükkânları ve cepheleri, yazıları, kapı tokmakları yavaş ama emin adımlarla görülmeye değer antikalar olma yolunda. Bu zamandan kalma en güzel şey, krom çağının ilk ürünleri; binlerce örneği, Oslo belediye binasından Nordkap'a kadar her sokak köşesinde kimsenin dikkatini çekmeden duruyor. Dünyanın en zarif telefon kulübeleri bunlar; karides kırmızısı ve çinko rengi karışımı, Fasting adlı bir mimar tarafından 1936'da tasarlanmış.

Oysa, yaşlı eski Per Marstrander bugüne kadar modernleşmenin koca girdabına kapılmamış. Hâlâ ayakta, görünmez durumda, zor yenilen biri; Kielland'ın, Hamsun'un ya da Kinck'in roman kahramanları gibi. Storting'den iki yüz metreden az bir mesafede Rosenkrantz Alanı'nda yıkılmakta olan, ufak, gri bir ev durmakta. Kitabevinin kahve bölümü olan bodrum katının pencerelerinde Afrika ve El Salvador'dan birçok devrimci afiş var; birinci kattaki buzlu camların üzerinde solmuş bir yazıyla şunlar okunuyor: "Per Marstrander, takma diş ve protez tamiri, giriş köşede, 8-16 arası açık."

1890'dan kalma gıcırdayan merdivenler çoktandır boyanmamış, kapı tokmağı bozuk, koridorda ağır bir koku, bir levha ziyaretçileri uyarıyor: *Lev fritt! Özgür yaşa!* Bay Marstrander'in muayenehanesinin yanında Oslo çocuk ve gençlik korosu derneğinin bürosu yer almakla.

Gölge Boksör

Kapıda gördüğüm bu tabela beni harekete geçiriyor. Çocuk ve gençlik korosu derneğinin merkez bürosu göze çarpmıyorsa da —birçok kez denediğim halde orada asla bir canlıya rastlayamadım, ne bir başkana, ne zamanını bilmece çözmekle geçiren bir kasiyere ne de bir gönüllü yardımcıya, bu yüzden bu basit ve sararmış kapının ardında ne olduğunu söyleyemeyeceğim— kafamı iyice kurcaladı burası. Başkenti dolaşırken saptadığım gibi özgür vatandaşların ilk gönüllü derneği değildi bu; Oslo'da bu tarz örgütlerin çok sayıda oldukları anlaşılıyordu. Kimisi Malta taşından yapılma villaların görkemli avlularında, kimisi görünüşe bakılırsa asla boşaltılmayan, haftalardır gelen mektuplarla dolmuş posta kutularının ardında gizli.

Norveç'in nüfusu Detroit, Shenyang, Madras ya da Bogota'nınki kadar, yani aşağı yukarı dört milyon; buna karşılık ülke, aşağı yukarı otuz milyon dernek üyesine sahip. Dünyada daha iyi örgütlenmiş bir millet yoktur. Norveçliler sayıyı yedi kat artırmış olmaktan memnunlar. Hiç değilse bu durum onları tatmin ediyor ve rahatlatıyor. Kilise ve derneklerin, meslek birliklerinin ve sendikaların, spor kulüplerinin ve locaların, tarikatların ve her türlü amaca yönelik toplulukların bu kadar çok olması başka türlü açıklanamazdı. Bu çeşitliliği anlatmam mümkün değil; gezintim sırasında rastladığım çeşitli ulusal derneklerden birkaç örnek vermekle yetineceğim:

Hıristiyan doktorlar derneği; köpek gezdiricileri; av, kurt ve kızak köpekleri dostları; sabun ve kutu fabrikatörleri; sporcular, sakat sporcular, sağır sporcular, cimnastik yapanlar ve kadın cimnastik hocaları; büyük tüccarlar derneği ve onların cömert bağırlarında yer alan boru, saat ve meyva toptancıları dernekleri; parapsikologların taşra örgütleri; keçi yetiştirenlerin, içme suyuna flor katanlara karşı olanların derneği; gürültüye karşı olanların, işyeriyle konutu ayrı ayrı yerlerde olanların derneği; (birbirlerini herhalde fena didikleyen) alkol aleyhtarları ve tümden alkol aleyhtarları; hepsi bağımsız olan ve birbirinden ayrılan film eleştirmenleri derneği; edebiyat eleştirmenleri derneği; müzik eleştirmenleri derneği; tiyatro eleştirmenleri derneği; cezaevi memurları derneği; tekvando meraklıları derneği (nerede belli değil); boksörler derneği, ki bunu profesyonel boksörler derneğiyle karıştırmamak gerekiyor.

Acaba Oslo'da kaç tane profesyonel boksör vardır? Bunlara bir büro, bir yazıcı, bir antetli kâğıt gerekir mi? Öylece, gündemsiz, perşembe geceleri her zaman gittikleri meyhanede buluşamazlar mı? Saf sorular! O zaman profesyonel boksörlerin sorununu kim ele alacak, çıkarlarını, haklı isteklerini kim karşılayacak? Köpek gezdiricileri ve parapsikologlar tek tek, hepsi kendi başına görüş ve isteklerini açıklarlarsa karmaşa çıkar. Bir dernekte bir araya gelmeleri çok daha akılcı, görüşlerini elle tutulur bir pakette toplayıp bir dünya görüşü oluştururlar.

Sadece boksörlerin ya da kutu fabrikatörlerinin doğal hakkı değildir bu, demokrasinin ön okuludur; ayrıca bir başka yararı da vardır, derneklerin söylediklerinde tek kişinin egoizmi ve çıplak bencilliği görülmez, kolektifin dayanışmalı inancı görülür. Üye derneğini korur, dernek de üyesini: birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için. Norveçli tek başına savaşmayı hiç hoş görmez, kavga etmeyi, komşularından birşeyler istemeyi ve ayrıcalıklarla oynamayı sevmez. Bu yüzden derneğine daha sıkı bağlanır, çünkü dernek hep haklıdır. Dernek isterse Ay'ı gökten indirir ve onu kırpıp kırpıp yıldız yapar.

Sosyologlar, kooperatifçilik diyor buna ve yenik düşmüş olarak omuz silkiyorlar; gücün hücrelere bölünmesi, siyasal sistemdeki erozyon, grup egoizmi diyorlar. Bunu derken kastettikleri herhalde Rosenkrantz Alanı'ndaki çocuk ve gençlik korosu derneğini değil, daha ziyade, güçlü, merkezi işveren ve sendika örgütleri. Acaba öyle mi durumları? Sendikal örgütlenme içinde olan işçilerin %60'ı büyük örgüt LO ile ilişkili değil. Resmi arabulucu Bjørn Haug, bir zamanlar en büyük örgüt olan bu sendikaya "tepinen ayakların anıtı" diyor; devlet petrol şirketi Statoil'ün enformasyon şefi de kısaca "emekliler derneği" diyor. Kıta sahanlığı petrol işçileri en azından on yedi ayrı, birbirinden bağımsız sendikaya bağlı. İşveren örgütleri de severek ve sık sık birbirleriyle bozuşuyor.

Bütün bu durumlar hakkında bir karar verme yetkisine sahip değilim; yalnız Norveçliler'in kendi örgütlerini ne kadar küçük olursa o kadar çok sevdikleri izlenimini edindim. Belki de onlarla görüşmek, sosyal erdemsizliklerini derneğe yıktıkları için bu kadar hoş. Üye olarak insan, tüm sıkıntılarını, kavga isteğini, önemsenmesini gardroba asar, sonra da büsbütün tantanalı biçimde yeniden bulur. Oylamadan sonra profesyonel

boksörler bile kendilerini daha iyi insanlar olarak hissederek gidiyorlar evlerine, bir sineği bile incitmek islemeyen kişiler olarak.

Norveç'in Keşfi

Beş kişi devasa bir *spaghettata*'nın başında oturuyorduk. Tabağın içindeki şey, dünyanın bu yöresinde medeniyetin ne kadar ilerleme gösterdiğini anlatıyordu bana. Spagetti gerçekten spagettiydi, eskiden Kuzey'de her yerde yenilen o irmik lapası, yapışkan, gri, sözde makarna değildi; masanın üzerinde duran beyaz şarap iyi ve soğuktu; sosun üzerinde de hafif sarımsak ve kekik kokusu vardı.

Ortak yaşamın sürdürüldüğü bu yer bana yerleşmiş, neşeli ve dünyaya açık göründü. Burada yaşayan kız öğrenciler "Üç kızkardeş" adıyla tanınıyordu; oysa akraba değildiler ve ülkenin çeşitli yerlerinden geliyorlardı. Yüksek destek alan öğrenci yurtlarının pahalı odalarında yaşamak yerine büyükçe bir ev kiralamışlardı. Elsa, sosyal antropoloji okuduğunu söylüyordu; tipik bir işsizlik sahası. Kırmızı yanaklı ve sağlıklı görünüşlüydü; biraz sonra entelektüel bir canavar olduğu ortaya çıktı. Arkadaşı Tania, bilinmeyen nedenlerden ötürü "Bobby" deniliyordu kendisine, ufak, çevik ve sağduyuluydu; ziraat mühendisliği öğrencisiydi. Solgun yüzlü, yerinde duramayan Bergenli kız edebiyat tarihçisiydi ve öğretmen olmak istiyordu.

Üç kızkardeşin hiçbiri bilgisiz değildi. VW otobüsle Hindistan'a gitmeyi, her yıl Tanzanya'da gelişme yardımcısı olarak çalışmayı ya da otostopla Makedonya'yı katetmeyi normal buluyorlardı. Ortak yaşam için evlerini son derece rahat döşemişlerdi; katı ideolojileri, ayrı ayrı öfke krizleri ve garip ekonomileri içinde: dörtte bir öğrenci yardımı, dörtte bir yan gelir, dörtte bir ailelerden gelen para, dörtte bir kaçak işçilik. Üç kızkardeş patrikliğe ve tutucu hükümete küfür ediyordu. ("Ne iğrençlik!" diyorlardı.) En son tartışmaları biliyorlardı. Mutfağın duvarında, üzerinde pornografi ve fuhuşla sonuna kadar mücadele edileceğini anlatan yazıların bulunduğu eski, soluk bir afiş asılıydı. Bu kampanya birkaç hafta önce en iyi metodist tavrıyla tüm ilerici güçleri bayrağı altında toplamış, bu yakınlarda da kaya parçası gibi en derin fiyorda gömülüp unutulmuştu. Bu

arada başka bir sorun gündeme gelmişti. Üç kızkardeş lezbiyenlerin son istekleri karşısında saçlarını başlarını yoluyordu: Resmi sağlık örgütünün yardımı ve parasıyla yapılan suni döllenme hakkına köpürüyorlardı.

Sadece bir fantezi olmaktan öte olan Üçüncü Dünya, Mısırlı çekingen Ahmet biçiminde canlı olarak masada oturuyor ve o yeni insan hakları konusundaki tartışmaları şaşkın bir yüzle dinliyordu. Beyaz şarabı çekinmeden içiyor, ama sosun içinde domuz eti olup olmadığından kuşku duyuyordu.

"Biliyor musun," diyor Elsa Ahmet'e, "Lezbiyenlerin canı cehenneme. Biz aslında *ona* yardım etmek istiyoruz. Çünkü o bir şey anlamıyor." O dedikleri bendim.

"Norveç üzerine bir şey yazacak olan bir yabancıya, insan ancak acır," dedi Bobby. "Bu can sıkıcı ülke için söylenecek şeyler, can sıkıcı vatandaşları tarafından beş yüz kere söylendi."

"Öyle konuşma," diye bağırdılar ötekiler.

"Bana sorarsanız," diye devam etti sosyal antropolog, sarı saçlarını sallayarak. "Bir buluştur Norveç, saçından sürüklenen bir kurmacadır."

Diğer iki kızkardeşin cırtlak protestoları beni şaşırtmadı.

"Bırakın da anlatayım," dedi Elsa. "İki yüz yıl önce meseleyi bilen biri, 'Aslında Norveçliler diye bir şey yok,' dedi. Adam tamamen haklıydı."

"Kimdi bu deli?" diye sordu Bobby.

"Høegh-Guldberg, Danimarkalı bir memur. Aşağı yukarı 1775'te."

"Ee. O bilirdi tabii."

"Evet. Anlıyorsun değil mi," diye devam etti Elsa bana bakarak, "dört yüz yıldan fazla bir zaman Danimarka sömürgesiydik. Bu süre içinde Norveç diye bir şeyin varlığı yoktu, adı bile yoktu. Atalarımız yoksul, mahvolmuş, kişiliksiz kimselerdi; bu büyük ülkede oraya buraya serpiştirilmiş olarak yaşıyorlardı, kızılderili kabileleri gibi; hepsi kendi lehçesini konuşuyordu, yol yoktu, yazıları yoktu, kendi kurumları yoktu."

"Biliyorum," dedim.

"Sonra Danimarkalılar bir çeşit zorlukla karşılaştıklarında, Napolyon savaşları sırasında, sene 1814'te, uzak bir çiftlikle 112 bey toplandı, sevgili vatanlarının bağımsızlığını ilân ettiler ve yeni bir anayasa yaptılar."

"Harika adamlardı bunlar," diye lafa karıştı Bobby.

"Evet ama bütün bunların neden bu kadar ani ortaya çıktığını bugüne kadar bana kimse anlatamadı. Önce yüzyıllarca suskunluk, ormanlarda, 'karanlık zamanlar' denilen dönem, sonra öylece, birdenbire yeni bir ulusun doğuşu, hokus pokusla şapkadan çıkar gibi, bir kaç düzine memur, büyük çiftçi ve tüccar. Darbenin âlâsı bu!"

"Bolşevikler," dedim, "'onlar da birkaç yüz kişiydi o zamanlar Petersburg'da".

"Sanırım bu ülkede kimse, bu karşılaştırmaya sempatiyle bakmayacaktır. Ayrıca bu olağanüstü hoş durum sadece bir kaç ay sürdü. Ekim 1814'te gene yabancı bir kralımız oldu başımızda. Bu kez İsveçli'ydi. Bağımsızlığımız —siz yabancılar hep unutuyorsunuz bunu— gerçek bağımsızlığımız ancak 1905'te başladı."

"Ne olmuş yani!" dedim. "Bunda şaşılacak bir şey yok. Siz gene de Finliler'den, Çekler'den, Yugoslavlar'dan ve İrlandalılar'dan daha önce kavuştunuz bağımsızlığa."

"Ya Mısırlılar?" dedi Mısırlı.

"Elsa'nın tarih kapanına sakın düşme!" Şimdi edebiyat tarihçisi karışıyordu söze; "Norveç'in keşfi onun hobisidir. Aslında biz çok eski bir ulusuz."

"Biz de," dedi Mısırlı.

"13. yüzyıldan kalma Saga'ları okusana."

"Bir İzlandalı yazmış," diye seslendi Elsa. "İki yüz yıl öncesine kadar Norveç edebiyatı diye bir şey yoktu! Bilmen gerekir!"

Ahmet bana çaresiz bir bakış attı. Ben de çatalı bıraktım elimden. Kızkardeşler, neredeyse o ünlü kavgalarına başlamak üzereydiler.

"Peki yazarlarımız neyle uğraşıyorlardı?" diye sordu insafsız Elsa. "Atalar kültü! Mistifikasyonun kuruluşu! Çoktan yok olmuş bir şeyin yeniden kuruluşu, vardıysa eğer! En iyi beyinlerimiz yıllarca bu çılgın projelere çalıştı. Bunların en akıllısı ve rafinesi Vinje idi, bu ülkenin çıkarttığı tek dâhi gazeteci. Kendine Dølen dedi, bunu rahatça 'Dağlı' diye çevirebilirsin, oysa köyde değil, başkentte oturuyordu! Norveç halkı hakkında ne yazdı? Onu 'düzeltmek ve restore etmek' gerektiğini! Bu metaforlara dikkatini çekerim şekerim! Onun için önemli olan müzelik bir

restorasyondu. Bu Vinje hiçbir şeyden korkmadı. Hatta sahte şeyler uydurmanın gerekliliğini bile soğukkanlılıkla göze aldı. Fransızların, Si Dieu n'existe pas, il faut l'inventer atasözünü kullandı, yani 'Norveç diye bir şey yoksa, o zaman yaratmak gerekir!' dedi."

"Eh," dedi edebiyat tarihçisi, "bunlar ulusal romantizm zamanlarıydı."

"Bir kez daha ulusal romantizm sözünü duyarsam," dedi Bobby çatalıyla tehdit ederek, "öyle bir bağırırım ki, camlar sarsılır. Bu saçmalığın beni nasıl bıktırdığını anlatamam size. Halk müziği denen isterik gıygıyı. Çağdışı kostümleriyle burjuvazi, köy oğlanlarından sütçü kızlara kadar — bunların hepsi sahtekârlık!"

"Tabii. Ama sahtekârlık üretici oldu. Buna katılan kimseler, haklı çıktı. Projeleri komikti, ama başarılı oldu. Durduk yerde bir ulus yarattılar."

"Saçma," diye bağırdı Bobby. "Ben gerçeklere bakarım. Tarımın makineleştirilmesi, demiryolları inşası, ticaret filosu. Bununla başardı Norveçliler, bir takım deli saçmalarıyla değil! Daha 19. yüzyılda bile dünyanın üçüncü büyük deniz ulusuyduk!"

"İşin matrak yanı da bu ya," dedi kurnaz Elsa. "Hep en önde olmak, kafanın içinde de, Viking kahramanlıkları ve gururlu Telemark köylülerinin anlatıldığı kolektif bir roman taşımak! İşte sırrımız bu: Eşzamanlı olmamak. Biz başarılı delilerle dolu bir ulusuz!"

Üç kızkardeş, Mısırlı'yı ve beni tamamen unutmuştu. Vinje adlı kişiyi tanımıyorduk, Norveç tarımının makineleşmesi hakkında ise hiçbir fikrimiz yoktu.

"Tarihimizdeki kara deliği kapatmak zorundaydık, anladın mı? Gerçekten de, daha önce var olduğumuzu, şimdi ve gelecekte de olacağımızı ispat etmemiz gerekiyordu, bu işle bugün bile uğraşıyoruz."

"Saçma," dedi Bobby. "Bugün kimse bu işle uğraşmıyor."

"O zaman kitap raflarına bak! *Tønsberg ve Çevresi, Norveç Tarihinde İşçi Sınıfı, Stromme Ailesinin Soyağacı Kitabı.* Vesaire. Bu ülkede bugün bir yayıncı garantili bir iş yapmak islerse Norveç tarihini anlatan deri ciltli görkemli kitaplar çıkartır. Ne kadar çok cildi olursa o kadar iyidir. Birkaç bin kron da olabilir fiyatı rahatlıkla. Cappelen 15 ciltlik dev bir eseri 40 000'in üzerinde sattı."

"Daha iyi ya," dedi edebiyat tarihçisi. "Olağanüstü bir çalışma bu."

"Tersini söyleyen yok. Ben sadece bu ülkede neden dört milyon amatör tarihçi olduğunu soruyorum. Cevabı da gayet basit: Çok az tarihimiz olduğu için! Bir Danimarkalı'ya ya da bir Fransız'a sor bakalım, ne biliyormuş 12. yüzyıl hakkında! Hiçbir şey. İsveçliler o düzenli halleriyle, tüm tarihlerini unuttular hemen. Biz ise karıştırıp kurcalayıp duruyoruz, restore ediyoruz; hiçbir şey yetmiyor bize. Aslında 1945'te bırakmalıydık bu işi."

"Neden 1945'te?" diye soruyorum.

"Çünkü o zaman Norveç'in keşfi tamamlandı. O zamana kadar ufak bir eksiğimiz vardı. Bizim kurtuluşlarımız hep barışçı yoldan olmuştu. Kahramanlığın izi bile yoktu! Almanlar yardımımıza koşmasaydı ne olurdu — doğrudan doğruya bir şey eksik kalırdı. Herhalde o ünlü fotoğrafı hatırlarsınız, Norveçli bir işçi kafasında kayak başlığı, üzerinde kayak ceketiyle Oslo Akershus kalesinden işgalcileri nasıl çıkartıp, sadece bilek kuvvetiyle İkinci Dünya Savaşı'nı kazanıyor! Tarihsel yeniden yapılanmamızın doruk noktasıydı bu!"

"Artık tadını kaçırdın gerçekten," dedi Bobby. "Önce konuklarımızı taş devrinden kalma hikâyelerle sıkıyorsun..."

"Tersine! Hiçbir şey kendimize hangi yolla ve biçimle bir tarih kurduğumuz kadar güncel olamaz. Bugün dünyada aynı sorunla karşı karşıya olan en az yüz yeni ulus var. Sömürgeciliğin mirası olan kültürel pislikten kurtarmaya çalışıyorlar kendilerini. Bunu yapabilmek için girdisi çıktısıyla bir tarih uydurmaları gerek: Kahramanlıklar, gelenek, dil, edebiyat. Bu gibi şeyler Norveç'te çok önemsenir. Bu yüzden bu uluslarla özdeşleştiriyoruz kendimizi. Geçmiş yaratma deneyinde büyük başarı kazandığımız söylenemez."

"Bunların hepsi uydurma," dedi Bobby kızarak. Ahmet'e yandan bir bakış atarak destek aradı, ama o çaresiz sallıyordu başını.

"En hoşu da bu!" dedi Elsa zafer kazanmış bir edayla. "Tabii ki yalan hepsi. Biz cesur Vikingler değiliz, biz zengin toplumların şımarık çocuklarıyız. Köylü de değiliz, kentlerde oturuyoruz, huysuzluklarımız, huylarımız kapitalizmle belirmiş. Taşralı değiliz, kozmopolitiz. Nihayet biz mağrur ve egemen değiliz; uzlaşmaya hazır tüccarların olduğu bir toplumuz, tıpkı bir böbrek hastasının diyalize bağımlı olduğu gibi dünya pazarına bağımlıyız."

"E öyleyse?" dedi Bobby. "Ben başında söyledim bunu."

"Ama yaşamımız için gerekli yalanlar olmadan elde edemezdik başarımızı! Anlıyor musunuz, tam olarak ona uyulduğunda bir yaşam yalanı self-fulfilling prophecy oluyor. Ya da sakallı klasiğin söylediği gibi: Düşünce maddi güce dönüşüyor kitleyi sardığında. Evet, dostlarım, Norveç kişiliği budur: Gerçek bir mucize!"

Acı veren bir sessizlik oldu. Spagettiler çoktan soğumuştu.

"Peki ama şimdi sana göre ben Norveç üzerine ne yazmalıyım?" diye sordum pembe yanaklı Elsa'ya.

"En büyük olduğumuzu."

"Ama çok alaylı gibi bu Elsa."

"Biraz şarap alsana," dedi. "Biliyor musun Norveçliler alay etliklerinde mutlaka ciddi şeyler söylüyorlardır, inan buna."

Aile Reisinin Derdi

Petrolün Mahagonny'si, Batı sahilindeki altın çıkan kent, doların hızla döndüğü, petrol arama platformlarının kaba kahramanlarının tatile çıkıp olağanüstü gelirlerini çarçur ettikleri, yarı Dallas yarı Klondike, Stavanger adlı bu eski piskoposluk kenti, bugün spekülatörlerin ve pezevenklerin yeni El Dorado'su, Norveç'in haydut yuvası haline gelmiş: Röportajlar, televizyon yayınları ve dedikodulardan bu efsanevi yeri duymayan kimse kaldı mı?

Bütün bunların yalan olduğunu düşünebilirdim. Bu ülkenin refahı için çalışan aile reisleri, iyi hıristiyanlar ya da uslu sosyal demokratlar. Akıl almaz şey kapıya gelip dayandığında onların nasıl bir tepki gösterecekleri, başından beri belliydi: Başlarını temkinli temkinli sallayan, evhamlı, dikkatli ve kendi topluluklarını koruyucu bir koza içine alıp onları gelebilecek bütün şoklardan korumaya çalışan kişilerdi.

Böylece titiz belediyeciler tarafından elimden tutulup bütün bir sabah gezdirildim; bana nasıl dikkatli, temiz, bol yeşil alanlı iskân merkezleri yaptıklarını, daha ilk yabancılar gelmeden ve şehre yerleşmeden önce bu işleri nasıl hallettiklerini anlattılar. Eski kentin şahane ahşap evlerinin

bozulmadan ayakta kaldıklarına şahit oldum. Tıpkı eskiden olduğu gibi bu evlerde gene vergicilerin dul karıları ve emekli gemi ahçıları oturuyordu. Arada sırada, alçak kapıların önünde duran Mercedes'lerinden tanınan, reklam ya da elektronik branşından bir çift dikkati çekmiyor değildi, hele giriş kapılarına koydukları fayton lambaları onları hemen ele veriyordu.

Bana ilerlemenin gayretli hatalarını, can sıkıcı otelleri, kışla gibi hüzünlü büroları, betonun günahkârca kullanılışını da gösterdiler; bütün bunlar Stavanger'i kapladığında ülkenin petrol gereksinimi henüz Kuveyt'ten sağlanıyormuş. Ama artık herkes akıllanmış; bu nedenle Elf ve Mobil, Shell ve Philips, yumuşaklıkla ama taviz vermeden, şuradaki eski bir binayı ya da ötedeki nefis depoyu aslına uygun olarak restore etmek zorunda bırakılmış. Yoo, burada onların ayaklarına kapanan kimse yok! Stavanger'de başarılı olmak isliyorlarsa biraz iyi niyet göstermek zorundalar. O zaman suni cennetleri için de yer bulunur, dışarıda, uzakta, yeşil çayırlıkta. Orada sırça saraylarını inşa edebilir, petrol üslerini, helikopter iniş alanlarını, teslimat ve danışmanlık firmalarını, bilgi bankalarını kurabilirler. Bu Brave New World'da petrol egemenliği Norveç Petrol Şirketi'nde. Statoil'ün merkez binası devasa, fütürist bir bina, içeriye şifreli manyetik kartı olmayan kimse giremiyor. İnsan şirketin oluz yaşın üzerindeki kimseye güvenmediği duygusuna kapılabilir kolaylıkla; memurlar çok genç, ürkütücü bir iyi niyete sahipler, palmiyeler ve bilgisayarlar arasında gidip geliyorlar. Üzerinde devasa platformların kurulduğu tersanelerse, Stavanger kentinin montajı bitlikten sonra en ufak bir atık bırakmamaya zorlanmışlar; bıraktıkları sadece şiirsel bir yat limanı olmuş. Merkezdeki yaya caddeleri insan dolu, ticaret gelişiyor, park yeri bulmak zor, restoranların önünde uzun kuyruklar oluşuyor. Herşey yerli yerinde görünüyor.

Sosyologlar kenarda köşede bir gettolaşma eğilimi görüyorlar. Petroleum Wives' Club'da daha sabahtan buluşuluyor, orada tüketilen akıl almaz *dry martini*'ler bazı çevrelerde kaşların çatılmasına yol açıyor. Ama Amerikalı kadınların çalışma izinleri yok. Eğer çocuklarını uçaklarla firmanın sırtından İsviçre'deki yatılı okullara yollayamıyorlarsa, o zaman afacanlar günahkâr bir biçimde pahalı olan, yepyeni *Ami* okullarına gönderiliyor; okul parası adam başına 55 000 kron tutuyor. Arsa fiyatlarını da yabancı yöneticiler çok yükseltmiş.

Bunların hepsini ve başka birçok şeyi, melankolik bir psikiyatrın eski *art-nouveau* tarzı villasında verdiği yaz partisinde öğrendim; villayı karısıyla birlikle yıkılmaktan kurtarmış. Zengin donatılmış masa bana *Fanny* ve *Aleksandr*'ı anımsattı; tıpkı İbsen çağında olduğu gibi evlilik, özlem ve yaşlanma üzerine konuşuldu. Uzakta, ağaçların arasında, gece gündüz çalışılan tersanenin ışıkları seçiliyordu.

Sayıları hiçbir zaman 2 000'i aşmayan Finli konuk işçiler arasında bazen bıçaklamalar ve kavgalar çıktığı görülüyormuş. Başlangıçta teknelere, sonra da sekiz adam boyundaki mavnalara yerleştirilmişler, çünkü geçici bir süre yaşama alanı daralmış; ama şimdi sadece birkaç düzine kalmış bu işçilerden, gelecekte onlara daha iyi bakılacağına inanılıyormuş. Zaten bu iş de bir zihniyet sorunu. Bu yabancıların çoğu göçmen işçi, yüksek ücretli göçmenler; kaynakçısından mühendisine kadar, Alaska ile Orta Doğu arasında yerleşik olmayan bir yaşam sürerler. Tesis inşaatı istikrarsız bir iş. Burada ahlâki prensiplerin çiğnenmediğine şükretmeli insan.

Neyse ki bu rezillikler Stavanger'de henüz yaygın değil; hatta ara sıra adı çıkan küçük otellerde bile. Kent yönetimi meseleyi kökünden çözmeye karar vermiş; Stavanger ülkenin petrol başkentiyse de adının kötüye çıkmasına izin verilemez, sonra parayla da düzeltilemez. Belediyeciler Stockholm'dan üç ünlü sosyolog getirtmişler. İsveçlilerin titizliği ve deneylerine güvenilirmiş. Bilim adamları ellerinde not defterleri, cep hesap makineleri ve teypleriyle yola çıkıp üç ay boyunca fuhuş, kumar ve uyuşturucu aramışlar. Ama nereye gitseler hava temizmiş; böylece elleri boş, ama ceplerinde yüklü bir ücretle ülkelerine geri dönmüşler. O zamandan beri Stavanger piskoposu rahatça uyuyor ve kenti suçlayanların da ağzı kapanmış oluyor.

Şans ve Endüstri

Şans Norveç'te soyut bir düşünce değil. Odun, ot, kaya ve tuzlu sudan oluşuyor ve yeri tam olarak saptanabiliyor. Norveç şansı fiyordda, en yakın büyük kente en az iki saat uzaklıkta. Mabedi de, bahçeye bakan oldukça eski bir yazlık kulübe. Kapının önünde ailenin lastik çizmeleri dağınık biçimde paspasın üzerinde durmakta. Bunlar yeşil ve aşınmış olmalı.

Kayıtların durduğu alana giden dar yol, içinde oltaların durduğu dökülmekte olan bir kulübenin yanından geçiyor; içeride ayrıca eski bir motor, eski bir bahçe masası, paslanmış aletler ve raf dolusu yağlıboya bulunur. Dışarıda çimin üzerinde kırmızı beyaz boyalı lastik bir top unutulmuş durur, elma ağacında bir salıncak vardır, şömine odunlarının üzerinde balta durmaktadır. Burada oturanlar asla, eski radyoyu, eski fırını, eski sabun kabını atmayı düşünemezler. Kütüphanede Wildenvey'in şiirleri, Norveç tren hattının üç ciltlik tarihi, *Who's Who 1949* durur. Köşede tuhaf biçimli kara bir kutu vardır, onu açan içinde çoktan yok olmuş bir nefesli sazlar orkestrasının kornosunu bulur. Solmuş Afgan halısının üzerine güneş vurur, belki miras yoluyla geçmiş bir halıdır bu. Bu kırsal inziva cenneti içinde zaman durmuştur.

Ev sahibim soğumuş piposundan nefes çekiyor. O da ülkesindeki birçok akıllı insan gibi sigara içmekten yıllar önce vazgeçmiş. Sahilden bir motorun patpatı ve insanı sakinleştiren çocuk sesleri duyuluyor.

"Ah evet," diyor ev sahibim, "endüstri!"; parmağıyla mekanik biçimde sarı tütünü piposuna yerleştiriyor. "Ona dayanamıyoruz. Gerçek bu. Ama benden alıntı yapma. Partili arkadaşlarım baklayı ağzından kaçıranlardan hiç hoşlanmazlar. Norveç kraliyet sosyal demokrasisinin bu konuda şakası yoktur. Savaştan önce, Marksizm okumuş biri olarak, ben de zafer kazanan işçi sınıfı adına öyle çok şey söyledim ki zaten. Ülkeyi kalkındıracağız dedik, gelecek doğru dürüst bir ağır sanayide yatıyor, dedik. Alüminyum, suni gübre, kimya, çelik ve demir feromangan, sülfat dö fer, ne bileyim ben! Elektrik, planlı kalkınma ve sosyalizm. Ne kahramanlık zamanlarıymış! Ama bugün yanlış yol tutturduğumuzu kabul ediyorum."

"Neden? Kalkınma hızınız baş döndürücüydü. Rakamlar aklımda kalmaz, ama bugünkü hayat standardınızı savaş sonrası başarılara borçlu olduğunuzu biliyorum."

"Tabii. Tam senaryoluk bir başarı öyküsü. Bütün okul kitaplarında da bunlar anlatılıyor zaten. Yetmiş, seksen yıl önce Norveç, kıyıdaki bir hammadde ihracatçısıydı, geri kalmış bir bölgeydi. İktisat tarihçisi biri, Kuzey kutbundaki Sicilya olarak tanımlamıştı. Bugün ise artı değerimizi nereye yatıralım diye kafa patlatıyoruz. Pastanın dağılımı konusunda kavga ederek neşeleniyoruz, üstelik vicdan rahatsızlığı da çekebiliyoruz."

"Bütün bunları endüstri politikanıza borçlusunuz."

"Yaa, öyle. Bildiğin gibi o zamanlar bu işin içindeydim. Ülkeyi, zorla da olsa belki bir ölçüde endüstrileştirdik, ya kendimizi? Kendimizi endüstrileştirebildik mi? Düşüncemizi, zaman kavramımızı, ruhumuzu? Asla, sevgili dostum.

"Evet, İsveçliler ve Almanlar'da durum değişik. Onlar endüstriyi *seviyorlar.* Bu onların her zaman güçlü yanları olmuştu, bugün ise sorunları. Ya Norveçliler! Bunlar kendi kendilerine birşeyler yapar, doğaçlama, oldukça buluş sahibidirler, fena da yapmazlar. Ama iş disiplini, sıkı yöneticilik, rap-rap? Açıkça bunu ortaya koyan birini bulamazsın bile — hepimiz işsizlikten fena halde korkarız—, ama otomatik bandın başına kimse geçmez... Öyle görünüyoruz belki ama, yeteneksiz ya da tembel olduğumuz için değil... Hayır, istemiyoruz açıkçası, sevmiyoruz. Dağınıklık belki. Maceraya da severek atılırız. Riziko ve doğaçlama neden olmasın? Ama endüstriyel üretimin hegemonyası aşırı ölçülere varıyor; 'hep bir adım ileri' de diyorlar ya nefis biçimde, bu bizim hoşumuza hiç gitmedi."

Az daha bu inançsız tezi kabul edecektim. Bu tez, bu eski sosyal demokrat vatanpervere çok yakışıyordu, onun kabarık balıkçı ceketine, terastan görmekte olduğum vahşileşmiş böğürtlen bahçesine yakışıyordu. Ama sonra aklıma petrol tankerleri geldi: "Abartıyorsun! Norveçliler'in üçte biri sanayide çalışıyor," dedim.

"O bir zamanlardı," diye cevap verdi. "Bazılarının altın çağ olarak adlandırdığı altmışlı yıllardaydı. Geçenlerde *Norveç Usulü Sosyalizm* adlı kitabı karıştırıyordum. Sol kanattan genç biri, orada özlem dolu bir makale yayınlamıştı; makalenin güzel adı şuydu: "1960'a Geri Dönelim". Akıl almaz bir şeydi bu!

"Ama gerçekten, bugün çalışır durumda olanların sadece %18'i üretim sanayiinde çalışıyor. Üretim 1972'dekinin altında. Sendikalar söylenip duruyor. Ama ben, daha iyi diyorum!

"Bu ülkede bizim hiçbir zaman bir Ruhr havzamız olmadı, Mancehester'imiz ya da Torino'muz olmadı. Norveç'te endüstri bölgeleri yoktur. Yalnız bazen orada burada sapa bir vadiye gelirsin, herşey beyazdır, evler, ağaçlar, kayalar, çünkü orada çimento fabrikası vardır; ya da güney sahilinde bir yerde fiyordlarda balıklar ölür, titan üretiminin artıkları denize döküldüğü için... Sonra da, işyeri yaratmak şart denir.

"Ama tüm çevreyi zehirleyen, bununla da kalmayıp her ay milyonlarca kron tahsisat gerektiren bu yerler nasıl işyerleridir böyle? Sanayideki işçilerin beşte biri, bugün üretim değerinin %100'ü üzerinde masraf doğuruyor. Bunun ne demek olduğunu düşünebiliyor musun? Tam bir çılgınlık. Ödüyoruz. Ama istemeyerek ödüyoruz, inan bana. Ağır sanayinin bütün bu hantal yükü, gelecekte yok olacak. Yaşamlarını yitirmeleri sadece bir zaman sorunu. Ne kadar önce yitirseler o kadar iyi! Hepimiz bunu düşünüyor ama yüksek sesle söylemiyoruz."

"Endüstri olmadan nasıl ayakla kalacağınızı bilemiyorum."

"Ben de. Kimisi, petrolden kazandığımız parayı neden yemiyoruz, diyor. Bu çocukça bir görüş."

"Peki nasıl olacak?"

"Beni deli sanacaksın ama— işçi sınıfının eski bir bürokratı olarak sana şunu söyleyeceğim: Biz üretime değil, üretim bize uymalı.

"Bu da şu anlama geliyor: büyük fabrikalara hayır, kırsal bölgelerde ufak üretim merkezleri olmalı, insanların yaşamak istedikleri yerlerde, birbirlerini tanıdıkları yerlerde, bahçelerinin, birkaç meyva ağacının olduğu yerde, kayıkları falan... Aslında balık tutmaya seve seve giderler."

"Kirlilik yok, pis kokular yok, büyük sermaye yok. Gerçek olamayacak kadar güzel," diyorum.

"Şaşacaksın ama, bu ülkedeki üretken işçinin üçte ikisi bugün böyle küçük işyerlerinde çalışıyor."

"Küçük işyeri derken, ne kastediyorsun?"

"İki yüz kişiden daha az insan çalıştıran firmalar, eski iyi kalpli mobilya fabrikasından tut, yepyeni bilgisayar yazılım dükkânına kadar. Bizim endüstri kültürümüz her zaman dağınıktı. Yüzyılın başına kadar gelişmekte olan bir ülke olduğumuzu unutma, sadece hammaddemizi sömürerek yaşıyorduk. Denize bağlı kalmak zorundaydık: morina balığı ve ringa balığı. Ormandan odun, kâğıt hammaddesi, selüloz. Ve nehirlerden, değirmenler ve atom reaktörleri.

"Ayrıca bu süreci Norveç işçi sınıfı hareketinin tarihinde de görebilirsin. Önce odun kesiciler ve gündelikçiler kesim atölyelerinde örgütlendiler. Sonra denizciler, zanaatkarlar, yol ve tesis yapım işçileri sıraya girdi. Son ışığı kim yaktı? Büyük endüstrideki klasik üretim işçileri.

"Mümkün olduğunca serpildik. İlk Teknik Üniversite'yi ne zaman açtığımızı biliyor musun? 1910'da. Paris ve Karlsruhe Teknik üniversitelerinden tam yüz yıl sonra. Sanayi bakanlığımız ne zamandan beri var? Üç tahmin hakkın var. Ne zaman açtığımızı ben sana kesinlikle söyleyebilirim, çünkü bu işin içindeydim. 1947'de!

"Yabancı sermaye olmasaydı... Yabancılar, dönüm noktasını oluşturan sanayi atılımını gerçekleştirdiler. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda: enerji istasyonları, madenler, karpit, alüminyum. 1909'da sanayimizin %40'ı yabancıların elindeydi. Büyükbabalarımız bu işgalden hiç de memnun değillerdi. Müthiş karşı koydular. Karşı koyanlar biz sosyal demokratlar değildik, sevgili dostum, liberaller en ağır imtiyaz yasalarını çıkarttı, o zamanki dünyanın en ağır yasalarıydı bunlar, Norveç'in satılmasını engellemek istiyorlardı. Yetmişli yıllarda, petrol bulunduğunda, bu yasaları sadece biraz cilalamakla yetindik, çok uluslu şirketleri hizaya getirmek için. Ama büyük sanayiye karşı duyulan tepki kaldı. Bu açıdan bakıldığında ellili yıllardan bu yana yürüttüğümüz ekonomi politikalarını kendi kendimize başarısız kıldık."

"Ama senin derneğin ne de olsa ülkeyi oluz yıl boyunca yönetti; İşçi Partisi eskiden olduğu gibi bugün de Norveç'in en etkin politik gücü."

"Proleter varlığından söz etmek istemeyen bir ülkede. Ulusal galeriye gittin mi hiç? Orada asılı olan resimleri gördün mü? Yayla manzaraları, körfezler, şelaleler, arada bir de keçi ve inekler. Gördüğün tek insanlar köylüler, denizciler ve balıkçılar. Endüstri yok. Modern projeler küçümsenerek cezalandırılıyor. Üretim sürecini gösteren bir tek resim yok. Büyük kentin varlığı inkâr ediliyor. Bizim düşlerimizde yeri yok."

Neyse ki aklıma bir istisna geldi. "Ya Christian Krohg'a ne demeli? Christiania'daki bir caddeyi gösteren resmini anımsıyorum. Büyük boy bir resimdi, seksenli yıllarda yapılmış."

"Adı ne peki resmin? Müthiş neşelenerek gördüm adını. *'Var Olma Savaşı.'* Yarı aç ve üşüyen kadınlar karın içinde. Endüstri sefalettir! Kapitalizmden hoşlanmamamızın nedeni de bu. Bizim için fazla modern. Norveç'e has bu garip anti-kapitalizmi her bir köşede görebilirsin, ahlâkımızda, sanayimizde, hukuk anlayışımızda ve ideolojimizde. Burada ufak bir arazi almaya kalksan —diyeyim ki bir imtiyazın oldu, aslında yabancı olarak alamazsın ya, diyelim ki aldın— bu araziyle istediğini

yapabileceğini sanırsan yanılırsın. Asla sevgili dostum. Sınırsız mülkiyet diye bir şey burada yoktur. Kazanç ve sözleşme özgürlüğü dediğiniz şey bizim hukuk anlayışımızda yoktur. Ekonomiye gelince — Norveçliler'in çoğu için kârlılık yabancı bir sözcüktür, ya da en azından karar vermede üçüncü dereceden bir ölçüttür. Bizim bürokratların yatırım-kâr hesabından haberleri bile yoktur.

"Aynı nedenlerden ötürü bizim Marksizmimiz'in de komik bir anlam dışında anlam yoktur. Genelde inançlı ve popülisttir, Marx'ın aksine insanlardaki iyi unsurlara inanır. Ütopik ve 'gerçek' sosyalizmle, yani Karl Marx'ın daha 1840'lı yıllarda alay etliği düşünceyle güçlü bir benzerliği vardır. Tabii ihtiyarın bu konuda yanılmış olması büyük bir olasılıktır. Kendisi ne tarımdan ne balıkçılıktan anlardı..."

"Kes artık!" dedim. "Benimle alay mı etmek istiyorsun? İlk baştaki sektörlerle yaşamak zorunda kalsaydınız görürdüm ben sizi. Sanayiniz içindeki yeri nedir ki bunların, hepsini bir araya toplasan ringa balıklarını, patatesleri, odunu ve tereyağını, ne eder ki? Yüzde sekiz mi? Yedi mi. Altı buçuk mu?"

"Dört," diyor ev sahibim. "Yüzde dört, işler çok iyi gittiğinde dört buçuk."

"Eh öyleyse," dedim, "Tıpkı bizdeki gibi."

"Ama neyin yüzde dördü? Brüt ulusal üretimin. Ve laf aramızda, brüt ulusal üretim büyük ölçüde rezaletten ibarettir. Tıpkı sizde olduğu gibi! Kimseye bir şey anlatılamaz. Ben biliyorum bu işleri. Bakanlığın birindeki bir budala bir milyon anket gönderiyor oraya buraya, bir milyon diğer budala da bunları dolduruyor, altı kopya halinde. Ya da iki budala karayolunda birbirlerine giriyor. Ya da binlerce alkolik ciğerleri patlayıncaya kadar içiyor ve herhangi bir sanatoryumda yeniden yamanıyorlar. Bu alışverişlerle gelişip büyüyen ne? Brüt ulusal üretim! Buna karşılık tavamıza attığımız uskumrular, bahçede yetişen çilekler, şöminelik odun — bunların hepsi istatistikçiler için hava. Hayır, hayır, dostum, brüt ulusal üretime inanmak insanın kendi suçudur."

"Yeşillerdenmişsin gibi konuşuyorsun."

"Bizim Norveç'le Yeşiller Partisi'ne ihtiyacımız yok," dedi eski sosyal demokrat, içmediği piposunu boşaltırken, "çünkü biz her zaman yeşildik".

Daha sonra, ufak beyaz boyalı verandada, bir şişe iyi imbiklenmiş Aquavit geldi masaya. Güzel, aydınlık bir yaz gecesiydi, uskumruların tadı da olağanüstüydü.

Toplumsal Aptallık

"Her ülke hak ettiği medyaya sahiptir." Bu düşünceyi ancak kemikleşmiş insan düşmanları kabul eder. Almanların durumu *Bild* gazetesiyle, Ruslar'ınki *Pravda*'yla ya da Amerikalılar'ınki televizyon programlarıyla ölçülecek olsaydı, o zaman insanlığın bugüne kadar nasıl olup da ayakta kaldığını anlamak mümkün olmazdı. Çoktan kronik budalalıktan yok olup gitmeleri gerekirdi. Herhalde doğa bizi öyle yaratmış ki, aptallık bombardımanlarını da çok büyük zararlar almadan atlatabiliyoruz.

Norveç basınının en güzel yanı dokunaklı, eski moda ve garip adları. Kristiansand'da *Vatan Dostu* ve *Zamanın İsteği,* Lillehammer'de *Seyirciler,* Tromsø'da *Kuzey Işığı,* Oslo'da *Dünyanın Gidişatı,* Asker'de *Haberciler*'i ve Horten'de *Yeniden Yürüme*'yi okuyabilirsiniz. Norveçliler ülkelerinde bu kadar çok sayıda gazetenin çıkmasından gurur duyuyorlar; 150 gazete çıkıyor. İnsan 10 000 nüfuslu yerlerde bile iki yerel gazetenin çıktığını duyunca bu büyük rakama pek şaşmıyor.

Bu gazetelerin hepsi satılıyor, evet belki de okunuyor. Oralıların ruhunu bilmeyen birisi için bu gazetelerin ne işe yaradığını anlamak oldukça güçtür. Bu "Haberciler", gerçekten de haberleri vermek için mi vardır? Nilssons'un altın evlilik yıldönümünün haberini veriyorlardır mutlaka, ya da lastik satıcısının özel kampanya satışını, sağlık örgütünün bundan sonraki toplantısının ne zaman yapılacağım yazıyorlardır. Ama yazdıkları da bundan başka birşey değil. Yoksa bir görüşü temsil etmek, bir dünya görüşünü sağlamlaştırmak mı yaptıkları? Gazete yöneticileri kendileri bile bilmiyor bunu, haber ve yorum arasındaki farkı tanımıyorlar bile.

Norveç gazetelerinin hemen hemen tümü, parti organı olarak kurulmuş. Belki de bu durum, can sıkıcı tartışmalarını, makalelerdeki kaynanamvari tarzı açıklar. Bağımsız bir düşüncenin gelip onları şaşırtacağı bir durumun yaratılmayacağını herkes biliyor. Bu tip gazeteler okunmak için değil, belli bazı parti programlarını desteklemek için "tutuluyor". Politikacıların devlet

kasasına başvurup bu gazeteleri hep kurtarmaya çalışmaları da ancak böyle açıklanabilir. Seçim kürsülerini ellerinde tutmak istiyorlar, onları dinleyenler esnese de.

Sözümona, bu yolla düşünce çeşitliliği garanti altına alınıyormuş. Ama ne yazık ki bu düşünceler oldukça can sıkıcı. Basın yapısının bu şekilde cilalanması, kâğıt ormanının doğal bir acemi koruma parkı haline gelmesini sağlamış. Bu mecburi çeşitlilik taşralı bir tektiplilik getirmiş. Bu gazetelerin çoğu için dış ülkeler diye bir kavram yok. Başkentteki gazeteler bile dış dünya haberlerine sadece bir sayfa ayırıyor. Ünlü *Dagbladet,* ki yetmişli yıllara kadar aydınların sığındığı tek yerdi, bugün bir bulvar gazetesi durumuna düştü; iyileşmeyi sağlıksız kademeleşmede arıyor, okuyucuların can sıkıcı okuma alışkanlığını bir yana bırakmaları için her gayreti gösteriyor.

Eleştirel kamuoyunun içler acısı hali, belki de Norveç'teki kentleşme eksikliğinde yatmaktadır. Ülkenin en iyi gazetesi olan *Bergens Tidende*'nin ülkedeki tek dokunulmamış kent kültüründen çıkmış olması rastlantı olamaz. Bütün bunlara rağmen Norveçliler'in basınlarının acıklı durumunu, uyuşmuş bir serinkanlılıkla kabullenmeleri akıl almaz bir durumdur. Buna rağmen eğitim oranı diğer uluslardan daha yüksektir. Burada okuma yazma bilmeyenlerin sayısı Almanya, Fransa ya da İtalya'dan daha azdır. Bu durum entelektüel kaynaklara bağlanamaz. Daha 19. yüzyılda Tromsø ve Flekkefjord'da *The Times* ya da *La Presse* okunuyordu. Bugün de dünyadan bir parça olsun haberdar olmak isteyen birinin Danimarka, İsveç ya da İngiliz gazetelerine abone olmak zorunda kalması yazık.

Yalnız basın değil, diğer medyalar da ülkenin kültürel seviyesinin altında hizmet veriyor, yakın zamanda bu alanda değişiklik olup olmayacağı da şüpheli. Devlet radyo-televizyon kurumu herkesin alkışları arasında çökertildikten sonra, Norveç'te sınırsız bir medya iyimserliği hâkim oldu. Oslo'da daha şimdiden, telefon hattından çok televizyon hattı var. Oslo'nun hâkimiyetinden kurtulmak için yığınla radyo istasyonu ve televizyon kanalı açılıyor. Teknik gereksinmeler durmadan tartışılıyor; uydulardan, geniş kanallı kablo ya da telematik ağından içeriksiz programlar yayınlanıyor.

Yeni kanallarda aslında neyin yayınlanması gerektiğini kimse sormuyor. Bu durumda, medya kargaşasından kimin kazançlı çıkacağı malum:

bilgisizler ve tüccarlar, yerel politikacılar ve misyonerler. Basın kurumlarının boş çeşitliliği bu yeni alanda da tehlike işaretleri veriyor; ülkenin üretici yetenekleri devlet yardımlı popülizm ve aptal reklamlar tarafından bu alandan uzaklaştırılıyor, bunlar gene kıyıda köşede filizlenmeyi sürdürüyorlar.

Bisiklet Üzerinde Petrol Politikası

Tasarımcıların çekirgeler gibi kent lokallerine el atmasından bu yana, rahat deri banklı, eski bira doldurma aletleri olan, hazırcevap "garson kızların" olduğu bir meyhane bulmak için Oslo'da çok dolaşmak gerekiyor. Eski meclisin arkasındaki Café Justisen bu cins meyhanelerin ayakta kalmış bir örneğidir. Orada Petter Nore bana, Norveç petrol politikasının sırlarını anlattı. Kalın bıyıklı oluz beş yaşındaki bu genç adam öğrenci hareketinin bir gazisiydi. Film tarihi doçenti görünümünde ya da rahat bir programcı gibi, ama ne o ne de bu, Petrol Bakanlığının planlama bölümü şefi.

Geniş bir gülümsemeyle *Financial Times*'ını karıştırıyor ve soruyor: "New Yorklu psikiyatrlarla Norveçli ekonomistler arasında ne benzerlik vardır?"

Bilmiyorum.

"İkisi de zenginliğin sonuçlarıyla uğraşır. Şimdiye kadar biz bu sonuçlarla sandığımdan daha iyi uğraştık. Herhalde akıldan çok şansımız vardı. İlk görevimiz yabancı tekelleri kötü alışkanlıklarından uzaklaştırmak oldu. Arada bir onlara araçları göstermek zorunda kaldık, tabii kibarca. Bugün %80 Norveçli işçi kullanıyorlar, hizmetin büyük çoğunluğunu burada veriyorlar. Bir rafineri kadar karmaşık olan bir ilkeler sistemi kurduk; sipariş ve imtiyaz, vergi yasası, yatırım yönlendirmeleri, emniyet tedbirleri, büyüme, ücret politikası — tüm çeşitlilik sadece bunlar değil, hepsinin dengelenmesi gerekir."

Nore'ye, petrol üretimi her yıl daha fazla artış göstermesine rağmen, hükümetin neden tasarrufa gittiğini soruyorum. "Çok ilginç bir karşıtlık! Teorisyenlerin ağızlarının suyunu akıtacak bir konu! Ama politikacılar için o kadar sevindirici bir konu değil. 'Bir anlaşmazlık boşluğumuz var' diye yakınırlar, 'kriz beklentisi, açıklama sorunu'. Bizim Bonanza yetmişli

yılların ilk yarısında başladığında, meseleye başka gözle bakılıyordu. O zaman sosyal demokratlar petrol parasıyla büyük bir bebeği doyurmaya başladılar: kamu sektörünü. Çocuk güzelce büyüdü, ama doymak bilmedi. Hükümet o zamanlar gelecekte yapacağı harcamalar için bile para aldı, yani dış kaynaklı krediler buldu, bunları savurganlıkla harcadı. Sonuçları da ortaya çıktı. Kıskanılacak derecede az işsizlik vardı, ücretler çok arttı, refah devleti çiçekler açtı. Mutlular adası diyebiliriz. Bu durum ne yazık ki gittikçe artan fiyatlarla, artan devlet desteğiyle, artan faizle meydana gelmişti. Oldukça geç olarak önce sosyal demokratlar, sonra burjuva hükümetler, tehdit eden ekonomik krize yakalanmamak için rotayı değiştirdiler. O zamandan beri kemerleri sıkma politikası hâkim. Tutucular bile Norveç'in kutsal ineklerine dikkatle yaklaştılar, enflasyon geriledi. Dış borçlar ödendi ve biz net-sermaye ihracatçısı olduk."

"Peki şimdi ne olacak?"

"Yeterince seçeneğimiz var. Şu üç uç çözümü ele alalım örneğin. Norveç'le doğrudan doğruya olan her türlü vergiyi kesebiliriz. Sonuç, müthiş hızla artan tüketim, ithal mallarının acele büyümesi, akılalmaz bir enflasyonist baskı ve neticede ekonomimizin yıkılışı olur. Artı değerlerimizi sosyal ve sağlık sektörüne yatırdık diyelim, bu sektörler prensipte sınırsızdır. O zaman kamu sektörü her türlü üretimin sırtından (petrol hariç) yayılma gösterir. Sırtımızda bir mono-kültürü taşıyoruz; enerji fiyatları dünya pazarında düştüğünde, biz de sonumuza yaklaşırız. Ya da artı sermayemizi ihraç ederiz, o zaman dış faizler ahlâki ve politik sonuçlara doğru genişler, emperyalist bir çözümü kaçınılmaz kılar. Gördüğünüz gibi burada bir anaplan mevcut değil, burada sadece tavizler var. Ne yaparsak yapalım, hangi çeşidi seçersek seçelim, kimse bizi beğenmeyecektir. Gene de önümüzdeki maceralarda, heyecan verici bir görev görüyorum."

Bugün bile sol radikal bir derginin yazarı olan Petter Nore, bu sözlerle bana veda edip eski bisikletine bindi. Bu ulaşım aracına sadık kalmıştı, öyle sanıyorum ki bisiklet ona ahlâki bir destek bile veriyordu.

Norveçli politikacılara gelince, bunlar seçmenlerinin ortaya koyduğu sarsılmaz rahatlığa şükretmeliler. Kâğıt para bankasında garip milyarlar toplandığında biraz homurdanmalar oldu, bu milyarlar mermer cam, çelik ve bakırdan yapılma bir saraya harcanacaktı — enstitünün başkanı, sosyal

demokrat Hermod Skaanland'dı o zamanlar: "Gelecek nesillere koruma altına almayı hak eden bir bina bırakmalıyız," diye savunmuştu projeyi. Ama Norveçli araba sürücüleri benzincilerde gözlerini bile kırpmadan öyle bir fiyat ödüyorlar ki, Hollanda veya Federal Almanya'da bu fiyatlar ufak isyanlar çıkartabilirdi.

Uzmanları Yiyin!

Altmış dokuzuncu enlemin öte tarafında Vahşi Kuzey başlar, Norveç toplumunun *frontier*'i. Güvercin kafeslerinin ve büyük otellerin yan yana dizildiği Tromsø'nun tarihi, dehşet verici zenginlik ve sinir çöküntüleri arasında gider gelir. Orada yaz geceleri gündüz gibi aydınlıktır. Storgate'deki otomobil alayı hiç eksilmez. Bir akşam yemeğine rahatlıkla üç yüz mark ödenen lokantadan en son müşteriler çıkarken, tedirgin olan gece kuşları —serseriler, desperadolar, işsizler, punklar ya da kır tatili yapan bahriyeliler mi bunlar?— bira şişelerini çöp tenekelerine vurarak davul çalarlar, ya da başlarına taktıkları walkmanlerle dans ederler caddelerde, özel, garip karnavallarını kutlarlar. Sadece karşıdaki düzenli adam saat ikide kalkar ve matkabıyla merdivene tırmanıp bu öcülü beyaz gecede damını tamir eder.

"Bu ülke," diyor Ottar Brox, "kapalı bir sistem değildir. Kuzeyde her zaman yer var. Kuzey Buz Denizi dünyanın en zengin balık yataklarına sahip. Güneyde geçinemeyen burada her zaman yeni bir yaşama başlayabilmiştir. Yüzyıldan bu yana kuzey bölgesi, Norveç toplumu için emniyet vanası görevi yapar."

Tromsø'nun yepyeni üniversitesinde oturmaktayız. Üç katlı bina, içindekilere, Münihli ya da Parisli öğrencilerin rüyalarında bile göremeyecekleri bir lüks sunuyor. Kitaplar her isteyenin emrinde. Rahat çalışma odalarında ya da evlerde açılıp okunabilirler. Kitapların ödünç verilmesi elektronik olarak gerçekleştiriliyor, ısmarlama kartları ve bekleme süresi diye bir şey bilinmiyor. Müzik, sigara içme ve tartışma odaları hizmete hazır. Bilgisayardan İskandinav, Avrupa ve Amerikan veri bilgi ağına giriş yapılabiliyor. Bilgisayar on saniye içinde her türlü araştırma alanı için bibliyografik bilgi ve özetleri veriyor.

Profesör Brox, daha yirmi yıl önce kurulmuş olan dünyanın bu en kuzeydeki üniversitesinin başta gelen idarecilerinden biri; o olmasa bu kurumun ayakta kalıp kalamayacağı tartışılır doğrusu. Brox, bölge politikaları denen akımın entelektüel girişimcilerinden biri; savaştan sonra Norveç'i İsveç modeline uygun olarak "yapısal rasyonalizasyona" itmeye çalışan eğilime militanca karşı çıkanlardan; bu eğilim büyük toprak parçalarının ıssızlaşmasını öngörüyordu.

Ottar Brox ve arkadaşları başarılı oldular. Yerel vatanperverlik ve tüm ülkenin başlıca arzusuna dayanarak, üzerinde insan yaşayan ufacık yerleri bile savunmayı başarmışlardı. Bugün en ücra köşelerdeki adalarda bile okullar, Aniartika'nın ucunda bile ısıtılmış yüzme havuzları var. Norveçliler'in eşitlik düşüncesinin sadece sosyal değil, aynı zamanda coğrafi boyutları da var.

Ottar Brox ve arkadaşları başarılı oldular. Ama çok memnun değiller. Dağılma politikasının istenmeyen yan etkilerinden, planlama komikliklerinden ve planlama krizlerinden söz ediyor. Yeni yeni örneklerle, yönetimsel eşitlik muamelesinin yeni eşitsizlikler doğurduğuna işaret ediyor. "Bu çarpıklık zamanla transfer hizmetlerinin meşruluğunu yok ediyor," diyor. Ve her zaman olduğu gibi karşıtlıklar en çok burada, Kuzey'de belirginleşiyor.

Brox bunların hepsini uzmanların önünde anlatıyor. Sosyal devletin sorunlarıyla ilgili seminere katılmak üzere Tromsø'da bulunan aşağı yukarı elli şehir plancısı, yöre plancısı, bölge ve mahalle plancısı önünde.

Katılımcılar, Brox refah devletine sataşmaya niyetli değilse bile, oldukça dertli görünüyorlar. Brox'un, araştırmacının rolünü Kassandra'nın rolüne benzetmesinden hoşlanmıyorlar, şüpheciliği entelektüel bir erdem olarak methetmesinden hoşlanmıyorlar.

Başka bir konuşmacı, sosyal devlet bürokrasisinin sadece kamunun yararını değil, kendi çıkarlarını da göz önünde tutmasının hiç de abartma olmadığını söyleyince, orada toplanmış olan planlamacılar öfkelerini zor bastırıyorlar. Darıldıkları izlenimini ediniyorum; çünkü kadirbilmez halk, planlama kurumlarına kısıtlama getirecek bir hükümet seçti. Gene de böyle bir kısıtlamayı sağa kayışa ve dayanışmanın yetersizliğine bağlıyorlar. Yaşlılar yurdu ya da çocuk yuvaları yapımı söz konusu olduğunda maliyet

analizleri yapılmıyor. Ekonomi bu konuda hakkını yitirmiş. Halkı uzmanlar ve temsil edilenlere bölen politikaya karşı çıkılması, burada toplanmış olanların çoğu tarafından gerici manevra olarak algılanıyor.

Plancılar, Tromsø'da bir deponun duvarına "Uzmanları yiyin!" diye yazı yazdıran kişinin, kafayı bulmuş bir milyoner ya da para yemiş bir sermaye ajanı olduğu konusundaki düşüncelerinde haklı olabilirler. Olabilir, ama ben buna inanmıyorum.

Sessiz Vahşi Savaşçı

Tromsø'dan yarım günlük bir mesafede, periferinin periferisinde, suratların daha geçmişten çıkma, kayın ağaçlarının daha küçük, arabaların daha eski, insanların daha az olduğu, eşitlik politikasının sınırlarına dayandığı, renklerin daha çabuk solduğu, yaşamın daha ağır olduğu yerde, eski şişeler ve oyuncak bebeklerle kanaatkar olarak döşenmiş küçük bir evde, vahşiliğin hemen yanı başında Hartvig Saetra yaşıyor; kırk yaşlarında tıknaz bir adam, Hallingdallı bir ailenin dik kafalı oğlu, Storslett'teki okulda biyoloji öğretmenliği yaparak hayatını kazanıyor. Bu bölgede altmış kişilik bir okul korosu, kışın doğayı mahveden dört yüz tane motorlu kar kızağı var.

Dökülmekte olan arabasıyla Saetra beni Reisa Vadisi'ne götürüyor. Kuzeyin dokunulmamış en sonuncu vahşi ırmağı olan Reisa, gece yarısı güneşi altında haşmetle parıldıyor. Saetra üç yıllık bir çalışmayla ırmağın haritasını çıkarmış. Bu doğanın kurtarılması onun inatçılığı sayesinde sonunda karara bağlanmış. Enerji yatırımcılarının, mühendislerin ve askerlerin müdahalesi durdurulmuş. Tüm vadi korunma altına alınmış. Burada insana rastlamak hemen hemen olanaksız. Tozlu caddenin kenarında tek tük birkaç çiftlik var. Köylüler Fin asıllı. Irmağın yukarı kısmı Ren geyiklerine ve Laponlar'a ait.

Bir köprüde durup akıntıyı seyrediyoruz. Saetra önce çekinerek ve yavaş, sonra gittikçe daha heyecanla onu meşgul eden şeyleri anlatıyor. Kendisi keşfedilmemiş bir dâhi; misyoner değil, karizmatik değil, ciddi, inatçı bir mücadeleci.

"Batı toplumları," diyor, "katillerden meydana geliyor. Yönetimde olanlar değil sadece, basit insanlar da suçlu; hepsi yıkıcılar. Tüketimleri, ahlâki açıdan neredeyse cinayet: ABD yeryüzü üzerindeki bir kanser uru." Saetra'yı batının bu derece iyi durumda olması kadar sarsan bir şey yok. Özgürlüğümüzden alayla söz ediyor, demokrasimizden de — bu iki sözcüğü bir arada tükürüyor. Sovyetler Birliği'ni suçlu görmenin saçma olduğunu söylüyor, tersine, rejimler ne kadar sıkı olursa, o kadar çabuk gelir kurtuluş, diyor; ne kadar fakir olunursa, o kadar iyidir. Kehanetlerden akılalmaz sonuçlar çıkartıyor. Doğu Avrupa'daki ayaklanmaların hiçbir haklılığı yoktur, diyor. Rejim aleyhtarlarını sadece küçümsüyor. Bu arada en çok da Saharov üzerinde duruyor. Ona Alman işgalcilere karşı olan Norveç direnişinden söz ediyorum, ama o her türlü itirazı geçiştiriyor. Kendinden nefret etmeye dayalı bir delilik içinde, tüketimin acımadan sınırlandırılmasını ve çevreci diktatörlük yararına kesin sonuçlara varılmasını istiyor.

Neredeyse gece yarısı oldu. Reisa üzerinden uçan kuşları seyrediyoruz. Burada duyulan tek şey onların çığlıkları. Uzun bir aradan sonra Saetra başını sallıyor ve şunları söylüyor: "Biliyorum, anlamı yok. Artık kurtuluşumuz yok." Görüşlerini bir makalede toplayıp yayınladı. Kimse tepki göstermedi. Beyrut ve Leningrad'a gitti. ABD'nin kanser okluğunu anlatan konuşması kibarca dinlendikten sonra alkışlarla karşılandı. Bunun dışında Beyrut'ta başka dertler var. Aslında Saetra politikayla hiç ilgili değil. O Norveç'te hiç eksik olmayan yalnız düşünürlerden; bunlar kendilerini ve başkalarını ahlâki öfkeleriyle yıpratırlar. Düşledikleri eşitlik, keçeden bir giysiye bürünmüştür. İntikam, cezalandırma, vazgeçme fantezileri, kendi işkilliklerinin meyvasıdır.

Batıya doğru dönüp güneşe doğru yol alırken Saetra bir kez bozuyor suskunluğunu. Bana çıplak bir yaylayı gösteriyor, hocası botanikçi Meijland yıllar önce burada yeni türler bulmuş, başka hiçbir yerde yetişmeyen cinsten bitkilermiş: ufak sarı bir çiçek, *papaver radicatum.M.* Onun ve Laponlar'ın dışında kimse bu arktik gelinciğin nerede yetiştiğini bilmemeliymiş. Hartvig Saetra, bir karıncayı bile ezemeyecek kadar vahşi bir adam.

Emektar Suçlu

Norveç toplumunda kötülüğün menşeini bulmak kolay iş değil. Ülke sınırlarının ötesinde, bilindiği gibi savaş kışkırtıcıları, gizli polis ajanları ve Ayetullahlar cirit atmakla, iftiraya uğrayanlar eksik değil. Ama burada, şeytani güçlerin küçük görüldüğü bu yerde durum nasıl?

Hiçbir yerde kötülüğün vücut bulduğu görülmüyor. Küçük uyuşturucu satıcıları, güzel Rockçular akşamları Oslo saray parkının köşesinde toplanıyorlar, bir süslemeye benziyorlar; hüzünlü Pakistanlılar akşam saat ona kadar öksürük pastili ve sosis satıyorlar, durumları iyi; büyük burjuvazinin sırra kadem basmış kesimi korkup ahşap villalarının perdeleri arkasına çekilmiş; o kendilerinden korkulan Marksist-Leninist'ler erimiş bir tarikatın cesur artıkları sadece...

Bu durumda en son şans olarak, kendisine en çok saldırılan kişiyi, yani İlerleme Partisi'nin başkanını görmeye karar verdim ben de. "Onu mu ziyaret edeceksin?" diye sordu arkadaşlarım, akılalmaz şaşkınlıklarına ahlâki bir rahatsızlık eklendi; hoşuma gitti bu. Evet, onu tanımak istiyordum, Norveç'in Poujade'ını, kimsenin sevmediği bir partinin başkanını. Herkes onunla arasına mesafe koyuyor, onunla koalisyona girmek ayıp sayılıyordu, oysa oldukça başarılı bir seçim geçirmişti; bu durum düzenli insanların hepsini endişelendiriyordu doğal olarak. Bu ülkede kim aşırı sağda, ırkçı, dışlanmış biri olmak isterdi ki?

Carl I. Hagen, Storting denen, küçük ve huzurlu meclisin ücra bir köşesindeki bürosunda oturuyordu; bana kâğıt bardakta bir lokma kahve ikram etti. A evet, benim için bir saatini ayırmıştı. Büyük bir çabayla bana programını anlatıyordu. Sesi cesur geliyordu kulağa, biraz incinmiş olsa da; ona haksızlık yapılıyor, bir canavarmış gibi bakılıyordu, oysa o sağlıklı insan aklının önündeki engelleri kaldırmaktan başka bir şey geçirmiyordu aklından.

Carl I. Hagen hiç de şeytana benzemiyor. Şube müdürü ya da radyo toptancısına benziyor; gerçekten de politikaya atılmaya karar vermeden önce şeker ithal acentasında çalışmış. Yaymaya çalıştığı mesaj da beni ürkütmüyor, "Devlet vatandaşlara, namuslu bir tüccarın müşterilerine davrandığı gibi davransın," diyor. Bu ilişkide bilindiği gibi müşteri velinimettir. Güçlü tüketicinin kötü huylarının, geri kalmış düşüncelerinin ve abartılı isteklerinin bertaraf edilmesi için de elbette gayret gösterilmelidir. İyi hizmet beklemek hakkıdır onun, zengin çeşit sunulmalı,

temiz pazarlık olmalıdır. Ama öte yandan dükkân kâr etmelidir. Herşeyin bir bedeli vardır, sadece ölüm bedavadır.

Bu durumda, örneğin Kuzey Kutbu'nda yaşamak isteyen Norveçliler tıpkı Oslo'nun batı yakasındaki yaşam standardını istiyorlar. Başkaları ücretlerin artmasını istiyor, ama sağlıklı bir çalışma ahlâkından, yüksek performanstan söz etmek istemiyorlar. Serbest pazar istiyorlar, ama fiyat kontrolü talep ediyorlar; vergilerin azaltılmasını istiyorlar, ama herkese bedava ilaç dağıtılsın diyorlar. Böyle yürümez. Carl I. Hagen bunu gördü, yardıma koşmak istedi: Ona kalsaydı gelir vergisini tümden silerdi, devlet gelişme yardımı kaldırılır, partilere verilen para sıfıra indirilirdi, sendikaların gücü kırılır, sürekli göçmen akımı durdurulurdu. Bütün devlet yatırımları özelleştirilir, gereksiz bütün mevzuat yok olurdu. Böylece Norveç'te bir rekabet cenneti doğar, bu cennette herşey kendi kendini düzenler, arz ve talep denen iki Tanrıça burada hüküm sürerdi.

Bunda ne kötülük olduğunu Carl I. Hagen anlamıyor; yabancı konuğu da, yaratıcıları 19. yüzyılda Manchester'de yaşamış olan bu antika ideolojinin nesinden korkulduğunu kendi kendine soruyor.

Belki İlerleme Partisi'nin kötüye çıkan adının programıyla bir ilişkisi yoktur. Belki bambaşka nedenleri vardır. Bu soru tam oturuyor; parti başkanının alnının kırışmasından anlıyorum ki tam yarasına basmışım. Evet, diyor Carl I. Hagen, parti sadece yüksek vergiden şikâyet edenleri değil, aynı zamanda bir yığın deliyi, hatta Nazi'yi ve diğer sevilmeyen unsurları da çekti kendisine. Örneğin taraftarlarından biri, hükümetin Norveç halkını garip bir süt yağıyla zehirlemek istediğine inanıyor. Ötekiler gazetelere okuyucu mektupları yazıp, derisinin rengi başka olan insanlar hakkında şikâyetlerde bulunuyor. Ama o, partiyi bu tür etkilerden temizleyip 1989'da mutlaka zafere ulaştıracak.

Carl I. Hagen'in anlamak istemediği şey, zamandışı bir programla vatandaşlarının erdemli düşüncelerini, masumca da olsa kabaca tekmelediği. Öteki suçluların eksik olduğu bu ülkede, köşe başında "Çalışanların önü açılsın" diye seslenen bu tüccar, sadece ninemden kalma bir dükkâna sahip olmasına rağmen, vicdansız ve tehlikeli bir şirret olarak görülüyor.

Flekkefjord Sendromu

Norveççe lügatımda *hedonizm* sözcüğü yok. Bunun yerine *nyutingssjuk* sözcüğünü buluyorum; karşılığı zevk hastası. Bu ülkede oturanları oldum olası vicdan kurdu kemirmiştir. Hayat standardının yükselmesi ve elde edilen başarılar bu durumu değiştirmemiştir. Hatta, tam tersi olduğu bile söylenebilir. Çünkü Norveç'te bu kötülüklerin kökünün kazılması için o kadar gayret sarfedilmesine rağmen, neden hâlâ eskiden olduğu gibi baskı ve suç, delilik ve uyuşturucu bağımlılığı, pornografi ve aşırı alkol kullanımı, haksızlık ve ırkçılık var? Bunun nedeni sadece sendedir, diye fısıldıyor suçluluk duygusu. Vatandaş bu sesi kendini kaybederek dinliyor ve ona hak veriyor.

Bu vicdan azabının iyi bir yanı da var. Bu azabı çekenler belli bir ahlâki yetkinlik kazanıyor. Öte yandan, dünyevi gösterişin serabı ardından, şıklık canavarının peşinden gitmeleri, modanın aldatıcılığına uymaları da engelleniyor. Norveç'te yaşayan biri, zavallı Parisliler gibi şık ve à jour olmak zorunda kalmadı hiçbir zaman. Burada Missoni'ye gerek yok; eski bahriyeli kazağı yeter de artar bile. Ülke büyük bir başarıyla, kültürel hegemonyası dünyanın tüm öteki endüstri ülkelerinde tartışılmaz olan *middle class*'ın budala örf ve adetlerinden kurtarmıştır kendini. Hem de Norveç halkının büyük çoğunluğu hizmet sektöründe çalıştığı ve tarafsız sınıf konumu açısından küçük burjuva sınıfından sayılması gerektiği halde.

Ama setler dayanacak mı? Ya da yeni zenginlik onları yıkacak mı? Tehdit edici işaretler yok değil. Oslo'da her hafta yeni bir butik açılıyor. Gittikçe daha çok kahvehaneye *Fun Pub* ya da *Petit Paris* adı takılıyor. Vitrinler "düşlerdeki yemekler" ile dolu. Geçenlerde Michelin rehberine giren Norveçli bir ahçı ulusal bir olay olarak kutlandı; başka bir lokaldeyse, ki hiç de önemli bir yer değildi, lokalin sahibi şu saçma levhayı astı: "Burası lokanta değil, Rotisserie'dir!" Bunlar alarm sinyalleri. Başkentte son zamanlarda, baş döndürücü fiyatların ve değişmez tutarlılıkla nouvelle cuisine'nin gecikmiş etkilerinin yaşanması da düşündürücü. Gene de Yves Saint-Laurent Oslo, Bergen ve Stavenger'de şube açmadığı sürece umut var demektir.

Her ne halse, uluslararası çarçur ekonomisi karmaşasına yanaşmak Norveçliler için kolay olmayacak. Korkarım çok sıkı bir eğitim var

önlerinde; hoppa zevk düşkünleri rolü onların midelerinin epeyce ağrımasına neden olacak. Bilindiği gibi asalaklar şikâyetlere ve kendi kendine işkence etmeye eğilimlidirler; bu yüzden de Norveçliler'in petrolden kazandıkları para pişmanlık getirmeden kurtaramayacaktır onları.

Taşkınlıklara eğilimleri yok denip çıkılamaz işin içinden. Yaşamın tadını çıkartma yolundaki en yeni deneyleri başarılı oldu: Tarihlerinde ilk kez karnaval kutladılar. Oslo'dan Tromsø'ya kadar kostümlü ve maskeli Norveçliler gece yarılarına kadar sokaklarda samba yaptı. Gerçek güneylilik çılgınlığı yayıldı, hayranlık sınır tanımadı. Ancak, ertesi gün o kaçınılmaz sesler duyuldu: Karnaval gerçekten *gerçek* miydi, yoksa onu düzenleyenler bizi aldattı mı? Gerçekten kendiliğinden mi davrandık? Vesaire.

Kuzeyli bir adamın ruhundaki savaşın nasıl sonuçlanacağını kimse bilemez. En kötü durumda bu Flekkefjord sendromuna sürükler ki, berbat bir kararsızlıktır.

Flekkefjord güney kıyısında ufak bir kasabadır, yelkenli gemilerin en verimli zamanlarında orada heyecan verici bir yaşam varmış. Oysa bugün bir cumartesi öğleden sonra yolu oraya düşecek olan bir seyyahın vay haline!

Tüm yöre sıkı biçimde kapalıdır. Eskiden ev kadınlarının ve köylülerin buluşma yeri olan "Kaffistova" da çöle dönmüş. Benzin istasyonu bile kapalı. Burada ne elma, ne gazete, ne de bir fincan kahve bulmak mümkün. Kentin 3 500'lük nüfusu ne oldu diye soran olursa, buna cevap bulmak için garip bir bina olan ve bu yörenin toplumsal yaşamının görülebileceği tek yer olan Hotel Maritim'e gitmek zorunda kalacaktır.

Girişte fabrikadan yeni çıkma meşe ağacından mobilyalar karşılar insanı; sigara otomattan çekilir. Plastik koltuklu Shanty meyhanesinde sıkıntıdan patlayan on altı yaşındaki gençler durmadan sigara içer. Teksas gömlekli tamirci, yedinci birasını içmektedir. İki liseli, video oyununun başında oyalanmaktadır. Büyük kent sefaletinin zorunlu taklidi en ufak ayrıntısına kadar görülür. Karnı acıkan 35 krona hamur gibi bir pizza yiyebilir, tabii eliyle, çünkü lokalin sahibi çatal bıçak kullanımının masrafı çok artıracağını hesaplamıştır. Her türlü mikrofondan pop ve disko müziği duyular; cehennemden asla ayırt edilemeyen bu cennetin girişinde şikâyetçi olacak müşterilere şu ürkütücü haber verilmektedir:

"Takım elbise! Takım elbiseyle kastettiğimiz gezmeye çıkılırken giyilen elbisedir. Kol ya da tipik boş zaman giysileri burada kabul edilmez. 1 Eylül'den 1 Haziran'a kadar ceket mecburidir. Cuma ve cumartesi günleri kadife ceketle girilemez. Diğer günlerde kadife ceket giyilirse, bu elbisenin gezinti elbisesi olması gerekir. Bu kurallar tüm konukların kendilerini iyi hissetmeleri için konulmuştur."

Yeni Akıl Hocaları

Biri: "Norveç toplumundan tek beklediğim şey benim yeteneklerimi sömürmesi. Bu da çok şey istemek demektir." — Ötekiler de hazırcevaptı: "Bizim ekonomi politikamız mı? Plan ve pazar ekonomisinin en berbat karışımı. Hedefi olmayan bir karmaşa. Gerisi televizyon eğlencesi." — "Kendi kökenlerinin Vikingler ve Kuzey Kutbu kâşifleri olduğunu sanan bir halk için, Norveçliler acınacak durumdadır. En büyük rizikoları, rizikodan korkmalarıdır." — "Marx'ın ölmüş olması İskandinavyalılar'ı üzer. Ya Keynes?" — "İdeolojik bir ara dönemde yaşıyoruz. Ama gözyaşı dökmenin anlamı yok." — "Sağ, insanların deneylerini bürokrasiyle örgütledi. Sosyal demokrat politika durmadan tutucu seçmenler üretiyor." — "Bizim vatandaşların büyük çoğunluğu devletin görevinin onları mutlu kılmak olduğa katı inancını taşıyor." — "1 Mayıs'ta bir afişte Tüm Halka İş!' yazısını okudum. Artık bu slogan da gerici değilse!"

Bu sözleri çeşitli kimseler söyledi, kulağa inançsız gelmelerinin yanı sıra birbirleriyle ortak yanları çok. Ufak, ama oldukça etkili bir grubun zihniyetini yansıtıyorlar; kamuoyunun hiç farkına varmadığı, yetmişli ve seksenli yıllarda Norveç'te gelişmiş olan bir grubun. Onlara entelektüel akıl hocaları diyeceğim. Bu yeni tipe stratejik önemi olan tüm odak noktalarında rastlanıyor: araştırma kurumlarında, bakanlıklarda, holding yönetimlerinde ve bankalarda. Ama en çok proje gruplarıyla duruma özel komitelere yerleşmişler. Rastlantı değil bu; çünkü bu gayri resmi gruplar, onların girişimleriyle meydana geliyor.

Tipik akıl hocası, 30 ilâ 35 yaşları arasında. Uzman değil. İlk toplumsal deneylerini 1968'den sonra Norveç'te de ortaya çıkan, çeşitli siyasal hareketlerde edinmiş, bugün de kendini "aydınlanmış radikal biri" olarak

görüyor. Gene de isyana karşı eğiliminden belli bir kötümserlikle söz ediyor. Kendi kendisiyle dalga geçmek ise ahlâki bir alışkanlık. Norveç eğilimi olan kirpileşmeyi tanımıyor. Dünyayı tanıma havası sergiliyor ve kendini tamamen Avrupalı kabul ediyor. Sağlıklı olan kendine güven duygusu, fırsat buldukça küstahlık sınırına varıyor. Dokunma korkusu diye bir şey tanımıyor, dönek olduğu sitemlerini ise büyük bir soğukkanlılıkla dinliyor.

"Hep haklı olmak ve bunu ispatlamak için gazetede makaleler yayınlamak," diye anlattı bu harika çocuklardan biri bana, "günün birinde canıma tak etti. Doğrudan doğruya kararların alındığı yerde olmak istedim bu ülkede. Bu yerler parti politikacılarına ya da uzmanlara bırakılmayacak kadar önemlidir."

"Yani kurumlara yapılan o meşhur yürüyüş," dedim.

"Neden olmasın. Yürüyüşten yana değilsem de. Bu sözler hep çift anlamlıdır. İnsan 'halka hizmet etmek' isterse, popülizmden ayrılmalıdır."

Danışman tipi, memurlaşmış teknokrasiyle, tipik davranışı asla kaybolmamış olan akademik ve edebi entelijensiya arasında kendine özgü bir yerde bulunuyor. Norveç'te eskiden olduğu gibi her yerde aydınlara rastlanıyor: Bohem kahvelerde, "kültür radikali" gazetecilere, şöhretli şairlerden seminer Marksistleri'ne kadar türlü türlü insana rastlanır. Bunlar entelektüel akıl hocalarından daha umutsuz biçimde yaşlanmış görünüyorlar; güçlü numaralara, idealizme, ülke bilgisine, kendi kendini yaratmaya, deha kültürüne ve heyecana olan eğilimleriyle, geçmişten kalma bir Norveç romanından çıkmış gibiler. Danışmanlar kendilerini bu çevreden kopartmışlar. Ünlü değiller. Televizyonda görünmeye de önem vermiyorlar.

Planlama makamları ve emeklilik hakkıyla da fazla uğraştıklarını sanmam. Memur ücretlerinin kurallarına uyuyorlar ve kendilerini besleyen eli ısırmayı doğal görüyorlar.

"Gene de tanıdığım kadarıyla buralı insanlar, size kariyerist ve yükselme hırsı olan kişiler demekten vazgeçmeyecekler."

"Benim sorunum değil bu," diyor Norveç-İsveç proje grubu sekreteri

Lars Buer. "Bana çok para gerekmiyor, makamlarla da bir ilişkim yok. Norveç eskiden olduğu gibi hâlâ bir köy. Buranın iliğine kemiğine işlemiş bir ahlâkçılık var, iyi yanları da var mutlaka. Ben sosyal konutumda

oturmaya devam ederim ve Mercedes almayı hayatta aklımdan geçirmem. Eski küçük Volvo'm bana yeter. Önemli olan komşularımın memnun olmasıdır."

İdeolojik bulanıklık içinde çalıştıkları düşüncesine alışmışlar herhalde. Refah toplumunun hedeflerine sıkı sıkıya bağlılar. Ama işte bu yüzden de onun baş eleştiricileri olmuşlar. Sol inisiyatifi kaybetti, diyorlar. Savunma refleksleri toplumsal politika değil. Devletin vasilik rolüyle otoriter kuralların yıkımını tutuculara bırakmak gerekir. Gelecek korkusunu programa alanın, politik açıdan çoktan işi bilmiştir.

Danışman, geleneksel özgür entelektüelden, yalnızca iktidarla olan ilişkisiyle ayrılmıyor; işbirliği yeteneğiyle de ayrılıyor. Onlardan biri, bana kahvaltı toplantılarını anlattı. Özel ve gündemsiz olarak buluşuluyor: araştırma politikasına girmiş olan genç sendikacılar, birden milyonlarca kronluk bütçeye konan sosyologlar, yayınevi sahipleri, petrol şirketi yöneticileri, para sistemi uzmanı olmuş eski militan öğrenciler. Belki daha on yıl önce aşırı solcu bir kongrenin tribünlerinde birbirlerine rastlamışlardır. Bugün en önemli bilgisayar ağını kullanıyorlar, bağlantıları çok uzaklara kadar uzanıyor. İş saatleri dışında, cihazların arkasında bundan sonraki tavırları için anlaşıyorlar. Bir telefon yeterli. Neredeyse bir kartel kuracaklar diyesi geliyor insanın.

Bu çevrede, insanın hangi toplumsal kesimden geldiği önemli değil. Kendi kendini yetiştirmiş olanlarla Oxford mezunları, oduncunun oğluyla yüksek mevkili bir memur ailesinin çocuğu yan yana geliyor. "Söz konusu olan sadece entelektüel kaynakları harekete geçirmek, nerede bulunurlarsa bulunsunlar. Ülkemiz için bu en az petrol kadar önemli."

Diğer Avrupa toplumlarında bu derece hızlı ve önyargısız bir toplaşma düşünülemez bile. Fransa'da kadrolaşma, Almanya'da parti kademelerinde yapılan sütçü beygiri turları, İngiltere'de ise sınıfsal köken hâlâ en önemli rolü oynar.

Bu durumda Norveç'teki politik ve ekonomik sistemin böylesine rahatsız bir yönetici kadrosunu kendisine çekebilme yeteneği bir açıdan müthiştir; hele Norveç'te de var olan siyasi polisin bu adaylar için mutlaka kalın dosyalar tutmuş olduğu düşünülecek olursa. Almanya'da var olan meslekten men etme cezasının tersi geçerli orada, sinsilerin şansı yok gibi.

Norveçli danışmanların bir yanı daha dikkatimi çekti, o da soğukkanlı iyimserlikleri ve girişkenlikleri. Bu ruh hali bugünkü Avrupa'da olağandışıdır. Bunlar, hızlı mesleki başarıdan kaynaklanıyor olabilir, ama bu açıklama yetersiz kalır. Norveç'le bugün her yerde ve her köşede yeni bir yapılanma dönemi yaşanıyor. Bunun ardındaki somut temel, olumlu ve olumsuz yanıyla petrol.

Bright young men'in bu etkili pozisyonlara kolayca, direnişe uğramadan gelip gelmediği sorusu kalıyor geriye. Ülkenin zamandışı kalmış erdemleri hakkında ne düşünüyorlar? Çok seçkinci düşünmüyorlar mı? Coşkularına kendini beğenmişlik karışmıyor mu? Tüm fedakârlıklarıyla bir kulüp, tırmanma halatına bağlı bir grup, bir mafya oluşturmuyorlar mı?

"Olabilir," dedi bir danışman. "Ama yapacak başka bir şeyimiz var mı?"

Postskriptum
(Dipnot)

Post'la başlayan sözcükler hep şüphelidir. Tabii bununla eski iyi kalpli *postacımızı* kastetmiyorum. *Postille* ve *Postulat* adlı sözcüklerin de anlamı vardır. Ya *postmodern*'e ne demeli? Böyle bir şey var mı? Bu sözcüğü ağzına alan biri, hiçbir kanıtı olmayan, pervasız bir sav atıyor ortaya; *post-strüktüralizm* ve *post-materyalizm* değerleri gibi felsefi sakızlardan hiç söz etmesek daha iyi.

Post-endüstriyel toplum sözcüğünü de her zaman bir gazetecilik terimi olarak gördüm. Ama Rogaland fiyordlarında, sisler içindeki bu ıssız yerlerde devasa bir petrol platformunun nakledilişini gördüğümden bu yana o kadar emin değilim.

Norveç saatleri her zaman kıtadakilerden başka türlü işlemiştir. Bu ülke zamansızlık yeridir. Keskin gözlemciler çoktan farkettiler bunu. Ünlü tarihçi Ernst Stars bu sıradan çıkma olayını klasik terim olan den norske utakt ile anlattı. Mutlaka başka anlamda kullanmış olmalı; ama bu küçük ve kıyıda kalmış toplumda beni her zaman şaşırtan şey, bilinçsiz bir marifettir, son 170 yıl içinde hep şunu başarmıştır: Zamanın gerisinde topallar, ama aynı zamanda onun önünde olur.

Bir yandan zamanın ilerisinde olmayı seviyor, aşırı modern düşünce ve yaşam biçimlerine sarılıyor. Diğer yandan da gelecekle ilgili akıl almaz kehanetvari davranışlara giriyor. (Davranış psikolojisinin bir terimiyle buna 'bilinmeyene atlama kaçışları' denebilirdi.) Bu koşullar altında homojen eşit bir gelişmeden söz etmek olanak dışıdır. Bu yüzden Norveçliler yabancı örnekleri tutarlı biçimde taklit etmeye ne yetenekli ne de hazırlar. Bu alandaki son deney olan İsveç modelinin taklidi, iz bırakmadı denilemez, ama başarısız oldu. Ayrıca Avrupa Ortak Pazarı'na girme oylamasında halktan kararlılıkla red oyu çıkması da Norveç tarihinin eşzamanlı olmayışının bir işaretidir. Bunların hepsi çifte karaktere sahip olduğunu gösterir; ülke insanlarındaki bu durum yabancı gözlemcilerin dikkatini çekmiştir. Hem tek başına yaşayan ormanlılar hem de kozmopolittirler. Bugün Norveç, Avrupa'nın en büyük vatan müzesidir, ama aynı zamanda büyük bir gelecek laboratuvarıdır.

Kimi masal araştırmacıları, Grimm masallarındaki Külkedisi'nin kız değil erkek olduğunu savunurlar. Bu konuda Norveç kaynaklı bir masala dayanırlar. Ülkenin en sevilen masal kahramanı olan Askeladden, adından da belli olduğu gibi görgüsüz bir gençtir, hep küller içinde yaşar. Üç erkek kardeşten en tembelidir ve o derece iyi kalplidir ki herkes onu oldukça aptal bulur. Ama çalışkan, hesaplı, hırslı kardeşlerinin yerine prensesle o evlenir. Mutluluğunu tıpkı Norveçliler'in petrolü buldukları gibi bulur: Fazla gayret sarfetmeden. Askeladden'in her zaman inandığı şey gerçek olmuştur, yani seçkinler sınıfına girmiştir.

Bu mutlu ve şanslı kişiler ne yapıyorlar peki büyük ikramiye vurduktan sonra? Özel bir şey yapmıyorlar. Eskiden de hoşlandıkları şeyleri abartarak yapıyorlar, ayrıca bunların gelecekle bağlantılı olduğu da ortaya çıkmış: Açıklıklarını ve merkeziyetçilikten uzaklaşmalarını, komşulara yardımı, sağlıklı yaşamı, atalar kültünü, spora karşı duydukları sevgiyi, doğaya bağlılıklarını sürdürüyorlar. Başka yerlerde gündemde olan birçok şeyi atlattıklarını da farkediyorlar; halkın milyonluk kentlerde toplanmasını, pis dumanlı endüstri bölgelerini, otoyolların ağlar gibi ülkeyi sarmasını, katı iş disiplinine alışmayı ve hızlı savurganlığı.

En yeni ve gelecekle ilgili projelerinde bile eski motifler, usuller ve yetenekler yeniden ortaya çıkıyor: geleneksel balıkçılık, su kültürleri,

gelişme yardımında pagan misyonu, proje ihracatı, petrol çıkarılan yerde kutup araştırmaları, deniz teknolojisinde deniz yolculuğu, biyoteknikte tarım.

Tarım ve sanayi üretiminden çoktan ayrılmış birkaç çok gelişmiş sektör, halkın maddi ihtiyacını sağlayacak. Ancak bu koşullar altında refah devleti kendine gelir. Çalışanların çoğu çocuklar, yaşlılar ve hastalarla ilgilenecek. Geriye kalan zaman boş zaman olarak kullanılacak.

Böyle bir toplumda geçmişin onarımına sınır konmaz. Sadece binalar değil, eski el sanatları da yeniden canlandırılıyor. Bu derece zengin olan biri böylesine "zavallı" uğraşlara giriştikten sonra ekmeğini de kendi yoğurur, istediği gibi çanak çömlek de yapar, örgü de örer. Hartvig Saetra, sessiz vahşi savaşçı, tüm ciddiyetiyle, içinde binlerce köylünün devletten para alarak kimyasız ve makinesiz, eski araç gereçle, at ve tırpanla iş görecekleri ulusal bir park yapılmasını istedi, ölmekte olan teknikleri ve belli türlerin yaşam alanlarını korumak için.

Bununla da Norveç'in şerefli zamandışılığı en sonunda *post-endüstriyel toplum* seviyesine erişmiş oluyordu. Çok gelişmiş tekniğe sahip bazı bölgeler dışında ulus, öğretmenleri, jogging yapanlarıyla, sosyal bakıcıları ve bahçıvanlarıyla, hastabakıcıları ve el zanaatkarlarıyla 324 000 metrekarelik büyük açık hava müzesinde dolaşacaktı.

Garip bir biçimde bu ütopya, bir Alman filozofun düşüncelerini anımsatıyor; kendisi "toplumun genel üretimi idare ettiği, böylece bugün bunu, yarın şunu yapmanın, sabahları ava gitmenin, öğleden sonra balık avlamanın, akşamları hayvancılıkla uğraşmanın mümkün olduğu, hem de bunu avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olmadan yapmanın mümkün olduğu" bir toplum düşünmüştü (Karl Marx, 1845/46).

Norveç'in komünist bir topluma dönüşmek niyetinde olduğunu hiç sanmam. Norveçliler dünyanın geri kalan bölümüne örnek olmak gibi bir düşünceye de sahip değiller; herşeyden önce kendilerinin dışındaki dünyayla pek ilgilenmezler. Ayrıca Norveç, "model" de değil; aşırı, tekrarlanamaz koşulları olan bir deney ağı. Bu maceranın nasıl biteceğini kimse bilmiyor; ülkenin vatandaşları politik, fiziksel ve ruhsal olarak bu deneye katlanabilecekler mi? Daha bugünden bilerek ya da bilmeyerek

petrol ekonomisinin içindeler. Biraz yapaylık ve erken emeklilik görülüyor sahnede.

Avrupa'nın uç sınırında, petrol istasyonları ve yazlık barakalar, ıssız çiftlikler ve cam mimarisi, sermaye ihracatı ve Tanrı huzuru arasındaki Norveç, yeryüzü cenneti değil, bir inatçılık anıtı, kırgın bir güzellik.

POLONYA RASTLANTILARI

Varşova, Cumartesi/Pazar

Polonya başkentinin dev caddeleri akşam saat ondan sonra tamamen boş; devlet mağazalarının granit cepheleri ve vitrinleri karanlıklarda. Kentin merkezinde, Kudüs bulvarının Marszalkowska caddesiyle kesiştiği yerde, yıllardan beri kalaslardan yapılmış bir çit durmakta; seyrek trafik, inşaat alanı yakınında bir kıvrım yapıyor. Ağır, solgun bir sis, yarı buhar, yarı hava kirliliği Varşova'yı sarmış; sisin üzerinden Kültür Sarayı'nın sivri ucu çıkıyor. Burada yaya kaldırımları yirmi beş metre eninde; sokaklarda bulunan az sayıdaki insan, dümdüz giden, ıslak sıra caddelerde kaybolmuş izlenimi yaratıyor. Yaşlı kadınlar, vardiya işçileri, emekliler, gençler, hepsi kendi başına, müflonlu ceketleriyle, büyük aralıklarla geçiyor, vitrinlerdeki mallara bakıyor, kızgınlıkla mırıldanıyorlar. Asfaltta boş bir şişe kırılıyor. Kimse bu yalnız ruhların farkına varmıyor. Sallanıyorlar ama yere düşmüyorlar. Bu saatte milisler bile hiçbir yerde görülmüyor.

Polonya başkentinin 1 600 000 insanı nerede vakit geçiriyor? Merkezde sığınacak yer az. Restoranlar az, erken kapatıyorlar. "Shanghai" cereyanlı, kötü servisli bir hangar; ışıklandırma hüzünlü, yemek soğumuş, Çin yemeği yok, az sayıdaki müşteri bir an önce evine gitmeye hazırlanıyor. Taksi durağında taksi yok. Kuyrukta bekleyenler herşeyden vazgeçmişe benziyor. Varşovalılar'ın büyük çoğunluğu evlerinde, kentin önündeki Masoviç düzlüğünde yükselen o sonsuz oturma silolarında kalmış; o kadar uzaktalar ki bunlara "Falkland" deniliyor.

Kentin ortasındaki boş gezinti caddeleri ve alanları, mezar tarlalarının üzerinde kurulu. 1944'teki Varşova ayaklanmasından sonra beş yüz binden fazla ölü kaldı harabelerin altında. Hayatta kalanlar ise toplu sürgüne uğradı. Almanlar yenilmişlerdi, ama en son güçleriyle bu kenti yerle bir ettiler. Geriye kalan harabeler de havaya uçuruldu. Hemen hemen tüm kamu binaları, kiliseler, saraylar, üniversite, kral şatosundan kalan bölüm

dümdüz edildi, toprağın altındaki kablolar bile. Hitler, kenti bundan böyle oturulamaz hale getirme amacına ulaşmıştı.

Bugün bu *tabula rasa*'da Stalinizm'in ölçüsüz sarayları yükseliyor. Cepheleri başka bir yabancı gücün zaferini ele veriyor. Boşluğu dolduruyorlar, ama hiçbir şey görülmüyor. Sadece bazı eski avlularda eski yerleşim bölgesinin izlerine rastlanıyor; kurt yeniği, yıkılmakta olan, dar kiralık evler savaşın izlerini taşıyor.

Neredeyse bir yarım yüzyıl geçli bu kentin, bu harabe yığınının kurtuluşundan bu yana; gene de kentten geçerken, insan hâlâ herkesin anımsadığı 1945 yılında yaşanmış olan, yangın ve asit, kurum ve enkaz kokusunu duyduğu hissine kapılıyor. Varşova'da itiş kakış yok. Burada yıkım ve kıtlık, baskı ve kendini savunma taşlaşmış. Savaşın bitiminden kırk yıl sonra, hâlâ savaş sonrasını yaşayan tek Avrupa kenti.

Polonyalılar savaştan söz ettiklerinde, 1939 yılının Alman-Sovyet baskınını, işgal zamanlarını kastetmezler sadece; aynı zamanda kendi ordularının 1981'deki müdahalesini de kastederler. O zaman olanlar bir tek sözcükle anlatılamayacak kadar güçtür. Olağanüstü hal mi? Jaruzelski hükümeti güç kullanarak son verdiği dönemi olağanüstü olarak görüyordu. Sıkıyönetim mi? Bu darbede yönetimden söz edilemez. İşgal durumu mu? Ama işgal edenler kimlerdi, Polonyalılar değilse?

Halk Cumhuriyeti'nin anayasasında böyle bir durumdan söz edilmiyordu; Slalinistler bunun mümkün olmayacağına inanıyorlardı. Bu yüzden general, müdahalesine yasal bir görünüm verebilmek için, askeri savunma kararnamelerine sığındı. Bu çözümün kötü bir yanı vardı aslında; Rejim kendi halkına her yönden savaş açtığını açıklamak zorunda kaldı. "Savaş durumu" çoktan kaldırıldığı halde, akşamları ıssız caddelerde, devasa binaların gölgelerinde, şokun izleri bugün bile duyulmakta.

Varşova, Pazartesi

İki gün kenti yaya dolaştıktan sonra oldukça yorgun düştüm. Daha çok bakanlıkların yoğun olduğu bir semtte kalıyorum; ağır endüstri, enerji, madencilik. Burada, çoktan sanrı haline dönüşmüş ağır endüstrinin demir

kafaları ve kamçılayıcıları oturmakta. Merkeziyetçilik yoğunlaşmış. Dosya dağları altında enerji projeleri gömülü; batmakta olan maden ocakları, iflas etmiş tesisler, aşırı derecedeki sömürünün ve büyüklük çılgınlığının anıtları. Felaketin yöneticileri koltuklarında oturuyor, kahvaltılarını yapıp telefonlarını ediyorlar.

Birkaç cadde ötede büyük mağazalar. Alışveriş zor, sinirlendiren, can sıkıcı bir iş. Yalnız kesin bilgilere ve iyi gelire sahip biri alışveriş yapabilir. Çoğunlukla kadın olan müşteriler, çok iyi eğitimli uzmanlara benziyorlar. Burada yoksulluk değil, kıtlık var. Öfke ya da hayal kırıklığı değil eksik olan. Yaşamı sürdürebilmek için, aklı başındalık ve demir gibi sabırlı olma erdemi gerekli. Satış bölümleri ya boş, ya da tıklım tıklım dolu; kıt olan mala ya da "attıkları şeye göre". Bu terim Sovyetler Birliği'nden gelme. Az olan tüketim maddeleri birden ortaya çıkıyor, kimse ne zaman, neden böyle gökten zembille iner gibi geldiklerine akıl erdiremiyor, insanlar onlara köpeğin kemiğe saldırdığı gibi saldırıyor. Bugün temizlik malzemeleri var, insanlar getirdikleri bidon ya da şişelere dolduruyorlar; tuvalet kâğıtları biçimsiz rulolarda.

Fiyatlar tamamen belirsiz. Tramvay hemen hemen bedava, telefon ucuz, ama karaborsada sıfırlar dans etmekte. Denetlenen fiyatlar bir şeyleri "yönlendirmeli" ya da zlotinin hızla koşan enflasyonunu örtmeliymiş; ama sonuç karmaşa. Bir malın ya da hizmetin asıl değerini saptamak için, ikinci bir para birimine gereksinme var. Polonya'da ekonomik ölçek olarak dolar hizmet veriyor. Doların iniş çıkışları hiç kaale alınmıyor; burada o değişmez, hatta metafizik bir yücelik. Devlet ipin ucunu, bu doğaüstü büyüyle savaşmayı çoktan bırakmış; buna karşılık ülkenin en büyük karaborsacısı olarak ortaya çıkan da yine kendisi. Devlet seyahat acentaları Paris'e, Miami'ye ve Mısır'a lüks geziler tertipliyor, ödeme dolarla yapılıyor. Bu sunuları inceleyen yolcular normal buluyorlar herşeyi; alışmışlar şımartılmaya. Dokuz milyon Polonyalı yurtdışında yaşıyor. Dostları ve akrabalarına yardım etmelerine kim engel olabilir ki? Burada ilk taşı fırlatan kim? Şu hoş yaşlı kadına bakın, ağır alışveriş filesiyle PEWEX dükkânından geliyor, yani bir sahtekâra mı benziyor? Sadece çamaşır tozu ve diş macunu almış, kızına kahve, yeğenine çukulata. PEWEX devlet karaborsasının her yerdeki merkezi. Bu kısaltmayı oluşturan sözcükler,

burada hâkim olan çılgınlığı anlatmaya yeterli: "İç Piyasa Dış Ticaretinin Devlet Kurumu" adının kısaltılmışı PEWEX.

Parklar da olmasa, Varşova'nın ruhsal sağlığı için endişe etmek gerekir. Ama bu kentin sıkıntılı mimarisinden kurtulmak için sadece on dakika uzaklıktaki bir yere gitmek yetiyor. Parklar kentin güzel yüzünü oluşturuyor. Buralarda zaman durmuş. Geniş ağaçlıklı yollar, melankolik göletler, yosun tutmuş merdivenler, nehir kıyılarına inen, düşüncelere dalmış emekliler, sürüyle çocuk arabası, eğrilmiş kepenkli şatolar, tek başına duran pavyonlar, kuğular ve salkım söğütler. Yerleşim yeri Varşova, taştan değil bitkilerden meydana geliyor.

Bir başka kaçış noktası da eski kent. Dünyanın yalnızca en büyük değil, aynı zamanda en olağanüstü kopyası. 1945'te, Varşova'nın en yoksul zamanında, hiçbir şey yokken, ne para, ne malzeme, ne yiyecek, ne makine varken ve kimsenin bir doların nasıl bir şey olduğunu bilmediği zamanlarda, kent sakinleri 17., 18. ve 19. yüzyıldan kalma bu sokakları elleriyle santim santim 1:1 ölçeğinde yeniden inşa etmekten başka bir şey yapmadılar. Kahramanlık derecesinde, görülmemiş bir donkişotluk. Bu yapıtı gerçekleştirmekle Polonyalılar, Avrupa'nın yeniden yapılanmasından önce hareket etmiş oldular. Bu başarı, yılların akışı içinde kararlılığın cesaretini sildi. Orada oturanlar ya da ziyaret edenler, Avrupa'nın diğer eski kentlerinde, Santiago'da, Stockholm'de ya da Bergamo'da olduğu gibi hareket ediyorlar bu meydanlarda. Sanki geçmiş, bu duvarları aşmış gibi. İkinci bir koruma maddesi örtmüş sanki onları. Şimdiden restorasyon parası aranmakta. Onlara dikkatle bakan biri, ancak tarihsel felsefi bir baş dönmesine uğrar ve kendi kendine bu taşların, şu kapı tokmağının eski mi yeni mi olduğunu sorar. Bu büyük projeleriyle Polonyalılar anıtları koruma dersi vermekle kalmadılar sadece, aynı zamanda tüm dünyaya insanın kendi tarihini yeniden kurmasının ne demek olduğunu anlattılar.

Varşova, Salı

"İşte bu Weichsel, geniş sığ nehir. Akıntı yok; yüzeyi düzgün parıldıyor. Sarı kum taneleri çıkıyor su yüzüne. Kıyıda ufak gemiler bekliyor. Güneşte, köprü parmaklıklarının gölgesi vuruyor suya. Karşıdaki sahil kumlu, otla

dolu. İşçiler avare dolaşıyor etrafta, raylar, buharlı lokomotifler. Bu köprüden uzun uzun geçiliyor, birçok yoksul insan yürüyor üzerinde... Daha sonra yoksul bir bölgeye geldim karşıda; bütün hüzünlü, düzensiz, canlı yerler gibi sevindirdi burası beni; kiliselerin, sarayların yanından hızla geçtim. Praga burası. Çiçekli bol eteklikli köylü kadınlar sepetler taşıyor... Solda ağaçlıklı geniş bir bulvar var. Yol dökülüyor, temiz cepheli tek bir ev gözükmüyor. İki ev arasında bir geçit açılıyor: satış yerlerine geçilen giriş. Satış yerleri, içinde meyva, elbise ve çizme satılan küçük kırmızı tahta barakalar. Burada birşeyler satanların hemen hepsi Yahudi. Bazen tüm bir aile ufak masanın ardında duruyor... Ne kadar acılı yüzler, bembeyaz suratlar, dağınık saçlı kadınlar, kalın dudaklı yaşlı kadınlar; büyük gözler, sarkmış yanaklar çok çirkin."

Karşı sahildeki bu banliyö Alfred Döblin'in bunları yazmasından altmış yıl sonra değişmemişe benziyor; gene yoksul, ama canlı. Artık Yahudiler yok sadece. Ah Kreuzberg, Prenzlauer Berg, Wedding ve Lichtenberg — Berlin'den geriye kalan bu semtler Praga yanında nedir ki; Praga Varşova'nın sadece savaş sonrası değil, savaş öncesi atmosferinin de yaşandığı, eski canlılığın eski sefaletle karıştığı, bunu yüzlere vurduğu semttir. Zabokowska'da balkonlar çoktan kopmuş evlerin cephelerinden, çıplak tuğla duvarlardan paslanmış beton demirleri fırlamış. Yandaki pazarda yaşlı kadınlar saatlerce durup sattıkları tek şey olan bir şapkayı ya da bir gömleği bastırıyorlar göğüslerine.

Mahalleye proleter yoksulluk; toplumdışı kişilerin, kaçakçıların, orospuların, alkoliklerin suçluluk enerjisi hâkim olmuş. Şapkacı kadının ufacık vitrini, açık renk kreasyonlarının üzerine toz dolmuş olarak Varşova'nın Doğu'nun Parisi olduğu zamanları acıklı bir izle anımsatıyor; yanında kirli bir berber dükkânı, bir ayakkabı tamircisi. Arka avluda çöp bidonlarının yanında, yanmış duvarların orada, gece gündüz yanan ufak ampulleri sarmaşıkların sardığı yerde, gök mavisine boyanmış çıkıntıda bir Meryem Ana heykeli durmakta; dantel örtüler üstünde konserve kutularına konulan çiçeklerden bir piramit oluşturulmuş, bu ev sunağının önünde iki uyuz kedi oturmuş.

Birkaç cadde ötede eski bir fabrika, kararmış bir kiremit yapı, kuleleri çinko kaplı. Yılların akışı içinde kendisi de dökülmüş olan bir yapı kalıntısının kör camları, kapının üzerinde Polonya devletinin beyaz kartalı.

Kapının üzerindeki levhada yazılanları küçük cep lügatımla çözüyorum: *Varşova Devlet İçki Endüstrisi Kurumu.* Cephe üzerindeki afişte ise: "İşçi Köylü Birliği — Polonya'nın İyi Gelişmesinin Temeli" yazıyor.

Wilenska durağında bir sarhoş tepiniyor, nedense bana sinirlendi. Milisler zorla götürmüyorlar onu. Bir öğrenci, sakallı, otuz yaşındaki, boksör yüzlü adamın ne anlatmak istediğini bana açıklıyor: "Ben işçiyim, bağırmaya hakkım var!" Onun böyle bağırmasına benim kırmızı şalım sebep olmuş.

Otel lobisine çirkin bir zevk hâkim. Doğu Bloku'nun uluslararası kervansaraylarında, uyum içinde birarada yaşama en kuşkulu yanıyla gösterir kendini. Lüks görünüme güçlükle sadık kalınmıştır, ama halılar tüylenmiş, koltukların döşemeleri yağlanmıştır. Olması gerektiğinden daha geniş gri elbiseler içindeki patronlar, naylon kravatlarını boğulurcasına sıkarak bağlamışlardır; sosyalist gençlik, uluslararası basın toplantılarına koşuşur. Geriden her zaman meyhanenin aynı masasında oturanların bağırışları duyulur; bunlar Batı Almanyalı teknikerlerdir, montaj yapmaktadırlar burada. Gazete bayiinin sunduğu gazeteler arasında hayal kırıklığı içinde gazete arayan iki Kaliforniyalı turist kıza rastlanır, *Humanité* bile yoktur burada ya da *Morning Star,* hele *Herald Tribune* asla bulunmaz. Konukların alabileceği tek yabancı gazete *Pravda*'dır. Keçeleşmiş saçıyla zenci bir pop müzikçi, elektronik çalgıların ortasında eşyasının başını bekler. Çok büyük bir koltuğa gömülmüş uyuklayan uyuz kürk paltolu adam, eski Rusya'nın bir elçisine benzer. Patrikvari sakalı sarıya boyanmıştır. Tanıyorum artık onu. Gece gündüz duvarlarda asılı olan akıl almaz çirkinlikteki tabloları seyrediyor, bunlar fuayenin bir köşesinde, dolar karşılığı bu Polonya çirkinliklerini alacak yabancı budalaları bekliyor—tamamen yasal bir ticaret.

Peki ama kara başörtülü köylü kadının işi ne burada? Pembe bir plastik kova var elinde, içi taze mantar dolu. Tıpkı ispiyonculara benzeyen karaborsacılar, dövizle pazarlık eden sivil polislerle fısıldaşmakta. Koreli bir grup asansöre doğru koşturuyor, delegasyonun üyeleri ne sağa ne sola bakıyor, aslında mormonlara benziyorlar. Islattığı saçlarında durmadan sinirli sinirli elini dolaştıran Arap bir bilmece. Sessiz ama parasız değil. Arada bir arka cebinden çıkarttığı kalın bir kâğıt para destesini karıştırıyor

— belki de Irak Büyükelçiliği'nde memur? Yoksa orospu peşinde dolanan Berlin'den gelme bir yabancı işçi mi?

Silah çekmeyi bekleyen bir terörist mi? Tırnaklarını yiyor, bir kitap çıkartıyor, birkaç cümle okuyor, sonra kitabı gene kapatıyor; kitap Kiril alfabesiyle yazılmış. Belki de buraya Lenin öğrenimi görmek için gelmiştir. Yoksa suni gübreyle ilgili bir sempozyuma mı katılmakta?

Ben de onun gibiyim; sinirli, yorgun, sabırsız. Odamdaki musluk tıkalı. Küçücük bir oda, iki buçuk metreye dört metre, gecesi 9 000 zloti, burada bir öğretmenin bir ayda kazandığının yarısı. Mobilyalar bir öğrenci yurdunun mobilyası gibi ellili yıllardan kalma. Kapının arka yüzünde garip bir trafik işareti asılı. Kırmızı daire içinde gri dolambaçlı bir nesne görülmekle, kırmızı yanlamasına bir çizgi, bir yasağın anlatıldığını işaret ediyor. Uzun uzun düşündükten sonra buluyorum, odamda su kaynatma fişi kullanmak yasak.

Viyanalı arkadaşım bunların olacağını bilmişti. Neden bilmem ama hep dünyanın bu yanını iyi tanıyanlar Viyanalılar oluyor. "Polonya'ya mı gideceksin?" diye sormuştu bana, ellerini kafasının arkasında kenetleyip eski divanın üzerinde rahatça yayılarak. "Kimseyi tanımadan, ilişki kurmadan, tek kelime Lehçe bilmeden? Haydi hayırlısı!"

"Ama senin gibi insanlardan daha avantajlı yanım, bir şey bilmemem," diye cevap verdim. "Siz Doğu uzmanısınız, bu da herşeyi bildiğinizi gösterir. Bu sizin sorununuz. Ben sürprizlerle karşılaşmak istiyorum."

"Seni tanırım. Üç gün sonra ayakların su toplar; çünkü herşeyi görmek isteyeceksin, ama hiçbir şey anlamayacaksın."

"Ee?"— "Senin bir rehbere ihtiyacın var. Bir Cicerone'ye... Heyecanlanma, sadece turistik yerleri göstermek isteyecek olan devlet seyahat acentasındakileri kastetmiyorum... Ne koyarsan koy adını; ister koruyucu melek, ister ayı oynatıcısı, goril, halayık... Ben sana birkaç telefon numarası vereceğim. Çaresiz kalırsan ararsın."

Cebimden kâğıdı çıkardım ve işe koyuldum. Varşova telefon ağı içinde yolumu bulmak hiç de kolay ~~bir~~ olmadı. Hat tamamen kapalı değilse şayet, telefon edenin kulağına akustik çekicilikle dolu bir çeşitlilik geliyor. Her tonda meşgul sesi ve hat sesi, yabancı konuşmalar, ıslık ve homurtu sesleri,

cızırtılar. Yılmadım ve kırk beş dakika sonra amaca ulaştım. Ertesi gün öğleden sonra için gerçek bir Polonyalı ile randevulaştım.

Varşova, Çarşamba

Kaderde bu buluşmadan önce fantezi ülkesine bir göz atmak varmış meğer. Rastlantı beni Polonya krallarının Rönesans tarzı sarayına sürükledi; yeni onarılmış bir binaydı bu. Orada bir devlet törenine şahit oldum. Şapkalı bekçiler beni altın ve mor pırıltılar içindeki bir salona buyur ettiler.

Kimse davetiyemi sormadı: Varşova'da kişisel terör yok gibi. Duvarların dibinde tarihi petrol lambalarının altında birbirlerine iyice yaklaşmış olarak gala üniformalı subaylar duruyordu; hükümet erkânı, Parti yöneticileri, sadece din görevlileri eksikti. Karşılarında, pencere taralında son derece garip bir topluluk birikmişti, yarı kahve müşterisi, yarı öğretmenler odası tipleri, sanki eski bir fotoğraf albümünden çıkmış gibiydiler: Ne keçisakallı gözlemciler, ne klasik züppeler eksikti, ne de açık mavi elbiseli piyano hocasıyla ondüle saçlı bir buffo. Salonun arka yanında siyah fraklı beylerden ve beyaz elbiseler giymiş iffetli genç kızlardan meydana gelen koro yerini almıştı. En son el öpmeler de bittikten sonra, kısa boylu şef çubuğunu kaldırdı ve milli marşları *Mater Poloniae* elli kadar gırtlaktan duyulmaya başladı.

İstenilen etkinin elde edilememesi neye bağlıydı acaba? Bayram havası esemiyordu bir türlü. Geçmişte kalmış bir anı, inatla ve pek dikkati çekmeden, tıpkı bir sinek gibi uçuştu salonda. Bu sahneyi nereden hatırlıyordum? 19. yüzyılda bir taşra kentine gitmiştim sanki. Evet! Sahnedeki kalın bacaklı, gözlerinde muzaffer bir dar kafalılık pırıldayan rütbe sahibi kişi, Gogol'un *Müfettiş*'indeki subaydan başkası olamazdı. Maiyetindeki topluluk da hep bu dâhiyane yapıttan çıkmaydı; ne ellerini ovuşturan okul müfettişi, ne de ürkek hayır derneği yöneticisi eksikti, dayanıklı polis suratları da tam kadro oradaydı.

Hepsi kültüre övgüler düzmek üzere toplanmıştı. Ölümsüz Chlestakov'un ağzıyla söyleyecek olursak: "Puşkin'le dostane ilişkiler içindeyim... Sık sık ona: Bak dostum Puşkin, ne var ne yok? derim — Ah ne olsun kardeşim, diye cevap verir bana, şöyle böyle..." Tek kelimeyle,

kültürle uğraşanlara rütbe ve ödül dağıtımı söz konusuydu; grup halinde oradaydılar, verilen bu takdirnamelerin çokluğu, rejimle aydınlar arasındaki sıcak ilişkileri gösteriyordu.

Biraz önce kendilerine nişan takılanlar, az rastlanır gariplikte akıllı kişiler etkisi yapıyorlar, bu yüzden de ödüllendirilen kişilerin alçakgönüllülüğü acı veriyor, duygulanışları beceriksizce. Yalnız birinci sınıf ödüllendirilenlerden koyu renk gözlük takmış, bol paça pantolonlu yaşlı bir bey sabırsızlığını denetleyemedi, sanki onu küçük düşürüyorlarmış gibi davrandı. Bakanlıktan iki bey aynı anda çalışıyordu — arkalarında iki sekreter kadın, nikelajlı servis tepsilerine yığılmış koyu kırmızı kutuları ve beratları tutuyordu. Onlar iğneyle bağlayıp takarken, çinko yıldızların yağdığı bu törende sessizliğin içinden garip bir gürültü duyuldu, çekiçle vuruluyordu bir yerlere. Belki sarayın bir yerinde boru tamiri vardı, ya da kalorifer tamir ediliyordu, bir duvar deliniyordu; yoksa Polonya işçi sınıfı tam bu saatle ve bu binada mı karar vermişti devletin temelini sarsmaya? Herkes hiçbir şey duymamış gibi davrandı, ama Başbakan Yardımcısı bile yeraltından gelen bu gürültüyü kesmeyi başaramadı.

Akşam geç vakitti. Kurtuldum! İnce yapılı, yaklaşık otuz yaşlarında, mavi şapkalı, mavi paltolu, hanımefendi görünümlü bayan kapıdan girdiğinde koruyucu meleğimin o olduğuna şaştım. Onuncu sömestirde okuyan bir veterinerlik öğrencisini başka türlü, dikkati çekmeyen, belki kalın camlı gözlüklü, belki de lastik galoş giyen biri olarak tasavvur etmiştim —ne aptalca bir önyargıymış! Jadwiga, adı böyleydi, sarışın, ciddi ve mesafeliydi, yani eski film ve romanlarda görülen "iştah açıcı Polonyalı kadın"ın tam tersiydi. Gri gözleriyle beni süzdü, yenik düşmüş ifadem onu eğlendirdi sanırım, hafif bir gümüşi bakış bunu anlatmaya yetti. Telefonda soğuk davranmıştı, isim anılmadı, otel lobisi de hoşuna gitmemişe benziyordu, ama caddeye çıktığımız anda konuya girdi.

Can sıkıcı anıtsal yapıları susarak geçti. Gündelik sefil yaşam için bir tek şey söyledi: "Komik," dedi, "1945'te kazananlar arasındaydık. Kırk yıl sonra dilenci durumuna düştük." Omuz silkti, onun için önemli olan ve bana göstermek istediği başka bir şeydi: Kafasındaki Varşova, sembolik bir topografiydi. "Burada, şimdi durduğumuz bu yerde," dedi, "toplum polisi ekipleri duruyordu, karşıda, kalas çitin olduğu yerde büyük, çiçekten bir haç

vardı. Bu meydanın adı Zafer Meydanı, daha önceleri Adolf Hitler Meydanı idi, daha önce ise Saksonya Meydanı... Köşedeki tabelayı görüyor musunuz? Fotoğraf çekmek yasaktır. Neden olduğunu biliyor musunuz? Burada ordunun siyasi kanadı yer alıyor da ondan. Şurada, yukarıda ikinci katta Jaruzelski darbesini planladı."

Rehberim başka, görülmez bir kent planını izliyordu, bu planın içinde parklar ve otobüs durakları yoktu.

"Şu anıt, son savaşta şehit olan Polonyalılar'a saygı için dikilmiş. Ben iğrenç buluyorum. Şu karşıdaki alan, Cerjinski adında bir kan emicinin adına yapılmış. Kendisi Çeka'nın, bugünkü KGB'nin kurucusu, aslında Polonyalıymış; biliyorsunuzdur herhalde, asil bir toprak sahibinin oğluydu." Jadwiga'ya bir isyanı, bir cinayeti, bir klasik kişiliği, bir komployu, bir azizi ya da zorbayı anımsatmayan köşe yoktu.

"Burada 3 Mayıs 1791 anayasası yapıldı — Biliyorsunuz, Avrupa'nın ilk yazılı anayasasıydı." (Hiç haberim yoktu.) "Bu duvarın dibinde Almanlar yüzlerce tutukluyu kurşuna dizdiler. Şurada Targowica birliği üyeleri asıldı." (Neden asıldıklarını sormaya çekiniyorum.) "İlerideki parktaki haçı görüyor musunuz? Ulusal hükümetin üyelerinin asıldığı yeri işaret ediyor." —"Kim astı onları?"— "Kim mi? Ruslar tabii, 1864'te."

Bazen Jadwiga'nın hayal gücünü çalıştıran, boş bir yer oluyordu. Üniversiteyle bir kilisenin yanında, Malta taşından bir kapının önünde bana asfaltın üzerindeki açık renk bir lekeyi gösterdi. "Burada daha birkaç ay evvel öğrenciler toplandı, Dayanışma'ya yakın kişiler; polis gelip mumları, resimleri, çiçekleri ve yazıları dağıttı. Böylece milis kuvvetleri yeni bir sorun daha çıkarttılar. Haftalarca, tekrar böyle bir olay çıkmasın diye öğrencileri ürkütmek için, burada gece gündüz iki nöbetçi dikildi. Bizde böyle tamamen boş olan bir yerde de nöbet tutulur."

Kentin eski bölümündeki bir kahveye gelmiştik. Yer adları, tarihler, isimler kafamda karmakarışık hale gelmişti: 1768, 1941, 1830, 1981, 1794, 1863, 1944. Sadece yıllar değil, aylar, günler de elektrik yüklü ve bir anlam taşıyorlar: 1 Ağustos, 3 Mayıs, 13 Aralık, 11 Kasım ve 24 Mart — yığınla yankı yapan, benzetme yaratan, arkasında birçok şey yatan kızıl yapraklarla dolu bir takvim. Jadwiga kuraldışı değildi, Polonyalılar'ın çoğu bu vatanperver falcılık yeteneğine sahipti; anımsama uzmanıydılar. Onların bu saplantılı hafızaları yüzünden belki de Hitler'in projesi suya düştü: Hitler

Varşova'yı yerle bir etmek istemişti. Naziler ölüleri öldürmeyi başaramadılar.

Sarayın önünden tekrar geçerken orada yaşadığım sahneyi anımsadım. "A, Polonya kültürünün kurbanlarını görmüşsünüz siz," dedi. "Müthiş bir manzara olmalı bu!" —"Kurbanları mı?"

"Ev kadınlarını kastetmiyorum. Mutlaka birkaç ev kadını da vardır aralarında. Takılan nişanlar gözlerini yaşartmıştır, hükümetimiz onları unutmadığını böyle gösterir. Hiç değilse bu alanda bakım, hizmet mükemmel. Bırakın sevinsinler, çünkü Polonya kültürüne yaptıkları hizmetleri kimse yadsımayacaktır. Çamaşır yıkamak, ütü yapmak, alışverişe çıkmak, çocuk bezi yıkamak. İnanın bana, deneylerime dayanarak konuşuyorum.

"Ötekileri kastediyorum ben, orada gördüğünüz o buruşuk elbiseli beyleri. Kültürü temsil eden bu insanların ne kadar acıklı bir görünümde oldukları dikkatinizi çekmedi mi? Neden bu durumda olduklarını da anlatabilirim. Bu beyler kendilerini feda ettiler çünkü, vatanın iyiliği için bazı mevkileri işgal ettiler, şu ya da bu derneğin sekreteri, şu ya da bu kurumun başkanı oldular —Nasıl teşekkür edildi peki kendilerine? Kimse artık onlara selam vermez oldu, takdir edilmek yerine küçük görüldüler. Kıç yalayıcılar dendi, işbirlikçiler dendi! Tabii bunun sonuçları da oldu. Yapıtları bastırılsa da kitapçılarda istif halinde yığıldı kaldı. Şöhretleri söndü, başka dillere çevrilmediler. Yurtdışında kimse onları tanımaz. Rejim taraftarları bunu muhalefetin kışkırtması ya da CIA'nın işgüzarlığıyla açıklar. Düzenli bir maaş, bir de teneke nişan tüm çabalarına karşı elde ettikleri şeylerdir. Doğrusu hiç de önemli bir telafi değil!

"Evet, Polonya kültürünün durumu böyle işte. Hepimiz kızgınız. Kutuplaşma kaçınılmaz. Hep böyle olmuştur. Size bir kitap getirdim. Yüz yıllık. Georg Brandes'in Polonya üzerine yazdığı kitabın Almanca çevirisi, Paris/Leipzig/Münih 1888, bu kitapta okuyabilirsiniz: Ya hep, ya hiç. Sizdeki gibi değildir burada durum, sizde kimse aydınların ne düşündüğüne aldırmaz."

Gece yatakta okuyorum. "Varşova'da zavallı bir öğretmenden söz ettiler, iyi çalışması yüzünden kendisine Stanislaus Nişanı takılmış; bu nişanı çoğunlukla çekmecesinde saklar, yalnız çocuklarını korkutmak istediği

zaman çıkarıp gösterirmiş. En küçük oğlan yaramazlık yaptığında: 'Bir kere daha ağlarsan, öğle yemeğinde boynunda Stanislaus Nişanı asılı olarak oturacaksın,' dermiş. Bu da, işe yararmış... Belki de hiçbir düşünce bir halk üzerinde bu kadar eğitici etki yapmamıştır; doğru dürüst çalışmış bir kişi asla nişan almamıştır, ya da bir mevkiye getirilmemiştir; saygının resmi göstergesi olan nişan ayıp görülür; resmi alçaltma, siyasi suçtan tutuklanma ise çok şerefli bir şeydir. Her çocuk, müthiş isimlerin yazılı olduğu sütunu gördüğünde bunların hainler olduğunu ve iktidar sahibi kişilere hayranlık duyduklarını bilir; kural olarak iyi insanlar bunlarla mücadele eden ve kendilerine kötüler gözüyle bakılanlardır." (Georg Brandes, *Polonya.)*

Lomza, Perşembe

Yanan patates artıklarının dumanı altında uçsuz bucaksız bir ova, etrafta ne bir traktör, ne bir makine görülüyor. Tarlaların üzerinde seyrek olarak toprağı süren köylüler var; kadınlar ağır çuvalları arabalara yüklüyor, şosenin üzerinde yürüyen kazlar, yitik çiftlikler, ufak sebze bahçeleri, evin arkasında kömür yığını, yabani üvez ağaçları, yığınla saksağan.

Rus sınırına yaklaşık yüz kilometre var. Çok uzakta olma duygusu, daha doğrusu bizim dünyamızın çok uzağında. Yol kenarında birkaç elma yemek için duruyoruz, uzun bir yolda yapayalnızız. Varşova sorunları oldukça geride kalmış, sislerin ardında: döviz azlığı, planlama boşlukları, borç erteleme tartışmaları, yeraltı yayınları, moral bozukluğu, kimlik krizleri. Bu doğa içinde, bu kavramların ağırlığı saman çöpü kadardır. Biraz hayal kurmaya başladım: Bunların hepsine doyulduğunda, ülkenin siyasal sefaletinden bıkıldığında, bu alçak evlerde barış içinde yaşanabilirdi; çünkü burada haberler, olaylar, dış dünya diye bir şey yok...

Elinde elmaları tutan Jadwiga bana yan yan bakıyor. "İnsan edebiyatla uğraşırsa böyle düşünür! Damlardaki televizyon antenlerini görmediniz mi? Yok yok dostum, doğanın güzelliği içinde yaşamakla pek uğraşan yok... Hadi gidelim, hava kararmadan! Bu at arabalarının ışıkları yok, köylüler arabaların arkasına kedi gözü koymaya bile üşeniyorlar. Gece bu yollarda araba kullanmak, intihardan başka bir şey değildir."

"Görülecek hiçbir şeyi olmayan bir yer görmek istiyorum," demiştim Varşova'da. "Çok basit bir yer, başkentten uzakta, en ücra taşra köşesinde."

Jadwiga bu isteği çok garip buldu, ama yerine getirmeye de razıydı. Dolar karşılığı bir Fiat Polski kiralandı kolayca. Çok az verilen benzini ise PEWEX'den, Halk Cumhuriyeti'nin resmi karaborsa kurumundan bulduk. Varılacak hedefiyse rastlantılara bıraktık.

Lomza, Cuma

Bu ilkbaharda şehrin Bahçeler Müdürlüğü biraz gayret göstermişe benziyor, gayretlerin bir iki kalıntısı hâlâ dikkati çekiyor. Ne yazık ki bakımsız kalmış çiçekliklerin aralarına boş sigara kutuları, eski gazeteler dolmuş ve çiçekleri yenmiş. Ama banklar kullanılıyor. İşsiz erkekler burada pinekliyor. Yanlarında birkaç boş şişe. Dertsiz izlenimi veriyorlar, zamanları bol. Onlara "mavi kuşlar" deniliyor. Serseriler mi? İşsizler mi? Tembeller mi? Hem öyle hem değil, artık kendilerine hiçbir cezanın, hiçbir tavsiyenin ulaşamayacağı insanlar izlenimi veriyorlar. Gerçek yanlarına çok yaklaştığında, onu itiyorlar.

Tezgâhları kare biçimindeki eski pazar yerinde yaşı belli olmayan alçak evler var. Tozlu parkın kıyısında bir Hal var, belki de büyük bir hangardır, l930'da mı, 1948'de mi, 1960'ta mı yapılmış belli değil. Lambalar maviye boyanmış, belki bombardımanlara karşı karartma amacıyla; camların çoğu kırılmış, cephede kırmızı bir bez afiş asılı, rehberime bunun üzerinde ne yazılı olduğunu soruyorum: "Sivil halkın en önemli görevi halkı korumaktır," diyor.

Jadwiga bunun neresinin komik olduğunu bir türlü anlamıyor. Ama ben bütün alanı bir etnolog gibi araştırmaya kararlıyım. Burada ne olup bittiğini anlamak isliyorum, buranın yerlisi titiz bir adam beni bilgisizlikten kurtarır umudundayım. Hal'in etrafında birkaç baraka var, pencereleri kalaslarla çivilenmiş. "Tamirat yüzünden kapalıdır" diyor bir levha, bu levhanın kendisi yıllar içinde tamire muhtaç hale gelmiş. Ama gıcırdayan bir kapı var hâlâ, binanın içinde ise bir gişenin arkasında yaşlı bir kadın oturuyor. Karanlık hangarın içi kimsenin satın almak istemediği suntadan yapılma birkaç mobilyayla yepyeni kontrplak dışında boş.

Alanın çevresinde doğru dürüst bir tur atıyoruz. Emekliler ve sakatlar derneği kapalı. Yandaki tabelasız dükkânda, kapalı perdeler ardında, ev kadınları sırt sırta bekleşiyorlar. Saat on bir, et satışı biraz önce başlamış. Bir saat sonra dükkân boşalacak; kır saçlı kasap kadın, tek bir salamla yapayalnız kalacak. Yandaki seyahat acentası büyük ödüle davet ediyor. Vitrininde süs bitkilerinin yanı sıra kâğıttan bir uçak modeli var, sol motoru yok olmuş. Esperanto dilinde en iyi kompozisyonu yazan, bir yarışmanın birincilik ödülünü kazanabilir ve Pekin'deki bir dünya kongresine uçabilir. Ne yazık ki katılma tarihi bir yıl önce sona ermiş, çok geç kalmışız.

Gelelim "kamu hizmetlerine". Burada buzlu camlar ardında bozuk buzdolapları yeni motor beklemekte. Görünürde kimseler yok. Halk kütüphanesinde iki kütüphaneci kadın örgü örme yarışına tutuşmuş. Belediye binasında bir anma levhası asılı. Burada 1920 yılında eski bir tanıdık olan Feliks Cerjinski çalışmış. Yaptığı işin ne olduğu levhada anlatılmıyor. Jadwiga omuz silkiyor.

Balıkçıda vaktiyle ne satıldığını sadece bir çürük kokusu anımsatıyor, raflardaki konserveleriyse kimse almak istemiyor. Çok eski, kötü ve pahalılar. Buna karşılık yan tarafta çiçek satılıyor, istediğin kadar. Polonya'da her yerde çiçek var, burada bile; kiliseler, ozanlar, kahramanlar, Meryem Ana ve mezarlar için çiçek. Bir hatıra eşyası dükkânı bile var. Bakanı ürküten bu alçı eşyalarla Lomza'yı kim hatırlamak ister ki? Yokluktan çıkma bir işe yaramazlık, yokluğu azaltacağına, daha hüzünlü kılıyor. Dükkânlar kedi otu, ölmüş Alp menekşesi ve suni deri kokuyor. Burada insanı takip eden kokular gerçekten çok garip. Merdiven aralıkları daha çok dezenfektan, kömür ve sidik kokuyor.

Alanın çevresinde beş tane erkek terzisi işlerinin başında, dışarıdan içeriye bakıldığında onları büyük makaslarla görüyor insan, çalıştıkları için dirsekleri oynuyor; kadın, eski tip bir Singer dikiş makinesinin başında oturuyor, ölmüş sinekler ve eski moda mecmualarından kesilmiş soluk renkli resimler vitrini süslüyor. Atölyeleri sefalet içinde ama iyi para kazanıyorlar, bir takım elbise 15 000 zlotiden aşağıya çıkmıyor.

Yan sokakta, birkaç ev ötede, yıkılmakta olan garajın yanında, devlet kümes hayvanları, yumurta ve tüy alım yeri var —kepenkleri indirilmiş, sanki para kazanma umudunu tamamen yitirmiş gibi—, otlar bürümüş bir avluda büyük bir resimle süslenmiş bir kulübe var. Adam büyüklüğünde bir

tıraş fırçasını gösteriyor, satılık değil, üzerinde REKLAM yazıyor, anlaşılan burada bez afişlerin ressamı oturmakta, — Lomza alanını süsleyen bu adam belki de tüm bölgeyi güzelleştirmekle meşgul.

Onun veremeyeceği bir şey olan aşkıncı avuntu ve doğaüstü lütfu, meydandaki dini nesneler satan dükkân karşılıyor; hep açık ve çeşidi bol: Gülümseyen alçı melekler ağızlarını şarkı söylemek için açmışlar, vaftiz entarileri, kol kalınlığında renkli boyanmış mumlar, her boyda Polonyalı papa, boyalar, kumaşlar, yepyeni ikonalar, ayin entarileri, altın ucubeler, vitrinde meme veren plastik Meryem Ana. Yağmur çiselemeye başladı. Okul çocukları şapırdata şapırdata dondurmalarını yalıyor, meyhanede votkanın zararlarını anlatan bir yığın tabelanın altında sarhoşlar birikmiş, "mavi kuşlar" ise pazar alanında *Halk Tribünü* gazetesinin birkaç günlük sayılarıyla üstlerini örtüyorlar.

52 000 nüfuslu bu kent neyle geçiniyor? Jadwiga'nın bile cevabını bilmediği bu soruyu belki de hiç sormamak daha iyi. Bina cephelerinin dökülen renkli sıvalarına bakıldığında baskının, dar kafalılığın yeni yeni izlerine rastlanıyor: Çarlık rejimi, toprak ağaları hegemonyası, Almanlar'ın öldüren saldırıları, Stalinizm... Bu bölgenin adı hiç durmadan değişmiş: Podlaçin, "Yeni-Doğu Prusya", Çarlık Rusyası, Varşova Genel Valiliği, Sovyetler Birliği, "Büyük Almanya İmparatorluğu"; buradan durmadan yeni yeni ordular geçmiş, Lomza'yı yakmış, sanki alınacak bir şey varmış gibi yağmalamış. Bunların hepsini atlatmış olan bu yöre, ot gibi dikkati çekmeden hâlâ orada varlığını sürdürebiliyorsa, bu insanüstü bir başarıdır.

Varşova, Cumartesi

Tatsız bir öykü: Koruyucu meleğimle kavgaya tutuştuk. Nedeni epey garipti. Birisi bana Polonya'da çiftlerin dörtte üçünün kilisede evlendiğini söylemişti. Doğru muydu bu? Kilise'nin akla gelecek her türlü koşulu öne sürdüğü doğru muydu? Bilgi formları ve günah çıkartma kâğıtları isteniyormuş; işkence bununla da bitmiyormuş. Adaylar, yoklama ve sınav damgasıyla on dersten geçmek zorundalarmış; ayrıca iki doktor kontrolünden geçmeleri ve kadının doğal korunması konusunda sözlü eğitimlerini tamamlamaları gerekiyormuş. Neden Polonyalılar devlet

bürokrasisinden çektikleri yetmiyormuş gibi, bir de kendi istekleriyle papazların hegemonyasına giriyorlardı?

"Ne var bunda yanlış olan?" dedi Jadwiga.

Ona, papazların bizde genellikle jinekolojik sorunlarda uzman danışmanlar olarak görülmediklerini anlatmaya çalıştım. Ayrıca bildiğim kadarıyla, eskiden olduğu gibi şimdi de çocuk aldırma, Polonya'da en tutulan doğum kontrol yöntemiydi.

İstemeden de olsa Jadwiga bunu kabul etti.

"Peki o zaman anlamıyorum... Komünistlerin siyasal, Kilise'nin cinsel aldatmacaları: Aynı şey değil mi bu?"

Damarına basmıştım. Jadwiga'nın burun delikleri açılıp kapanmaya başladı, alaycılığı ateşli bir kızgınlığa dönüştü. Geçici koruyucu meleğimin Kilise'ye çok bağlı biri olduğu ortaya çıkmıştı. Yangına körükle gidecek kadar aptalca davranmıştım. Polonya'da her türlü batı modası vardı; bilgisayardan tutun da *esoterik-workshop*'a kadar herşeyin hırsla benimsendiği bu ülkede, neden doğru dürüst bir kadın hareketi yoktu?

"Feminizm," diye bağırdı, "iğrenç bir yanlıştır! Hiç değilse bu felaketten uzak kalacağız. Çünkü kadınlar bizde böyle bir talihsizliğe düşmeyecek kadar ileri ve bilinçlidir. Erkeklerimiz bize tapar, evet! Bize taparlar, gücümüz de buradan gelir."

"Geleneğe değer veriyorsunuz."

"Biz birbirimize saygı duyarız. Belki Alman erkeklerinde durum başka türlüdür. Onlar namuslarını Hitler'le kaybettiler. Polonyalılar yenildi ama hiç değilse doğru tarafta savaştılar. Tarihte önemli olan zafer kazanmak ya da yenilmek değil, şerefli olup olmamaktır." — Ona cevap veremeyecek kadar şaşırmıştım.

Gece yatakta okuyorum. "Polonya'da Katoliklik bu yüzyılda hep muhalefette olmuştur, her zaman durmadan devlet gücüne karşı koymuş, kavgasını yönlendiren çoğu zaman gerçeğe duyduğu sevgi olmuştur; bu sevgi özgürleştirir ve kendini feda etmeye yönelten bir hayranlık içinde erir... Papazların Katolik kuralları yer yer çiğnedikleri vakidir, belirli dogmalar karşısında inançsızlık da hoş görülür, çünkü bu durumu Polonya, ulusal düşünce gücü olarak algılar. Papazların üzerine oldukça günahsız bir

yapmacıklık sinmiş olsa da, bu durum onlara çok az zarar verir. Genel olarak beğenilirler.

"Bir yabancının çeşitli partilerin değerleri, haklılıkları ve dini güçler hakkında edindiği görüş şöyledir: Halkın bireyselliğini her şekilde yok etmeye yönelik kurallara karşı hangi direnişi uyguluyorlar: Asya mutlakiyetçiliğinin kaba ve korkunç kurallarına karşı ne yapıyorlar? Ancak oradan gelen tehlike yok edildiğinde, Polonya, zamanın çeşitli çabalarını yeni ve gerçek bir ölçüyle ölçme lüksüne sahip olabilir." Georg Brandes, *Polonya* (1888).

Varşova, Pazar

Başkentin kuzeyinde bir mahalle olan Zoliborz'daki Aziz Stanislaw Kostka kilisesi otuzlu yıllardan kalma çirkin bir beton yapı. Papaz Jerzy Popieluszko burada yıllarca ayin yönetmiş, ta ki 1984'te gizli polis yöneticileri tarafından işkence edilip öldürülünceye kadar.

O zamandan beri kilise bir hac yerine dönüşmüş. Geçen yıl kurbanın mezarını iki buçuk milyon kişi ziyaret etmiş. Kilise bayraklarla süslü, üzerlerinde ulusal Kabalanın kutsal sayıları okunuyor: 1569, 1830, 1863, 1914, 1985. Ziyaretçilere hizmet veren örgüt, dua edilen yerde film gösterileri düzenliyor, beş dilde enformasyon malzemesi bulunduruyor. Girişin yanındaki tabelada alkolizme karşı uyarılar, evlilik kurslarının tarihleri ve çevre çalışma gruplarına çağrılar asılı. Küçük mezarlıkta papazın mezarını işaret eden hac yolunun durakları belirlenmiş. Tüm bölge sınır-ötesi bir yeri andırıyor, devlet gücünün girmesi engellenen bir yer görünümünde.

Her ayın son pazar günü burada "Vatan için ayin" yapılıyor. On-on beş bin kişi kilisenin önündeki büyük meydanda sırt sırta birikiyor; kadınlar, erkekler, çocuklar, yaşlılar, maden işçileri ve üniversite profesörleri. Saat akşamın yedisi. Kilisenin balkonu ve giriş kapısı aydınlatılmış. Yandaki papaz evi de öyle; terasında beyaz giysili bir yığın rahibe ayakta duruyor. Gerilimli ve bekleyiş dolu bir sessizlik hâkim.

Ayin çok şaşırtıcı bir biçimde siyasal konuşmayla başlıyor. Bilim adamı yüzlü yaşlı bir bey bana en önemli yerleri çeviriyor. "Polonya ilerlemeli ve

yol açmalı," diyor papaz, "o zaman öteki uluslar da güneşi görecek." — "Tutuklularımıza çektikleri acıdan dolayı şükran borçluyuz." — Şimdi de yasaklı "Dayanışma"nın birkaç yöneticisi geliyor balkona, hapisten afla çıkmışlar. Alkışlarla karşılanıyorlar. Fotoğrafçıların flaşları, batı televizyonlarının spotları kimseyi rahatsız etmiyor gibi. Ayin sık sık alkışlarla kesiliyor, ara nağmeler patlatılıyor. Oyuncular hıçkıran bir ihtirasla vatan şiirleri okuyor. Davul ve elektronik gitarlı küçük bir orkestra herhangi bir şarkıyı çalıyor. Bu kilisenin *kitsch* görünmekten çekindiği pek söylenemez. Bir miting havası esiyor. Vatanseverlik ve din, mistik bir karışıma dönüşüyor burada. Vaaz ateşli ve kendinden geçmiş bir tarzda sürdürülüyor. Sunu ve kutsal dua arasında kaybedilen doğu bölgeleri anılıyor. "Wilna ve Lemberg'deki kardeşlerimiz için dua ediyoruz." — "Tanrıtanımaz bir yönetim tarafından çarmıha gerilmiş Polonya halkı, İsa'nın takipçisi oluyor." — Uzun konuşmaların hiçbirinde dış dünyadan söz edilmiyor; burada Şili, Güney Afrika ya da Guatemala'nın adının geçmemesi şaşılacak şey.

Kilise'nin iktidar bilinci sarsılmamış. Kendinden korkmuyor. Tekel olduğu açık: Devlet gücünün giremeyeceği tek kamu mekânına sahip. Banliyölerin yalnızlığından kaçış, ulusal bir vaftizle son buluyor burada. "Kutsal vatan" — bu sözden bu meydandaki kimse korkmuyor. Bir buçuk saat soğukta ayakta durduktan sonra kalabalığa akşam yemeği dağıtılıyor. Kimse kıpırdamıyor yerinden. Dini şarkılar söyleyen cemaat, papaza binlerce küçük haç uzatıyor ve parmaklarıyla zafer işareti yapıyorlar, kötülüklerin ve karanlığın ülkesini yeneceklerini anlatmak istiyorlar. Tutarlılık, bilinçlilik, gözlerde yaşlar.

Ayinden sonra, yığınla fabrikanın temsilcisi, maden ocaklarından, birliklerden gelenler, isyana çağıran sloganlarıyla uzun bir minnettarlık yürüyüşü yapıyorlar kilisenin çevresinde. Tıpkı eski Kudüs'deki gibi: En akıllı vali bile buradaki olayın hac mı yoksa gösteri mi olduğunu ayırt edemez. Saat onda kalabalık barış içinde dağılırken, çevrede bir tek polis görülmüyor.

Praga'da eski tarz çıplak bir binanın bir dairesi: İnsanlar mecburen kendi elleriyle restore etmişler; üzeri yazılar ve el ilânlarıyla dolu süslü komodin ve çıplak odanın duvarlarını kaplayan kütüphanede dizili olan çeşitli

dillerdeki kitaplar, burjuva geçmişi anımsatıyor. Gaz sobasının çevresinde oturup çay içiliyor. Orta Avrupa denilen hayali yerdeyiz, geniş bir haritaya yayılmış olan bunun gibi birkaç bin evden oluşuyor; Zagrep, Brünn, Budapeşte, Viyana, Krakow, Trieste, Berlin'de rastlanır bu gibi yerlere. Buradaki konukseverlik de bu kristalleşmiş geçmişten, o zamanki zihniyetten ve kavgadan kaynaklanmakta. Daha bir saat önce karanlıkta kalabalığın içinde duran bir yabancı olan beni, kiliseden yanlarına alıp getirdiler; herkesin anladığı şeyleri anlayamayan bana, herkesin bildiği şeyleri söyleyecek ve benimle tartışacaklardı.

Ev sahibi, konuşmaları kulağıma fısıldayarak çeviren kişiydi, gerçekten de bilim adamıymış. Profesörlüğünü epey zaman önce kaybetmişti, ama bu durum otoritesini artırıyordu sadece. Tıpkı öğrenciler gibi ekmek elden su gölden geçiniyordu. Bu küçük toplantıda, yarı salon yarı seminer olan bu yerde, biraz komplo havası esiyor. Berdiaev ve Buber'den, Nietzsche ve Dostoyevski'den söz ediliyor, Klages ve Ernst Jünger'in de beğenilmesine şaşırıyorum.

"Akılcılık sona erdi." — "Dünyanın her yerindeki metafiziğe dönüş belki buradan başlayacak. Polonya'nın talihsizliğinde yatan şans da bu, tıpkı cevizin özü gibi. Papa bu umudun sembolü." — "Amerika'da manevi yeniden doğuşun izleri görülmeye başladı bile, ama maddeci değerlere dayalı bir uygarlığın bundan sonuçlar çıkartması zor olacaktır."

Sabırla dinliyorum, sonunda sağduyu üzerine birşeyler söylemeyi göze alıyorum. Tüm tartışma bana abartılı geliyor. İdeolojik kamplaşmanın bu yanında, diyorum, Sovyet süper gücü ne dualarla ne de komployla bertaraf edilebilir; sağlıklı insan aklı, anlamak isteyen herkese gösterir bunu. "Jaruzelski'nin yerinde siz olsaydınız, hangi tavizi verirdiniz?"

Bu basit soruyla sanki bir arı kovanını kurcalamıştım. "Sizin sağduyu dediğiniz kapitülasyon, her türlü değerin elden çıkartılması! Bu prensibe uysaydık, daha 150 yıl önce, biz Polonyalılar varlığımızı kaybederdik! Angajmana girseydik yok olurduk. Ruslar'ın resmi tezi nedir biliyor musunuz? Polonya'da üç karşı devrim kalesi görüyorlar: Kilise, köylüler ve aydınlar. Stratejik terimlere çevirecek olursak bu şu anlama gelir: Polonya'da komünizmi yerleştirmek için, aydınları, köylüleri ve Katolikleri yok etmek gerekir. Hitler'in programına çok yakın bulmuyor musunuz bunu?"

Direnmekten vazgeçiyorum. Konuşma Heidegger'in Hıristiyanlığa bakışına dönüşecek. Çok yorgunum.

Eve dönerken çok genç bir öğrenci bana eşlik ediyor. 19. yüzyıldan kalma bir Polonyalı komplocuya benziyor, siyah giyinmiş, yüzü hırstan bembeyaz, bıyıklı.

"Düşünün bir kere, Sovyet işgali bir gecede kalktı diyelim; özgür Polonya, size kalsa, işbirlikçiler ve hainlerle nasıl başa çıkacak?" Duruyor —Weichsel köprüsünün tam ortasındayız, ay nehre vurmuş— bağırıyor: "Asılacaklar!" — "Bu hıristiyanca bir düşünce değil," diyorum. "Söz konusu olan milyonlarca insan." — "Ama Komünist Parti bir caniler örgütü! Bunları temizlemek şart. Sizin Almanya'da yapamadığınızı yapmak gerek." Yolumuza devam ediyoruz. Susuyorum. Uzun bir suskunluktan sonra refakatçim: "Neyse, şimdi böyle konuşuyorum... Ama iş o raddeye geldiğinde... Hiç de düşünemiyorum ya öyle olacağını... Bir kargaşa olurdu.... Bağırtı çağırtı... Herşey birbirine girerdi, sonunda birbirimizle gene anlaşırdık herhalde," diyor.

Varşova, Salı/Çarşamba

Bu kentin sakinleri hep bir arayış içinde: musluk, kitap, oturacak ev, birkaç litre benzin. Ben de az bulunur bir şeyi arıyorum. Bir dirhem sağduyu. Yoksa ters bir şey mi bu "aklı başında Polonyalı"? Bir ucube mi? Bir kuruntu mu?

"Saçma," diyor İskandinav bir dostum. Ne yapacağımı şaşırmış bir halde başvurmuştum ona. "Benim mesleğimde," —kendisi dış muhabir— "renkli insanlarla uğraşılır, bürokratlar, fanatikler, işadamları, yazarlar, Parti mensupları ve peygamberler, hele suskun çoğunluğu hesaba katarsak. Sana bu ülkeyi sevdiğimi söylememe gerek yok —ne de olsa 25 yıldır burada yaşıyorum—, daha da fenası ondan vazgeçemem, çünkü bana gündelik hapımı veriyor. Batı çok uyuşuk, kendi kendinden fazla memnun. Ama Polonya'da nefret ettiğim bir şey var, o da pozları ve ihtirasları. Bu kendini beğenmişlik yalnız sinirime dokunmakla kalmıyor, politik açıdan da çok kızdırıyor insanı. En çok da muhalefette yaygın olan bir eksiklik, bir hata —en korkuncu da bu— hem de oldum olası böyle. Korkunç!"

"Korkarım bu tavrın nedenleri vardır. Akılsız tanıdıklarım bana ne dediler biliyor musun? 'İyi pragmatikler olarak güç gerçeğiyle uyum sağlasaydık, Polonyalılar olarak yüz yıl önce yok olur giderdik'. Bunun bir anlamı olduğuna inanmıyor musun?"

"Hayır. Tarihi yansıtmalar bunlar. Sovyet dostu olarak görülmek istemem, ama bugün Polonya'yı yok etme niyetinde olan birinin varlığına inanmıyorum. Saçma bu! Ruslar, sosyalizmin Polonya'da şansı olmadığını çoktan kabul ettiler; gelenekçi, tutucu, dinibütün bir komşuyla yaşamak zorunda olduklarını biliyorlar. Burada düşünce özgürlüğü olduğunu, tüm Doğu Bloku'nun, Macaristan'ın da bu arayış içinde olduğunu kabullendiler. Hiçbir zaman bu yılki kadar çok Polonyalı dış ülkelere seyahat etmemişti, hem de batı ülkelerine.

"Diktatörlüğe gelince sevgili dostum, hiç de sanıldığı gibi değil. Jaruzelski hükümeti izcileri bile hizaya getirmekten aciz. Hep dikkatli, akıllı ve hep savunmada. Köylülere asla sataşmaz! Sataşırsa sorun çıkar.

"Devlet destekli fiyatlarla, bir bombayı etkisiz hale getiren uzman gibi uğraşmak gerekir. Bu koşullar altında olağanüstü ekonomik reform düşünülemez. Hele kilise reformu asla düşünülemez! Aman ha! Asla dokunmamak gerekir! Direnişçilere gelince, onlar tutuklanmaz, serbest bırakılır. Son aftan sonra burada Fransa'dan az siyasal tutuklu kaldı, ya da İtalya ve Federal Almanya'dan. Ama tek bir kişinin hükümetin tutumunu beğendiğini sanma sakın. Tam tersine, muhalefet büyük çoğunlukla boykota sığınarak, boş radikalliğe kaçarak, hatta bazen aşırı sağ sesler çıkartarak hareket ediyor. Ahlâki kutuplaşma normlarına uymayan birini hemen yargılıyor."

Norveçli arkadaşımın az eşyalı, ama rahat garsoniyeri durmadan işliyor. Ben oradayken bir neskafe ve pipo içmek için gelenlerden biri yayıncı Adam Krzeminski. Çıkarlar sorununa akılcı bir çözüm bulunması için uğraşanlardan biri. Bu yüzden konumunu, mevcut alanlar içinde cesur bir yer olarak görüyor.

"Sıkıyönetim gerekmezdi," diyor. "Kitlesel muhalefet hareketi kendi hatalarıyla yok olurdu, çünkü hiçbir zaman doğru dürüst bir plana sahip olmadı. İşçilerin kendi kendilerini yönetmeleri şerefli bir amaç, ama büyük devlet yardımı olmasa Danzig tersaneleri çoktan iflas ederdi. Muhalefetten kimse, üretim ve uluslararası rekabet üzerine konuşmak istemiyor.

İsteklerde bulunuyor, ama karşılığında çaba gösterme düşüncesine yabancılar. Bir eylemin hangi sonuçları doğuracağını sormuyor, daha çok hangi ahlâki etkiyi yapacağına bakıyorlar. Tek kelimeyle tam bir karmaşa. Bu ülkenin en çok gereksinimi olan şey, yani soğukkanlı düşünce ufukta görülmüyor."

Eski kentteki karanlık bir kahvehanede bir eleştirmenle buluşuyorum; bir yayınevindeki görevini bırakmak zorunda kaldığından bu yana zorlukla çevirmenlik yapmaya devam ediyor, çünkü herhangi bir sınavdan geçmemiş. P., göz hapsinde tutulan siyasal kişi olma rolünü reddediyor. Bambaşka nedenlerden ötürü kenara itildiğine inanıyor. "Karşılıklı olarak Parti ve aydınların birbirlerine tahammül edemeyişini normal buluyorum. Komünizm ideoloji olarak iflas etti. Bu ülkede otobüs şoförleri, bir doktor veya doçentin kazandığının üç mislini kazanır. Rejim şu sloganla işler: Küçük Yakup'un Tanrı'ya verdiğini, Tanrı küçük Yakup'a verir. Uslu olmayan yemesin. Bu budalaca bir şey, ama etkisiz. Aslında Polonya'daki dini paranoya beni daha çok düşündürüyor. Böyle devam ederse Kilise tüm aydınları yanına çekecek. Bugün Woytila'yı eleştirme cesareti gösteren herkes parya oluyor. Muhalefet de, Kilise dışında entelektüel kurtuluş olamayacağına inanıyor. Bir de papazların özeleştiriye tahammül edemediğini düşünecek olursanız —Kilise Yahudi aleyhtarı geçmişini hiçbir zaman temizlemedi— o zaman, benim gibi insanların durumunun çok karanlık olduğunu anlarsınız. Böyle bir durumun akıl almaz olduğunu kabul ediyorum, ama Polonya'da yönetimi Kilise ele geçirirse ülkeden göç etmek gerekir."

"Sekülarizasyonun ülkenizde tamamen yenildiğine mi inanıyorsunuz?"

"Hayır, bunu demek istemem. Avrupa'da bir din devleti düşünemem. 'Polonya'da herkes Tanrı'ya inanıyor, ama sadece Kızıllar'ı yenmek için.' Bu sözler, Varşova gettosu ayaklanmasından sağ kalan son kişi, eski ittifakçı Marek Edelman'a ait. Sanırım haklı. Ama buna bir şey daha ekleniyor. Son kırk yıl içinde insanlar kısıtlanmaya alıştılar. Bir çatıya gereksinmeleri var. Komünist barakası yağmur aldıkça, daha bir gayretle sığınacak yer arıyorlar. Kilise'nin kubbesi altında insan hiç değilse ıslanmıyor! Belki de olayı çok öznel görüyorumdur..."

P., Polonya'da kalmış az sayıdaki Yahudi aydından biri.

Ve Ryszard Kapuscinski. O en akıllı, en bağımsız kişi; gazeteci kılığına girerek tüm dünyayı dolaşmış olan bir şair. Zor şeylerle uğraşıyor. En önemli çalışmaları Polonya üzerine, ama Polonya'dan mümkün olduğunca uzaklaşarak yazılmış şeyler. *(Kralların Kralı,* çok güzel bir kitap, Haile Selasiye hükümdarlığı üzerine.) Kapuscinski orta yaşlı bir adam, çalışkan, gözlemci, çok az şey kaçırıyor, durmak bilmeyen, yardımsever bir kişi. Eskimiş kotlar ya da eski bir *Battle-Dress* giyiyor ve hep telaşlı.

"Özür dilerim, geciktim."

"Biliyorum. İş... bilirim."

"Sade iş olsa iyi! İşin kötüsü, gücümü aşan bir durum. Yani daha acıklı demek istiyorum. İnsanı kendini beğenmiş bir duruma itiyorlar. Aydın, üstelik de yazar olan biri burada ahlâki bir değer gibi, yaşamın her alanında akıl verecek biri gibi görülüyor. İnsana yakıştırılan bu otorite bana garip geliyor, ama ondan kurtulmak da mümkün değil. İnsanın ürettiği şeyin kalitesiyle pek ilişkisi yok. Rüşvet almamak yetiyor, o anda insanı günah çıkartma papazı yapıyorlar veya Guru ya da peygamber yerine koyuyorlar. Polonyalılar eksik olan egemenliklerinin yerine, temsilci olarak aydınları koymuşlar. Tabii mistifikasyon bu, çünkü bu tip beklentileri karşılamak mümkün değil. Çağdışılık! Olmaz böyle şey! Tam on dokuzuncu yüzyıldan kalma. Arkadaşlarımdan çoğu bu role kaptırıyorlar kendilerini. Aslında ürkütücü derecede taşralıyız. Muhalefet için de geçerli bu. Mucizeye inanıyor. Yalnız Ruslar'ı küçük görmekle kalmıyor, kendi ülkesinde hükmeden sınıfı da küçük görüyor."

Sessizce, bir daha asla Polonyalı zekâsından şüphelenmeyeceğime yemin ettim. "Size sormak istediğim bir şey var, şimdiye kadar cevabını verecek kimseyi bulamadım: İktidar ne düşünüyor? Önlemlerini çözmeye çalışıyorum, ama bir strateji tespit edemiyorum. Bu hükümet hangi geleceği bekliyor? Projeleri nedir?"

Gülümsedi, ama neşeli değildi. "Projesi yok. Kimsenin projesi yok. Toplumda, politikada, kültürde, sanayide — her yerde aynı durum var. Tam bir tıkanıklık, tam bir blokaj."

Forum otelinin *Coffee Shop*'unda oturuyorduk. Biraz Amerikanvari, İsveç'in İkea mobilyaları, Polonya tarzı *fast food.* Herşeyi sorma merakım yüzünden yemeği soğuttum.

"Olamaz. Hiçbir rejim, hiç değilse ekonomide uzun vadeli çözüm bulamadan ayakta kalamaz."

"Gierek'in başarısızlığından bu yana ekonomik düşünceden söz edilemez. Polonya'da, üretim önemli değildir. Bu konuda hükümet, sendikalar ve muhalefet anlaşmış. Ağır sanayi, masrafları dikkate almadan çalışıyor, kısmen Ruslar'ın kontrolü altında. Devlet sektörü dışında dört, beş ekonomimiz daha var; biri özel, biri karma, biri karaborsa, nakdi yardım ekonomisi ve dolar dolaşımı. Bunlar da üretime katılıyor ama boşuna. Altyapı ölüyor, kömür ocakları yıkılıyor, çevre çöküyor, yeni yatırımlar için para yok. Sistemin içinde düşünülebilir olan her türlü reform ya şimdiye kadar denenmiş ve başarısız olmuş, ya da Ruslar tarafından, bürokrasi veya örgütlü gruplar tarafından bloke ediliyor. Köşeye sıkışmış durumdayız. Büyük yatırımların müdürleri iki üç aylık planlarla, bazen haftadan haftaya operasyonlarını yürütüyorlar. Eylül'de belki bulunabilecek olan kömürü alabilmek için insanlar şimdiden kuyrukla. Kışın geleceği kesin, ama sistem olabileceklere kendini hazırlamaktan aciz. Mutlaka enerji krizi olacak.

"İnsanların ruhsal durumu açısından bunların ne anlama geldiği açık. İnsanlar felaket durumda, kızgın, üzgün. İşçiler bile sınıfsız kaldıklarına inanıyor. Eskiden Polonyalılar kibar bir ulustu. Eğer bu doğruysa, bugün hiçbir izi kalmadı demektir. Bu koşullar altında kimse çaba harcamaya itilemez, kişisel davranışlarının üzerine çıkamaz. Rejimin siyasi amaç olarak kolektif depresyon yarattığını söylemek istemiyorum, ama oraya doğru gidiyor."

"Kendi kendini yok etmeye mi?"

"Ne pahasına olursa olsun kendini ayakta tutmaya. Haftalardır sürdüğü düşünülecek olursa, bunun kendini yok etmekten bir farkı yok."

"Peki bu sefaletin suçlusu kim?"

"Ah! İyi bir soru. Kime isterseniz sorun, herkes size bir suçlu bulacaktır. Çoğunlukla da Parti ya da Sovyetler Birliği anılacaktır. Ama ekonomik sefaletin daha derin kökleri var. Tarihi özetlerle sizi sıkmak istemem. Ama Polonya'nın 19. yüzyılda üçe bölünüşünü anmadan geçemeyeceğim, çünkü Polonya burjuvazisi bundan ötürü kendini geliştiremedi. Bizde kapitalizmi gerçekleştirenler Yahudi ve Alman yatırımcılar oldu. İkinci Cumhuriyet dönemi, çatışmaları ve gerikalmışlığı çözmeye yetmedi. Bundan sonra olanları biliyorsunuz: Polonya burjuvazisi —ki bu aynı zamanda aydınları

demektir— oldukça dar bir tabaka, Almanlar ve Ruslar tarafından yok edildi. İstatistiklere bakmanız yeter: Kent halkının %40'ı, tarım alanlarının ise %5 ahalisi kırklı yıllarda yok edildi. Yahudiler tamamen silindi. Bugün Polonya entelektüelleri diye bir şey olması aslında bir mucize. —Kısacası, eksik olan fabrikalar değil, hatta sermaye bile değil. Avrupalı anlamda yönetici kadro eksik."

"Ama rejimin kendi kadrolarını kurması için kırk yıl geçti."

"Ama egemen sınıfımız doğrudan doğruya Üçüncü Dünyadan geliyor! Doğu'daki yuvaları, köyleri bilmiyorsunuz; oralarda çocuklar kısa süre öncesine kadar okula yalınayak gidiyordu, öğretmenler de okuma yazma bilmiyordu! Tam bir tarım toplumu. Bu, Kilise'nin kültürel hegemonyasını anlatmaya yeter. Köylülerin kamuoyu vaazdır, başka kamuoyları yoktur. Kadro dediğimiz şey ise cahil ve kabadır — kültürel bir yapılarının olmayışı, gayret eksikliği, kariyer yapmaktan başka gereksinmelerinin olmayışı apaçık. Sadece birazcık kurnazlıkları vardır."

"Birkaç nesil geriye gidersek hepimiz köyden geliyoruz. Bu anlamda herkes dağlıdır."

"Ah kime anlatıyorsunuz bunları? Ben Beyaz Rusya'nın ücra bir kuş yuvasından geliyorum. Paris ya da Londra'da kendimi hep yabancı hissederim. Üçüncü Dünya'nın kendisiyim ben. İşim de ona bağlı. San Salvador'da, İran'da ya da Etiyopya'da olanları anlıyorum, çünkü Polonyalı'yım."

Gece okuyorum: "İç ve dış suikastlarla korkutulan bu ülkenin yenilmesi çok kolaydır. 20 derece don ve 50 santim kar yeter, o anda bir hafta içinde ekmek darlığı çıkar ortaya. Peki ama bunun nedenlerini nerede aramalı, kimi suçlamalı? Hükümeti mi? Sistemi mi? Rusya'yı mı? Kendimizi mi? Bu kış bir şeyi açığa çıkarttı — sadece ekonominin ve de yönetimin zayıflığını değil, daha önemli bir şeyi: toplumsal gerçeğimizin teşhisindeki tutarsızlığı. Yıllardan beri neleri yapabileceğimizi ve gerçekte kimler olduğumuzu bilmiyoruz. Özgürlüklerden yoksun bir ülke miyiz yoksa alkolikler ülkesi miyiz, ileri bir endüstri gücü müyüz, yoksa sömürülen bir sömürge ya da ebedi 'Polonya ekonomisi' kurbanı mıyız, Yahudi aleyhtarı mıyız yoksa modern çağa uymayan bir toplum muyuz? Böylece mecburiyet ve efsane arasında, direniş ve boyun eğişimizden bağımsız bir durumda, bizi

durmadan değiştiren bir yerde yaşıyoruz. Ta ki kış gelip de kar yağdığının farkına varıncaya kadar. O zaman: Bu kar bizim mi? diye soruyoruz. Onu kürekle atmak zorunda mıyız? Çünkü bu karın, onların karı olup olmadığından kuşku duyulmaktadır, belki de dostluk çerçevesi içinde Rusya'dan gönderilmiştir, belki de karı kendileri küreyeceklerdir. Bize başvuruluyor ve kendi isteğimizle işe başlamamız isteniyor. Yalnız, bize başvuranın kim olduğunu bilmiyoruz; toplum mu yoksa değiştiremediğimiz iktidar mı?

"Gene de bir kürek arıyoruz, her durumda çalışıp, ilerlemek zorundayız. O zaman kürek olmadığı çıkıyor ortaya. Gene soruyoruz kendi kendimize: Kürekleri kim temin edecek, hükümet mi yoksa halk mı? Onlar mı yoksa biz mi? Karın içindeyiz, düşüncelere dalmışız ama bir çözüm bulmaktan aciziz. Küreklerin eksikliği enerjimizi hareketsiz kılmıyor sadece, düşüncemizi de felce uğratıyor."

Kazimierz Brandys, *Varşova Günlüğü* (Ocak 1979). Frankfurt am Main 1984.

Varşova, Perşembe

Dışarı çıkmak istemiyor canım.

Öğleden sonra Jadwiga'ya telefon edip etmemek için kendi kendimle boğuşuyorum. Burada var olabilmek için en azından bir koruyucu melek gerekli. Kavgamızın bir yanlış anlamadan kaynaklandığına inandırıyoruz birbirimizi. Barışma, çay ve ufak pastalarla kutlanıyor. Herşey yolunda giderse Polonya Fiat'ıyla öbür gün güneye gideceğiz.

Varşova, Cuma

Şaşırtıcı değişme: Beni bir kır partisine davet ettiler, geçmişe götürdüler, yoksa bugün ucundan göreceğim şey, geleceğin ta kendisi mi? Avrupa'nın bu bölgesinde kolay ayırt edilemeyecek bir durum bu.

"Adımdaki çok sayıda sessiz harfle başa çıkamazsanız," dedi Grzegorz nefis İngilizcesi'yle, "o zaman bana Gregory deyin. Polonya hakkında bir

şeyler yazacağınız söylendi bana. Kolay iş değil. Bugün öğleden sonra bir işiniz yoksa, birkaç saat için herşeyi bir yana bırakın. Size seve seve koleksiyonumu göstermek isterim."

Binici pantolonu ve hareketleri de konuşması gibi mükemmeldi. Altmış yaşlarındaydı, hem rahat hem de hareketliydi; saçları kıvırcık, kızılımsı, özenle taranmıştı, savaş öncesi Polonya efsanelerindeki şövalyeleri anımsatıyordu. Biliyordum. Askeri kariyeri uzun sürmeyip cezaevinde son bulmuştu. Genç bir adamken vatan ordusunda savaşmıştı, Sovyet birliklerinin işgalinden sonra tutuklanmıştı, eve döndüğünde annesi ve babası ölmüş, ailenin mülküne de el konmuştu. Taşra aristokrasisi için kötü zamanlardı. Ama Gregory'nin Amerikan arabasıyla kentten çıkıp güneye doğru bir saat yol alırken bu tip anıların sözü edilmedi. Mecburi small talk'u yaptıktan sonra ona bilgisayarlarını sordum.

"Ah, yan işimi öğrendiniz mi? Aman kimseye söz etmeyin, aslında bilgisayardan anlamam. Onları ilgi çekici bulmuyorum."

Hiç inanmadım, ama en akıllıcası susmak diye düşündüm.

"Bunlarla uğraşmam tamamen rastlantı, aynı şekilde pamukla ya da nehrin çamurunu temizlemekle de uğraşabilirdim. Yalnız bu faydalı şeylerde ideolojik *sex appeal* eksik, çekicilik eksik. Burada insanlar bilgisayara deli oluyor. Elimden kapıyorlar. Her tornavida fabrikasının ya da her muhtarlığın neden bir bilgisayara gereksinmesi olduğunu anlayamıyorum. Ama yöneticiler bunlardan mucize bekliyorlar. Tabii herşeyin batıdan gelmesi şart, hardware, software, periferi..."

"Gene de işlerin rizikosuz yürüdüğünü sanmıyorum. Parti yönetiminde bir değişim olsa, alışılmış kur değişse, hemen herkes ekonomik cinayetten, karaborsadan söz eder..."

"Çirkin sözler," dedi Gregory. "Tabii hakkınız var. Yönetimin belirli bölümleri benim en iyi müşterilerim arasında, hele devlet kurumları."

"Ya gümrük sorunları, Amerikalıların ambargo koşulları, döviz kararnameleri?"

"Mutlaka," diye iç çekti Gregory. "Bunların tümü birden can sıkıcı bir iş. İşte geldik."

İki yanı ağaçlıklı yol ana binaya götürüyordu; 19. yüzyıl başından kalma geniş bir ahşap bina karanlıkta bembeyaz pırıldıyor. Holde ilk gelen

konuklar bizi beklemekte: bir sahne dekoratörü ve eşi, bir oyuncu, bir galerici kadın. Basic ve Fortran'dan anlayan kimse yok görünürde. Uzun, yüksek, süslemeli tavanlı mekânda dikkati en çok çeken şey duvarlardı. Gregory'nin koleksiyonunu yüzyılın başındaki Polonyalı ressamlara ait resimler oluşturuyordu, çok çarpıcıydı. *Nocturne*'ler, akşam vakti kentler, akıp giden doğa, renkli pırıltılı portreler — benim bilmediğim bir sanat. Sembolizm, *art-nouveau*, dışavurumculuğun son dönemi gibi ekollere sokulabilirlerdi belki, ama bana göre bu resimler başlarına buyruktular, çok tuhaftılar. Ev sahibine koleksiyonunun öyküsünü sordum.

"Hepsini son on iki yılda topladım," dedi. "Daha önce bu evle çok uğraşmıştım. Uzun çabalardan sonra evi tekrar satın almayı başardığımda çok döküntü durumdaydı. Devletleştirildikten sonra buraya bir kurum yerleşmişti, ama odalar onlara uygun gelmemiş, böylece uzun zaman boş kalmış. Çatı yıkılmak üzereydi. Tabii sadece evi satın aldım. Arazi başkaları tarafından işleniyor. Mobilyalar umurumda değil. Gördüğünüz gibi hepsi oradan buradan toplanmış şeyler. Bunun yerine ressamlarla ilgilenmeye başladım. Aralarında bazı ünlü isimler var, ama çoğunluğu unutulmuş ve küçük görülmüştü... Son yıllarda durum değişti tabii... Ne alırsınız? Votka? Porto şarabı? Sherry?"

"Evinizdeki resimler karanlık, ama atmosfer neşeli," dedim. Güldü.

"Size de bulaştı değil mi? Polonya hüzünlü bir ülkedir, durum çıkmazda... Öyle veya böyle. Bilinen terimler. Bu ulusal klişelerden kurtulmak zordur, hele bir yabancı için. Korkarım sırf bununla ilgilenen turistler bile var. Burada kendi ülkelerinde eksik olanı arıyorlar: dram, inanç, hayal kırıklığı, belki de kahramanlık. Ülkemdeki insanlar arasında bu kuşkulu erdemlere haiz kişi sayısı da oldukça fazla."

"Polonya tarihi bunun için iyi koşullar hazırlamış."

"Olabilir. Ama insan kendine yakışan geçmişi de arar. Tarihi açıdan bakıldığında acı çeken beyaz suratlı Polonyalı, bu trajik kurbanlık koyun oldukça yeni bir figürdür. 16. yüzyıldan bu yana tüm Avrupa'da zevk düşkünlüğümüz ve hoppalığımızla meşhurduk. Polonyalılar neşeli, uçarı bir halk olarak görülür, bir eğlenceden ötekine koşarlardı. Bu durumu Rönesans dönemi ozanlarımızın şarkıları iyi dile getirir. Barış zamanlarında bu durum yeniden ortaya çıkmıştır, 19. yüzyılda bile. Yoksa iki savaş arasındaki zamanı mı düşünüyorsunuz!"

"Kabul etmek gerekir ki bu durum ekonomik olanaklara, zenginliğe bağlıdır."

"Öyle bir şey söylüyorsunuz ki! Zengin düşmanlığı bizim uzmanlığımızdır. Ama bu sonradan edinilmiş bir yargıdır. Sosyalizmin zafer kazandığı tek nokta! Eski Polonya'da kıskanç püritenlere nadiren rastlanırdı. Rüşvet dedikoduları tam bir demagoji. Zavallı Gierek! O ünlü villalarını görmüş olsaydınız —altından musluklar falan—, acırdınız ona. Liverpool'daki ya da Bochum'daki sıradan evler gibiydi villa dedikleri. Batı Almanyalı bir kasap bile girip oturmazdı içlerinde.

"Ama bırakalım bunları. Sonuçta herkes kendi Polonya'sını yaratıyor. Başka çaremiz yok. Ruslar'a, Amerikalılar'a, Parti'ye, Kilise'ye, dünya pazarına aldırmadan işe el atmamız gerek. Anıtlar kurulunu bekleseydim bu ev çoktan yıkılıp gitmişti."

"Söylemesi kolay Gregory."

"Öyle mi sanıyorsunuz? O zaman komşuma bir göz atın. Eskiden bize ait olan araziyi işletiyor. Bizden daha iyi işlettiğini kabul etmeliyim. Hergün Varşova'ya taze sebze gönderiyor. Bu arada zengin oluyor tabii. Kaçınılmaz bu. Yatırım yapıyor, her yıl birkaç yeni sera inşa ediyor, otomatik ısıtmalı. Ona gerekli bilgisayarı temin ettim."

"Yani herşeye rağmen ilerleme var."

"Ben iyimserliğe eğilimli değilim. İşe yaramaz görünüyor bana. Peygamberlere ihtiyacımız yok. Polonya'daki durum önceden kestirilemez. Sadece şimdiki durum gerçek." —Eliyle evini ve resimlerini gösteriyor: "Günün birinde bunların hepsini kaybedebilirim. Ama sahip olduğum sürece kendimi emanetçi gibi hissediyorum. Bizim gücümüz geçicilikte yatıyor, bu konuda tecrübeliyiz. Her durumda yeniden başlayabiliriz." Dostlarına döndü ve onlara: "Şömine için birkaç küfe odun getirebilir misiniz? Hadi lütfen. Siz de bana büyük masayı kurmakta yardımcı olun. Diğerleri de gelir birazdan. On iki kişi olacağız! Bu gece eğlence var. Geçici bir eğlence, inşallah eğlenirsiniz," dedi.

Kattowitz (Katowice), Cumartesi

Dikkatli bakıldığında ülkenin bölünüşü eskisi gibi. Varşova'daki merkezi hükümet, farklılıkları plan altına almayı başaramamış — geleneklerdeki, mimarideki, kentlerin örf ve adetlerindeki farklılıklar aynı kalmış. Katowice: Prusya endüstrinin cehennemi— Duisburg'la karşılaştırıldığında Duisburg cennet kalır yanında. Acınacak derecede ihmal edilmiş olan Krakau hâlâ boş, tam bir eski Avrupa: Polonya Rönesansı, Avusturya Baroku, 19. yüzyıl Viyanası.

İçinden geçtiğimiz ufak kasabalar da yitik zamanları anımsatıyor. Sonbahara bürünmüş kestane ağaçlarının olduğu karayolu geniş bir düzlükten geçiyor. Kömürle yüklü bir yığın at arabasının yanından geçmek zorunda kalıyoruz. Eski bir manevra istasyonu, paslanmış makas tesisleri, bariyerler. Bundan sonraki yerleşim yeri küçük ırmağın karşı tarafında, söğüt ağaçlarının altında; balıkçılar dalıp gitmişler. Birkaç yabani kaz çalılıklarda dolaşıyor.

Köprünün öte yanında, eski kent merkezinde, canlı bir cumartesi telaşı yaşanmakta. Yarı büro, yarı koğuş olan sekreterliğin bekleme odasında dilekçe ve istida vermek isteyenler birikmiş. Duvarda geyik boynuzları, tozlu dosyalar, solmuş çiçeklerle süslü bir Papa portresi; buranın sahibi ölçülü gülümsüyor. Avukat gibi mi davransın, berber gibi mi davransın bilemiyor. Çiçekliğin üzerindeki kaktüsler mekânı şahsileştiriyor, ama çerçevelenmiş diplomalar resmi bir hava veriyor ve üst makamlarla iyi ilişki içinde olduğunu belirtiyor; üzerinde "Sosyalist Devlet, Polonya Halkının En Yüce Varlığıdır" yazılı bir levha asılmış.

Hafta sonu alışverişlerini yapan kadınların bu görüşü paylaştıklarından kuşkum var. Onlar en yüce varlıklarını sürmekle meşguller: Çocuk arabası dolu burası.

Yeni gotik tarzdaki tuğla kilise buna rakip değerler sunuyor, Salesyanlar'ın Don-Bosco Meslek Okulu'nu; buna karşılık köşede kalmış bir tuğla villada, 1982'de kurulan "Ulusun Yeniden Yapılanması İçin Vatanperver Hareket"in bir temsilcisi danışma saatleri düzenliyor. İdeolojik direniş bile, bir arada uyumlu yaşama düşüncesinden hareketle değerini artırabilir. "Luna" sinemasında Sergio Leone'nin *Bir Zamanlar Amerika'da* filmi oynuyor, Robert de Niro başrolde.

Köşedeki parfümeri "Lady Day" adlı parfümü satıyor —kastedilen Lady Di herhalde—, cam boncuklar, plastik poşetler batı reklamlarının izlerini

taşıyor, lavman iğneleri için plastik balonlar da satılıyor. Sanat ve hatıra eşyası satan dükkânda da çok çeşit var: ilk Polonya kralı I. Boleslaw'ın renkli armalı kılıcı, mektup açacağı olarak kullanılabilir (1000 zloti); içi kömür dolu bir kamyon, masif pirinçten, antrasit bir ayak üzerinde, oturma odası süsü olarak kullanılabilir (350 zloti); *art-nouveau* taklidi pirinç çıngıraklı saat, tam bir lüks (10 000 zloti).

Evet, Polonya pazarları tanıdık yerler gibi. En kuzeydeki kent olan Lomza'dan elle tutulur biçimde farklı. Alanın ortasındaki park örneğin, yetmişli yıllardaki ilerlemeden kurtulmuş. Bir zamanlar bankların durduğu yerde, evi Yukarı Silezya'da olan Gierek'in seçmenlerine bahşettiği "Gökkuşağı" adlı büyük mağaza var. Geç İşlevselci tarzdaki bu bina insanın gözüne indirilmiş bir yumruk gibi eski burjuva evleriyle uyum sağlamış, ama kadın konfeksiyon bölümü oldukça zengin. Sadece neon ışıkların umut verici parıltıları eksik —ışıklı reklam çoktan beri bozuk. Buna karşılık başka bir şey elde edilmiş, polis binasının tam önündeki yeraltı tuvaleti tam bir avuntu.

Yandaki Parti binası tam bir suskunluk içinde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu zamanından kalma sarı, şerefli bir bina. İnsan öğlen güneşi altında gözünü yarı kapadığında, bu binada Trotta bölge komutanının bürosu olduğunu sanabilir, çok uzaktan da Radetzky marşı duyulmakta sanki.

Sadece koku rahatsız edici. Joseph Roth'un hayal edemeyeceği bir koku. Bu kenti kaplayan sadece linyit kokusu değil. Başka bir şey karışıyor kokuya, yarı tatlımsı, yarı batıcı, gaz kokusu gibi bir şey. Kimya sanayii olmalı, kentin damlarının ardında bacalar görünüyor.

Son olarak izci lokaline kısa bir ziyarette bulunalım. Duvarda derneğin çok büyük bir amblemi asılı, dernek Polonya'da önemli bir rol oynamakla, boyanmış kartondan bir Malta haçı, ortasında leylak, arkasında meşe ağaçları, haçın yan kanatlarında ise, "Uyanık ol!" yazılı. Politeknik bölümünde birçok kâğıt uçak ve kâğıt tank çeşidi bulunuyor, kendin yapabilirsin, aynı zamanda çamur ve kaynak aletleri de var. Tekstil bölümündeki çeşitler daha da bol, yünlü donlar, kepler, üniformalar, ama herşeyden çok çeşit çeşit arma ve nişan var.

İzciler buradan, üstünde kendi kentlerinin adı olan bir armayı da satın alabilirler. Ama yeşil keçe üzerine tutturulmuş sekiz harfli bu kırmızı

plastik maddeyi kim isteyerek diker koluna? Bizim ziyaret ettiğimiz bu küçük kentin adı OSWIECIM'di, Almancası Auschwitz.

Breslau (Wroclaw), Pazartesi

Beckett'i seviyor, ona hayran;" dünyanın batışını beklerken / bu kadar rahat nefes aldığı için / ama o da can sıkıcı oluyor arada." "Sosis ve lahana yerken / anımsıyor / şiirin öldüğünü". Başlık: "Şiirin Pembe Yanakları Var." Herkesi tedirgin ediyor, çok ünlü biri, inzivaya çekiliyor, tüm görüşmeleri reddediyor; Tadeusz Rózewicz dikkati çekmiyor. İnsan onunla bütün bir gün geçirdiği halde üzerine ne giydiğini anımsamıyor. Onun hırsı, gerçek sadeliği yakalamak. Yirmi yıldır tanırım onu. Her zaman şaşırtmıştır beni.

Birden Breslau'nun merkezindeki "Libelle" adlı mağazanın önünde duruyor. "Hiç fena değil," diyor. "İçeri girmek istemez misiniz?"

Vitrinler pek davetkâr değil. "Aslında burada herşey var," diyor Tadeusz. "Şu gömlek örneğin. Gömleğe ihtiyacın yok mu?" Burnuma sokuyor, methediyor; gri, kareli, kısa kollu bir gömlek. "Bu gömlek sizin orada 30 marka satılır. Burada üç marka satılıyor. Çok uygun!"

Her zamanki gibi soğuk ve yanına yanaşılmaz olan Jadwiga'nın bir şey almaya niyeti yok. Yanılıyor muyum, yoksa bana göz mü kırptı? İlk kez.

"İnsanlar geçim sıkıntısına küfrediyorlar, fiyatlara, gündelik çarpıklıklara. Hakları da var, bağırmak iyidir, ama burada senin sandığından daha iyi yaşanıyor. Basit diye anılan insanlar çok akıllıdır, herşeyi bulurlar. Polonyalılar İtalyanlar gibidir biraz, ayakta kalmayı başarırlar. Sadece biz, aydınlar denen sınıf budalayızdır. Oğlum örneğin, üniversitede asistan ve ayda aşağı yukarı 7 000 zloti kazanıyor. Kendi suçu! Neden çöpçü olmadı?'"

"Ya sen?" diye sordum. "Sen hiç küfretmiyor musun?"

"Vaktim yok," diye cevap verdi. "Benzin örneğin. Benzin olmayınca insanlar kızıyor. Satsınlar arabalarını! Ben bir yıl önce elden çıkarttım. Yaya gidiyorum. Çok daha güzel."

Bir sonraki meyhaneye gidiyoruz ve ilk biramızı içiyoruz. "Neden vaktin yok?" diye soruyorum.

"Herkes bana telefon ediyor. Şiir yazan yaşlı kadınlar son derece inatçı. Kısa süre önce bir cerrah bile geldi müsveddeleriyle. Neden şiire el atıyor? Ben insanları kesmeye kalkıyor muyum? Yoksa bir şeylere imza mı atsam, bir bildiriye örneğin. Ama çok yaşlıyım artık, canım istemiyor. Eskiden bir şiiri yazmak için iki saate ihtiyacım vardı, şimdi iki aya. Çok çalışıyorum, ama hemen hemen hiçbir şey yazmıyorum."

Ama sonra renkli bir deftercik çıkartıyor cebinden ve mutlu mutlu gülümsüyor. Almanca yazılı ucuz bir broşür, eski model illüstrasyonlar var üzerinde, uzun bir süre önce Moskova'da basılmış. Grimm masalları. *"Akıllı Else*'yi biliyor musun?" diye soruyor. "Uyuyamadığım zaman hep bunu okuyorum."

Meyhanenin gürültüsü içinde, düşünceli, yayık lehçesiyle bize birkaç cümle okuyor: "Akıllı Else gerçekten akıllı Else olup olmadığı konusunda şaşırmış ve 'Öyle miyim değil miyim?' diye sormuş. Buna ne cevap vereceğini bilememiş, bir süre şaşkın durmuş: Sonunda, 'Eve gitmeliyim ve akıllı olup olmadığımı sormalıyım, onlar bilirler,' diye düşünmüş. Evine koşmuş, ama kapı kapalıymış; pencereye vurmuş ve seslenmiş, 'Hans, Else içeride mi?' 'Evet," demiş Hans, 'içeride'. O zaman ürkmüş ve kendi kendine 'Demek ki akıllı değilim,' demiş."

Tadeusz güldü. Biramızı içip yolumuza devam ettik.

"Evet," dedi. "Ev sorunu güç. Benim tepeme bir kat daha yapmak istiyorlar; bir yıl gürültü çekmek demek bu. Bir yıl sonra zavallı Else'nin durumuna düşeceğim."

"Sandinsel'de olur, orada güzel evler var."

"Evet, kardinal de orada otururdu."

"Yanlış meslek seçtin."

"Öyle deme, ben aynı zamanda kardinalim de; neyse ki kimse farkında değil, yoksa bana daha fazla danışırlardı."

"Tanrıtanımaz bir kardinal," dedim. Gülümsemesi neye bağlıydı bilemedim.

"Evet, biliyor musun, şimdi herkes birden mistik kesildi. Eski hikâyedir bu. Mickiewicz, Slowacki, en iyi yazarlarımız, akıllı insanlar; ama birden, günün birinde hepsi dindar oldu. Mesleğin cilvesi, maden işçilerinin toz yutmuş ciğeri gibi."

"Yağmur yağdığında insan bir dama gereksinim duyar."

"Evet, evet, anlıyorum... Ama ille de kilise gazetelerine mi yazmaları gerekiyor? Yirmi yıl önce doğru dürüst bir Marksist olmadığım için bana yan yan bakanlar aynı kişilerdi... Rózewicz'in yazdıklarına o zamanlar küçük burjuva nihilizmi denirdi. Bugün hepsi dindar oldu."

Korka korka yan gözle Jadwiga'ya baktım, ama koruyucu meleğimin yüzü asılmadı.

"Eh," dedi şair arkadaşım sonunda, "korkmamak lazım, burası Paraguay değil, Polonya'nın da Cizvit devleti olacağı yok... Bu ülkenin en son akılcısı benim. Benim imzamı almalısın."

Bu arada bir meyhaneye daha varmıştık. Tadeusz'a Varşova'daki sarayda yaşamış olduğum nişan dağıtımı törenini anlattım. "Nişanlar güzel şeylerdir," dedi, "neden olmasın, öyle pahalıya da patlamazlar. Şimdi yeni bir Kültür Bakanımız var. Herşey düzelecektir, olur olur, ben iyi niyetliyim. Ama torunum için. 65 yaşına geldim. Artık benim bakanlıklara gereksinmem yok."

Masanın çevresinde son sinekler uçuşuyordu. İçiyorduk.

"Nişanlar güzeldir," dedi Tadeusz, "ama altında ne olduğuna bakmalıyız," —masanın altını gösterdi—, "bu da zordur". Sesi çok yavaş çıkıyordu, sanki kireç yutmuş gibiydi. Onun gibi insanlara ne baskı, ne poh poh etki yapmaz diye düşünüyordum, o küçük, beyaz saçlı bir inatçıdır. Herşeyi görür. Hiçbir rejim onunla baş edemez.

Lodz, Çarşamba

İrade dışı bir konaklama. Polonya Fiat'ı, neredeyse iki bin kilometre boyunca, Polonya'nın taşra yolarında hiç gıkını çıkarmadan çalkalayıp götürmüştü bizi; tek bir küçük sorun dışında: cam silecekleri. Bunlar yuvalarına epey sallantılı geçmelerle takılıydı. Kısa zamanda, sahibinin bulduğu çareyi biz de keşfetmiştik: Geçmeleri sıkılaştırmak için çubuklara eski gazeteler sarmıştı. Bu çözüm, yazık ki ancak iyi havalarda geçerliydi. Yağmur başlar başlamaz, kâğıt tabakası yumuşuyor, silecekler de deli gibi sallanmaya ve kopup gideyazmaya başlıyordu. Bu küçük aksiliğe pek aldırmamıştık. Ama derken, Varşova yolundaki bekçi köprüsünü daha yeni

geçmişlik ki, motor son derece endişelendirici sesler çıkarmaya başladı. Böylece, rastantı Lodz'a götürdü bizi. Bulduğumuz ilk benzin istasyonundaki nöbetçi, dişli hasarı teşhisini koydu. Böylelikle sefa yolculuğumuz sona ermiş oldu.

Jadwiga, hiç tınmadan, şerri hayra çevirebileceğini söyledi. Her yerde dostları vardı; dolayısıyla burada da vardı. Yarın bize "Avrupa'nın en çirkin kenti"ni gezdirecekti. Polonyalılar'ın da "sevimsiz" adını verdikleri Lodz'un ünü, çok şey vadediyordu.

Lodz, Perşembe

Yaklaşan bir gribin bütün işaretleriyle uyandım. Simsiyah olan mendillerimi, boğazımdaki batıcı acıyı düşünürsem, Silezya bölgesinde soluduğum havadan sonra, yakalandığım bu gribe şaşmamak gerek.

Kent felaket. Estetik açıdan yaklaşılamaz ona. Acemi planına bütün kent planlamacıları şaşar. Lodz, Vahşi Doğu'nun taşlaşmış biçimi: Geçmiş hırsların, geçmiş sömürülerin izi görülüyor her yerde. Oralı rehberlerimiz olmasaydı —J. yeraltı basınına yazan işsiz bir gazeteci; Slawa, yumuşak, tombul bir grafikçi— kent merkezini bile bulamazdık; öylesine dağınık ve karmaşık gelişmiş burası. İnsanlar kargaşa içinde koşuşturuyor, depremden ya da bombardımandan çıkmış gibiler; oysa kent, savaşta Almanlar'ın yakıp kül ettikleri getto Arcal dışında, korunmuş. Bu kent, asıl darbeleri yüz yıl önce yemiş: Gelişme süreci aynı zamanda bir deprem gibi geçmiş, erken kapitalizmin felaket sonucu.

Bu topluluğun kalbi fabrika. Olağanüstü büyüklükte eski tuğla kalelerin önünde insan ne yapacağını şaşırarak duruyor, içlerinde tıpkı elli ya da yüz yıl önce olduğu gibi bugün de dokuma tezgâhları takırdıyor, iplik makineleri vızıldıyor. Reymont ve Israel Joschua Singer'in *Kutsal Ülke* ve *Aşkenazi Kardeşler* adlı romanlarını yazdıklarından bu yana burada felaket derecede az şey değişmiş: Lodz tren istasyonunun adı bile "Fabryczna".

Dünyanın hiçbir yerinde sömürü mekanizması burada olduğu gibi sergilenmez. Makine hangarının hemen yanında "Fransız stilinde" iğrenç bir yeni-barok yapı olan fabrika sahibinin sarayı, megalomanca ve inanmazca yükseliyor. Olağanüstü büyük ve soğuk balo salonunda, çıplak

genç oğlanlar ve kadınların altında, süslemelerin içinde Poznanski'nin P harfiyle kendini ölümsüzleştiriyor; eskici olarak işe başlayan bu adam, sonunda tekstil patronu olmuş. Aynalı salonda, kafasında asma yaprağından bir taçla alçıdan Bacchus görülebiliyor; yedi metre yüksekliğindeki tavandan sırıtıyor. Caddenin öte yanındaysa fabrika sahibinin 1880 ile 1890 yılları arasında çalışanlar için yaptırdığı evler duruyor: Cepheleri yangından çıkmış gibi siyah, merdiven aralıkları rutubetli, odalar minnacık, karanlık, alçak; her evin önünde zincirlenmiş iki odun küfesi var, biri kömür, öteki lahana için. J.'nin babası burada oturmuş. Oğlu buradaki durumu biliyor, raşitik ve bronşitli çocukların şarkısını söyleyebilir, grevleri ve ev aramalarını, arka avlularda durmadan kurulan barikatları anlatabilir.

Lodzlu proleterlerin sefaletiyle ilgili kahramanlık öyküleri henüz son bulmamış. Tekstil sanayiinin geleceği karanlıklaştıkça, eskiyen fabrikalar arttıkça, yatırımlar azaldıkça, çalışan işçi kadınların durumu daha da çıkmaza giriyor. Hiçbir yerde Lodz'daki kadar düşük ücret ödenmez, hiçbir yerde süt çocuğu ölümleri bu kadar yüksek değildir, hiçbir yerde insanlar daha kötü evlerde oturmaz.

Bir zamanlar Poznanski'ye ait olan devasa tuğla kalede —burası hâlâ Avrupa'nın en büyük pamuk ipliği fabrikası— beş bin kadın 24 saat boyunca vardiyayla çalışıyor; ara vermek yok, akord işi yapıyorlar. Sendikaların yaptığı bir araştırma, ailesine bakmak zorunda olan tekstil işçisi bir kadının, gecede beş buçuk saat uykuyla durmadan çalışması gerektiğini ortaya koymuş.

Yetmişli yıllardaki büyük bir grevde kadınlar fabrikayı işgal etmişler; o zamanki Parti ve hükümet başkanının onlarla kişisel olarak pazarlığa oturmasını islemişler. Başkan günlerce tereddüt ettikten sonra gelmiş, çok heyecanlı tartışmalar çıkmış. İşçi kadınlar, üzerine kurumuş ekmek ve küflenmiş sosis atmışlar. Emniyet memurları Gierek'i helikopterle kurtarmışlar, yoksa oradan düzgün bir suratla çıkması mümkün değilmiş.

J. bu öyküyü bana öğle yemeğinde anlattı. Stalingrad kuşatmasının olduğu cadde üzerindeki bir meyhanedeyiz; ama buraya kimse bu adı vermiyor, eski vatanperver adını, yani 11. Cadde adını kullanıyorlar; bütün ad değiştirmeler işe yaramamış, bu ad savaş öncesinin İkinci Cumhuriyet'ini anımsatıyor. Üçüncü sınıf bir lokanta olan Dul Szmidtowa'nın yerinde daha

öğleden önce, erken vardiyadan çıkanlar evlerine giderken, votka su gibi akıyor. Yemek ucuz ve iyi.

Szmidtowa bir yıl önce ölmüş, ama tüm semt onu saygıyla anıyor. Orada Stalin hep ikinci sınıf bir yerle yetinmek zorunda kalmış, ellili yıllarda bile bu kutsal resmi duvardan indirmeyi reddetmiş Szmidtowa. En sert külhanbeyi bile onun anakadın bakışları altında koyun gibi olmuş ve onuncu bardaktan sonra iskemlelerinden kaldırılıp kapının önüne konduklarında uslu uslu eve gitmişler.

Bize hizmet eden yaşlı garson bir şey belli etmiyor, ama tüm lokanta bize kulak kabartıyor, buranın devamlı müşterilerinin gözüne şüpheli görünüyoruz. "Neyse ki günün erken saati," diye fısıldıyor kulağıma J., "bu adamların içtikleri 200 gramı geçince işler sarpa sarabilir. İçlerindeki yaşlılar Almanca konuşulmasından hoşlanmazlar."

Eskiden adı "Kızıl Pazar" olan Petrowka'nın sonundaki pazara gidiyoruz. Diğer Polonya pazarlarında gördüğüm herşey, bu kente yaraşır biçimde bir kenara itilmiş. Ama buradaki uzunca hal binası bir zeplin hangarına benziyor, "tamirat yüzünden kapalı". Polonya'da her yerde olduğu gibi üzerinde *Remont* yazan levha, yayalara "umudunuzu kesin" demek anlamına geliyor. Buna karşılık açık meydandaki pazarda baş döndürücü bir manzara var.

Bir yığın falcı, 200 zlotiye, 20 zlotiye, bir sigaraya geleceğin tüm sırlarını anlatıyor; sakat insanlar, inatla bir iş bulabilmek için her türlü sahtekârlığı yapıyorlar; biçimsiz, erken yaşlanmış kadınlar bir turşu küpünün çevresinde toplanmışlar; sessiz bir gazi, tekerlekli sandalyesini itiştirerek kalabalığın içinde debeleniyor; insan kendini bir Napoli *Freak-Show*'unda sanır, gözlerini ovuşturur, sunulan mallara tedirgin bakakalır: karnıbaharın yanında bilgisayar programları, Samizdat pornosu, DAC'nden gelme bir çeşit sahte çukulata, kaçakçısına %400 kâr sağlıyor, ayrıca siyah plastikten bir şeytan, yumuşak kafasına vurulduğunda ahlâksızca pembe dilini çıkartıyor. Köylü kadın canlı bir horozu okşayarak "Yazık sana," diyor.

Birkaç sıra ötede "endüstri": Bu tezgâhlarda yedek parçalar satılıyor, yüzlerce otomobilden geriye kalan döküntüler. Bir arkeolog istese, bu artıklardan teknik medeniyetimizi yeniden kurabilir, çöplerden bir

televizyon, komple bir Mercedes yapabilir, kırık parçalardan bir Yunan amforası yaptığı gibi... Pazar yerinin arkasında bir nükleer enerji santralı silueti, ürkütücü biçimde yükselmekte; tam kentin göbeğine kurulmuş, cehennemi bir biçimde tıslayan zehir bulutları çıkarmakta.

Lodz, Cuma

Bu kentte mezarlıklar sefil bir görünümde. Uçsuz bucaksızlar, sanki ölüm bile burada yatan kent kurucularının enerjisini frenlemeye yetmemiş. Protestan kilisesinin avlusu, Lodz endüstrisinin yükselmesinde Alman yatırımcıların payını, hem de bunun doğallığını gösteriyor: "Sevgi, Sadakat, Çalışkanlık ve Çaba / idi yaşamı." Tekstil milyonerlerinden Scheibler adında biri, mezarlık alanının tam ortasına kendisine 1:1 ölçeğinde yeni gotik bir kilise bile yaptırmış. Yüzyılın başında gömüldüğü bu lahit, sunak görevi görüyor. Bugün sivri uçlu pencereleri tuğlayla örülmüş, demir kapıları paslanmış, süslemeleri ve çiçekten haçları dökülmüş yerde yatıyor, otlar sarmış her yanını. Ama Scheibler "sadık görev bilinciyle" kıyamet günü için inşa etmiş sanki burayı, katedral biçimindeki mezarı Kızıl Ordu'nun el bombalarına bile dayanmış, birkaç yarık dışında ayakta kalmış.

Ama Alman mezarlığı, yüksek duvarların arkasına saklanmış, kentin kuzey bölümündeki bir alana yayılan öteki nekropolün yanında nedir ki! Bu sapa yeri bulmak kolay değil. On beş dakika kadar eski, yosunlu bir araba yolundan gidiliyor, ufacık bir geçite geliniyor, pastan yenmiş bir kapıdan geçiliyor ve insan kendisini tavukların uçuştuğu, keçilerin otladığı bir avluda buluyor. Havlayan iki köpek dişlerini gösteriyor. Bir adam, darbe yemiş bir arabaya vuruyor. Beton kırma makinesinin başında iş gören başka bir adam ise bize tuhaf bir bakış atıyor. Dökülmekte olan tuğla yapının kutsanmış kapısının üzerinde Davud yıldızı duruyor.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, Lodz'daki üç kişiden biri museviydi. Bir zamanlar bu kentte Yahudiliğin nasıl hâkim bir rol oynadığını bir tek bu mezarlık gösteriyor. Bu yaygın alan, yılların terkedilmişliği içinde ikinci bir Angkor Vat oluşturmuş. Mozoleler, vahşi ormanlarda çökmüş mabetler gibi, insan boyu otların arasında duruyor. Ağaçlar, taşları yerinden oynatmış; mermer levhalar ve demir işi parmaklıklar mezar soyguncularının

saldırısına uğramış. 1970'te buraya çinko bir tabela asılmış, üzerindeki yazı neredeyse okunmayacak hale gelmiş; 1944 yılında SS'ler tarafından öldürülen rehineleri belirtiyor.

Yüz adım ötede 15 Mart 1908'de ölen Ladyslaw Goldberg'in mezarı var; herşeyin geçici olduğuna bir kanıt sanki. Goldberg o zamanlar mezarına kırık bir sütun konulmasını istemiş. Ama bu suni harabe birkaç yıl önce yeniden yıkılmış, terslik bir kez daha tersine dönmüş. Böylece tüm mezarlık çifte ölümle tehdit edilmiş.

Grip başıma vurdu, acaba yanlış ilaç mı aldım diye soruyorum kendime. Sersemlemiş halde dolanıyorum. Mısır tarzı kubbeli bir yapı vahşi bitkilerin arasından bir sanrı gibi yükseliyor. Eskici P.'nin mabedi burası. İç bölümü kalaslarla kapatılmış olmasına rağmen mozaikler yok olmuş, sütunlardaki yaldızlar kazılmış, beceriksiz bir el mermerin üzerine daire içinde beş köşeli bir yıldız çizmiş, yan taraflarına ters dönmüş haçlar konmuş. Üzerlerinde 666 sayısı var, yazıda ise şunlar okunuyor: "Şeytan sevgimiz, iblis garantimizdir." Şeytana tapan bir tarikatın sloganı bu; son yıllarda Kilise ile Parti'nin büyük üzüntü duymasına rağmen kentin liselerinde yayılmış durumda.

Akşam Slawa'nın evinde büyük bir veda yemeği var. Wschodnia caddesinde kocası ve iki çocuğuyla birlikte iki odalı bir evde oturuyor. Ev eski "cam kırıkları" mahallesinde. Burada gece gündüz votka bulunur; karaborsacılar şişelerini evlerin girişlerindeki yangın muslukları ve sayaçların içinde saklıyor. Kentin en eski ve en ucuz orospuları da burada oturuyor. 1905'ten kalma bu kiralık bina kışla gibi, sanki o zamandan bu yana düzene sokmak için hiçbir şey yapılmamış. Merdiven aralığında özel bir aşevi oluşmuş, ucuza yemek veriyor.

Ama bugün kıtlık değil bolluk hâkim. Bizi bir ziyafet sofrası bekliyor. Slawa'nın kocası, ince yapılı, büyük koyu renk gözlü bir adam, ilerici bir görüşle özel bir yayınevi kurmayı başarmış; sansür ve Samizdat arasında bir yerdeki bulanık çizgide işini yürütüyor ve düşük tirajlı lüks baskılar yayınlıyor — aynı zamanda da çok iyi bir ahçı. Mutfakta çalışıyor; orada, Slawa'nın çalışma masasının yanında süpürgeler, kutular, oyuncaklar yığılmış, bu karmaşa içinde müthiş bir akşam yemeği hazırlıyor.

Evi saran nefis kokuları duymaktan bir tek ben yoksun kaldım. Virüs her yanımı sarmış ve sıcak bir sis gibi beynime yükselmişti.

Çorba masaya gelmeden önce "Diyelim ki, yarın Polonya'da ilk serbest seçim olsun..." dedim. Hangi şeytanın bana böyle bir şey dedirttiğini bilemiyorum.

"Budalaca bir düşünce," dedi Slawa. "Burada olup biteni biliyorsun."

"Sadece hayal kuralım bakalım," dedim.

"Kim koyar adaylığını?"

"Bilmem. Ama mutlaka bir Katolik partiye ihtiyacınız var."

"%40! Eğer köylüler de katılırsa" diye seslendi J.

"Nerdee, en fazla %30," dedi Slawa'nın kocası elinde çorba kâselerini tutarak.

"Peki ya Sosyal Demokratlar?" dedim.

Sayılar tıpkı bir açık artırmadaki gibi değişiyordu: "%25!" — "%36!" — "Peki ya sağcılar?" diye sordum.

"Ulusal Demokratlar ve Pilsudski'nin adamları %10. Buna aşırı sağcılar da eklenir. %8 faşist her zaman bulunur." — "%8 mi? İmkânsız!"

"Peki ya komünistler?" diye sordum.

"Komünistler tabii ki yasaklanacak." — "Delirdiniz mi siz? Bu en büyük yanlış olur. Bence %5 alırlar." — "Saçma! En az iki mislini alırlar. İşini, kırdaki evini, emeklilik maaşını kaybetmekten korkan herkes onları seçer. Çevik kuvvet polisi bile yeterli. Onların sayısı milyonları buldu!"

Uzun ve çetin bir kavgadan sonra masanın başındakiler anlaştılar ve şu sonuca vardılar: %32 Sosyal Demokratlar,%36 Hıristiyan Sosyalistler, %7 Köylü Partisi, %9 Ulusal Demokratlar, %5 Aşırı Sağcılar, %11 Komünistler.

"Olağanüstü bu!" diye bağırdım. "Bunun ne anlama geldiğini biliyor musunuz? Birincisi, Parti'nin 40 yıllık propagandası boşa gitmiş. İkincisi, Polonya, siyasal açıdan bakıldığında normal bir Avrupa ülkesi. Tıpkı Fransa ya da İtalya gibi."

Bunu kabullenmek istemediler. "Düşünün bir kere çıkacak karmaşayı!" — "Fraksiyonlar! Döğüşler! Sokak kavgaları!" — "Çılgınlık! Tüm yanlışlarımız ortaya çıkardı!" Güldüler. Onlara da bulaştırmıştım. Bir özeleştiri coşkunluğuna kaptırmışlardı kendilerini. "Uslu Avrupalılar olarak Polonyalılar mı! — Bu düşünülemez. Normallik dediğiniz şeyden bizim

haberimiz bile yok. Eğitimli değiliz. Sana kimse ne kadar kendini beğenmiş olduğumuzu anlatmadı mı? Geri kalmış bir halkız, sade kendi sorunlarını düşünen bir halkız."

"Bir şey daha unuttun, dostum. Biz komşularıyla nasıl geçinmesi gerektiğini bilmeyen bir ulusuz. Biz ezelden beri komşularımızın bize saldırmaktan başka bir şey bilmediklerine inanırız. Buna alıştık. Düşmansız nasıl yaşarız bilmem. Aşırı duygusallığımızla, aşırı alınganlığımızla hepinizi tepenizi attırıncaya kadar kışkırtacağımız kesin."

Onlara karşı çıktım, bu arada öksürmekten boğuluyordum. Onlara Avrupa'nın Polonya'ya ihtiyacı olduğunu garanti ettim. "Hatta sizin hatalarınıza bile büyük gereksinme var," dedim. "Avrupa hatalar düğümünden başka nedir ki? O derece farklı hatalar ki, birbirlerini tamamlıyor ve dengeliyor. Aslında hepimiz dayanılmazız. Bir çeşit can sıkıcılığımız var. Şu İsviçreliler'e bakın hele. Ya da Yunanlılar'a! Almanlar'dan hiç söz etmesek daha iyi."

Daha sonra Slawa'nın kocası tavşan kızartmasını getirdi içeriye, masada uzun bir sessizlik oldu.

Birkaç bardak daha içtikten sonra J., Lodz'u nasıl bulduğumu sordu.

"Unutulmaz," dedim. "Kaba bir mucize. Ama..." Öksürüğe boğuldum.

"Ama ne?" dedi.

"Ama bir şey yapmak gerek. Bir proje olmalı, öneriler olmalı... Böyle bir kentin yıkılmasına göz yumulmamalı! Tekstil sanayii bir monokültür, ölmekle olan bir canavar... Aklınıza yeni şeyler gelmesi lazım! Örneğin... Film stüdyoları. Evet, tabii! Munk, Polanski, Wajda. Bu ünlü film ekolüne sahipsiniz, yığınla tiyatrocunuz var. Sizin gibi insanlar, gazeteciler, müzisyenler, rejisörler, grafikerler, yazarlar... Çözüm bu olabilir! Lodz Doğu'nun medya metropolü olmalı. Televizyon stüdyoları, matbaalar, plak şirketleri, gazeteler, veri bankaları, yayınevleri, uydu istasyonları... Geleceğin sanayii. Bir yığın işyeri çıkar." Artık kimse beni tutamıyordu.

"Bu gürültü ve pislik son bulmalı, yığınla dokuma tezgâhı yok edilmeli, Varşova'nın hegemonyası kalkmalı! Kentin geleceği üzerine tartışılmalı. Bir proje olmalı. Neden bunları önermiyorsunuz?"

Sustum, elimde çatal. Dostlarım birden bana bir deliye bakar gibi baktılar. Jadwiga soğuk elini alnıma koydu. "Ateşi var," dedi. Gri gözleri

bana alay ve merhametle bakıyordu.

Sıra tatlıya gelmişti. Uzun bir aradan sonra Slawa bana "Polonya'da daha ne kadar kalacaksın?" diye sordu.

"Yarın gidiyorum," dedim.

"Bu halde mi? Asla gidemezsin."

Haklıydı. Bir lokma bile yiyemiyordum.

"Özür dilerim," dedim. "Deminki konuşmam gerçekten safçaydı. Herşeyin bu kadar basit olmadığını biliyorum."

"Boş ver," dedi Jadwiga. İlk kez bana sen diyordu. "Biz kendimiz bile birbirimizi anlamıyoruz." O kadar alçak sesle konuşuyordu ki anlamakta güçlük çekiyordum. "Bizim herkesten daha cesur, daha akıllı, daha dindar olduğumuzu biliyorsun. Ama bizim için bir kurtuluş olacağına ciddi olarak inanıyor olamazsın."

Sesi garip bir biçimde teskin ediciydi. Çini soba çatır çatır yanıyordu. Ona karşı çıkmak istedim ama gözlerimin nasıl devrildiğini hissettim ve sadece kuru bir teşekkür sözcüğü söyleyebildim.

KIRIK İSPANYOL PARÇALARI

"Kırık parçalardan çanak, ottan da ekin belli olur."

Saray ve Çarşı

Avrupa'nın en aptal turist rehberlerinde bile "Kentin atmosferi neşelidir," diye yazıyor. Madridliler'in bu kitaplara bakmasına gerek yok, ama bu cümleyi görseler kendilerini hakarete uğramış hissederlerdi. Metropoldeki rahatsızlık, telaş, gürültü, düşünce karmaşası onlara gurur veriyor. Madrid'in nüfus patlaması onlar için yeterince hızlı değil; beş milyonluk sınırın aşılmasını bekleyecek durumda değiller.

Titiz ziyaretçilerin Madrid'i New York'a benzetmeleri hoşlarına gidiyor. On dört şeritli bir anayol olan Pasco de la Castellana'yı seviyorlar; ancak yaşamından bıkmış biri bu caddede gezintiye çıkma hevesine kapılır. Madridliler suç oranını bile hoşgörüyle karşılıyor. *Chulo* sözcüğü ender olarak hayranlık duyulmadan söyleniyor. Sözlükteki karşılığı: "kendini beğenmiş, atak, kaba herif; döğüşçü, soyguncu, pezevenk, hırsız; Madrid çocuğu, Madrid'in çalışan sınıfından tipik bir insan."

Madrid, Moskova ya da Huston/Teksas kadar neşeli. Burada herşey oldum olası bir numara büyükmüş; başkentin çıplak Kastilya yaylasında can sıkıcı bir kasaba olduğu zamanlarda dahi. Mimarisi anıtsal ve zevksiz, burada her zaman güç ve baskının hâkim olduğunu belli eder tarzda. Caddelerin görünümleri içinde, bir bakanlığı bir bankadan, bir bankayı bir kışladan ayırt etmek kolay değil. Kapılar o derece büyük ki, Cumhurbaşkanı, generaller ve bakanlar bile tokmağı çevirmek için parmaklarının ucunda dikilmek zorunda.

Kendini beğenmişlik tavrı kent kadar eski, yani üç yüz yıllık. Bir İspanyol kralının ülkesini gezip, kıyıların çok canlı ve gelişmekte olduğunu, ama merkezin ıssız ve boş olduğunu görüp, haritada parmağıyla işaret ederek, "Buraya kuracağız saraylarımızı," demesinden bu yana bu kadar yıl geçmiş. Aynen böyle olmuş ve o zamandan bu yana Madrid'in kıyıları

etkilemesi öngörülmüş. Bu topluluğa çekiciliğini ve canlılığını veren şey güç cephesi değil, doğal olarak tam tersi. Bürokratik seremoninin ardında anarşi var. Şansını arayan yüzbinlerce kişi, hayal kent Mahagonny'yi bulmak umuduyla Madrid'e göçmüş. Kent, ehlileşmemiş ve kaba yapısını onlara borçlu.

Geceleri kent merkezi bir karınca yuvasına benziyor. Uyku düşünülemez. Gran Via'daki cehennemi trafik, ışıklarda bir an durduğunda, tombalacıların şarkvari haykırışları duyuluyor; yayalara müezzin gibi cennetin zevklerinden söz ediyorlar.

Paçavralar içinde bir çift, battaniyelerini sinemanın girişine yaymış; yanlarında da asfaltın üzerinde uyuyan iki çocuk. Kendi hazırladıkları bir afişte aile dramları ve nasıl evsiz kaldıkları anlatılıyor. Afiş, yağmur yağarsa diye plastikle kaplanmış. Hiç kimse onların resmi dairelerle sürdürdükleri sonsuz yazışmayı, mahkeme kararlarını, fotokopisi çekilmiş kimliklerini ya da evden çıkarılma kararlarını okumak için durmuyor. Çinko tabakta sadece beş tane bozuk para var. Madridliler hiçbir şeye inanmıyor. Onlara göre; "Bunlar profesyonel, haftalardır burada oturuyorlar. Bunların tuzağına sadece yabancılar düşer."

Mola yeri Suk, başkentin büyük çarşısı. Avrupa burada son buluyor. Metro bileti 45 peseta, bununla İspanya başkentinden çıkıp şarka varıyorsunuz.

Pazar sabahı bir köpeğe mi ihtiyacınız var, hem de hemen, bu Madrid'de sorun değil. Karton kutudan bir bokser ya da bira kasasından Chow-chow çıkartabilirsiniz. Hemen yanında yağlıboya resimler, cadde dolusu yüzlerce, binlerce tablo. Lütfen sanata basmayın!

Satılan maymuncuklar da olağanüstü. Kullanılmış tırnak makaslarını seven biri de burada aradığını bulur. Che Guevara'ya gelince, solcular onun afişlerini duvarlarından indireli on beş yıl olduysa da burada hâlâ bulunuyor, hakiki ve taklit mobilyaların üzerinde. Burada işe yaramayan herşey satılıyor; jartiyer, pasifizm, gürültü, güneş gözlüğü, kırmızı balık; beş dakikada halk mücahitlerinin şükranlarını elde edebilir insan, ya da bir Heavy-Metal giysisini, Marlborough Düşesi'nin mülkünden kalma bir timsah derisini.

Burada politika da bir panayırın tüm izlerini taşımakta. İspanya'nın bütün komünist partileri —ben yedi sekiz tane saptadım— görücüye

çıkmış. Faşo süslemeli don ve atletlerin yanında anarşist işaretliler de yığılı; oysa anarşistlerin zengin geleneği, çoktan İspanya toprağı tarafından yutulmuş gitmiş. Kahramanlık dönemlerinin göstergesi eşyalar ucuza satılıyor; örneğin kıpkırmızı ve siyah resimlerle süslenmiş romanlar; Vicente Ballester'in *Kan Sesi,* önsöz anarşizmin *grand old lady*'si Federica Montseny tarafından yazılmış, 1946'da Universum yayınevince Toulouse'da basılmış, biraz sararma dışında pek eskimemiş, 50 pesetaya. Çevrede bir alıcı gözükmüyor. Tezgâhın başındaki İç Savaş gazisi adam, umursamaz tavrıyla sigarasını sarıyor.

Rastro'da en çok aranan şey leke çıkarıcı su, leke çıkarıcı kremler, leke çıkarıcı toz, her cinsten. Sakallı satıcı çevresini saran yığınla insanın arasında şişesini kaldırarak gündelik mucizesini kutluyor. Eski lekelerin, eski pisliklerin, eski günahların nasıl bir anda yok olduğunu, bu mucizevi olayı durmadan anlatıyor şaşkın topluluğa.

Madrid sosyetesinin yüksek kesimlerinde de büyüleyici bir pratiklik hâkim. İş günleri hava kararınca sona ermiyor. Hatta, işleri akşam saat sekizde başlıyor ve sabah gün aydınlanıncaya kadar sürüyor, diyeceği geliyor insanın. Ünlü *movida,* bir lokalden diğerine sonsuz bir hac seferi. Barların, lokantaların ve gece kulüplerinin seçiminde sarsılmaz bir kararlılık hâkim; hiçbir masanın boş olmadığı yere gidiliyor mutlaka. Buralarda işler dağıtılıyor, entrikalar çevriliyor, cuntalar planlanıyor, pazarlar bölüşülüyor ve ittifaklar güçlendiriliyor. Politikacıların, toprak sahiplerinin, asker ve gazetecilerin, sanatçı ve bankacıların karşılaştığı bu yerlerde bonkör ve dedikoducu, intikamcı ve edepsiz, gizli hesaplı ve mantıksız bir şark havası esmekte.

Bu "Arapvari" dünyanın içine birkaç yıl önce, bilgili, akıllı, geleceğin adamları biçimine bürünmüş "Danimarkalılar" girdi. Felipe Gonzáles yönetimindeki sosyalistler taşralıydı. Kazandılar. Daha iyi İspanya'yı temsil ediyorlardı. Madrid'i altüst mü ettiler? Yoksa Madrid mi onları yuttu?

Bu sorunun cevabını bir yabancı veremez, her ne kadar adet olduğu üzere birkaç gece başkentte dolaşmış olsa da. Gittiği lokallerin doğru seçilmiş yerler olduğunu kim bilebilir? Bakalım doğru masalarda mı oturdu? Kulak misafiri olduğu sırlar sayısızdır. Ama bir anlama gelip gelmedikleri şüpheli; kesin olan tek şey ilk elden olmaları:

"İçişleri bakanı beni yangın merdivenine çağırdı. Orada anlattı bana anlatacaklarını, çünkü çalışma odasında rahat konuşamıyordu. Kendi gizli servisi tarafından dinlendiğini çok iyi biliyor."

"Ne yaparsınız, Madrid'de kimse çalışmıyor. Herkes puente yapıyor. Cuma sabahı Dışişleri Bakanlığı'na telefon etmek istedim. Bir telefoncu kız bile yoktu ahizeyi kaldıracak."

"Felipe bir Caudillo'dur. Kimse ona karşı gelmeye cesaret edemiyor. Çevresi korkak dolu. Devlet mekanizması istediğini yapıyor. Sosyalistler güçler dengesinin ne olduğunu bile bilmiyorlar. Bir de bürokrasiyi basitleştirmeye kalkıyorlar! Gülerim ben buna. Bizde iktidarda olan bir parti değil, hayvan yemliği. Topu topu 80 000 üyesi var sosyalistlerin, büyük bölümü bir iki yıl önce katıldı onlara, bunların 49 000'i bir devlet memuriyeti buldu!"

"Tanırım onu, bir zamanlar Sevilla'da beraber futbol oynamıştık, daha öğrenciydi o zamanlar. Aslında Felipe aşırı solcudur. Kapitalistlere doğru dürüst insanlarmış gibi davranıyor, ama samimi toplantılarda: 'İspanyol İşverenler Derneği haydut dolu, bir tek istisna var, o da budala,' diyor."

"Sizi temin ederim ki bundan sonraki cunta planlandı bile. Ekim ortalarında olacak. Ama başarılı olmayacağı kesin. Hava Kuvvetleri'nin operasyon planlarını gördüm. İş ciddileşirse bombardıman komandosu kışlaya saldıracak."

"Sosyalistler mi? Orospu çocukları onlar, ama *bizim* orospuların çocukları, önemli olan da bu dostum!"

Kehanet

Aranjuez'e giden banliyö treninde turist görülmez; alçakgönüllü ev kadınları, yorgun işçiler ve öfkeli öğrencilere rastlanır. Madrid'in kenar mahallelerinin kiremit kırmızısı çatılarını yalayarak sürer yolculuk. Sonra bu hat metropolün çölleşmiş çevresinden geçer; yıkık dökük dükkânlar, yıkılmakta olan fabrikalar, enkaz yığınları, lokomotiv hangarları. Cerro de Los Angeles İsa'sı denen ucubeyi görmek için pencereden kimse sarkmaz. Bu devasa beton heykel tüm İspanya'yı kutsar; ülkenin tam ortasındadır ve İspanya'nın, İsa'nın kutsal yüreğine atfedilmiş olduğu gerçeğini anımsatır.

1936 yılında heykel, bir anarşist birliği tarafından "idam edildi"; bu sembolik cinayetin kurşun izleri bugün de. görülmektedir. Bu arada bir televizyon direği Kurtarıcı'nın boyunu aşmıştır. Dilenci treni taşlı tepelere tırmanır. Yüksek elektrik hattının altında koyunlar Kastilya tozunun içinde otlamaktadır. Sonunda tren Ciempozuelos'da durur.

Buraya zararsız bir ziyaretçi olarak gelmemiştim tabii; art niyetim vardı, bir casus gibi, beni ağırlayan ülkenin sahiplerini denemek istiyordum. Onlara duyduğum bu çirkin güvensizliği bana Latin Amerikalı bir arkadaşım aşılamıştı. Kendisi yıllarca İspanya'da sürgünde kalmıştı ve başına iyi şeylerden çok, kötü şeyler gelmişti.

Bana, "A evet, Madrid'de malum köşe yazarlarını, müsteşarları, sendika ağalarını, tabii bir yığın da yazarı göreceksin. Sana iyi muamele edecekler ve kitaplarını hediye edecekler. Ama sana neler anlatacaklar biliyor musun? Eski İspanya'nın öldüğünü, sadece birkaç uslanmazın eski delilikleri sürdürdüğünü, herşeyin tamamen değiştiğini, İspanya'nın artık bir Avrupa ülkesi olduğunu anlatacaklar. Kendileri de inanıyor buna. Yaptıklarıyla övünüyorlar. Modernleşme, o ünlü değişim. Harika! Ne yazık ki bir Potemkin ülkesinde yollarını şaşırmış olduklarının, aslında olmayan bir ülkede yaşadıklarının farkında değiller! Sanki yüzyılların hastalığı böyle birdenbire, birazcık iyi niyet ve gerekli iyimserlikle kendiliğinden silinirmiş gibi! Aslında herşey eskiden olduğu gibi kaldı. Sadece ambalaj değişti," dedi.

"Peki gerçeği nerede bulabilirim?" diye sordum ona.

"Söyleyeyim. Ciempozuelos'da."

Tabii hiç duymamıştım böyle bir yer olduğunu. Ama dostum 1978'de, yaşamının birkaç ayını orada geçirmişti.

"Öyle işte," dedi. "Madrid'dekiler Ciempozuelos'un nerede olduğunu bile bilmiyorlar. Ama gerçek İspanya, bu kümes ve onun gibi binlercesidir, Barcelona'nın pembe çay salonları, Madrid'in bilgisayar mağazaları değil!

"Akıl almaz çirkinlikte birkaç tozlu sokak düşün, 12 000 nüfus, dört acıklı kahvehane. Yörenin ana endüstrisi delilik. İstasyona her gidişimde tımarhanenin uzun duvarının dibinden ve demir parmaklıklı pencerelerinin altından geçerdim. Üç kişiden biri hasta. İçine hiç girmedim, ama bir yılan

yuvasını andırdığını körler bile anlar. Oraya kapatılanlardan biri değilsen, Guardia Civil'in baskısı altındasın demektir zaten.

"Ara sıra iki çift laf edebildiğim tek kişi sendika başkanıydı. Aylarca boşu boşuna bir büro ve toplantı salonu aradı durdu. Guardia Civil ev sahiplerine gidip bu komüniste asla ev vermemelerini söylemişti. Arkadaşım Ciempozuelos'un iş pazarındaki arz ve talebi polisin nasıl ayarladığını da anlattı bana. İş arayan herkes, kışlada bir ön konuşma yapıp tüm yaşam öyküsünü, iyi halini anlatmak zorundaymış. İyi hal kâğıdı almayana iş de yokmuş. Gündelik işçiler hergün sabahın erken saatinde pazara çıkıyormuş. Her toprak sahibinin arkasında bir üniformalı duruyormuş. Kimin işe alınacağına, kimin alınmayacağına Guardia Civil karar veriyormuş.

"Ciempozuelos'da bir de plastik boru üreten fabrika var. Ustaya karşı gelen, daha yüksek ücret isteyen kişi 24 saat içinde kışlaya davet ediliyor. Orada kayışla dövülüyor ya da falakaya yatırılıyor. Herkes susuyor; korkuyorlar. Gördün mü dostum, İspanyol demokrasisi Madrid'in bir saat ötesinde son buluyor!"

Ciempozuelos'u, haritada görülmeyen bu noktayı, tıpkı yazı tura atar gibi, örnek bulma deneyimde kehanet yeri haline getirmeye karar verdim. İlk bakışta herşey arkadaşımın söylediklerine uyuyordu. İstasyon, akıl almaz bir sıcaklık altında, terkedilmiş gibi duruyordu. Boş sokaklarda o hüzünlü kahvelerin ilkine rastladım. Suyu kesilmiş bir çeşme, bir parktan arda kalan yaban otları, boş arsalar üzerinde bina yıkıntıları... Şu karşıdaki cezaevi binası da psikiyatri kliniği olmalı. Ama kapıları kalasla çakılmış, pencerelerinin camları da kırılmıştı. Yılan çukuru boşalmıştı.

Buna karşılık eski ana meydan, kemeraltlarıyla şaşırtıcı bir görünüm arz ediyordu, Belediye binası restore edilmiş, bembeyaz parıldıyordu; balkonlar yenilenmişti, başka evlerde de meşe ağacından yapılma yeni kapılar ve hazır çerçeveler gördüm; meydanın şimdiki adı Plaza de la Constitución, Anayasa Meydanı. Yeni kurulmuş bir mahalle kütüphanesi ve kültürel faaliyetler için bir salon da vardı.

Sonra Guardia Civil'e doğru yola koyuldum. Kışla birkaç dakika ötedeydi. Yolda iki tane videocu gördüm (*Gandhi*, *Ben Hur*, *Engizisyon İşkenceleri* ve *Deep Throat* adlı filmler en öndeydi). Duvar yazıları,

"Ciempozuelos halkı Filistin halkının haklı mücadelesini destekliyor" diyordu. Ayrıca Yehova Şahitleri krallığının salonunu da buldum, ufak bir diskoteğin yanındaydı. Duvardaki afişlerde eski baskıcı örgütlerin hemen yok edilmesi isteniyordu. Eski, sarı, çok büyük bir bina olan kışla tam karşıdaydı. Bir koyun sürüsü geçti önümden. Aralarında da dört rahibe kıkırdayarak karşıdan karşıya geçmeye çalışıyordu. Ellerinde bateri ve elektronik gitarlar vardı.

Kışlanın kapısı açıktı. Kırmızı suratlı bir onbaşı ellerini ovuşturarak karşıladı beni. Kimlik sormadı. Küçük, havasız bir büroya götürdü ve puro ikram etti. Bu beklenmedik ziyaretten çok memnun kalmışa benziyordu. Yazı masasının üzerinde Kral'ın resmi, ölçülü bir şekilde gülümsüyordu. 45 yaşında, iki çocuk babası, 18 yıldır görevde olan ve ayda 80 000 peseta (1 500 mark) alan onbaşı, en üst makamdaki meslektaşını taklit ediyordu. On bir kişiden ibaret olan garnizonun neyle uğraştığını sordum. "Huzuru sağlıyoruz," dedi. Hoş, tehlike yoktu, bunu o da kabul ediyordu. Arada bir, av ve balıkçılık hakları yüzünden olay çıktığı oluyordu. "Geçen ay bir de hırsızlık oldu, düşünün. Birkaç gömlek ve bir el radyosu çalındı. Ama olay açıklığa kavuştu."

"Sendikaların durumu nasıl? Grevler? İşçi anlaşmazlıkları? Bana Guardia'nın bu işlere de karıştığı söylendi."

"O zamanlar geçti. Eskiden öyleydi. Ne yapalım? Demokrasi böyledir. Daha az iş çıkar. Buna alışmalıyız. Bizim belediye başkanı örneğin; bana beş yıl önce bir komünistin belediye başkanı olacağını söyleseydiniz, asla inanmazdım. Ayrıca çok da iyi adam. İnsanlar onu partisi yüzünden seçmedi zaten, çalışkan olduğu için seçti. Sonuç ucu ucunaydı. Bu kadar sempatik olmasaydı eczacı kazanacaktı. O sağ partiden, Alianza Popular'dan. Evinin önünden mutlaka geçmişsinizdir, dükkânı solda köşede, belediye binasına giderken."

Onbaşıya Psikiyatri Kliniği'ne ne olduğunu sordum.

"Ne? Yeni binayı görmediniz mi? Kliniğin adı San Juan de Dios, iki sokak ötede, gözünüzden kaçmış olamaz." Haklıydı. Eski yılan çukurundan birkaç yüz metre ötede bir hıristiyan sosyal ütopyasıyla karşılaştım; büyük bir parkın içinde beyaz bina ve pavyonların büyük araziye yayıldığı bir kompleks. Kliniğin kapıları sonuna kadar açıktı. Giriş çıkış kontrolü yoktu. Hastalar debelenerek bir gölün kenarında oturuyor, açık havada kâğıt

oynuyor, benden sigara istiyorlardı. Çevrede hastabakıcı görünmüyordu. Gözüme bir marangozluk aleti, bir bar, bir yüzme havuzu ilişti. Bahçıvanlar bir serada işleriyle uğraşıyorlardı. Salıncakta çocuklar sallanıyor, hastalar tenis oynuyordu. Dört küçük rahibeye burada yeniden rastladım. Mihrabın önüne kurdukları davullarıyla bir iki hafif polit-rock numarası çekiyorlardı. Şarkılardan biri Nikaragua, ötekiyse dünyadaki açlık üzerineydi. Çoğunluğu yaşlılardan meydana gelen ufak bir seyirci topluluğu da onları şüpheyle dinliyordu. Bana hastanenin kurucusunun Peder Menni olduğunu söyleyen genç bir psikiyatra rastladım. Biz Federal Alman Cumhuriyeti'nde, buna benzer kalitede bir psikiyatri kliniği göremedik hâlâ.

Madrid'e dönerken düşüncelere daldım. Bir inada uymuştum. Ama gerçek beni yenmişti. Çok mutlu oldum. Sekiz yıl içinde gözden ırak bu yer radikal bir değişime uğramıştı. Ciempozuelos mucizesi propaganda aracı değildi. Ama bu gördüğüm kural mıydı yoksa kuraldışı bir şey miydi? İspanya'da kaç tane Ciempozuelos vardı? Bilmiyorum. Bildiğim tek şey, bu ufak kentin ahalisinin kendi kaderinde bir gariplik görmediği. Mucizenin en güzel yanı da onların mucizeyi normal bulmalarının sağlanmış olması.

Benzetme

"20. yüzyıla kadar İspanyollar'ın kendileri hakkındaki düşüncelerinin ana temasını, komşularına oranla siyasal-sosyal geri kalmışlıkları oluşturmuştur. İspanyol ideolojisi diye bir şeyden söz edilecek olursa bu ideoloji, şu düşünceyi kapsar: Geri kalmışlığın nedenlerini araştırmak ve buna çare bulmak yerine, bir avuntu ve hüzün karışımıyla endüstri toplumuna karşı geri kalmış devleti, modernliğe karşı Orta-çağ'ı, uygarlığa karşı kültürü, dış dünyaya karşı duygusallığı, topluma karşı cemaati koymak ve sonunda değişik İspanyol tarzını göklere çıkaran, İspanyol varlığını yücelten bir sonuca varmak... Bu arada ortaya gururlu bir melankoli ve olağandışılık rolünü kabullenme çıkar ki, kendilerini bu rolde çok beğendikleri kesin."

Bu özet, Alman sosyal bilimci Wolf Lepenies'in bir çalışmasından alınma (*Üç Kültür,* Münih 1985). Yalnız ben bu metinde değişiklik yapma hakkını tanıdım kendime; metinde "Almanya" sözcüğünün geçtiği her yere

"İspanya" sözcüğünü koydum. Kim haklı? Yazar mı? Metni değiştiren mi? Ne o ne de öteki mi? Ya da ikisi de mi?

"Şaşırdınız mı? Burada olanları anlamıyor musunuz? Bundan gurur duyuyorsunuz. Ben de öyle düşünüyorum. Oysa elli yıldır burada yaşıyorum ve kendimi tamamen İspanyol hissediyorum."

Chamartin'deki eski villanın sigara içme salonunda oturuyorduk. Madrid'in kuzeyinde. Sarı kartonpiyerli cephesi olan bina, arsa spekülasyonu azgınlığını, hızlı yolların acele yapımını, gökdelenleri ve ticaret merkezlerini mucize kabilinden atlatabilmişti. Ev sahibi zarif bir yaşlıydı, Almanya'dan tam zamanında kaçmış ve İspanya'da kürkçülük yaparak yaşamış.

"Yabancıların çoğu bugün bile Franco zamanının özlemini çekiyor. O zaman insanın el çırpması yetiyordu, gece bekçisi hemen gelip kapıyı açardı. Evde çalışan uşaklar minnettardı, söz dinlerlerdi. Haftada üç gün sofrasında balık bulunan kişi zengin sayılırdı. Kokuşmuş bir güzellik vardı. Bunun yok olmasından çok memnunum. İspanyol bilincini beton gibi örten ideolojik çirişten de kurtulundu, yani şeref, ruh, sadakat, ırk, gurur, vatan, şöhret v.s. çözüldü. Bir gecede çözüldü gitti, iz bile bırakmadan."

"Benim anlayamadığım da bu ya zaten," dedim.

Ufak bahçenin önündeki trafik cehennemiydi. Eski mobilyaların cilasına karşıdaki yeni otel binasının neonlarından kırmızımsı ışıklar vuruyordu. Ev sahibi yarı karanlıkla oturuyordu.

"Düşünün bir kez," diye konuştu yavaşça, "Hitler sahip olduğu en önemli şeyden, yani delilikten vazgeçseydi ve soğukkanlı, akıllı hesaplar yapan bir diktatöre dönüşseydi."

"Böyle bir şey düşünemem."

"Ben 1935'te göç ettim, böyle bir şeyin olmayacağına inandığım için. Kendi vatandaşlarını ezmekle, hapse atmakla, öldürmekle yetinseydi! Siz de kabul edersiniz ki, dünyanın kızgınlığı herhalde belli sınırlar içinde kalırdı. O zaman kimse Nazi rejimini sarsamazdı. Almanlar er geç kalkınırlardı. Hitler günün birinde sakin yatağında ölürdü; tam yükselişin ortasında, yaşlılıktan. Halefi de herhangi bir teknokrat olan Bay Speer oldu diyelim. Ne yapardı bu Speer? Sert ve dikkatli bir maharetle rejimin kendi kendini yok etmesini sağlardı. Tabii Gestapo şefleri buna karşı çıkardı;

yüksek dereceli askerlerin de hoşuna gitmezdi bu. Ama belki başarılı olurdu. Şimdi size soruyorum: Almanlar kolektif delilikleriyle ne yaparlardı? O kuzeyli ruhlarıyla? O üstün ırk saplantılarıyla? O tatsız ideolojileriyle? Tabii ki atmak gerekirdi bunları, çöpe!"

"Neyi kastettiğinizi anlıyorum."

"Tabii ki benzetme eksik. Naziler'le karşılaştırıldıklarında Falanjistler öksüz çocuk gibi kalırlar."

"Ayrıca İspanyollar kendi diktatörlüklerini kendi güçleriyle yok ettiler; sanırım bu çok önemli bir fark. Buna karşılık, Almanlar faşizmlerini sonuna kadar savundular. İttifak devletlerinin kentleri yerle bir etmesi ve ülkemizi bölmesi gerekti; ancak o zaman demokrasi kurulabildi, askeri hükümetin emriyle."

"Kabul. Ama sonuç oldukça benzerdi, öyle değil mi? Bonn'da örnek adamlar, Madrid'de örnek adamlar. Aydın, liberal kimseler, inanmış Avrupalılar, basın özgürlüğü, dolu dolu vitrinler, boş kiliseler. Orada burada birkaç kara nokta, kimsenin bilmek istemediği şeyler, ama bunun dışında ne vardı? Eski yükler, eski erdemler, eski inançlar — hepsi atıldı! Bana sorarsanız hiç de yazık olmadı. Hem de on yıl içinde gerçekleşti. Önce 'patlama ve 'mucize', sonra 'geçiş dönemi' ve coşku, sonra 'değişim', en sonunda da taviz, sakinleşme, kriz, eskime ve kinizm. İspanya'dan söz ediyorum.

"Burası, sıradanlık derecesinde aklı başında, can sıkıcılık derecesinde normal bir ülkedir, tıpkı Federal Almanya gibi. Tabii ki kimse memnun değil. Tabii ki Hıristiyanlığın kuklaya döndüğünden, Marksizm'in eskimiş pabuç haline geldiğinden şikâyetçi olan bir yığın insan var. Sonucun gürültülü, can sıkıcı ve bayağı olduğu konusunda onlara hak veriyorum. Şu bahçeme bakın bir kez, artık hiçbir şey yetişmiyor. İspanya çekiciliğini tamamen yitirdi, işsizlik sinirime dokunuyor; terörizm, suç oranı, darbe tehlikesi, karmaşa ve çirkinlik de. Ama size şunu söyleyeyim ki, otuzlu, kırklı, ellili yılları özlemiyorum. Bugün bir fanatik İspanyol'a karşılık en az on tane tamamen normal İspanyol olduğunu saptayacaksınız. Budalalığın yüzyıllarca sürdüğü düşünülürse bir zafer bu, dostum! Bir zafer!"

Yaşlı adam sönmüş purosuna baktı ve ekledi: "Bir Alman olarak siz anlarsınız bunu."

Çılgınlık Müzesi

Cam altında, kırmızı kadife üzerine konmuş 25 775 nolu sergi eşyası: İlk Duero markizinin kocası general kaptan Manuel Gutiérrez de la Concha'nın, ölümünden on beş dakika önce kahvaltı ettiği tabak ve fincan. Yanında gene bir camlı vitrinde tahtadan bir bebek, patlak mavi gözlü, renkli bezden bir elbise içinde tüfeğine dayanmış; 15. yüzyılda topçuların görünümü böyleydi. Kütük numarası olmayan bir nesne: Ünlü faşist Queipo de Llano'nun altın suyuna batırılmış, kabzası sedef kakmalı tabancası, ayrıca kullandığı mikrofon; bununla günde bir kez Sevilla radyosunda yüreğinden geçenleri açıklıyordu.

"Askeri müzede vatanımızın elle tutulur tarihi sergilenir. Yaydığı düşünsel güç bu derece kuvvetlidir, çok etkileyicidir ve büyük hayranlık uyandırır, bu koleksiyonun parçaları bir övgü ilahisine, bir kahramanlık şiirine dönüşür gibidir. Bu eşyalar, bir hıristiyanın eski katedrallerimizin şölensel mekânlarında Tanrı'ya düşüncelerini sunmasına benzer duygular uyandırır." *Madrid Askeri Müzesi Resmi Rehberi*'nde yazıyor bunlar.

Calle de Méndez Núñez'deki bu sarayda tarih yok edilmiş. Herşey eşzamanlı: Ortaçağ ve İç Savaş, Pizarro ve Napolyon, Berberiler ve Kızılderililer. Bu görülmeye değer pırıltılı eşyalar, yüzlerce tüfek, nişan, büst, kılıç, bayrak ve zırh, sanrısal bir karmaşa oluşturuyor. Yenilgi ve cinayet olmamış hiç. Savaşın tek yarattığı, büyü ya da donmuş bir ölümsüzlük. Küf kokan tek kolektif sanat yapıtı, binlerce yamadan oluşmuş olağanüstü bir kutsal emanet.

Kasada bulunan tanıtıcı broşürde "20. yüzyıl askerlerinin hayranlık uyandıran kompozisyonlarını görün" deniliyor.

"Anavatandan, denizaşırı ülkelerden, korumamız altındaki yerlerden (?), son iç savaştan askerler; XIII. Alfons, Juan Carlos, Hitler, Mussolini, Eisenhower, Göring, de Gaulle, Franco'nun heykelcikleri... Müze çok hoş, çok değerli, çok önemli, çok ilginç!"

Sevgili el değmemiş Meryem Anamız'ın yağlıboya resmi altında — ki kendisi piyadelerin koruyucusudur— Jaenli iki acemi er, sayısız kılıçtan birkaçını parlatmakla meşgul, yüzlerinde tam bir teslimiyet okunmakta. 13 700 kurşun asker hiç bitmeyecek olan bir savaşı sürdürmekte. En üstteki

Moscardo'nun bürosu ufacık bir salon, kibrit boyunda sandalyelerle döşenmiş, masacıklar ve kanepeler, vesikalık fotoğraflarla süslü bir galeri, sararmış subaylar görülüyor resimlerde. Asılı oldukları duvar kâğıttan, bina alçıdan ve suntadan, ziyaretçiyi karşılayan odanın tavanı plastikten. Alcazar komutanı bir cüce, bir ordu da oluşturmuş, ama çok şükür ki kırk yıldır, zamandan başka öldürecek bir şeyi yok.

İkinci dereceden müzeler vardır, bunların önemli eşyaları meraklıların dikkatinden tümden kaçar; onları sergileyenlerin huylarını gösterirler. Bu tip müzeler otoportrelerdir. Bir çeşit sadıkları vardır. Askeri müzeyi yöneten binbaşı Varela, herhalde herşeyi çok kıymetli buluyor olmalı; hem Filip'in kamasını hem de Caudillo'nun evrak çantasını. Okullarda pul nasıl toplanırsa, kitle cinayetleri de burada öyle toplanıyor. Sadece en son edinilen eşya çerçeve dışında kalıyor. Dodge marka, siyah, PMM 16 416 nolu ezilmiş bir Amerikan kruvazörü, 20.12.1973'te bir bombayla on beş metre havaya uçurulmuş. İçindeki kişi Franco'nun en son genel valisiymiş. Suikasti yapanlar ve nedenleri üzerine müze suskun. Salonun nöbetçisi, bazı ziyaretçilerin bu çarpılmış tabuta ne büyük bir sevinçle baktığının mutlaka farkında değil.

Oyunbozan

"Güleceksin," diyor Juan Cueto Alas, "ama bir İspanyol aydını olmak büyük bir zevktir. İnsan istediği şeyi söyler, kitapları basılır, bunun karşılığında para da alır. Nefis bir durum! Şimdiye kadar hiç böyle bir durum olmamıştı bu ülkede."

"Peki eskiden İspanyol yazarlar ve ozanlar neyle geçiniyorlardı?" diye sordum.

"Gelenek onlara iki olanak veriyordu, ya boyun eğici öküz turu — yani sarayda, akademide, devlet hizmetinde olma— ya da taşrada aç bir yaşam. Bu olanakları kabul etmeyenler için üçüncü şans vardı: hapishane. Bu ülkede aydınların olduğunu, ama aydınlanmanın hiç gerçekleşmediğini sakın unutma."

Cueto gevşek bir el hareketiyle ünlü Don Gaspar Melchor de Jovellanos'un toplu eserlerini gösterdi, on sekizinci yüzyılda yaşamış olan

bu insan dostu yazar, bir İspanyol aydınına kısmet olabilecek üç olanağı da bizzat yaşamış bir kişiydi.

"Mutlaka yeni rizikolarla karşılaşmışsınızdır?"

"Elbette. Fazla üretim, yıldız kültü, hızlı para kazanma ve moda gevezelikler. Başımıza gelenden kendimiz suçluyuz. Kendimizi kurban gibi hissettiğimiz zamanlar geçti. Bu zamanları özleyen birçok kişi tanıyorum, özellikle de solcular arasında. Franco'yu özlüyorlar, çok iyi durumda olmaları onları kızdırıyor, diktatörlüğün dulları sanki.

"Biliyorum. Ben direniş hareketinde bulundum; komünizme, Cezayir devrimine katıldım. Bunların geride kaldığına memnunum. Politikaya gülmek müthiş hoş bir lüks. Ne yazık ki bu gülüşe katılan kimse yok, hele açık olarak hiç yok. Espri gizlilik içinde kaldı. Bu da Franco rejiminin bir mirası. Toplum önünde açık olmak bizi hâlâ ürkütüyor. Çok ileriye giden rezil olabilir. Bu yüzden de daha temkinli konuşmalar yapıyoruz. Tartışmalarımızda ses tonu önemlidir. Monologlarla dolu bir koro eseri söz konusudur. Kimse başkasının ne dediğine aldırmaz, kimse kimseye karşı çıkmaz.

"İspanyol aydınları güzel söz söylemeye meraklı ve edebidir. Mikro elektronik ve moleküler biyoloji diye birşey duymamışlardır henüz. Şükür ki gerçeğimiz olağan ve sıradan hale geldi, buna rağmen en büyük hırsları içinde dramatik kişilerin olduğu şu budala romanlardan birini yazabilmektir. Roman yazmak kitle sporuna dönüştü. Ben futbolu tercih ediyorum."

Cueto İspanyol periferisinin de periferisi dışında oturuyor. Gijon kenti bir zamanlar önemli bir maden ve kömür limanıydı, gelişen ağır sanayinin merkeziydi. Bugün sanayi sonrası yoksulluğuyla tanımlanıyor. Kendi isteğiyle orada oturan biri acaip kaçar. Kentin oldukça dışında, kuzeydoğuda, Mağrip üslubunda bakımsız harap bir diskoteğin karşısındaki boş tarlada, sıvaları dökülen bir ev vardır; yarı Meksika yarı Grunewald. Odalar, evi yaptıran eski bir Nazi'den kalma ağır "Rönesans" tarzı eşyalarla doludur, banyo zeminini mozaikten yapılma bir gamalı haç süsler. Ona uygun olmadığı için hoşuna giden bu evde — rakipsiz olmayı, karmaşayı, rizikoyu seviyor— yazar, köpeği ve Apple bilgisayarıyla birlikte oturuyor, yazdığı herşeyi telefonla Madrid'deki gazeteye yolluyor. Eskimiş bir büro koltuğunda oturan Cueto anlatıyor. O kadar süratli konuşuyor ki durmadan

sigarası sönüyor, aklına o kadar çok şey geliyor ki konuğuna bir kahve ikram edecek zamanı bile bulamıyor. Bu bonkörlüğünün bir işareti, yani ortaya sürdüğü nedenler karşısında bir kahve nedir ki! Tüketime karşı mı?

"Tüketim mi! Herkes tüketime küfrediyor, sanki ülkemizde yeni bir şeymiş gibi. Biz yüzyıllardan bu yana tüketim üstatlarıyız. İlerlememizin aracı ve ölçüsü, tüketim olmuştur. Dünya imparatorluğumuzu ne yaptık? Tükettik. Bitirdiğimizde yabancı sermaye geldi, sömürge sahibi bir ülkeyken sömürgeleştirilmiş maymunlara döndük. Modernleşmemiz, yatırım malzemeleri ve lüks malların büyük çaplı ithalatıyla gerçekleşti. Üretim bizi ilgilendirmedi, bu daha sonra oluştu, karmaşık ve fasılalı sarsıntılarla, yatırım mantığı diye birşeyle değil. Franco zamanında oyun tekrarlandı. Gelişimi üretim değil, turizm, taklitçilik, vahşileşmiş tüketim oluşturdu.

"Ya bugün? Her büfeden en yeni enformasyonları alabilirsin. Okul bahçesinde çocuklar pul değil, bilgisayar program kasetleri değiş tokuş ediyorlar. Herşey ithal malı ve İngilizce, şişirilmiş akıllılık. Bu durum kendi başına keşfetmekten daha rahat. Devlet geride kalıyor. Polis bilgisayarları kullanamıyor, copu tercih ediyor. Veri işleme ve veri koruma yasaları yok, yabancı veri ağlarına girmek daha kolay olduğu için, doğru dürüst İspanyol bilgi bankaları yok.

"Şema eski şema, sonuç hep aynı: bağımlılık. Bağımlılık kişiliğimizin bir parçası oldu. İspanya'da eskiden olduğu gibi şimdi de yönetim düzeyinde 'organik' ve korporatif davranışlar geçerli. İdealimiz koruma; düşüncenin, evlerin, duygu ve ticaretin korunması var. 'Ömür boyu' sözcüğünün anlamı, bizde hüküm değil müjdedir.

"Bunda ben bizim dokunulmazlığı olan ünlü 'değerlerimizin' sekülarizasyonunu görüyorum — bir çeşit küçük burjuva çeşitlemesini. Sonsuz İspanya, bir oturma alanına dönüşecek kadar küçüldü; herkes bir koltuğa yapışıyor. Sanayiciler beceriksiz ve korkak. Ayrıca devletten maddi yardım alıyorlar, tıpkı sendikaların aldığı gibi, hiç durmadan da memurluğu öneriyorlar herkese. Tek stratejileri blokaj.

"Özel yaşamda da durum değişik değil. Kimse kiralık ev istemiyor. Parası olmayan satın alıyor ve kendini duvarların arkasına kapatıyor, mümkünse de yaşam boyu. Ev sahibi oldukları için boşanamayan insanlar tanıyorum. Ayrılıyorlar ama evden çıkmıyorlar. Değişiklik olmasın diye!"

"Ama ben İspanya'nın akıl almaz bir hızla değiştiğini sanıyorum."

"Evet, evet, evet! Haklısın. Başdöndürücü bir hız. Geçişsiz, bir dönemden ötekine atlıyoruz. Herşey yığılıyor. İspanya'da ne var biliyor musun? Dörtnala koşan bir hareketsizlik!"

Artık tamamen çığrından çıkmıştı ve hiçbir şey onu durduramazdı.

"Değişimi olmayan dinamizm, uyuşuk bir koşuş... Hiçbir şey düşünülmüyor. Bir sorun çözülene kadar çoktan aşılmış oluyor. Sonuç kendine özgü bir bellek yitimi. Örneğin İç Savaş'ı al! Aslında hiç de unutulmadı. Ama hafıza bir biçimde donduruldu. Bütün çetin sorular 'kızağa çekildi'. *Por ahora no* — şimdi konuşmayalım daha iyi! Parola bu. Henüz o günleri düşünmek için erken, tehlikeli, belki ileride! Böylece geçmişin sorunları bugünküler, bugünün sorunları geleceğinkiler tarafından yutulup gidiyor. *Somos todos amigos!* Biz birbirimizi anlarız! Her yerde taviz..."

"Hiç sanmam. İspanyol medyasını görünce hele, akıl almaz bir karmaşanın hüküm sürdüğü izlenimini ediniyorum. Bir bağrışmadır gidiyor, bu arada insan kendi ağzından çıkanı duyamıyor, Babelvari bir dil karmaşası..."

"Farfaracılık! Çoğulculuk, incecik renkli bir film. Bunun altında ürkütücü bir anlaşma görürsün. Rıza gösterme, kapitülasyona kadar uzanıyor. Sağ mahvoldu, sol vazgeçti. Bundan sessiz bir ideolojik 'anlaşma' çıktı, herkes bu anlaşmaya uydu. Anlaşmanın amaçları: konfor, istikrar, huzur."

"Sense bozguncusun."

"Nerdee! Kimseyi uykusundan uyandıramıyorum. Haklılığa mahkûm edilmekten korkuyorum. En korkunç mesleki tehlikem bu."

"Birinin sana hak verebilmesi için haklı olman gerekir. Sizin hükümetin politikasına baktığımda — senin uyumun, ahlâk derslerin nerede kalıyor? Sosyalistler birbiri ardına kavgaları göze alıyorlar."

"Haklısın. Sosyalist Parti kapitalizmin pis işini çözüyor. Hiç değilse kinik olsalardı bizim sosyalistler! Ama nerdee! Köpekler gibi acı çekiyorlar, bunun için her türlü nedenleri de var: işsizlik, emekliliklerin kaldırılması, NATO, devlet kuruluşlarının açığı, enflasyon... *Pobrecitos!* Zavallılar!"

Onlara gerçekten acıyor. Ama şimdi Juan Cueto Alas hemen bavulunu hazırlamak zorunda, yoksa son uçağı kaçıracak. Roma'da bir sempozyum muydu? Malaga'da bir sergi miydi? Budapeşte'de bir konferans mıydı? Her neyse, işi aceleydi. İspanya'da her zaman zirvede olan az sayıdaki toplumsal kişiliklerden biri o. Kendi suçu değil böyle olması. Onun seviyesindeki insan sayısı az. Bir kaynak ne kadar ender olursa, o derece fazla sömürülür. Gijon'un merkezinde bir yerde beni bırakıyor ve iç çekiyor: "Vazgeçilebilir olmak varmış!"

Hava karardı. Hafif yağmur çiseliyor. Dükkânlar kepenklerini indirdi. Calle Corrida kenarındaki kahvehaneler sessiz. Gijonlular evlerinde kalıyorlar. Paraları yok. Sürekli yağmurdan, sadece iki kişi kaçmıyor: Bir tanesi kılıç ve haçla bezenmiş, ötekisi kitapla. Gijon'un iki koruyucusu: Biri Berberileri püskürten Asturya kralı Pelayo, ötekisi aydınlanmacı Jovellanos. Birbirleriyle bakışıyorlar. İkisi de insansız sokaktan, krizin işgali altındaki karanlık kentin sonuna doğru bakıyor.

Heykel

Şehitler Vadisi dünyanın en büyük savaş anıtı. Franco rejiminin oto-portresini ziyaret etmeye değer mi?

"Gözle görmek gerekir. Mimarlar yalan söyler, mimariyse gerçeği. Sipariş verenleri ele verir, ne kadar anıtsal olursa, o kadar anlaşılır olur. İşte bu yüzden oraya gitmeye değer."

Elimdeki sayısal bilgi şunları söylüyor: Vadinin içinde dikilen haç 201 740 ton ağırlığında. Bazilikanın bronz kapısı on buçuk metre yüksekliğinde. Yeraltı mezarlığı 262 metre uzunlukta, girişin önündeki alan 30 600 metrekare, mezarlıkta 50 000 ölü gömülü. Zorla çalıştırılan işçiler bu anıtı on dokuz yılda yapmışlar.

Bir Katalan dostum "Ne yapacaksınız orada?" diye sordu, sıkı bir Kilise muhalifiydi. "Moskova metrosunu gördünüzse, biliyorsunuz demektir. Yalnız bu bizimki onun on misli büyüklüğünde ve girişin üzerinde, 'Tanrı ve vatan için öldüler,' yazılı. Oysa gerçek, 'Hiçbir şey uğruna ve hiçbir şey için öldüler,' olmalıydı. Bir yalanı ölümsüzleştirmek için bunca beton döküldü! Ben hiç gitmedim oraya. Gelmem. Gelmeyi düşünmem bile!"

Sosyalist bir politikacı "Bir anıta karşı koymak anlamsız," diyor. "Bana sorarsan, Meksika piramitleri daha az ahlâksız değil. Semboller söz konusu oldu mu daha iyi koku alanlar hep sağcılardır. Sağcılar çılgınlık uzmanıdır. Bu yüzden anıtlar, bayraklar ve sokak adları üzerine tartışmak saçmadır. Bu çatışma tehlikelidir de, çünkü kavgayı hep aptallar kazanır. Bu gezintiden vazgeç."

"Önyargılarınızdan kurtulmalısınız," diye öneriyor bir Alman sanayicinin tombul sarışın karısı, bir anda İspanyol vatanperveri kesilmiş.

"Bence şehitler vadisi olağanüstü. Ben oraya her zaman giderim, hep daha güzel bulurum! Doğa nefes kesicidir, mimariye gelince ne kadar sade olduğunu göreceksiniz, ne kadar otantiktir, herşey hakiki taşla yapılmış! Franco'yu beğenmediğinizi biliyorum, ben de beğenmiyorum —ne yapalım! — ama politikacılar gelir geçer, geriye kalan İspanyol *Grandezza*'sıdır. İnanın bana görmeye değer. Ben konuklarımın hepsini götürürüm oraya."

"Şehitler vadisi mi? Benim için bir çocukluk anısıdır orası," diye anlattı Madrid'in en akıllı adamlarından biri. Yüksek mevkideki bir Falanjist'in oğluydu, daha öğrenci iken Marksist-Leninist bir parti kurmuştu, bugün İspanyol politikasının kâhinlerinden biri. "Sanırım ellili yılların ortalarındaydı. Büyük bir limuzinin içinde şoförle gittik önden. O zaman otomobil azdı. Bin kişiye en fazla altı araba düşüyordu, sanırım bugün 160 düşüyor. Annem pembe giysiler giymiş, büyük bir şapka takmıştı. Öfkeli gibi geldi bana. İnşaat tüm hızıyla sürüyordu. Küreklerine dayanarak gözlerimin içine bakan tutukluların bakışlarını çok iyi anımsıyorum. Tuhaf bir duyguydu. Kendimin de bir tutuklu olduğunu düşünmüştüm. Ayrıca oraya giderseniz, ormana doğru yürüyün birkaç adım. Bana zorla çalıştırılan tutukluların barakalarının hâlâ orada durduğu söylendi. Bir daha hiç gitmedim oraya."

Hepsi haklı çıktı. Barakaların yıkıntıları bile duruyordu orada. Rehberdeki yıldızlar haklı çıktı, gerçekten görülmeye değer bir yerdi. Sanki firavunlar Walt Disney'e sipariş vermişti, sanki Stalin dindar olmuştu, sanki mafya onur üyeleri için bir nekropol yaptırmıştı, sanki Albert Speer papasız bir Vatikan planlamıştı, sanki Paul Getty bir yığın taklitçiye kendisi için atoma dayanıklı bir sığınak sipariş etmişti.

Ne var ki turizm en katı taşı bile yıpratıyor. Flaşların patlaması, çevreyi kâğıt bardakların doldurması herşeyi normalleştiriyor. Bu amaçsız yapı turizmle gerçek amacını buluyor. Hediyelik eşya olarak küçültülmüş biçimiyle, bir sigara tablası haline gelince ürkütücü tarafını kaybediyor. Ben de, bu anıtın temelleri altında ideolojik bir dinamit olmadığını görüyorum.

İnsanı park yerinden 150 metre yükseklikteki beton haça götüren dişli tren hemen sakinleştirici bir etki yapıyor, "arıza yüzünden kapalı" hem de altı aydır, ama yukarıda en yüce dört erdem şaşkın şaşkın uzaklara bakıyor. Vadi istasyonunda Amerikalı dolu otobüsler tuvaletin önünde kuyruk olmuş.

Barda "çukulata sevinci" satılıyor, Alman malı, ayrıca Flamenco dansçısı biçiminde likör şişeleri de alınabilir. Video oyunlarından Fénix, Crash Road, Space King, Moon Cresta ve Piraña var, bu derece kutsal bir yer için hiç de fena bir seçim değil.

Sinirlerine hâkim olma sınavının miadı dolmuş bir biçimine, şans vincini kullanarak girmek mümkün: Elli pesetayı gözden çıkaran herkes, eğer yeterince maharetliyse, lastik toplar, cep fenerleri ve sigara paketleri kalabalığının üzerinde manevralar yapabilir, ve bu değerli eşyalara, gerçek fiyatlarının biraz altını ödeyerek sahip olabilir. Ama bu işe kalkışan bir Teksaslı, makine tarafından kolayca safdışı edildi ve lokali kaçarcasına terketti.

Bazilikanın girişinde hatıra eşya yığılı bir tezgâh var. Burada plastik çanta olarak Meryem Ana, üzerinde pirinç yazılar olan levhalar satılıyor: *¡La muerte es un acto de servicio!* Ölüm görevdir! Ticaret pek iyi yürümüyor.

Emekli bir subay rehber olarak hizmet veriyor. Yıllarca kışlada çalışmaktan iyice yıpranmış, yeşil örgü hırkasının altında pantolon askıları görünüyor. Mozaiklerle süslü büyük kubbenin altında sanrılı yüzü ortaya çıkıyor. "Kahramanlar, kahramanlardır," diyor. Franco'ya karşı olmasına rağmen Primo de Rivera bile burada gömülü. Herkes kötü şeyler yapabilir, Franco bile yaptı, ama burada herkese yer var. Bu emeklinin kendi kendine neler mırıldandığını bir türlü anlamıyorum. Belki belirgin lehçesinden, belki adamın daha sabahın köründe sarhoş oluşundan.

Giriş holünde bile, devasa şamdanlara rağmen, saygılı bir atmosfer estirmek mümkün olmamış. Buraya kapıcılar yerleşmiş. Suni tahta ve

plastikten kulübelerine sığınmışlar. Doğu Berlin'in gümrük kapılarını andırıyor burası. Kısa kollu gömlek giymiş iki kapıcı orada oturuyor. Terlemiş başlarından çıkarttıkları şapkalarını önlerindeki masanın üzerine koymuşlar, yarı boşalmış bira şişelerinin yanına. Bir güvenlik kutusu, ellili yılların modelinde yeşil bir çöp kutusu, birkaç süpürge. Hava çok sıcak. Kirli çamaşır kokuyor her taraf. Tahta barakanın mimarisi gerçeği söylüyor. Gözle görülen hep doğrudur.

Romantizm

Corrida'dan sonra Don Antonio Ordoñez, Sevilla'daki kent evinde bir davet veriyor. Tam olarak anlatılacak olursa —burada oldukça ciddiye alınan nüanslar söz konusu— bir davet, bir şölen ya da bir parti değil verilen, bir *tertulia*. Eski İspanya geleneğine dayalı bu tarz, bugün sadece taşrada yaşamını sürdürüyor. Etimologlar sözcüğün bir kilise papazından geldiğini öne sürüyorlar. Quintus Septimius Tertullianus çoktan ölmüş, ama teriminin seçkinliği, yani "abanoz ağacı gibi koyu ve parlak" anlamına gelişi, kavgacılığı ve kılı kırk yarması bugüne kadar İspanyollar'ı etkilemiş, yoksa bugün bile bardaklarını onun adına kaldırmaları anlaşılmaz olurdu.

Gecenin ev sahibi ağır, kırmızı yüzlü bir adamdı; şaşırtıcı bir incelikle hareket ediyor ve alışılmamış bir etiket düşkünlüğü sergiliyordu. İki garson tuttuğu halde, konuklarına *sherry*'yi kendisi ikram ediyordu. Burada kibarlık ve şöhretine yaraşır bir nezaket geçerliydi. Don Antonio bir zamanlar doruğa çıkmış bir torero idi.

Üç köşeli, beyaz boyalı salon abartısız kırmızımsı süslemelerle bezenmişti, iyice sade olduğu söylenebilirdi. İki büyük boğa başı, dallarla süslenmiş bir dini resim ve birkaç renkli lamba tek süstü. Buna rağmen görünüm bir salon zerafeti taşıyordu.

Konukların gördüğüm kadarıyla bir tek ortak yanları vardı: Boğa güreşinin tüm sorunları hakkında bilgi sahibiydiler. Baş konularıydı bu. Hepsi konuya katılıyordu: kot giymiş desinatör, gözlüğünü hiç çıkartmayan tarihçi, radyocu hanım, bir gecede sosyalist politikacı olan müteahhit, eskiden feminizmle şimdi ise daha çok moda sorunlarıyla ilgilenen sosyolog hanım, yaz üniversitesinin rektörü, iyi aileden gelen soluk renkli,

cahil ve kaderci öğrenci kız. "Ne kısmetse o olur," diye fısıldıyor kulağıma. "Bir projem yok. Ben hiçim. Gelecek yoktur." Ev sahibi ise arkadaşlarının iki jambonlu ekmek arasında giriştikleri metafizik boğa güreşi yorumlarını alçakgönüllülükle susarak dinliyor.

Fransız turist kızın bu grubun arasına nasıl olup da girdiği bilmece olarak kalıyor. Endülüslü kılığına girmiş. Baştan aşağıya siyah danteller içinde melun bakışlar atıyor çevreye, en sevdiği yazar olan Marquis de Sade'dan söz ediyor, tez yazıyormuş onun üzerine; ama küçük burjuvalığı, folklorik giysisi şeytanlığını yeniyor gene de. Gözleri kapalı ve titreyen bir sesle Carmen aryasını söylerken iki çeneli gözüküyor. Herkes deli gibi alkışlıyor. Bazılarının yok olduğunu sandığı eski İspanyol erdemleri bu gece baş kaldırıyor: hayranlık uyandıran sabır ve sınırsız nezaket.

Ertesi gün Don Antonio'nun boğalarının bulunduğu El Judio çiftliğine gidiliyor. Ağılın planı labirentvari, kanatlı kapılar karışık bir sisteme göre ayarlanmış, ahırlar ve koridorlar küçük bir arenaya açılıyor. Alıcılar ve karıları, locadan boğaları hayranlıkla seyredebiliyor. Garip konuşmalar. Boğaların deri rengi, yaşı, hayvanların yapısındaki ve duruşlarındaki her hata için bir terim var. Bunların çoğunu insan Kraliyet Akademisi'nin sözlüğünde boşuna arayacaktır, bu konuyu bilenlerin anlaşmasına yarayan sözler.

Don Antonio'nun *Ranch*'i 20 boğa çiftliğinden biri, boğaların üremesine yarıyor. Ama üreticilerin sadece on beşi ciddiye alınıyor. "Ötekiler macera yüzünden bu işe girmiş, işin getirdiği para götürdüğünden daha az. Bunlar boğa üretimi için gelmişler, tıpkı başkalarının bir futbol kulübünün başkanı oldukları gibi, ellerinde çek defteri."

Bana bunları anlatan herşeyi bilen üniversite profesörü.

Öğle yemeğinde —istakoz, tavuk ve pilav— Don Antonio politikadan söz ediyor. "Ben bağımsız, sağcı ve liberalim," diyor. Kral korkakmış, Felipe Gonzáles'e gelince, o daha ömründe boğa güreşi görmemiş, sadece bu bile ne biçim biri olduğunu gösterirmiş. Genç akademisyenler birbirlerine sıkıntıyla bakıyorlar. Maestro'nun burada söyledikleri hiç mi hiç comme il faut değil. Solcu sosyolog konuyu hemen değiştirmeye uğraşıyor. Ama yaşlı Torero estocada'sını bırakmıyor elden: "Evet, evet, dostum, biz burada sol bir diktatörlükte yaşıyoruz!"

Don Antonio gene döğüşe girecek mi? Milletvekili olmak için adaylığını koyacak mı, evetse, hangi listeden? Bu sırrın perdesini sıyıramadım. Eğer sosyalizm değirmeninin kanatlarına karşı döğüşecekse, o zaman bu iş için en elverişli ve ona şans getirebilecek olan yer, kendi kenti Ronda. Orada onun kültünün eşyaları seyredilebiliyor: boğa güreşi müzesi, bir vaftiz resmi, beş yaşındayken muleta'yı sallaması, tüm "Ordonez hanedanı"nın görüldüğü çirkin bir yağlı boya tablo, Orson Welles ve kaçınılmaz olarak da Hemingway'le yan yana çekilmiş fotoğrafları, onu kentin "en değerli evladı" ilân eden bir berat, 1980'de kestiği son boğanın pirinç bir levhaya çivili doldurulmuş kulakları.

"Endülüs" diyor veda ederken, "beni mestediyor, çünkü çok romantik."

Bir Endülüs kültürü var mı? Ben her zaman bu sözcüğün, *kitsch* haline gelmeden önce, taklitçiliğin kalın yapışkan tabakası altında yok olduğuna inanmışımdır. Ama hayır! Onu savunanlardan ciddi bir öğretmen beni aydınlatıyor: "Kültürlerimiz kendilerini sergilerken saklarlar, yuvarlanmaya bırakırlar kendini, böylece de hayatta kalırlar. Bu strateji şimdiye kadar bütün fetihçileri yendi: Fenikeliler'i ve Romalılar'ı, Vandallar'ı ve Batı Gotlar'ı, Araplar'ı ve Kastilya krallarını. Napolyon'un işgalcilerini yendik, turizmle de başa çıkacağız. Uyum sağlamak en güçlü silahımızdır, bizi aşılmaz kılıyor."

Sözlerini izlemekte güçlük çekiyorum, çünkü güzel Sevilla'nın bütün meyhaneleri gibi bizim oturduğumuz lokantada da yorulmaz müzikçiler hâkim, bağıra bağıra Flamenco öğretiyorlar bize.

"Aldırmayın! Yirmi bin hakiki coplas toplayıp kayda geçirdim. Benim dışımda kimse Flamenco'nun ne olduğunu bilmez! Bu ülkenin şiirsel gücünü anlamak için bir ömür yetmez." Gözlüklerin ardındaki açılmış gözleri, cesaretli bir vatanperveri ele veriyor. Tiradında da herşeyi bildiği ortaya çıkıyor. Prehistorya ve hidrografi, mitoloji ve botanik, edebiyat tarihi ve metalürji, herşey ülkesinin benzersiz oluşunu ispat eder. "Biz olmasaydık Avrupa cadıları yok olurdu, çünkü adamotunun kökleri sadece burada yetişiyor. Endülüs olmasaydı İspanyol kültürü olmazdı, Avrupa kültürü de." Bu tezin savları buzul çağından ve Ortaçağ'dan kalma, antik Roma'dan ve bugünden. Herşeyin bir anlamı var, herşey eşzamanlı, herşey yurttaşlık bilgisinin inançlı araştırmalarında, maden aramada kullanılan değnek

rolünde. "Endülüs kimliğinin bayraktarları sinirime dokunuyor laf aramızda," dedi bana, kendisinden bilgi istediğim eski bir sendikacı. "Bir yıl önce bölge gazeteleri hayranlık coşkusu içinde işlediler konuyu. Bir paleontolog kazılar sırasında bir kaç kemik buldu, araştırmalar bunların dünyadaki en eski insanlara ait olduğunu gösterdi. Bununla da Endülüs'ün insanlığın en eski beşiği olduğu ispatlanmış oldu. Birkaç hafta sonra kemiklerin eşeklere ait olduğu ortaya çıktı. Buradaki basında bir yalanlama görmedim. Lehçenin bütün nüanslarını irdelerler bu adamlar, ama tarım ticareti sözünü ağızlarına almazlar.

"Tarımla uğraşan bütün kurumların %2'si Endülüs'teki tüm ekilebilir alanın yarısını işletiyor: Büyük yabancı sermaye, eski, rüşvetçi büyük toprak sahiplerinin mallarını satın alıyor, tarım işini makineleştiriyor. Bölgede %23 işsizlik var, önümüzdeki yıllarda bu sayı ikiye katlanacak. Endülüs kültürü denen şey umurumda mı benim dostum."

Aşırılar

Hareket yok, ses yok, duman yok, makine gürültüsü yok. Birkaç futbol sahası büyüklüğündeki yatakta, yaşayan ölü uzanmış. Yüksek dikenli tellerle çevrilmiş, parmaklıklı demir kapılar ardında, Avrupa'nın en büyük ve en modern tersanesi uzanıyor. Ziyaret yasak, basın yasak, fotoğraf çekmek yasak. AESA tersanesi % 100 İspanyol devletine ait. Franco sanayi politikasının beyaz fili 1973'te bitirilmiş; İspanya'nın yoksul güney kesimine büyük bir mutluluk getirmemiş.

Cádiz yakınındaki Puerto Real'daki kırk bin nüfus can çekişen canavarın rehineleri. "Ufak kasaba %90 tersaneye bağımlı," diyor otuz üç yaşındaki Belediye Başkanı José Antonio Barroso; çocuksu elma yanakları papazları andırıyor.

"Eskiden boru tesisatçısı olarak çalıştım tersanede," diye anlatıyor, "ama politika çıkmaz sokak gibi. İş olsa da artık geri dönemem. Kimse almaz beni. Lise mezunu bile değilim."

Puerto Realliler için belediye başkanlarının okula ne kadar gittiği hiç önemli değil. Onunla beraber kenti gezerken, yaşlı bir kadına sarılıyor, avludaki küçük işçilere selam veriyor, kahvede oturup televizyondaki

bisiklet yarışını izleyen karaborcası Teté'yi *Fino* içmeye davet ediyor. Kaçakçı doksan bir yaşında, dünyanın dört bir yanında peydahladığı yirmi dört çocuktan biri Havana'da, Küba Komünist Partisi'nde Merkez Komite üyesi. Tersane kurulmadan önce kaçakçılık burada en önemli gelir kaynağıymış: Baş kaçakçı Teté, saygıdeğer bir adam. Puerto Real'de ahlâksız adamlar deyince "politikacılar" akla geliyor. Antonio Barroso'ya karşı Madrid partilerinin şansı yok.

Oysa bebek yüzlü Belediye Başkanı öyle sicili temiz biri değil, tam tersine ünlü bir aşırı. İdeolojik eğitimini çoktan silinmiş bir aşırı sol partiye borçlu. Elinde kahve fincanını tutarken bana tüm ayrıntılarıyla Marx ve Engels'in öğretisini anlatıyor, en çok da ileride devletin söneceğine seviniyor. Sadece seçmenleri Marx ve Engels'in kim olduğundan habersiz. Onlar Pablo Iglesias'ın kim olduğunu bile bilmiyor.

Onların politik dünya görüşü, programlara bağımlı değil. Franco'culuğu biliyorlar, işsizliği de. Bu konulardaki bilgileri son derece ayrıntılı. İnsana Franco karşıtlarının kurşuna dizildiği duvarı, ateşin açtığı delikleri ve deliklerden garip bir biçimde dökülen çimentoları gösterebiliyorlar. Ya da istasyonun arkasındaki Los Rosales'i. Biri orada meyhane, biri araba tamirhanesi açmak istemiş, ama şimdiye kadar orada bir iş tutmak isteyen herkes iflas etmiş. Bu yer felaket getiriyor, çünkü Falanjistler orada karşıtlarına işkence yapmış. El Verdugo adlı cellat da unutulmamış, erkekler işteyken kadınlara gidermiş, onlara baskı yaparmış: paraları verin ve yarım saat benimle yatağa girin, yoksa kocanız tutuklanır, dermiş; istediği şeyi elde edince karı-kocayı ihbar eder, böylece hem kurbanını hem de tanığını yok edermiş.

"Gene de biz kimseyi duvara yapıştırmak istemiyoruz," diyor José Antonio. "Barışmak istemeyenler sağcılar."

İşsizliğe gelince, sosyalistler başarılı olmuş, ama bir şey elde edememişler. "Benim gözümde korkak onlar. Mümkün olanın sadece beşte birini gerçekleştirdiler. Bu ülkedeki en büyük siyasal başarı Franco dönemi patronlarından Suarez tarafından gerçekleştirildi. Diktatörlüğün bütün araçlarını yok etti. Bunun sonuçları Felipe Gonzáles ve adamlarının kucağına düştü. Onlar ne yaptılar bununla peki?

"Bizim tersane ne oldu bir bakın. 8 000 kadro düşünülmüştü, 4 500 kadro açıldı. Yönetici Madrid'de oturuyor, hepsinin sekreteri, resmi

otomobili var, kafalarıysa boş, üretimin dünya pazarına nasıl ayak uyduracağından haberleri yok. Zarar eden bir büyük yatırımı dünya yüzünden silmenin iki yolu var, ya bir balyoz darbesiyle, ama bunu göze alamadılar, çünkü o zaman kendi mevkileri de gidecekti elden, ya da yavaş yavaş açlığa bırakarak. Sosyalistlerin yöntemi budur.

"Ama insan işgücü yıllarca bir kavanozda saklanamaz, insanların morali bozuluyor, kalitelerini kaybediyorlar. *En rotación* 4 000 işçimiz var, yani bunlar ücret listesinde, ama bir iş yapmıyorlar. Tersaneye girmelerine izin verilen kişiler sadece orayı koruma altına alanlar. Makineleri yağlıyorlar, pası çıkartıyorlar ya da gece bekçiliği yapıyorlar. Tersanede birşey üretilmiyor. Bir konserve gibi. Çılgınlık bu!"

Belediye Başkanı ne yazık ki ayrılmak zorunda kaldı, hayvanlarına bakması gerekiyordu. Kentin dışında tek başına eski bir evde yaşıyor, sirke çevirmiş orayı; üç köpeği var, aralarında Tovarise adlı dana büyüklüğünde dev bir samsun köpeği var, ayrıca kertenkeleler, tavus kuşları, bukalemunlar ve ne söyledikleri asla anlaşılamayan üç papağan.

"Papağanımın dişisi altı tane yumurtladı," diyor aşırıcı belediye başkanı ve memnun gülümsüyor. "Bakalım yumurtadan çıkacaklar mı?"

Nüfusun %60'ının okuma yazma bilmediği, işsizliğin anormal boyutlarda olduğu bir diğer Endülüs köyü olan Marinaleda'da durum sakin. Nüfusun hemen hepsi gündelikçi. Birçoğu yoksulluk yüzünden Barcelona ya ya da yurtdışına gitmiş. Geri dönenlerin evlerinde çalışkanlıklarının izi görülüyor: evlerin duvarları banyo duvarı gibi fayanslanmış. Bu motifli özel fayanslar Marinaleda'da geçerli tek statü sembolü.

Yöreyi güzelleştirmek için diğer tüm çabalar ortak inisiyatife bağlı. Her yere yeşil banklar konmuş ve bir zafer takının üzerine elle yapılmış demir harflerle *Avenida de la Libertad* yazılmış, yani Özgürlük Gezinti Alanı. Yaya kaldırımının kenar taşları bile beyaz ve kırmızıya boyanmış, oysa buradan kırk yılda bir motosiklet geçiyor. Tüm atmosfer bir çocuk yuvasını ya da bir yaşlılar yurdunu anımsatıyor. Marinaleda retorik bir yer, İspanyol solunun yıllarca hac yeri olmuştu. Adı bütün gazetelerde geçerdi, çünkü burada hep toprak işgalleri olurdu.

Bu eylemler Endülüs'teki anarşist geleneği oluşturan tarım işçileri ayaklanmasından uzak şeylerdi. Burada kimse öldürülmemişti, hiçbir

belediye ateşe verilmemişti. İşgaller sadece sembolik cinstendi, Guardia Civil gelir gelmez alan karşı konulmadan hemen boşaltılıyordu. Marinaleda'da pasifist bir hava esiyor. Bu da deneyi ortaya atan kişiden kaynaklanıyor: İsa sakallı bir hevesli olan Juan Manuel Sánchez Cordillo. Bu yorulmaz adamı "iyi bir örnekle insanlık değişir" umudu harekete geçirmiş. Bu İsasız havariyle alay etmek kolay. Gene de sürüsüne İspanyol devletinin ayırabileceği her türlü nakdi yardımı almayı başarmış.

Marinaleda belediye binası salonunda okuma yazma öğrenmek mümkün, diş bakımı ve doğru beslenme kursları da var. Bugün kente, kapitalizmin kurt doğasını ve yaltakçılarının pervasızlığını anlatan, yani Madrid'deki hükümeti de bunlardan sayan bir yoldaş geldi. Açılır kapanır sandalyelerde birkaç yaşlı kadın oturuyor, tamamen siyah giysiler içinde, torunları kucaklarında, suskun dinliyorlar.

Casa del Pueblo'daki durum daha gürültülü. Büyükçe salonun duvarları afişlerle bezenmiş, üsluplarıyla ve içerikleriyle daha militan olan günleri anımsatıyorlar: "Tarım işçileri ayaklanın! Boyun eğmeyin!" Başka bir resimde, ipek kravatı ve siyah sombrerosuyla ağzında sigarası, genç bir toprak sahibi kayıtsızca poz vermiş, yanında ter içinde kalmış işçi yere çökmüş, ama arkada kızıl bir güneş yükselmekte. Daha yeni başka bir afişin üzerindeki yazı Marinaleda belediyesine bağışta bulunan kişinin düşünceli doğasını açığa vuruyor: "Devrimci olmak isleyen, işe önce kendi egosunu yok etmekle başlamalı" yazıyor.

Art niyetle ya da militanca da olsa bardaki müşterilerin hiçbiri bakmıyor afişlere. Var olmanın sınırlarında oldukları gömleklerinden ve ayakkabılarından belli. Boş lokalde herşeyin başka yerlerdekinden daha ucuz olmasına memnunlar. Tavandaki vantilatör gıcırdayarak dönüyor, domino taşları takırdıyor, televizyondan spor haberleri duyuluyor. Çevrede hiçbir kadın yok, toprak yok, para yok ve kurtuluş yok.

Örnek İşletme

Ticaret odasından bir bey bana: "Kalkınma hızının net kârı düşünülecek olursa, İspanya'nın en başarılı firmalarından hiçbirinin malzeme üretimiyle ilişkisi yoklu. Üçüncü sırada oyun otomatları üreten fabrikatör, ikinci sırada

modacı ve birinci sırada kendisine PRISA, yani Promotora de Informaciones S.A. denilen yatırımcı vardır. Yani enformasyonu destekleme anonim şirketi," diyor.

PRISA'nın en önemli işletmesi o kadar uzakta ki, adres verildiğinde taksi şoförlerinin çoğu ürküyor. Madrid'in doğusunda sıkı korunmalı, penceresiz bir endüstri binası. Neredeyse Romanya tarzı çirkinlikte beton süslemelerle dolu bu binada, İspanya'nın en önemli gazetesi hazırlanıyor.

El Pais on yıl içinde İspanyol demokrasisinin merkez kurumu durumuna geldi. Gazetenin kısa öyküsü masal gibi geliyor kulağa. Kurucusu Jesús de Polanco —basın kralı olduğunu görünüşüyle belli etmeyen biri— 1973'le birkaç dostunu ve tanıdığını bir toplantıya çağırdı. (O zamanlar generaller generali Francisco Franco henüz tam sıhhat ve afiyetteydi.) Davetliler arasında tutucu bir politikacı olan Manuel Fraga, komünist ekonomist Ramón Tamames, birkaç sanayici, hıristiyan demokrat ve akademisyen vardı. Bir anonim şirket kurulması ve amacın bağımsız bir günlük gazete çıkarmak olduğu konusunda anlaştılar.

İspanyol basını o zamana kadar sadece işe yarar tek bir şey üretiyordu: eski kâğıt. Yaltakçılığı ve beceriksizliği felaketti, tekniği ise yamyamca. PRISA'nın kurucuları rejimin onlara lisans vermeyeceğini biliyorlardı. Beklemeye geçtiler. Franco'nun ölümüyle, yani çok iyi bir zamanlamayla başladılar. Politik partiler henüz yasaktı. *El Pais* bir günde politik kamuoyunun tek kürsüsü oldu. Başarı tüm beklentileri aştı. Kısa zamanda gazete İspanyollar'ın büyük çoğunluğunu kazandı, okuryazar olan herkes tarafından alındı. Bugün *El Pais* sadece İspanyol dilinde çıkan en iyi gazete değil, aynı zamanda dünyanın en iyi gazetelerinden biri. Onunla öteki büyük gazeteler karşılaştırıldığında, *The New York Times* ninemvari, *La Repubblica* güvenilmez, *Le Monde* kurşun gibi ağır, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* ise tutucu kalır.

Kültürel koşullar göz önüne alındığında durumun ne kadar garip olduğu görülür. Gazetenin dağıtımı göz önüne alındığında olay eşsizleşiyor. 350 000'lik bir tirajla (pazar günleri 570 000) *El Pais* İspanya'daki tüm basılı mamullerden daha çok okura ulaşıyor, en başarılı rakip 190 000 tirajla, bulvar basını da 100 000 tirajla geride kalıyor. Bu başarı tüm batı dünyasında emsalsiz; tüm öteki ülkelerde bilindiği gibi, okur sayısı bir gazetenin enformasyon içeriğiyle ters orantılıdır.

Bu anormalliği açıklamak için, bir kaç yaklaşım faktörünü görmek gerek: rakiplerin beceriksizliği, gazete yöneticilerinin siyasal duyarlılığı, çalışanların bilgi düzeyleri. Buna bir de *El Pais*'in İspanya'nın en kârlı yatırımlarından biri olduğunu ilave etmek gerek. Gazete kendini sadece içeriği açısından değil, üretim tarzıyla da pilot proje olarak görüyor. Gazete doğrudan doğruya bilgisayarla gerçekleştiriliyor. Dizgi, mizanpaj ve baskı bilgisayardan çıkıyor. Barcelona'daki şubesi, ki o da kendi nüshasını çıkartıyor, Madrid'deki merkeze kablo ve uydu yoluyla bağlantılı. Örnek bir kapitalist işletme olan bu kurum, İspanya'daki tüm geleneksel çalışma ortamını altüst ediyor. Organizasyondaki mükemmeliyetçilik titizlik derecesine varıyor. Gazete içinde kullanılmak üzere her altı ayda bir, bir el kitabı çıkartılıyor, bu broşürde *Gaddafi* mi yoksa *Kaddafı* mi yazılacak, NATO sözcüğü harfler arasında noktalı mı noktasız mı olacak, herşey var.

Bütün bu açıklamalar yetersiz, *El Pais*'in oynadığı rol sonuç olarak İspanyol gerçeğinin özelliğiyle açıklanabilir, demokratik içyapının inceliğiyle, geri kalmışlık ve açıklarla; ne kadar çaba harcansa da bu durum on yılda eşitlenmiyor.

Bu koşullar altında basına düşen rolün ne olduğu, 23 Şubat'ı 24 Şubat 1981'e bağlayan gece belirlendi. Devlet televizyonu sustu. Ülke neredeyse panik halindeydi. Bu beyinsiz durum içinde genel yayın yönetmeni Juan Luis Cebriân en az dört yeni baskıyı Madrid sokaklarında dağıttırdı, tanklara karşı anayasa. Askeri darbenin başarılı olamayışı, hayati tehlike arz eden bu eylemle yakından ilgilidir.

Bu örnek, İspanya'da *El Pais*'in politik formasyonuna sahip olan bir gazetenin, diğer bütün demokrasilerde olduğu gibi sadece etkili değil, aynı zamanda reel bir güç oluşturabileceğini de gösterdi. Bu yüzden *El Pais*'e *gobierno alternativo,* yani ikinci hükümet denmesine şaşmamak gerekir. Bu terim asla yaltakçılık yapmak için kullanılmamıştır.

Gerçekten de gazetenin üstlendiği sembolik rol, ülkedeki siyasal durumun normalleşmesiyle giderek hafifliyor.

Son zamanlarda gazete çalışanları arasında belli bir hayal kırıklığı var. "Bizim tekel zamanla hastalandı," diyor biri. "Birinci sınıf bir gazeteci için bu ülkede başka alternatif yoktur. Şeflerin katında iyi bilinir bu durum.

Cebriân, en iyi adamların makalelerini islediği gibi değiştiriyor. Yanına, yukarıya kimseyi çıkartmıyor. Despot bir aydın."

"İspanya'nın en önemli üç kişisinin kimler olduğunu biliyor musunuz? Birincisi Felipe Gonzáles, ikincisi kral, üçüncüsü Juan Luis Cebriân. Gazetede tüm ciddiyetiyle anlatılıyor bu. Kendini bu derece yıpratan, olduğundan büyük gören demek istemediğim için böyle konuşuyorum, bir yerde geleceği karanlık görüyorum. Gazete de daha donuk, daha esprisiz, daha yarı-resmi olmadı mı? Ceza bu. Bien-pensants için sabah edebiyatı."

Bir üçüncü, "Hiç de değil. Gazetecilikte de kahramanlık zamanları geçti. *El Pais* bugün çok normal bir medya şirketi. Artık İspanyol kültürünü ayakları üzerine dikmek ya da demokrasiyi kurtarmak değil söz konusu. Artık tiraj önemli. Özel televizyonu ele geçirmek önemli. Tıpkı Bonn'da, Paris'de ve Roma'da olduğu gibi."

"Ama bunu karşılaştıramazsın."

"Kes yahu! İspanya'da bu derece İspanyol olması gereken şey nedir, bilmiyorum."

Papa

Papa'nın aperatifini nasıl içtiğini görmek isteyen biri, Sevilla'daki Altın Kule barında öğlen saat bir buçukta bulunsun yeter. Geniş lokalin uzun tahta barında kırk beş yaşında, sakallı, adaleli bir adama rastlayacaktır, biraz kapıcı ya da kasap kılığında biri bu: Kutsal Papa XVII. Gregor; kenarları geniş Cizvit şapkasıyla ve kırmızı omuz atkısıyla hemen tanınacaktır. Bu baş çobanın iyilik dolu bakışlarını göremeyecektir, çünkü XVII. Gregor on yıl önce geçirdiği bir kazada gözlerini kaybetmiştir. Röportaj da yapamaz onunla, kardinal, devlet sekreteri Padre Manola ve on iki piskopostan meydana gelen ve kılık değiştirmiş koruyucuları andıran maiyeti onu rahatsız edici sorulardan koruyacaklardır.

Papa çok basit bir ortamdan gelmektedir. Uzun yıllar bir firmada muhasebeci olarak çalışmış, ta ki birkaç okul çocuğu günün birinde Sevilla'nın otuz beş kilometre güneyinde El Palmar de Troya'daki çamurlu bir tarlada Meryem Ana'yı görünceye kadar. Katolik Kilise, Meryem'in görünmesine gönülsüz bir tepki gösterdi. Buna karşılık Clemente

Dominguez, adı böyle bizim muhasebecinin, Meryem'in sesini dinledi. Ona uymaktan başka ne gelirdi ki elinden?

İlk görevi, başlangıç sermayesini bulmak oldu. Kaynaklar hâlâ karanlık. Her neyse, Roma'ya gidecek kadar para buldu. Clemente orada bunak bir Monsignore buldu, kızağa çekilmiş Vietnamlı piskopos Ngo Dhin Thue'yi; o da bizimkini papaz ilân elti. Bir kere papaz olunca papaz kaldı! Kurallara göre papazlık asla geri alınamazdı. Sevillalı muhasebeci, kendine bağlı bir yığın adamı da ruhani yaptı.

1978'de Papa VI. Paul'ün ölümünden sonra Clemente, Bogota'da bir konsül topladı; Papa'nın fermanı ve polislerin fırtınası altında açılış yapıldı. Hıristiyanların şaşkın bakışları önünde, Roma'daki Papa'nın bir düzenbaz, hatta Deccal'in ta kendisi olduğu açıklandı. Bu şartlar altında Bogota konsülüne kendisini bağımsız ilân edip yeni bir papa seçimini önermekten başka yapacak şey kalmadı. Böylece Sevillalı muhasebeci "Katolik, apostolik ve palmariatik" Kilise'nin başı seçildi.

Yeni Vatikan'ı, o terkedilmiş tarlada, Meryem'in görünmesiyle üne kavuşan yerde kurdu. Beş metre boyunda bir çimento duvar sıkı sıkıya koruyor bu kutsal yeri, Berlin duvarı bile bununla karşılaştırıldığında bahçe çiti gibi kalır. Üzerinde levha olmayan demir bir kapı —ne bir işaret, ne bir zil— sadece günde bir kez açılıyor, ufacık bir gözetleme deliği insanların kontrolüne yarıyor. Yeni Vatikan'da, duvarın ardında, koruma amacıyla silahlı adamlar ve eğitilmiş köpekler var. Dört kule ve devasa bir beton kubbe göğe doğru uzanıyor, öteki kule ve kubbelerin sadece çelik iskeleti görünüyor.

Büyüklük çılgınlığına kapılmış bu köy kilisesinde yapılan ayin, görülmemiş bir tiyatro, aynı anda yirmi altı altarda kutlanıyor; bu sayı yeterli olmadığı için de tekrarlanıyor, çünkü işbaşında 39 piskopos var. Papazların izdihamı karınca yığınına benzerken, uzun kilisenin içindeki cemaat ne yapacağını şaşırmış durumda. Cemaat iyice örtünmüş rahibelerden —ki bunlar minibüslerle Sevilla'dan geliyor— ve komşu köyden gelen küçük bir grup yaşlı kadından meydana geliyor, hamaillerinin plastik kılıflarını öpüyorlar arada sırada.

Sevilla ahalisi tatlı bir *frisson*, bir çeşit ürpertiyle, Palmar de Troya toplama kampının dedikodusunu yapıyor. Gebe rahibe kadınlar, kendi

kendini hadım eden papazlar, homoseksüel kardinaller ve delirium tremens içinde psikiyatri kliniğine kaldırılan Afrikalı papazlardan söz ediliyor. Pervasız verasetlerden, bu Endülüs Vatikanı'na sığınan Teksaslı milyoner kadınlardan ve İngiliz aristokratlardan söz ediliyor.

Sevillalılar'ın gerçek inançları yok, bu adamın ardından gidecek kadar da uyumlu değiller. En son dedikodular anlatıldığında omuz silkiyorlar sadece. Bu odun yığınının kokusu dağılıyor. XVII. Gregor vatandaşlarına sadece kendinden geçmeyi sunabiliyor, İspanyol çılgınlığının zayıf bir pırıltısını.

Papalık tacını giymiş muhasebecinin sapkın idealinden geriye, sadece birkaç sararmış gazete kupürü kalmış. 1978'den kalma. O zamanlar Papa, kutsal Meryem Ana'nın emriyle El Palmar'da binlerce İspanyolu kutsamış, içlerinde San Luis Carrera Blanco, San José Antonio ve San Francisco Franco da var. Altın Kule'nin barmeni bu şölensel olayı hatırlamıyor. Haşmetmehap beşinci içkisini içerken, barmen aldığı bahşişi saymakla meşgul.

Sızılamayanlar

Arrigorriaga'da şaka sona eriyor. İspanyol uyumu burada bitiyor. Bilbao banliyö treni, otuz beş peseta karşılığında beni düşman yabancı ülkeye götürdü. Nervión nehri kenarındaki Bask metropolünden on kilometre yukarıda Arrigorriaga. Tüm vadi yıllarca önce endüstrileştirme süreci içinde tank hücumlarından da beter mahvedilmiş. Çevre, sanki çöplük. Proleter caddeler —burada proleter olmayan hiçbir şey yok— akşam saat altıda terkedilmiş olarak uzanıyor. Köpekler uluyor. En son palmiye ağacı da kuruyalı çok olmuş. Duvarlar yazı denizi haline gelmiş.

Duvar yazıları burada, Madrid'de olduğu gibi marjinallerin sporu değil, sekter supabı, eğitim gören küçük burjuvaların veri topladıkları bir kaynak da değil, toplu bir saplantı. Duvardaki yazı herkesin düşündüğünü dile getiriyor, metin de —bir kelime bile Baskça bilmediğim halde anlıyorum— kim imzalamış olursa olsun hep aynı şeyi söylüyor: "Defolun artık. Dışarı!" Bununla kastedilen İspanyol devleti ve onun baskıcılarıysa, hiçbir yerde görülmüyor.

Sigara dumanı dolu bardaki insanlar, içeriye giren yabancıya bir saniyelik otomatik sınama bakışı atıyor: Dost mu, düşman mı? Ne o ne de öbürü olan kişi ciddiye alınmıyor. Gözbebeği sadece bir kirpik hareketi kadar kıpırdıyor ve sonra yok oluyor. Dışarıdan bakıldığında bu topluluk yekpareymiş etkisi uyandırıyor, içeriden bakıldığındaysa farklılıklarla dolu; dışarıdan bakan biri bunları hissediyor ama asla anlayamıyor.

Emekli gibi yürüyen, oysa henüz elli yaşında bile olmayan bir adam —kapanma tehlikesiyle karşı karşıya olan kâğıt fabrikasında çalışıyor— bana yörenin görülmeye değer yerlerini gösteriyor: bugün terkedilmiş olan eski okul, belediye binası ve halk evi, Cumhuriyet dönemi yapıları. Hepsi de kendine has bir yöresel üslupta yapılmış, yarı folklorik, yarı anıtsal. Suni bir geleneğin tanıkları, çaresizlikten doğmuş.

Rehberimin bana yaptığı açıklamalar karışık. "Dünyayı para yönetiyor, Reagan Basklar'ın has düşmanı, daha yüz yıl dayanırız ona, kutsal Meryem Ana bizi koruyor, İspanyolların mallarına el konulmalı, NATO bizi rahat bıraksa hepimiz zengin olurduk." Daha sonra bana dökülmekte olan bir binanın en üst katındaki iki pencereyi gösteriyor. "Orada kim oturuyor biliyor musunuz? Argela'nın annesi!" Bu adı saygıyla alıyor ağzına, sanki Papa'dan söz ediyormuş gibi, ya da Einstein veya Lenin'den. Kim bu Argela? Bir aziz mi? Deha mı? Sormaya cesaret edemiyorum. Bana eşlik eden kişinin aklı Argela adını duymamış insanlar olabileceğini anlayamıyor.

Daha sonra ETA'nın kurucusu Beñaran Ordeñana'nın söz konusu olduğunu anlıyorum. Franco'nun maliyecisi Carrero Blanco'ya yapılan suikastı örgütlemiş. Daha sonra, herhalde İspanyol polisinin bir ajanı tarafından otomobiline konulmuş olan bir bombaya kurban gitmiş. O zamandan beri bir şehit gibi saygı görüyor.

Arrigorriaga'nın istasyonu geceleri ölü. Bir memur uyuyor, biri gazete okuyor, biri telefon ediyor. Kimse bana bilet satmak islemiyor.

Bilbao'nun merkezinde pahalı bir lokantada buluşacağım beyin adını söylediğimde olağanüstü bir ilgiyle, neredeyse yardakçılıkla karşılanıyorum. Xabier Arzallus etkileyici bir kişilik: gri saçlı, dünya kültürü var, saygıdeğer. Otoritesi, politik konumundan çok akıllılığı ve gösterdiği cesaretten geliyor. Sol ona Bask milliyetçiliğinin ortodoks papazı diyor. Gerçekten de konuşmasında ruhani bir hava var, akıcı. Almancası

mükemmel, kelime hazinesi Cizvit eğitimini, davranışı iktidara yakınlığını belli ediyor. Ama bir şey daha var: Sertlik; ne bir avukatın, ne de bir diplomatın davranışına uymayan bir sertlik.

"İnsan vahşi ormanda yaşamaya alışmışsa korkuyu unutur. Humboldt'un 1800 yılında Bask karakteri üzerine yazdıklarını okuyun, o zaman neyi kastettiğimi anlayacaksınız. Büyükbabam bile isyancılıktan hapiste yatmış. Geçen yüzyılın altmışlı yıllarındaydı bu. Yazlık evimizde değişiklik için inşaat yaptığımda onun silahını buldum. Tüm ülke silah doludur burada. Franco zamanında çoğunu sınırın öteki tarafına geçirdik, oysa onlar bugün bizim düşmanımız oldu, komünistler, hıristiyanlar, sosyalistler. Onlara herşeyi anlatıyorum, tarih hepimizi aşıp geçecek diyorum. Biz hep ezildik, biz hep kaybettik."

"Bu yüzden de kendinizi hep haklı görüyorsunuz. Bask bölgesinde oturanların sadece dörtte biri Baskça anlasa da, nüfusun üçte biri buraya sonradan göç edenlerden meydana gelse de ve bunlar Bask sorununa aldırmıyor olsalar da, siz kendinizi hep haklı görüyorsunuz."

"Ben ayrılıkçıyım, dilimiz Éuskara'nın ülkemizde gene başrolde olmasını istiyorum. Ama bu amaçlara ulaşan hızlı ve acısız bir yol yok. Bu yüzden partim anlaşmalara hazır. Ulusal Parti yürünen her yolda yürür, parlamenter yolda da. Bazı şeyler elde ettik; bölgesel özerklik, kendi Bask polisimiz, Bask hükümeti için yetkiler, on yıl önce bunlar düşünülemezdi bile."

"ETA eylemleri hakkında ne düşünüyorsunuz, bunlar gittikçe sert, gittikçe anlaşılmaz oluyor?"

"Bildiğiniz gibi bizim ETA ile ilişkimiz yok. Bu insanlar bizi işbirlikçilikle suçluyor ve vatan haini diyorlar. Ben ETA'dan korkmuyorum. Siyasal farklılıklarımız açık. Ama benden ona bağlı olanları manen kınamamı beklemeyin. İş o kadar kolay değil. Militan kanadın bugünkü kuşağı torunlardan meydana geliyor. Hükümetin sözünde durmaması, işkence, iğrenç baskılar konusunda gösterdikleri sabırsızlık haklı. İnançlarını güç kullanarak yıkmak mümkün değil. Her an ölmeye hazır olan biri zor yenilir."

Karşımda oturan ve bir baş papaz tavrında olan bu yaşlı adamı doğru anladım mı? Gümüş çatal bıçak parlıyor, şarap bardaklarda pırıldıyor.

"Hıristiyan olmanıza rağmen terörizm sizin için bir vicdan sorunu değil demek ki?" diye soruyorum.

"Güç kullanma sorunu stratejik, dini değil," diye kısaca cevaplıyor Xabier Arzallus. "İslamın Ayetullahlarını düşünüyorum. Batı basını onları yaygaracı ve kana susamış kişiler olarak ortaya koyuyor, oysa saygıdeğer ve bilge kişilere benziyorlar."

"Peki Bask sorununu bir halk oylamasıyla çözmeyi neden kimse düşünmüyor?"

"Ben karşı çıkmazdım, ama ne ETA ne de Madrid referanduma izin vermez. Birbirlerini karşılıklı bloke ediyorlar. ETA bunda bir yenilgiyi, Madrid hükümeti de bir darbeyi göze almak zorunda kalırdı."

"Sizce bağımsız bir Bask ülkesi hayatta kalabilir mi? Milliyetçilerin parti programlarının bu açıdan zayıf olduğu geliyor aklıma. Bölgenin ekonomik sorunlarını nasıl çözeceğinizi anlayamıyorum."

"Ekonomiden daha önemli şeyler vardır. Biz Marksist değiliz. Artan refahla Basklılar'ın militanlığı azalmadı, bilakis çoğaldı. Biz Madrid'deki hükümet gibi hemen ele geçirilmeyiz. İspanyol işgalinin son bulması için her bedeli ödemeye razıyız —hayat standardının düşmesini de göze alırız."

Sonra kahve içerken, Bask Ulusal Partisi'nin gri saçlı papazı, şeytani bir gülüşle ortaya koyduğu nedenlerin sivri ucunu törpüleyen bir şey atıyor ortaya: "Eğer bir gün gelir de egemen bir ülke olursak —tabii bunun gerçekleşmesi için tarihin şaka yapması gerekir— ortaya neyin çıkacağından emin değilim."

Halk Birliği Partisi Herri Batasuna, ETA'nın siyasal kanadı olarak görülüyor. Temsilcisi Iñeki Esnaola yönetim kurulu üyesi ve Arzallus gibi avukat; radikal görünmekten kaçınıyor, açık ve komplekssiz, sanki anlaşılır bir sosyal demokrasinin Bask çeşitlemesini anlatır gibi. Partisinin sol kanadını bile bile olduğundan küçük gösteriyor: "Biz çeşitli grupların oluşturduğu bir koalisyonuz, bu yüzden Marksist-Leninistler'e de tahammül etmek zorundayız. Zaten azınlıktalar. Ülkemizi Biskay kenarında bir Arnavutluk haline sokmak niyetinde değiliz, daha çok İsveç modeli işimize geliyor."

"Ama parti yönetiminizin kararlarında son sözü ETA'nın söylediği biliniyor, hem de masanın üzerine silahı koyarak."

"Aa, biliyor musunuz, Bask sorununda kimse efsanesiz değil. Ulusal Parti'nin ürkütme öğesi olarak bize ihtiyacı var. Bizim ETA'ya ihtiyacımız var, yoksa Madrid'de bizi kimse ciddiye almaz. Ve de tersine: ETA olmazsa Guardia Civil ne olurdu? Ordu, kirli işlerini üstlenen Guardia Civil olmasa ne hale düşerdi? Tehlike altındaki demokrasinin koruyucusu olarak hükümetin varlığına izin veren ordu olmasa hükümetin düşeceği hale! Siz Kudüs'e yolculuğu biliyor musunuz, bir çocuk oyunudur, bu oyunda mümkün olduğunca çabuk sandalye değiştirmek söz konusudur. Her zaman bir eksik sandalye olur. İspanyol çoğulculuğu da buna benzer. Yalnız bu oyun oldukça kanlıdır. Oysa biz herkesin hakkı olanı istiyoruz, kendi kendini yönetme hakkını. Bunu bize verin, huzura kavuşun diyoruz. Vermezseniz sonuçlarına katlanırsınız. Bu konuda asla taviz vermeyiz. Bizce kutsal bu."

Her Basklı'ya sorduğumu ona da soruyorum. Basklılar'ın dokunulmaz özellikleri nedir? Ne biçim bir "esrarlı varlıktır" bu dile getirdikleri? Metafizik özü neden oluşur, tanımlanamayan, sadece hissedilen? Bay Esnaola bana açıklayamadı, hapishanede ziyaret ettiğim şair de.

San Sebastián'ın birkaç mil ötesindeki Martuene, "yumuşak bir hapishane". Kimliğimi otelde unutmuştum ama güven ve inançla içeriye bırakıldım, böylesine bir büyüklük Almanya'da hayal bile edilemez. İki saat boyunca beni şair Joseba Sarrionandia ile baş başa bıraktılar, kısa boylu, sakallı, güven veren bir insan, 27 yıl önce Guernica'nın çok uzağında olmayan Durango'da doğmuş. Orada her evin duvarında resimleri asılı. Oranın kahramanı, nüfusun beşte dördü serbest bırakılması için uğraşıyor.

Son derece yumuşak, nerdeyse saf görünüyor; öyküleri yapay ve zor bulunsa da, Basklılar tarafından hevesle alınıp okunuyor. Pahalıya mal olmayan bir gösteri bu. Birçok Bask yöresinden verilen ve hücresine getirilen edebiyat ödülü ve nişanlar da sadece edebiyatına duyulan beğeniyi değil, aynı zamanda ETA'dan vazgeçmediği için ona karşı duyulan sessiz inancı da gösteriyor.

İdeolojik soyutlamalar Joseba'yı ilgilendirmiyor. Onun için hayatta hiçbir şey yazmak kadar önemli değil. Politikadan çok şiirden söz etmek istiyor. Yasadışı eylemlerini sorduğumda sitemli bir bakışla karşılaşıyorum. Çok yavaşça iki kelimeden meydana gelen bir cevap veriyor: "Kimseyi

öldürmedim." İnanıyorum. Tekdüze bir tarzda ve önemsemeden deneylerini anlatıyor sırasıyla: tutuklanmasını, "iyi niyetlilerin" (Guardia Civil ciddi ciddi bu adı takmış kendine) yeşil Minna'sına götürülüşünü, dayakları, dokuz gün süren sorguları, cinsel organlarına elektrik verilişini, tek başına, hem de dokuz ay süreyle gözaltında tutuluşunu, hücre duvarlarının önünde hergün üç saat ayakla duruşunu anlatıyor. "Önemli birşey değil. Ben Basklı 300 tutukludan biriyim. İspanya'da hiçbir şey değişmedi. Tıpkı eskiden olduğu gibi asker ve polis hâkim." Bir kaçırma olayına karışmak yüzünden mahkeme kararı 30 yıl hapis cezası öngörmüş. "İmzayı atarsam yarın eve dönebilirim. Ama atmam."

Sonra çekinerek ve büyük bir çabayla, beş yıldır hapishaneyi ve işkenceyi dayanılır kılan şiirlerden söz ediyor gene. Kafka'dan, Alman edebiyatından, Alfred Kubin'in olağanüstü romanı *Öteki Taraf*'tan söz ediyor. İnandığı şeyden kuşku duymuyor. Sevimli, alçakgönüllü ve mesafeli.

"Işığı kapattılar, burada kesmem gerek," diye yazdı bana hapishaneden, "bir elimde mumu, diğerinde de kalem tutmak zor oluyor." Ona cevap vermek isterdim, ama Joseba Sarrionandia artık adresi olmayan bir adam. Martuene tutuklularına konser veren bir orkestranın üyesi kılığına girmiş. Bu konserden sonra onun izine rastlanmamış.

Eğin adlı günlük gazete, Marksist-Leninist eğilimli ayrılıkçı Euskadi'nin organı. ETA'nın eylemlerini eleştirmesi ondan beklenemez. Euskara'nın hegemonyasını destekliyor, ama makalelerin beşte dördü İspanyolca yazılmış. Bask dilinin, Bask dilinde propagandasını yapan bir gazete satılamaz. Gazetenin yöneticisi, "İspanyollar'la bizim aramızdaki en önemli fark kültürümüzde yatar. Bu egemenlikten daha da önemlidir," diyor.

Bu sav kafamdan çıkmıyor bir türlü. Bilbao'yu San Sebastián'a bağlayan eski bir tren hattı var, ama kimse ona binmek istemiyor. Herkes otobüse biniyor. Yepyeni, lüks döşemeli, klimalı: koltuklar çekilebiliyor, camlar renkli. Ama şoförün asıl gurur duyduğu şey video. Yetmiş dakika boyunca Amerikan, İspanyol, İngiliz, Bask pop grupları boğuk şarkılarını yolcuların kulaklarında uğuldatıyorlar. Bu cehennemi gürültüde kimse gazete okuyamıyor. Yanında oturanla hangi dilde olursa olsun sohbet edemiyor. Yolcular ülkenin yeşil tepelerine bakmıyor, sadece o budala video-kliplerin

bitmez tükenmezliğini seyrediyor. Bir CIA ajanını boşuna arıyor gözlerim, Madrid merkez hükümetinin bir polisini de; Bask kültürünü yok etmek için şoförün bir düğmeye basması yeterli. Yolcuların alkışını garanti etmiş.

Merkezkaç

"Somos una nación" - "Biz bir ulusuz!" Bu sözler İspanya'nın güneyindeki birçok evin duvarında okunuyor. Görene bilmece gibi geliyor. Bir yandan bu mantık kuşkulu, çünkü eğer doğruysa, yazılması gereksiz; havadan atmaysa, onu yazanların çılgınlığını gösteriyor demektir. Metinden hangi ulusun kastedildiği de anlaşılmıyor. İspanya'da İspanyollar dışında sayısız ulus yaşıyor ve sayıları gün geçtikçe artıyor.

Dinsiz deneme yazarı Fernando Savater "Yıllarca acıklı beyin karmaşası ve son dönemde emperyalizmin küstahlığı altında ızdırap çektik, İspanya'nın olağanüstü varlığı bize bunları hazırlamıştı. Şimdi de kendimizi Bask ülkesinin, Katalonya'nın, Endülüs'ün ve Galicia'nın olağanüstü varlığıyla görüyoruz. Yarın öyle bir yere geleceğiz ki Zaragoza'nın ölümsüz ruhu ya da Fuengirola'da doğmuş olmanın getirdiği tarihi görev üzerine kavga edeceğiz... Bilmiyorum ama bunların hepsi bana zaman kaybı gibi geliyor.

"İçimizde herkes özel birisi olmak istiyor, en yakınındakinden farkı ne kadar azsa, o derece özel olmak istiyor; inek yetiştiren her bir köyün kendi gururu var ve komşu köyün üzerinde görmek istiyor kendini. Bunlar banal bir dünyada anlaşılır, hatta belki de meşru isteklerdir; ama her koronun, kendini Vietkong sanıp bunu söylemesiyle bu istekler gerçekleşecek mi? Özerklik isteyenlerin cırtlak sesleri Üçüncü Dünya'daki ulusal kurtuluş hareketinin söylevini çekiyor. Onları neyin harekete geçirdiği hakkında bir hüküm veremem. Ama her turist Galicia'nın bir Nikaragua olmadığını görür, Katalonya'nın ikinci bir Afganistan olmadığını da. Bask yöresi için bile bu tip benzetmeler abartılıdır.

"Doğaldır ki İspanya hiçbir zaman homojen bir ülke olmamıştır, Madrid merkeziyetçiliği bürokratik bir çılgınlıktır; doğaldır ki Franco rejimi yıllarca özgür her kıpırdamayı baskı altına aldı. İşleyen bir federasyon

kurmak için neden çok, ama kendini dar kafalılık kültüne kaptırmak da saçma."

Bildiğim kadarıyla bugün İspanya'da herkes yazılı ya da sözlü olarak kendine uyan dili kullanıyor. Buna rağmen ülkenin insanları dil savaşına tutuşmaktan kendilerini alamıyorlar. Yapılaşma patlamasının sona ermesinden sonra yeni bir projeye yönelmek için yeterli kapasite çıkmış ortaya: İspanyol toprağında Babel kulesi kurma işlemine yani. "Bundan böyle Iberia Hava Yolları'nın kalkış ve inişlerinde, Özerk Asturya Bölgesi havaalanlarında kabin görevlileri tarafından Asturya dili, yani 'Bable' kullanılacaktır," diye okudum 17 Mayıs tarihli *El Pais'*de.

Zararsız bir eğlence bu. Ayrıca Barcelonalılar kentin sokak isimlerinin sadece İspanyolca değil, kendi yöresel dillerinde de yazılmasını istemekte haklıdırlar; bu pek pahalıya mal olmaz. Ama bu amaca ulaşılır ulaşılmaz, bu kez de yöresel dil gerillası spreylerle işe koyuluyor ve her İspanyolca kelimenin üzerine fışkırtıyor spreyi.

Dilin kendi kendini atamış şerifleri hiç de yalnız değiller. Barcelona'daki Cumhuriyetçi Sol'un önemli politikacılarından biri olan Heribert Barrera bana: "Katalonya'nın iki dilli oluşunu reddediyoruz. Dillerden biri kazanmalı, o bizim dilimiz olmalı. Buradaki sömürgecinin dilinin haklı çıkması düşünülemez. Biz Katalanca'nın hegemonyasını kanunla yerleştirmek isliyoruz. Bana kalsa gelecekte ikinci dili İspanyolca değil, İngilizce yaparım."

Temsilci Herri Batasuna bundan geri kalır mı! Kendi bölgesindeki okullardaki derslerin bundan böyle sadece Bask dilinde olmasını istiyor, hem de ana babanın ya da öğrencilerin isteklerini dikkate almadan.

İsyan, böyle istekler öne sürerek merkezi güce, otoriter düşmanına karşı çıkıyor. Kurtuluşu getirmesi beklenen zorlama bu. Özerklikten sonra devletle bağlarının adresi değişmiş. Şimdi kendi hükümetleri kanunlar, kararnameler ve genelgelerle çare bulmak zorunda. Bir kültürün canlılığını ve bir dilin pırıltısını oluşturan şeyin hiçbir zaman devlet değil toplum olduğu konusunda en ufak bir fikirleri yok.

Barcelona'da kendisine kanıtlarımı anlattığım bir psikanalist hanım, "Haklısın," dedi. "Ama senin açıklamaların yeterli değil. Bütün bu kavganın olağanüstü yapaylığı dikkatini çekmedi mi? İşin isterik yanı bambaşka bir

şeyin söz konusu olduğunu gösteriyor, söz konusu olan ödün vermek ve bedel ödemek.

Kastilya merkezi hükümetinin kazandığı zaferlerin her zaman birer Pyrros zaferi olduğunu, İspanyol devletinin nihayet kalbinden rahatsız olduğunu, taraflarımızın iskambilden binalar, kurumlarımızın da gerçeklik denizinde tuhaf tuhaf başıboş dolaşan adacıklar olduğunu hakiki milliyetçi elbette biliyor.

"Gerçek milliyetçiler kendi varoluşlarından kuşkuda değiller, bunun bilinci cumhurbaşkanımız Jordi Pujols'un omuz silken totolojisiyle ayakta duruyor; *Somos quienes somos* diyor o, yani biz biziz. Bu eski demagog dil kavgasını kendi amaçları için kullanmayı ihmal etmiyor, ama o da kültürümüzün ve dilimizin —biliyorsun ben de halis Katalan'ım— çok zengin ve canlı olduğunu biliyor, devlet suni gübresiyle zehirlenemeyeceğini de bilir."

"Tezinin dışına çıkıyorsun. Ödün vermekten ve bedel ödemekten söz ettin. Neyin bedeli?"

"Ama dostum, elimizde bu. Ülkemize bir bak. Doğanın pervasızca bozulması, insanlık dışı konutlar, eski endüstri kültürünün krizi... Bütün bu durum içinde ülke sevgisi, yöre adlarını değiştirmekten, bir de bayraklar asmaktan başka birşey düşünmüyor. Ne içme suyunu, ne konut sorununu düşünen, sanayi politikası olmayan, işsizleri korumayı bilmeyen, altyapısı olmayan, çevre bilinci olmayan bir ülke sevgisi...

"Bu eski İspanyol deliliğinden başka birşey değildir; bugün merkezde odaklanmamıştır sadece, her yere yayılmıştır, yani İspanyol merkezkaçının duvarlarına kadar gelmiştir. Madrid'de yöneticiler hâkimken, Basklılar ve Galicialılar, Asturyalılar ve Kanarya Adalılar, inançları, ulusal erdemi ve fanatizmi kendi zimmetlerine geçirmişler. Ölümsüz İspanya, eskimiş bir inanç bu! Hâlâ buna bağlı olanlarsa, asla İspanyol olmak istemeyenler üstelik!"

Kırıklar

Yüce varlığın dört yol ağzı. Caddenin ortasında ateş yakılmış, çocuklar çevresini sarmış, araba tekerlekleri yakılıyor. Banliyödeki getto, ucuz yeni

yapılardan meydana geliyor. Kira yardımı alıyorlar. Ürküten suratlar. Sanki Harlem'deyiz. Beyazlar içinde bir gelin, kirli bir barın önünde. Mutfak balkonunun altında bir eşek. Terkedilmiş bir atlı karınca, kimsenin ne isteği ne de parası var ona binecek. Seyahat acentalarının İspanyası burada son buluyor. Uyuşturucu, çingeneler, çocuk fuhuşu.

Carretera de Su Eminencia'daki trafik ışığı kırmızıyı gösteriyor. Tekerleklerin altından hışırtı duyuluyor. Dört yol ağzı kırık camla dolu. Yakında uzmanlar pusuya yatmış: Yüzleri bir deri bir kemik kalmış on altı yaşında çocuklar, ellerinde taşlar, trafik ışığında duran arabaların arka camlarını kırıyorlar. Hırsızlık sadece birkaç saniye sürüyor. Bir saniye fazla tereddüt ederlerse ışık yeşile dönüşüyor, gıcırdayan lastiklerle şoför hızla oradan uzaklaşıyor, kentin bu mahallesi geride, karanlıkta kalıyor.

İspanya görüntüsü, benim için, cadde kavşağındaki bir yığın kırık cam. Asıl bavulumu kurtardım, ama ön bilgilerimin, klişe tiplerimin ve önyargılarımın olduğu ufak çantayı yol hırsızları bir anda kaplılar.

Bouvard ve Pecuchet. Kültür Bakanlığındaki genel müdür, tayininden bir hafta sonra, emrinde çalışanların tam listesini istiyor. Kimisi ayda sadece iki kez görünüyor, kimisi gelip maaşını bile almıyor. Tahminler yapılıyor işi bilenler tarafından. Başkentteki bakanlıkla dört bin kişi çalışıyormuş, tüm ülkede ise yirmi iki bin.

Dört ay sonra genel müdür koridorlarda yaptığı bir gezinti sırasında içinde altı sansürcünün oturduğu ufak bir odaya rastlıyor. Doğaldır ki sansür çoktan kaldırılmış, ama bu beyler asla işsiz değil. Hızla kitap sayfalarını karıştırıyorlar, erdemli alışkanlıkları için onlara hâlâ gönderilen bu kitapları kontrol ediyorlar.

La Mancha'da Philip Marlowe. Gazete yönetimi onu uzakta bir taşra başkentine göndermiş. Eskiden spor muhabiri olan gazeteci, kıskanılacak durumda değil. Yerel politika karmaşık, orada bir değil, üç, dört, beş kapalı topluluk buluyor; hepsi de güvensiz, kendini beğenmiş, karanlık, tıpkı bir Balzac romanındaki gibi. Gazetenin verdiği para az. Gazetecinin yazdıkları için ücret verilmiyor, sadece Madrid'in basmak istediği şeylere para veriliyor. Bekâr evi sanki sahibi çoktan seyahate çıkmış birinin evi gibi. Buzdolabındaki peynir bozulmuş, tereyağ acımış, salam yeşermiş.

Gazetecinin olağanüstü bir heyecanı var. Kısa sürede belediye meclisindeki garip kararnameleri, koalisyonları ve tatbikatları öğreniyor.

Ama birkaç ay sonra hâlâ sorulacak sorular var, bunlara cevap bulmuş değil. Büyük Mercedes'li güneş gözlüklü adam kim, şoförü istediği yere park edebiliyor, hatta mahkeme başkanının arabası için ayrılmış yere bile? Posta neden gelmiyor? Villasında her cumartesi günü kabuller yapan parasız dul kim, herkes ona kur yapıyor, sanki kimin desteklenmesi gerektiğine o karar verir gibi. Eve geç geldiğinde orada ışığın yandığını görmesi ne anlama geliyor? Fanus kaybolmuş, ampul çıplak olarak sarkmış masanın üzerine. Oysa kapıyı iyice kapamıştı evden çıkarken. Viski şişesi de boşalmış olarak duşun altında durmakta. Kim içti? Bu son ihtar mı?

Sözlü gelenek. Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın beyaz kitabında, İspanya'da tam 11 418 724 okuma yazma bilmez bulunduğu yazılı. Eleştirmen olan dostuma bunu kimin saydığını soruyorum. "Sayanlar kendilerini de kattı mı bu sayıya? Okuma yazma bilmeyenlere karşı değilim, öyle sanmayın. Ülkemizin en iyi yazarlarının onların arasında olduğunu biliyorum."

Bolluk toplumu. İberya yarımadasında kaç tane kapıcı var? Beş yüz bin? Yedi yüz elli bin? Yoksa bir milyon mu? Ya merdivenin altında ya da kendilerine has localarda oturup sohbet ediyorlar, ya da öteki kapıcıları ziyarete gitmişler ve orada kâğıt oynuyorlar. Neden bu kadar çok oldukları bilmece. Ne kalorifere bakıyorlar, ne süpürgeyle ne yapacaklarını biliyorlar; polis bile onların verdikleri bilgileri ciddiye almıyor. Özel kapıcılar çalışmıyor, ama zararsız. Bir kamu binasına girdikleri anda ülke çapında bela oluyorlar.

Ufak kasabanın belediye binasında işim var, girişte dört tane kapıcı görüyorum. Biri kimseyi kaydetmediği halde üzerinde Registro yazılı camlı bir kulübede oturuyor. Bir diğeri kapıda duruyor. Tabancalarıyla oynayan diğer ikisi kendilerine ait bir odada oturuyorlar. Her kata bir başkası yerleşmiş. Biri küçük masanın yanında öylece oturuyor, önündeki kahve fincanı boş, sigara tablası dolu, ayrıca hiçbir zaman doldurulmayan bazı dilekçe kâğıtları var. Bekleme odasında gene iki tanesi bakışlarını tavana dikmiş. Bunların görevi binaya giren herkesin yaşamını zorlaştırmak. Verdikleri bilgiler, şayet bilgi verecek olurlarsa, hep yanlış. Yaşam

felsefeleri sovyetçe, etkisizliğin bekçileri, tembelliğin nöbetçileri, koruyucu melekleri.

Kimse bir milyon kapıcıyı işten çıkartamaz. Hem neden çıkartsın ki? Cumhurbaşkanının gereksiz genel sekreterlerinden, görevde tuttukları 1 400 gereksiz general ve amiralden, ordunun gereksiz yarısından, gereksiz Guardia Civil'den daha ucuzlar. Fazlalık, hiçbir toplumun onsuz olamadığı bir kategori. Kapıcılar guatr gibi rahatsız ediciler, ama tümör gibi hayati bir tehlike değiller.

Zamanın endişe vericiliği. Belki de dünya yüzünde bu kadar çok yıkık evi olan bir başka ülke yoktur. İçinde artık film gösterilmeyen sinemalar, terkedilmiş atölyeler, yıkılmakta olan bira fabrikaları, içlerinde artık sadece sıçanların oturduğu kiralık evler, fabrika hangarları, liman depoları, saraylar, garajlar; kapıları tuğlayla örülmüş, cepheleri kararmış, pencereleri çakılmış. Bazı binaların sadece iskeleti kalmış. Arada bir bir kapı rüzgârda vurup duruyor.

İnsanın hiç tahmin etmediği bir anda, bu yıkıntılarda yaşam izine rastlanıyor. Yıkılmış bir fabrikadan zehirli dumanlar çıkıyor, paslanmış bir hangarın içinde kaynakçının mavi ateşi pırıldıyor, çok eski bir vinç kıpırdıyor, terkedilmiş bir villanın balkonuna biri çıkıyor. Hemen yanında yepyeni bir süpermarket yükseliyor, bir sanayi yapısı altın yaldızlı cam cephesiyle görülüyor, lüks bir yerleşim alanı; oturanlara bu hayalet mimari hakkındaki düşünceleri sorulduğunda, kiracı yasası, arazi spekülasyonu gibi şeyler mırıldanıyorlar. Ama açıklamaları pek içten değil. Gerçek, bu ölü evlerin farkında olmamaları.

Bu harabeler kimsenin anlamak istemediği sessiz bir iç savaşın inatçı tanıkları. Geride kalanların kokusu birçok kuruma da yayılmış! Franco zamanı sendika binaları, korporasyon bürolarına, kulüplere, yurtlara ve kışlalara dönüşmüş. Onların karanlık cephelerinin önünden geçilip gidiliyor ve şu hissediliyor: Evet, belki içlerinde de yaşam henüz devam ediyor, ama bu ölümden sonraki yaşam.

Sessiz bir güç değişimi. Oviedo katedralinin arkasında cansız bir sokak olan San Vicente'de garip bir kahve var: Mavi Birlik yurdu. Girişteki lambalar Falanjistlerin okul bayrakları ve İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma

çelik miğferlerle süslenmiş. Cam kırık. İçeriye giren müşteri sağda ve solda duran iki metre boyundaki toplarla karşılanıyor.

Binanın duvarlarında; ¡Viva la droga! Kahrolsun NATO! Katil Reagan! yazıyor.

Kahvehane çıplak ve karanlık, bir yoksullar aşevini andırıyor. Barın arkasında eski moda giysisi içinde bir papaz, bir gaziyle tartışıyor. Eski televizyonun üzerinde doldurulmuş bir yaban kazı duruyor. Barın üzerinde Mavi Birliğin eşyaları dizilmiş: eğrilmiş bir tencere, bir miğfer, paslanmış kurşunluklar. Duvarda, solda Caudillo, sağda José Antonio Primo de Rivera, ortada kral selam vermekte. Kimse onlara bakmıyor, kimse onları bu ménage à trois'dan çıkartmak istemiyor.

Mavi Birlik yurdu bir yığın işgalcinin hücumuna uğramış, işgal kansız olmuş. Zaferi kazananlar yaptıkları işin inancını taşıyor, dekor onları ilgilendirmiyor, küçük görüyorlar onu. Plastik masalarda ilkokula giden kızlar okul ödevlerini yazıyor deftere, küçük dillerini gösterdikleri gayret ve konsantrasyonla üst dudaklarına yapıştırmışlar.

Sakallı bir bey, mercimek çorbasını yudumlarken bir şiir kitabının sayfalarını çeviriyor. Felsefe öğrencileri kâğıt oynuyor. Kırmızı yanaklı bir kız hayranlıkla walkman'ini dinliyor. Menü, çorba, hamburger, kızarmış patates, ekmek, şarap, hepsi 250 peseta. Tüm kentte bundan daha ucuz yemek bulmak mümkün değil. Geçmiş bir sahneye dönüşmüş, bir oyun dekoruna, bu oyun artık repertuvarda değil. Torunlar yerdeki kırıkları toplamak zahmetine katlanmıyor.

DENİZ KIYISINDAKİ BOHEMYA

Timothy Taylor*

(The New New Yorker, 21 Şubat 2006)

Ramstein

Kapıyı iterek açtım ve sırtımdan aşağıya bir ürperti geçti. Herşey eskisi gibiydi. Duvardaki tek kollu haydut on iki yıl öncesindeki gibi göz kırparak zil çalıyordu; kareli masa örtüsünün üzerinde hardal kavanozu duruyordu; kırmızımsı ışığın altında aynı solgun küçük yuvarlak ekmekler hasır tabutlarında yatıyordu. Ağır bir bira ve kızarmış patates kokusu sarmıştı havayı; sarı çinko kaplı pencere pervazları dışarıdan yük treni geçtiğinde sarsılıyordu; ağır rüstik masanın altında kirişler vardı, Alman konforunun gariplikleriyle karşılaşmamış olan herkes orada dizini yaralıyordu.

Suni deri kaplı, büyük ve ağır yemek listesi de değişmemişti: Patates püreli domuz pirzolası, diye okudum plastik folyonun altındaki yazıda, Hawaii tarzı avcı şnitzeli, patates salatalı sosis, tatlımsı açık şarap, açık sek şarap.

Neredeyse kalbim duruyordu, aynı zamanda da sapkın bir memnunluk sardı içimi, çünkü Alman lokantacılığı benim en iyi bildiğim konuydu. Avrupa'da avcumun içi gibi bildiğim tek yerdi burası. İki yıl boyunca her boş gecemi bu bok çukurunda geçirmiştim: Burada zamanın durduğunu, Bayan Leininger'in —ki ona "kadana" denir— avcı şnitzelinde dünya tarihinin dişlerini kırdığını biliyordum. Bu terkedilmiş yerde araştırma yapmak gerekiyordu.

"Aman Tanrım! Bay Teilohr ülkemize gene mi geldiniz?" Lokanta sahibesi yuvarlanan bir lokomotif gibi yürüdü üzerime, kollarını kalçalarına dayadı ve ürkütücü bir işveli bakış attı bana. Her Amerikanca sözcüğü Pfalz fonetiğine sokuyordu; ben de bu yüzden onun dilinde bay Teilohr oldum. Beni tanıması bir mucizeydi, çünkü onun lokantasına, köyüne, ülkesine, kıtasına tam on iki yıldır adımımı atmamıştım.

Böyle sıcak karşılanmak ve lokantadaki sessizlik şaşırtmıştı beni. "Golden Gate" aklımda başka türlü kalmış; gürültülü, kalabalık ve heybetli. En popüler zamanlarında, akşamları saat dokuzdan sonra burada bir tek sandalye bulunmazdı, müzik kulakları yırtardı, zenci Coniler oyun otomatlarına durmadan vurur, küçük faremsi *dealer*'lar uyuşturucuyu doğrudan masaya getirirlerdi. Dolar kuru askerler için öldürücüydü; sadece en ucuz meyhanelere ve genelevlere gidebiliyorlardı. Lokanta sahibi kadananın sunduğu viski hayati tehlike arz ediyordu, herhalde kimya fabrikasından geliyordu, ama kadın PX'den gelen Johnny Walker şişelerine dolduruyordu bunları. Görünüşü kurtarmak derdindeydi hep.

Amirlerim benim "Golden Gate"e gitmeme iyi gözle bakmıyor, yüzbaşı olarak subay kulübünde sıkılmam emrediliyordu. Üssün dikenli tellerinin ardında kendimi hapsedilmiş hissediyordum, bu yüzden sonbahar tatbikatlarının uzun günlerinden sonra, bir gün kendimi çamurlu çizmelerimle bayan Leininger'in rahat arafında buldum. Kimse benimle ilgilenmedi, ben de kimseyle ilgilenmedim. Kronik bir depresyonun tüm belirtileriyle, suskun ve sistemli olarak orada oturmuş içmeye ve kaçınılmaz kavgayı beklemeye başladım. Sonra kadana hareketsiz suratıyla kalabalığa girdi, birbirlerine bıçak çekenleri ayırdı ve müşterilerini dışarıya attı. Askeri polise gereksinmesi yoktu. Coniler eğrilmiş arabalarına bindiler, kapıları vurdular, motorları çalıştırıp karanlıkta kayboldular.

İçlerinden hiçbiri niye bu lokantasız yöreye yollandığını bilmiyordu. "Golden Gate"den en son çıkan hep ben olurdum, kapanan ışıklara bakar, her zaman beni alan şoförü beklerdim. Avrupada ben de kendimi sürgünde hissediyordum.

Sarsılmaz bayan Leininger herhalde başka türlü bakıyordu konuya. Bana biramı ve Pfalz sosislerimi getirdikten sonra, sırıtarak önüme dikildi ve: "Ah bay Teilohr, o zamanlar siz burada iken ne hoştu! Noel ağacını cinle söndürmeye kalktığınızı anımsıyor musunuz?" Ne cevap vermeliydim? Bu çeşit eğlenceleri asla anımsamazdım.

Öte yandan asla Bad Godesberg'deki Amerikan Büyükelçiliği'nin ataşesi gibi abartmazdım; kısa süre önce Avrupa'ya geldiğimde onu ziyaret ettim. Zayıf ve yorgun görünüyordu, kararsız gözlerindeki yığınla damarcık onu huzursuz gösteriyordu.

"Sevgili Taylor, dikkatli olun! Sizi uyarıyorum!" söylediği ilk sözler oldu.

"Ne demek dikkatli?" diye sordum. "Yoksa çevrede dolaşan hayatta kalmış birkaç terörist artığından mı korkuyorsunuz?"

"Bizi sevmiyorlar!" dedi. "Bizden nefret ediyorlar!"

"Kim?"

"Hepsi. Almanlar. Fransızlar. İspanyollar. İstisnasız hepsi anti-Amerikan. Artık burada bir tek dostumuz yok."

Onu sakinleştirmeye çalışıyorum. "Gene de pakt devam ediyor," diyorum.

"Pakt sadece kâğıt üstünde! Pakt değil bu artık, kötü bir şaka."

"Ne istiyorsunuz? Askerlerimizi çektiğimizden bu yana... Berlin'deki iki yüz adamın ne ağırlığı olabilir..."

"İşte bu!" diye bağırıyor.

"Ama bu bizim kararımızdı. Kongre..."

"Ben başından beri karşıydım."

Ona acıyordum, ama nasıl avutacağımı bilemiyordum. Sonuç olarak yardım etmek onun göreviydi, benim değil. Benim için neler yapabileceğini sordu.

"Sanırım bir iki temasta bulunmak isliyorsunuz. Ama buradaki politikacılar..."

Niyetimin Bonn'daki devlet adamlarının ağzından birkaç anti-Amerikan laf almak olmadığı konusunda onu temin ettim. "Politikacılardan işe yarar bir şey çıkmaz," dedim. "Onlar dünyanın canını sıkmakla yükümlüdür."

"Bu kişileri küçük görmeyin," diye fısıldadı. "Herşeyi yapabilirler. Biliyor musunuz Taylor, Batı Almanlar her zaman ihanet etmiştir."

"Bu CIA'nın resmi görüşü mü?" diye sordum.

"Aman Tanrım, benden alıntı yaparsanız, hepsini yalanlarım."

"Neden şikâyet ettiğinizi bir türlü anlamıyorum. Yıllarca Bonn'daki reisler köpek gibi bakışlarıyla Washington'dan gelen işaretleri bekledi..."

"O bir zamanlardı. O zamanlar gerçek yüzlerini göstermeye cesaret edemediler."

"Çok gerginsiniz Murphy."

"Şaşırdınız mı? Kentin ortası Rus kaynıyor. Seyahat etme özgürlüğüne sahip olduklarından bu yana tüm Batı Avrupa'da Rus turistlerine rastlanıyor. Birinci sınıf bir güvenlik sorunu."

"Evet, anlıyorum. Çok işiniz var. Bütün bu olup biten içinde en önemli şey ticaret."

"Hem de nasıl! Her türlü araçla bizi pazarın dışına atmaya çalışıyorlar. Avrupa Ortak Pazarı..."

"Yeter artık Murphy. Sanki bir dünya imparatorluğuyla karşı karşıyaymışız gibi davranıyorsunuz. Avrupa Topluluğu'nun bir tavuk kümesi olduğunu siz de benim kadar bilirsiniz, gittikçe küçülen devletlerden meydana gelen bir küme bu, Avrupalılar'ın kendilerine kurdukları düzene devlet denilebilirse eğer."

"Ama bize meydan okumaya gelince hepsi birleşiyor. O zaman masanın üzerine vurulduğunda, iyice keçeleşmiş karmaşalarının arkasına saklanıyorlar. Düzgün bir çizgi olmasın da, büyük bir perspektif olmasın da! Hiçbir yere dokunulmasın da! Her yerde onların sözümona karmaşıklıklarına dikkat edilmeli, onların imtiyazlarına, azınlıklarına. Kâh doğa koruyucusu, kâh müslüman, ya Basklı, ya da emekli komünistler. Son zamanlarda kâğıt paraların üzerindeki metni bile on iki dilde yazmak istiyorlar. Çıldırmak işten değil! Bundan sonra Seul'e tayin edileceğim için memnunum, hiç değilse orada durumlar açık."

Nutuklarından kurtulmam on beş dakika sürdü. Beni kapıya kadar uğurlamak istedi.

"Aman zahmet etmeyin," dedim. "Bana çok yardımcı oldunuz."

İstasyona giderken, böyle diplomatlarımız olduktan sonra başımızın dertte olmasına şaşmamalı dedim... Gene de Murphy'ye acıdım, bütün paranoyaklar gibi sonuçta tamamen haksız sayılmazdı. Uzun yıllar Avrupa'da kalmanın bir Amerikalı için ne anlama geldiğini biliyordum.

Son yıllarda nüfus artış oranı gerilediği halde, Atlantik'in bu yanında herşey daha sıkışıklaşmış gibi geldi bana. Yaya bölgelerindeki kalabalık çekilir gibi değildi. Bu ülkede özgür hareket etmek olanaksızdı. Bu duyguyu trene binme zorunluluğu da besliyordu. Kaiserslautern'e giden tren

iyiydi, hatta lükstü, ama ben arabamı almayı yeğlerdim, otomobil kullanmanın bürokratik kısıtlamaları gözümü korkuttu. Can sıkıcı bir yolculuk olacak diye düşünüyordum. Kompartımandakiler kitaplarını çıkarttılar. Bu da bir Avrupalı kaçıklığı idi. Koblenz'de Bulgar ya da Yugoslav olan bir aile bindi, hemen şahane yemeklerini çıkarttılar. Yolculuğun geri kalan bölümünü bir sarımsak bulutu içinde yaptım.

"Evet, Golden Gate daha iyi günler gördü," dedi lokantacı kadın, burnunu çekerek masama oturmuştu. "Üssü kapattıklarından bu yana bay Teilohr, ben de dükkânı kapatabilirdim, elime geçen kazanç kazanç değildi." Gerçekten de tek müşteri bendim. "Ama ne kalacaktı elimde bu yaşta... Yeni alışveriş merkezi beş, altı yıl önce vazgeçti; Elsie'nin yeri de, hatırlayacaksınız o lazer şovlu diskotek, çoktan iflas etti. Bir felaket bizim için bay Teilohr, ayıp doğrusu! Tüm yöre battı. Nasıl, tadını beğendiniz mi?"

Hiç değilse bize özlem duyan biri diye düşündüm. Sonra birinci katta bir oda tuttum. Küf kokuyordu, sanki on yıldır kimse kalmamış gibiydi. Ertesi gün kasabayı gezdim. Kadın abartmamıştı. Ölmüş benzin istasyonları, çakılmış vitrinler bir hayalet kenti anımsatıyordu.

Otoyolu geçip bir süre ormanın içindeki patika boyunca yürüdüm. Beton direkler duruyordu, ama paslanmış olan tel örgüler yerlerdeydi. Eski üssün büyük alanı kıraçlaşmıştı. Çalılıkların arasından geçip evvelce oturduğum siteye ulaştım.

Ev yerinde duruyordu. Girişin önündeki verandada yabanıl otlar bir metre boyundaydı. Merdivenler kırılmıştı. Dikkatle denedim basamakları. Oturma odamda taban çürümüştü. Çatıdan yağmur akıyordu. Mutfakta bir buzdolabı iskeleti durmaktaydı. Buraya, evsiz biri bile sığınmamıştı. Silah deposuyla helikopter hangarı arasında bir geyik sürüsünü ürküttüm. Havaalanının kontrol kulesi yıkılmıştı. Dönüşte otların içindeki birkaç tank zincirine takıldı ayağım. Mayın var mıdır ki? Ya da gömülmüş zehirli gaz?

Titredim. Yıllarca önce, talim yaptığımız alanda rastladığım İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma tahkimat artıkları, sığınak enkazları ve tank barikatları geldi aklıma. Bu harap doğanın, Avrupa turum için doğru bir başlangıç noktası olup olmadığını sordum kendime, yoksa daha ilk adımımda, bu karmaşa içinde *déjà vu,* şaşırmış mıydım?

Lahey

İstasyonda hâlâ birkaç taksi var ama sadece banliyölere gidiyorlar. Kent merkezi Avrupa'nın bir çok kentinde olduğu gibi trafiğe kapatılmış. Bir hafta sonra ayaklarımda nasırlar çıkıyor. Pastırma yazı tropikal geçiyor, ayakkabılarım neredeyse yumuşamış asfalta saplanacak.

Hollanda'da rastlanan erdem ve bayağılığın bileşimi benzersizdir. Gecekonduyla malikâne arasındaki geçiş akıcıdır. Kendini satmaya çıkan oğlanlar boyunlarında plastik kimlik taşıyorlar, AİDS'siz olduklarını garanti ediyorlar, Asya lokantalarında sokak ortasında egzotik yemekler fokurduyor; sinek gibi rahatsız edici uyuşturucu satıcıları yoldan geçenlerin çevresini sarıyor. Eski moda bakkal dükkânlarında yaşlı kadınlar sert yüz hatlarıyla meyvaları gözden geçiriyor, gündelik alışveriş turundan sonra ev işi malzemeler satan kahvede kremalı pasta tıkınacaklar. Rönesans tarzı binalar çok iyi restore edilmiş. Neşeli memurlar açıktaki merdivenlerde sohbet ediyor. Melezler, Surinamlılar, Moluklar kalabalığı arasından kendime yol açıyorum.

En sonunda Parklaan'dan çok uzak olmayan sessiz bir caddede, tam on birde hedefime ulaşıyorum; serin, geniş, klasik bir villa, inci grisi sütunları ve döşemesiyle bir büyükelçiliği andırıyor. Burada Rossum Açık Artırma Evi bulunuyor.

Birinci kattaki salon tamamen dolu, oturacak bir yer bulmak mümkün değil. Uzakta veya yakında kamera görülmüyor, hiçbir yerden spot ışıkları yansımıyor. Bu açık artırmanın Londra, New York ve Tokyo'daki medya gösterileriyle hiçbir ilişkisi yok. Ahali yaşlı beylerden oluşuyor, arada sırada genç bir banker görülebiliyor. Hemen hemen hiç kadın yok. Sahnede mankenler de yok; oysa başka yerlerde, Sotheby's ya da Hitocha's da artıranın etrafında dönerler. Artırılan eşya gösterilmez. Çok gizli ve sessiz oluyor herşey, artıranın kartını havaya kaldırmasıyla meydana gelen bakışma, bir duygu boşalımı etkisi yapıyor. Mezatçıların mırıltıları içinde fiyatlar yukarıya doğru sıçrıyor. Château Cheval Blanc 1991, hiç de önemli bir ürün değildi, 6 400 dolara; bir Magnum Pétrus 1993, 19 000 dolara; ufak boydakiler de, örneğin beşte bir Cru Classé Médoc'lar kolayca 1 800 ilâ 2 000 dolar arasında satılıyor. Tabii yetmişli yılların yüksek mahsulü yüksek fiyatlara gidiyor. O efsanevi 78'in Château Palmer'i uzun bir mücadeleden

sonra siyah giyimli, yere düşecek derecede yaşlı, Velazquez tablosundan çıkma bir beye gidiyor. İki saat sonra herşey sona eriyor. Açık artırma üç ilâ dört milyon dolar arası para getirdi, hem de birkaç yüz tozlu şişe için.

Robert de Rossum beni ahşap kaplamalı yazıhanesinde kollarını açarak karşılıyor. Yüksek arkalıklı bir koltuğa oturuyorum. Yeşil camlı lamba fanusları odaya rahat bir hava veriyor. Van Rossum herşeyden zevk alan bir adama benzemiyor. Sıcakkanlılığı da yapay ve bana öyle geliyor ki bu elli yaşındaki şişirme adamda, kukla içinde kuklada olduğu gibi, asık suratlı ve hırslı bir kişilik yatıyor.

İlk sorumun cevabı olarak bana: "Ne sanıyorsunuz, ben Bordeaux şarabı içmem. Bunu alacak güçte değilim. Bu şarapların çoğu bugün artık içilmiyor, sadece toplanıyor. Artık müzelik objeler söz konusu, yitik bir kültürün tanıkları bunlar. Arada bir bunları açan savurganlar oluyor. Bu kışkırtıcı tavırlar özellikle sizin vatandaşlardan geliyor. Savurganlığın son raddesi olarak görülüyor bu. Ama çoğunlukla medeniyetimizin yarattığı çok zor açıklanan kültlerden biri söz konusu. Antropologlar Ortaçağ'daki gibi hatıra eşyalara tapınma saplantısıyla açıklıyorlar. Belki haklılar. Ben pek anlamam. Ama böyle olacağını biliyordum."

Geriye yaslandı, bir puro yakması beni dehşete düşürdü. Ortalık yerde olmasa da bazı özel evlerde bu iğrenç ve hayati tehlikedeki zaafla karşılaşmak Avrupa gezisinin kötü yanlarından biri.

Dilimi ısırdım ve: "Bu kurum sanırım eski bir geleneğe sahip," dedim.

"Firma 1878'de kuruldu, hem de bu binada. Sadece İkinci Dünya Savaşı sırasında ara verdi işine. Ama Van Rossum'ların şarap ticaretiyle ilişkileri yoktu. Büyük büyükbabam gravür toplayarak başlamıştı işe, bir bakıma yanlışlıkla tüccar oldu. Daha sonraki nesillerde işimiz genişledi, önce resim, sonra Asya antikaları ve antika mücevherle uğraştık."

"Ya modern sanat?"

"Hiçbir zaman! Çok şükür bu işe bulaşmadık. Babam değişime hep karşı olmuştu. Bu yüzden otuz kırk yıl önceki patlamayı kaçırdı, ama doksanlı yılların başındaki pazarın çöküşü de onu etkilememiş oldu böylece; bütün sahtekârlık yok olmuştu o zaman ve yirminci yüzyılda toplananlara bir kuruş bile veren kalmamıştı. Rüzgâr ters döndüğünde bizim mallar milyonlar etti. Yani 1850'den daha eski olanlar kapışıldı. O zaman en

anlamsız hurda bile, eğer barok ya da Rönesans hurdasıysa tamir ediliyordu. Sorun bunları bulabilmekti. Pazar kısa sürede kurumuştu, kaliteli mal bulmak mümkün olmuyordu. Şimdi hiç bulunmuyorlar. Ben sanat ticaretinden bıkmıştım. Belki de bu durum daha o zaman, yani 1996'da olağanüstü bir fırsat çıktığını gösterdi bana."

Çok inatçı biriyle karşı karşıya olduğum kesindi.

"Beni inatçı mı buluyorsunuz?" diye sordu bana bakmadan, yeni bir zehir bulutu çıkartarak.

Ona bir karşı soruyla cevap verdim.

"O zaman ne yaptınız? Ayrıntıları hatırlıyor musunuz?"

"Tabii, hem de nasıl. İlk haber bir cumartesi günü geldi: Le Blayais'deki dört reaktörden birinde patlama olmuştu. Heyecanlanmaya gerek yoktu. Bildiğiniz gibi patlama aslında cuma gecesi saat 22.14'te olmuştu.

"Médoc'un boşaltılması ancak pazar öğlen gerçekleşti. Pazartesi sabahı Bordeaux boşaltıldı. Hemen telefonun başına geçip Paris'teki ortağıma telefon ettim; Londra ve Almanya'ya da tabii. Tabii Hollanda'da da aldım, ne buldumsa. Ben kumarbaz doğalı biri değilim, ama bu kez herşeyi göze almıştım. Riziko çok büyüktü."

"Neden? Nasıl yani?"

"Olur a Fransız hükümeti kırk yılda bir doğruyu söyleyiverirdi. Paris'te günlerce durumun kontrol altında olduğu söylendi. Bu durumda ben sanat taciri olarak alçakgönüllü rezervimle, yani dünyanın en büyük Bordeaux deposuyla kalakalırdım. Akıl almaz bir borç çığı firmayı yerle bir ederdi."

"Şansınız varmış."

"Çarşamba günü reaktörlerin birinde sızıntı olduğu kesinleşti."

"Siz de bunu gözlerinizden sevinç gözyaşları dökerek dinlediniz."

"İğnelemeleriniz yerinde değil. Olup biten şaka değildi. Kısa süre sonra ikinci reaktörün de kontrolden çıktığı anlaşıldı. Bugün bile bunu akıl etmiş olmama şaşıyorum..."

"Herhalde insanların o sırada başka dertleri vardı."

"Tabii. Bunları yaşayanlar kolay kolay unutmayacaklar. O panik içindeki kaçışma, tıklım tıklım caddeler, bloke edilmiş havaalanları, ateş açmalar. Sonunda ordu harekete geçirildiğinde, yığınla asker kaçtı. Bilim

adamları, mühendisler ve sanayiciler linç edildi... Siz bunların hepsini televizyonda görmüşsünüzdür."

"Siz ise büronuzda oturup şarap tüccarlarıyla telefonlaştınız."

"Sinirlerime hâkim oldum. Unutmayın, normal olarak rüzgâr Atlantik'ten gelir, batı ve güneybatıdan. Özellikle o günlerde Le Blayais'ye Pireneler'den bir soğuk hava akımının gelmesi ve güneydoğudan gelen bulutları ülkenin dışına üfürmesi akıl almaz bir şanstı. Yoksa şimdi burada oturuyor olamazdık. Rüzgâr istikametinin doksan derece dönmesi sadece Bordeaux bölgesini değil, bütün Batı Avrupa'yı bugün oturulmaz hale sokardı."

"Birkaç yüz bin ölü, ama siz yaşamınızın en büyük parsasını vurdunuz."

"Yıllarca titredikten sonra, unutmayın! Müşterilerin, Bordeaux'da nesiller boyunca artık hiç üzüm bağı yetişmeyeceğini anlaması için aylar geçmesi gerekti. Sonra enerji yasaları çıktı, o da güneş ve oksijen tarımını zorladı, 1997 krizi... Kimse şarap almayı düşünmüyordu."

"Ama ondan sonra hatıra eşya kültü dediğiniz şey ortaya çıktı. İlk açık artırmanız ne zaman oldu?"

"Yüzyılın başından hemen sonra. Önce bazı duygusallıkları, bazı şüpheleri atlatmak gerekti. Buna Amerikan rekabeti eklendi, onları uzun süre küçük görmüştük. Laf aramızda Kaliforniya'nın en iyi mahsulü, benim burada sunduklarımla, birkaçı hariç, rekabet edebilir... İspanyollar da ilerledi... Ama dediğim gibi, burada söz konusu olan içmek değil."

Öksürdüm. Purosunu söndürmüştü, ama tütmeye devam ediyordu ve odayı felaket biçimde kokutuyordu.

"Bir soru daha sormama izin verin," dedim aceleyle. "Müşterilerinize şaraplarınızın gerçekten orijinal olduğunu ve kalitesinin tam olduğunu nasıl belgeleyebiliyorsunuz?"

"İyi bir soru! Tabii bugünkü fiyatlarla, pazara durmadan şüpheli mal da geliyor. Bunlar sahte değilse eğer, yağmalanmış mal ya da ufak partilerden oluşuyor; radyasyon bulaşmış yöreden kaçak olarak çıkartılıyor. Şunu unutmayın ki benim depomdaki mal, o bölgenin felaketten çok önceki üretimidir. Gene de kendi laboratuvarımızda kontrol etmeden hiçbir şişeyi açık artırmaya çıkartmayız." Ayağa kalkıp damgalanmış bir şişeyi indirdi raftan.

"İşte, şu bilgisayar işareti şişenin içindekinin temiz olduğunu gösterir. Bu ölçme işinde çok ilerleme kaydettik, anlayacağınız gibi, tek tek her izotopu saptayabiliriz. Bizim değerlerimiz Avrupa çizgisinden üç faktörlük bir ayrım gösterir. Bu 83 yılının Saint-Julien'ini içiniz rahat olarak eve götürebilirsiniz. Belki biraz fazla tanini vardır, ama uzun süre dayanır. Umarım hoşunuza gider."

Ayağa kalktım. Ağzımdan hemen bir yalan çıktı. "Teşekkür ederim," dedim, "içmiyorum."

Berlin

Bu kentin yıkık çekiciliğinden geriye pek bir şey kalmamış. Birçok filme dekor olan kahramanca çöküşünden iz yok. Tarihin yıkıntıları arasında eski ve yeni mitler arayan kültür köstebekleri yıllarca önce gitmişler buradan. Kentin sınırların dışında olması, serseri kokusunu da yok etmiş. Zevk ve korku normalliğe boyun eğmiş; zaman normalliğin lehine işlediği için burada da, her yerde olduğu gibi, herşey normalleşmiş.

Marx-Engels alanı ve Kaiser Wilhelm Anıt Kilisesi çevresinde dönen cipteki beyaz miğferli dört adam, dört ülkenin işgalini anımsatan folklorik birer hatıra ya da alıntı sadece. Kimse bakmıyor artık onlara, sadece Japon turistler resimlerini çekmeye değer buluyorlar.

Bizim kongreler yaptığımız Wannsee'deki ev, Kopenhag ya da Hannover'de de olabilirdi. Bu postmodern tuğla yapı 1942'de içinde başka bir Wannsee konferansının yapıldığı o dökülen villayla uzaktan yakından ilişkili değil. O villa, salkım söğütlerin arasında yarı saklı durumdaki bu gri binanın büyük sürgülü camlarından görünüyordu, ama burada bulunanların hiçbiri ona bakmıyordu. Bugünkü toplantı başka bir şeydi. Yahudiler ya da yabancı uluslar değildi söz konusu olan, zehirli engerek yılanları ve yarasalar, karaçam ve kurbağalardı. Üniformalı hostesin masama koyduğu hatasız basılmış karton levhada: "Almanca Konuşan Ülkelerde Türleri Koruma Konferansı / Uzman konuşmacı / Timothy Taylor / Kayıtlı muhabir" yazılıydı.

Kendime bir davetiye edinmiştim, çünkü burada öteki Avrupalılar'ın İsviçreliler'e, Avusturyalılar'a ve Almanlar'a seve seve bıraktıkları tek konu

tartışılıyordu. Türleri koruma, bir Orta Avrupa saplantısıydı. Biliyordum bunu. Buna rağmen katılanların ortaya koyduğu sert tavra gene de şaştım.

Yönetici belediye başkanının iyi niyetli açılış konuşması bile ıslıklandı, sık sık yuhalandı. Açılış toplantısında gündem üzerine korkunç kavgalar çıktı. İlk saniyeden itibaren maskeli çevre anarşistleriyle çevre polisleri birbirine girdi. Kimya sanayii temsilcisi alışılmış teselli edici ve yatıştırıcı tavrı yüzünden yuhalandı. Yeni doğa dinleri de doğal olarak temsilcilerini göndermişti; garip giysili papazları ve güneş kılıklı piskoposları. Hareketin kuruluş zamanlarından kalma yetmiş yaşındaki bir eski tüfek, biyo-ahlâkçıların ve çevre mühendislerinin bir dilekçesine o kadar sinirlendi ki, kalp krizi geçirecekmiş gibi kızardı ve salondan dışarıya taşınmak zorunda kaldı.

Bütün bu şamata içinde doğru anladıysam eğer, şu konuların pazarlığı yapıldı: kamu ve özel yerleşim, park ve bahçelerde çıkan yabanıl otların korunması, ön Alpler'de kayak yasağı, tren hatlarının tünel altına alınması, yok olmuş kelebek nesillerinin yeniden yetiştirilmesi ve bombina bombina için yapay kokulu caddelerin tesisi; bunun dışında yapay yağmur ormanı için ortak proje yerinin saptanması yöntemleri.

Hepsi iyi hoş da salondaki gürültü o derece fazlaydı ki kendime en cüzi tür korumasını uygulayarak bahçeye çıktım. Gölün üzerine cennetten çıkma bir sessizlik sinmişti. Motorlar yıllardan beri yasaktı burada. Arazinin sonunda kıyı yüksek bitkilerle çevrelenmişti. Suya doğru kendime bir yol açmak istedim. Bu arada yanındaki gabardin giysili yaşlanmış muhasebecilere benzeyen adama laf anlatan tombul bir kadını ürküttüm. Terzi elinden çıkma mavi elbise giymiş kadının komplocu ifadesini görmesem, tartışmalarını karı-koca kavgası sanabilirdim. Özür dileyerek yoluma devam ettim.

"Siz Amerikalı muhabir değil misiniz?" diye seslendi bana neşeli bir genç kız sesi. Döndüm ve kendimi tanıttım. "Ama kesinlikle sizi rahatsız etmek istemem," dedim.

"Etmediniz ki! Nasıl buldunuz toplantıyı?"

Kaçamak bir cevap verdim, ama sesimden pek beğenmediğim belli olmuştu, çünkü birbirlerine acı acı baktılar. Kötü bir suskunluk oldu.

"Duvara gittiniz mi?" diye sordu grili bey. Bu sürpriz soruya önce ne cevap vereceğimi bilemedim.

"Hayır," dedim, "sanırım epeydir orada görülecek bir şey yok."

"Yo," dedi kadın, canlı, hafif patlak gözlerini bana dikerek —bir çocuk yuvası görevlisini andırıyordu—, "yanılıyorsunuz! Asıl şimdi duvarda ilginç bir durum var! Adım Ohlmeyer! Dr. Sabine Ohlmeyer, Batı Berlin Senatosu'ndan, doğa korumacıyım, bu bey de Profesör Sturz, DAC Çevre Bakanlığı'ndan."

Gerekli selamlaşmayı yaptıktan sonra, o zamanlar tüm dünyaya yayılan resimleri düşündüm. Beton engellerin dinamitlenmesi, barikatların yıkılması, buldozerler, yıkılmış gümrük kulübeleri.

"Neden?" diye sordum. "İlginç durum dediğiniz nedir?"

"Göreceksiniz," dedi Dr. Ohlmeyer neşeyle. "İsterseniz sizi bu akşam sınırda bir gezintiye davet edebilirim, belki Profesör Sturz da bir saat ayırabilir size, değil mi Profesör?"

Bir zamanlar Checkpoint Charlie denen yerde buluştuk. Burada kurulan yeni bankalar semtinin kuleleri arkasında eski Kreuzberg semtinden azıcık bir şey, göstermelik olarak bırakılmıştı. Eski yanık duvarlarda savaş sonrasının pek az izi var. Buradaki harabe bir arsada yasadışı bir pazar oluşmuş, Türk eskiciler terlik ve çalınmış bilgisayar satıyorlar; etrafta köpekler, mahvolmuş *sex-shop*'lar, yıkık sosisçi kulübeleri; evlerin girişlerinde serseriler uyuyor, çevreleri boş *Chianti* şişesi dolu.

Friedrich caddesindeki trafik uyuşuk. Canı sıkılan bir sınır polisi cam kulübesinde oturuyor ve az sayıdaki araca eliyle geç işareti veriyor. Başına taktığı walkman'den gelen ritimle kafasını sallıyor; kendi kendime bu randevuya neden geldiğimi soruyorum. Ama sonra çiti görüyorum. Caddenin yirmi adım ötesinde, gümüş renkli, yepyeni, kafesli bir parmaklık, en az bir metre yükseklikte.

Dr. Ohlmeyer gülüyor. "Bunu beklemiyordunuz değil mi? Bu parmaklık zaten üç hafta önce kondu. Her iki tarafın da birçok kademesinden geçti uzun uzun, çiti çekmek kolay olmadı, değil mi Profesör bey?"

"Anlamıyorum..."

"Şimdi göreceksiniz."

İki uzmanın arasında sınırı, yani asfaltın üzerindeki beyaz çizgiyi geçtim. Bir zamanların ölüm çizgisi olan bu yer, her iki tarafta da çitle çevrilmişti; zikzaklı çizgileri izleyerek ileriye doğru, Postdamer alanına ve Brandenburg kapısına doğru yürüdüğümüzde, telin arkasında eski sınır tesislerinin artıklarını, projektörleri, çukurları gördüm; arada bir görenin tüylerini diken diken eden yıkık nöbetçi kuleleri vardı, kırklı yılların toplama kamplarını andırıyorlardı. Arkadaysa duvar vardı. Üstünü kapatan borular yıkılsa da, delik deşik olsa da, hâlâ oradaydı. Profesör Sturz bana arazi dürbününü uzattı, duvarın uzunca bir bölümünün tahta bir koruyucu koridor içinde kaybolduğunu gördüm, inşaat devam ederken konulan kıvrımlı ondülinle de üstü örtülmüştü.

"Şahane, değil mi?" dedi bayan Ohlmeyer. "Olağanüstü bir biyotop! Bir metropolün merkezinde böylesine bir bitki örtüsü nerede bulunur başka?"

Gerçekten de insan boyu ısırgan otları, katırtırnakları, acı baklalar gördüm çitle çevrilmiş alanda.

"Burada vahşi tavşanlar var," dedi yanımdaki kadın, "kirpiler, sıçanlar, hatta babaköşler bile var! Böceklere gelince, zıplayan altı cins böcek saydık. Zamanla kulelerde gece kuşları ve yarasalar da olacak diye umuyoruz."

"Ama duvar niye yıkılmadı?" dedim. "Bu tahta koruyucu iskeleler de ne? Sanki..."

"Asıl mesele o bay Taylor! Bu müdahaleler bizim çabalarımızı bozuyor! Tüm bölge, korunma altına alınması gereken bölge olarak çıktı ortaya! Anıtlar kurulunun zırvalamaları bunlar. Onlar duvarın korunması gerektiğini söylüyorlar, unutulmamalı diyorlar, tarihi değeri varmış."

"DAC'nden bile böyle sesler geliyor," dedi profesör Sturz, "komisyonlarda son derece tartışmalı olmasına rağmen. Anıtlar kurulu şimdilik üstünü örterek, büyük bir zafer kazandı."

"Sanat tarihçileri en felaketi. Onlar duvara sanat eseri gözüyle bakıyor, graffiti sadece batı bölümünden görülüyor. Sanat senatörü biyotopun üzerine otuz kilometre uzunluğunda bir açık hava müzesi yapacak neredeyse. Ama bugün bunun ne anlama geldiğini biliyorsunuz bay Taylor, anlıyorsunuz değil mi!

"Müzelerimiz bugün tam anlamıyla bir cümbüş yeri! Anıtlar kurulu planı gerçekleştirirse, bizim el değmemiş doğa parçamız yok olur gider, bütün bu yıllar boyunca burada gelişmiş olan herşey haince çiğnenir. Bu yüzden medyanın desteğine ihtiyacımız var, bu konuda Amerikan kamuoyunu harekete geçirirseniz size çok müteşekkir oluruz."

Bana anlaşmışız gibi baktılar. Bir tek el sıkmaları eksik kaldı. Ne diyeceğimi şaşırdım. Belki de ilk izlenimim yanlış değildi, diye düşündüm. Belki de bütünleşmiş Alman sevgililerle karşı karşıyaydım. Onları şaşırtmayı başaramadım.

"Seve seve" dedim. "Berlin'in büyük karabuğdaygillerini yüzde yüz desteklerim."

Yabancı basın kulübünde esneyen bir boşluk hâkimdi. Berlin artık manşete çıkmıyordu, büyük elektronik gazeteler muhabirlerini çoktan geri çekmişti. New York'tan tanıdığım bir İngiliz gazeteciyle sözleşmiştim, bir Alman'la evli olduğu için işini kaybettiği halde burada kalmıştı. Ben ona duvarda gördüklerimi anlatırken dalgın dalgın *cappucino*'sunu karıştırıyordu.

"Aynen öyle" dedi sonunda. "Bunları mutlaka kullanmalısın. Duygusal ve budalaca, tam insanların duymak istedikleri şeyler! Bütün iyi faits divers'ler gibi senin Almanya-Almanya öykün de tamamen uydurma."

"Bana öyle gelmedi. Tam tersine, iki taraf da son derece ciddi. Komik olan da bu ya."

"Boş ver," dedi. "Gene de sen öykülerinle yanlış yoldasın."

"Neden?"

"Bu Alman-Alman uyumu bir hayal. Senin profesörle kız arkadaşını bir sabit fikirden başka bir şey bağlamıyordu herhalde; gerçek, Almanlar'ın birbirinden hoşlanmadığı. Doğulular ve Batılılar — kediyle köpek gibi!"

"Birleştiklerini sanıyordum."

"Resmen evet. Ama bildirilerini ciddiye alırsan ne çok kompleks, husumet ve hınç olduğunu hemen görürsün. Alman'ın Alman'la evlenmesi, karma evliliklerin sayısının bu kadar az oluşu gösteriyor bunu. Ya da futbolu al ele. DAC-Federal Almanya arasında polis müdahalesi olmadan futbol maçı bitmiyor, her seferinde ölüm ve cinayet oluyor. Politik

mekanizmayı ise bir yana bırakalım. Aynı renkteki partilerden söz ediyorum, buradakilerden ve oradakilerden. Bunlar can düşmanı.

"Buradaki dostlarımın oradan söz ettiklerini duyduğumda— inan, iğreniyorlar! Batılı, Lufthansa Dünya Vatandaşlığından söz ediyor. Doğulu, ahlâken üstün, sanki otomatikman herşeye, yani çürümeye, rüşvete ya da kinizme karşı bağışıklık kazanmış gibi. Tek kelimeyle, her biri diğerinden çok daha yüksekte olduğunu sanıyor."

"Peki o ünlü birleşme?"

"Kahve ve pasta dışında gerçekleşmedi. Evet, dostum, yıllarca yanlış ata oynadık. Doksanlı yılları anımsıyor musun, Almanlar'dan ne kadar çok korkuluyordu; özellikle Fransızlar, ama İngilizler de kaygılı konuşuyordu. Hele Polonyalılar'dan hiç söz etmeyelim artık: Üçüncü Dünya Savaşı'nın çıkacağını sanıyorlardı. Ne oldu peki? Hiçbir şey. Bu arada Alman kukla sustu ve trafikten çekildi. Biz de yuttuk bunu, çünkü Alman tarihini hiç bilmiyorduk."

"Bir dakika! Alman tarihi değil miydi bizi ürküten? Bunun nedenleri de vardı elimizde."

"Mutlaka. Ama Birleşik Almanya'nın bir devre olduğunu anlamadık. Yüz yıl bile sürmedi. Bismark'dan Hitler'e kadar, birleşmişlik Almanlar'a ne getirdi? Birbiri ardından mecburi inişler. Geçmişlerini anımsadılar; bin yıllık yamacılığı. En çok da taşra krallarını ve prensliklerini isterlerdi herhalde. Almanlar'ın gerçek vatanı ufak devletler! Ayrıca bu sadece Almanya için geçerli değil. Aslında Avrupa'ya mahsus bir olgu bu, hadi Fransızlar'ı bir kenara bırakalım, onlar hâlâ merkeziyetçiliklerinde ısrarlı. Avrupalılar, 'Böl, ama yönetme,' sloganıyla hareket ediyorlar. Kutsal Andreas adına, neden söz ettiğimi biliyorum: Kahrolsun Büyük Britanya! Ben İngiliz değilim sevgili Tim. Ben İskoç'um!"

Helsinki

Erkki Rintala kaybolmuştu, izi bile yoktu. "Nerede olduğunu hiç bilemiyorum."

Böyle bir şey beklemiyordum. Cumhurbaşkanı daha iki ay önce istifa etmişti. Bütün Avrupa onun iriyarı yapısını, çini mavisi gözlerini, beyazımsı

sarı saçlarını, geniş kırmızı suratını, yıllarca Avrupa Topluluğu'nun kaderini tayin eden çileci ve sessiz film komedyeni gibi mağrur hareketsiz ifadesini tanırdı.

Sonbahar başında, Eylül ışığının eğri ve gözkamaştırıcı biçimde mavi körfeze, katedrallerin pembe Malta taşlarına ve beyaz sütunlarına vurduğu Helsinki, hoş, elle tutulur bir kent Burada protokolün dolambaçlı yollarına pek sapılmaz, en önemli güvenlik sorunu içkidir. Ben de gazeteci olarak profesyonel değil amatörüm —gazeteciliği bir çeşit soytarılık olarak görüyorum— bu yüzden de randevu almak için yazılı olarak başvurmamıştım Erkki Rintala'ya. Telefon rehberini açtım. Tahmin etliğim gibi Finliler'in en ünlüsü tam adresiyle oradaydı. Bir süre çaldırdım telefonu, ama boşuna, telesekreteri bile yoktu.

Yapacak başka işim olmadığı için adrese doğru giden Esplanade bulvarında yürüdüm. Cumhurbaşkanı, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemden kalma muhteşem, sarı boyalı bir evde oturuyordu. Hatta zilde adı bile yazılıydı. Üçüncü kattan Sandvika liman havuzunun görünümü çok hoş olmalıydı. Sonunda bana kapıyı açan yaşlı kapıcı sadece Fince biliyordu; bana ayrıntılı işaretlerle Rintala'nın seyahatte olduğunu söyledi. Kuzeye doğru gitmiş. Yaşlı adamın kürek çeker gibi yaptığı hareketler Antartika mesafesini anlatıyordu.

Dışişleri Bakanlığı'nda kimse bir şey bilmiyordu, büyükelçilik kapalıydı, çünkü personel grevdeydi. *Helsingin Sanomat* gazetesinin idarehanesinde —ki bu ülkenin en önemli gazetesiydi— ölçülü bir kibarlıkla karşılandım ve bilgisayar ekranının önünde dalmış kamburca bir beye götürüldüm.

"Gidelim," dedi derdimi dinlediğinde. Beni arka avludan ve bir yan sokaktan geçirerek dökülen bir apartmana soktu ve bodruma inen merdivene doğru yürüdü. "Son derece özel," diye fısıldadı. Bodrumda ilkel bir bar vardı. Kabaca yapılmış bir masaya oturduk, garson bir şey sormadan bir şişe votkayla iki su bardağı koydu önümüze. Hoparlörden Cannon Ball Blues'un Fince çeşitlemesi duyuluyordu. Otuzlu yılların bir filminde sandım kendimi. İskandinavya'da alkolün çok sıkı kurallara bağlı olduğunu duymuştum. Ama Helsinki'de, tıpkı içki yasağı sırasında Chicago'daki *speakeasies*'ler gibi yasadışı meyhaneler olduğunu doğrusu bilmiyordum.

Gazeteci bana bol miktarda votka ikram etti. Sonra beni sorgulamaya başladı. Detroit'deki isyan hakkında ne düşündüğümü, Amerikan televizyonundaki mecburi duaların ne olduğunu, Coney Island'daki Louvre müzesinin holografik kopyasını sordu. İşverenlerimi de sordu. Beni casus sandığı düşüncesine kapıldım, ama belki de kafasını eğri tutmasıydı bana bunu düşündüren. Kendi hesabıma ve tehlikeyi göze alarak geldiğimi söylediğimde başını salladı, bir kâğıt çıkartıp uydurma bir harita çizdi üzerine. Arazi planı son derece dağınıktı. Kâğıt yetmediği için arka sayfasında devam etli çizmeye.

"Bu yol ağzında Rääkkylämäki kilisesini göreceksiniz. Onu solunuza alın. İki kilometre sonra sağa bir tarla yolu sapar, işaret yoktur, orada sadece bir posta kutusu vardır. Bu yol sizi doğru Erkki'nin kulübesine götürür. Planı atın. Erkki çok kızacak. Ona sakın sizi benim yolladığımı söylemeyin."

Nefes aldım, canım hiç istemediği halde kambur yardımcıma bir parti votka daha ısmarladım.

Finlandiya, Avrupa'da eskiden olduğu gibi araba kiralamanın hâlâ mümkün olduğu az sayıdaki ülkeden biri. Coğrafi nedenlerden ötürü burayı tren yolu çılgınlığı sarmadı. Elektrikli otobüsle bile ülkenin ücra köşelerine —ki burada hemen her yer ücra— ulaşmak mümkün değil.

Üç saat kuzeye doğru gittim, iki kere yolu şaşırdım, sonunda adını bir türlü telaffuz edemeyeceğim yer önüme çıktı. Doğa, biraz tekdüze olsa da çok çekiciydi. Köyler yoksul görünüyordu. Kapanmış bir yığın dükkân ve okul binası gördüm. Plan oldukça kesin çıktı. Kayın ağaçlarıyla çevrili tarla yolundan geçerek bir göle ulaştım. Arabayı kıyıda bıraktım.

Aradığım adam ufak bir kulübenin arkasında masaya eğilmiş bir şeyler yapıyordu. Benim geldiğimi görünce kafasını kaldırdı, garip bir bakış attı, sonra tek kelime bile söylemeden işine devam etti. Daha yakına geldim ve onun açık havada bir tezgâh kurduğunu gördüm. Titizlikle dizdiği makine parçalarını herhalde monte edecekti. En az on dakika geçti. Sonunda bana bakmadan "Ne istiyorsunuz?" diye mırıldandı.

Sesi şaşırtıcı biçimde yumuşaktı. Temiz ama biraz ağır bir Oxbridge İngilizcesi konuşuyordu. Tereddüt ettim.

"Amerikalı," diye söylendi. "Görülüyor. Ya sosyolog ya da gazete yazarı. Bütün yolu boşuna geldiniz. Röportaj yapmıyorum. Çünkü söyleyecek hiçbir şeyim yok. Ayrıca gördüğünüz gibi, işim var."

Öylece durdum ve onun benzine batırılmış bir bezle bir parçayı nasıl temizlediğini seyrettim.

"Peki," dedi sonunda. "İki saat sonra gene gelin. O zaman size yiyecek bir şey veririm. Yoksa bu bölgede açlıktan ölürsünüz. Burada hamburgerci yok."

Teşekkür ettim. Çevreyi dolaşmaktan başka çarem kalmadı. Güzel bir yer, vahşi bitki çok, Doğu Berlinli Profesör Sturz için ideal bir yer; ama yürünemiyor, ayrıca yer yer bataklık. Sonunda arabama oturup bir öğlen uykusu çektim.

Yeniden eve doğru gittiğimde, hava kararmaya başlamıştı bile. Montaj masası kulübeye sokulmuştu. Eski bir kulübe olan bu yer, bana çok ufak göründü. Gene de elektriği olduğu anlaşılıyordu, çünkü camların ikisinden ışık vuruyordu.

"İçeriye girin," dedi gönülsüz ev sahibim. Eski bir sallanan sandalyede oturuyordu. İçerisi kitap raflarıyla doluydu. Gördüğüm kadarıyla iki çeşit yazına yönelmişti: her dilde şiir kitapları ve teknik el kitaplarıyla kullanım broşürleri. Ayrıca Nuh Nebi'den kalma iki alet duruyordu kitaplıkta: en eski cinsinden bir pikap ve yeşil kurbağa gözlü bir televizyon, ellili yıllarda TV hizmeti gören cinsten bir araç. Bana bir bardak acı, sütsüz kahve ikram etti. Ona bir şey sormaya çekindim ve Kuzey'in yazılı olmayan susma yasağına uydum.

"Bunlar tamamen kullanılabilir. Eski borulardan yedeklerim var, Sovyet yapısı, dijital bir adaptör de monte ettim, bu adaptör eski yılların 625 normlu uydu sinyallerini almayı sağlıyor. Hepsi oyun tabii," dedi Rintala.

"Kaç kanal alabiliyorsunuz?" diye sordum.

"Ben hiç televizyon seyretmem," dedi.

Uzun bir sessizlik oldu. Sonra ev sahibim geleneksel saunayı teklif etti. "Gece olmadan," dedi. Allahtan 90 derecelik sıcak buhar bana dokunmaz, yanan bu tahta kulübeden çıkıp soğuk göle atlamaya da bir itirazım yoktu. Yemekte geyik bifteği ve kızarmış patates vardı, ayrıca Rintala 94 yılının bir şişe Listrac'ını çıkarttı.

"Van Rossum mu?" diye sordum.

"Eh, bakıyorum biliyorsunuz. Çok antipatik adam bu van Rossum, ama ne yaparsın? Bu arada, artık durumum böyle lükslere el vermiyor, elimdekiyle idare ediyorum, hele Bordeaux şarapları söz konusu olunca. —Evet— hadi sorun bakalım, ne bilmek istiyorsunuz?"

"Sayın cumhurbaşkanı..."

"Şu cumhurbaşkanı sözünden vazgeçin! Şu dört yılı atlattığım için çok mutluyum."

"Ama daha 56 yaşındasınız, basına inanacak olursak, sağlığınız da çok iyi. Neden bıraktınız işi?"

"Bu maskaralığı neden kabul ettiğimi sorun daha iyi. Brüksel tam bir maymun yuvası. Ortak Pazar cumhurbaşkanının söyleyecek hiçbir sözü olmadığını size anlatırsam herhalde bir sır vermiş olmam. Cumhurbaşkanı bizde ABD'deki gibi hükümran bir kişilik değildir, kâğıtta kalır yöneticiliği. Bizim anayasal bir seçim monarşimiz vardır. Benim adaylığımın da şu basit nedeni vardı. Seçilme sırası bir Finli'ye gelmişti, Ruslar'ı yatıştırmak için. Ama nasıl yatıştırıcı olabileceğimi bilmek isterdim doğrusu."

"Belki bu o ünlü Finlileştirme'dir."

"Kesin bu saçmalığı! Bu olay daha yetmişli yıllarda bile doğru değildi, bugünse bu kavram tamamen saçma. Orta Asya'daki iç savaşlardan sonra Sovyetler çok başka dertlere düştüler, buna bir de Uzak Doğu'daki savaş ekleniyor. İç sorunlar ise cabası."

"Avrupalılar şanslıymış. Akıldan çok şansları var."

Tabaklar yıkanmıştı. Şöminede kayın kütüğü yanıyordu, beklediğim an gelmişti: Erkki Rintala gıcırdayan sallanan sandalyesine oturmuş söyleve başlamıştı.

"Dünya politikasında kimin aklı var ki? Siz Amerikalı olarak akıl denen şeyin ne kadar ender bulunduğunu bilirsiniz. Siz bir imparatorluğun, bir süper gücün vatandaşısınız. Bu statünün avantajları var, ama bazı dezavantajları da beraberinde getiriyor. Bir toplum kendini ne kadar güçlü hissederse dış dünyada olanları o kadar az anlar. Gerçeğin böyle kaybedilişine bir çare bulunamaz. Lütfen beni yanlış anlamayın! Amerikalılar'ı çok akıllı bir millet olarak görüyorum. Ama sözünü ettiğim aptallaşma nesnel bir şey. Dünya çapında bir güç olma durumuna ulaşan her

millet, kolektif bir eblehlik ortaya koydu, Romalılar ve Çinliler, İngilizler ve Ruslar, Almanlar ve Japonlar..."

"Finli olarak bu konuda konuşmanız kolay."

"Evet. Bizim aptallıklarımız belli bir sınırı aşamadı. Şansımız da buydu. Bugün Avrupa dediğimiz o ufak yarımadada, bu bir avantaj oluyor."

"Oldukça mütevazı bir avantaj."

"Öyle mi? Ben böyle düşünmüyorum. Altmış yıllık bir barış geçmişimiz var. Bu, dünyanın üç bin yıllık tarihinde daha önce görülmemiş bir durum. Bu sonuçtan daha da sansasyonel olan, kimsenin bunu sansasyonel bulmaması. Silahsızlanma ve birliklerin geri çekilmesinden sonra Avrupa'da bir savaş durumu düşünülemez oldu. Burada bizim sınır sorunlarımız ya da tehdit edici azınlık problemlerimiz yok."

"Peki Basklılar, İrlandalılar, Transsilvanyalılar ne oldu?"

"Bunlar duygusal yakarışlar."

"Siz büyük güçleri oyunbozan olarak görüyorsunuz. Avrupa'da barışı sağlayanların, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bununla uğraşanların, Amerikalılar ve Ruslar olduğunu hatırlatmak isterim size. Almanlar'a Doğu'daki bölgelerini yeniden almalarını kim hatırlattı, büyük birader değil de kim? Almanlar'ın Silezyası, Bulgarlar'ın Makedonyası, Macarlar'ın Erdeli, Amavutlar'ın Kosovası, Finliler'in de Karelyaları'ydı."

"Tant mieux sevgili bay Taylor. Israr ederseniz Stalin, Roosevelt ve Churchill'e Yalta için yeniden teşekkür ederim; her ne kadar bu teşekkürde belli bir alay olacaksa da. Bugün koruyucularımız olmadan kendi kendimizi idare ediyoruz."

"Ama durmadan didinerek, ufak kavgalar ve anlamsız ziyanlarla."

"Bana mı anlatıyorsunuz bunları sevgili dostum?"

Ateşe bir odun daha attı ve rahatça arkasına yaslandı.

"Bakın," diye devam etti "yıllarca bir canavarı izledik! Bu Avrupa Birliği idi. Bu düşünce tüm dünyanın teknik ilerlemeye, büyümeye ve rasyonalizasyona inandığı zamanlardan kalmaydı. Avrupa düşüncesi denen şey, büyük blokların karşısına büyük bir blok çıkarma niyetini taşıyordu. Yani *Big Science, High Tech,* uzaya gidiş, plutonyum, bütün bu tatsız espriler. Politikacılar yıllarca bu yöneticiler Avrupası'na, silahlanma uzmanlarına ve teknokratlara yatırım yaptı ve pırıltılı bir örnek olarak da

hep Japonya'yı sürdüler öne. Ama bu hesaplarını güzel yarımadamızda oturan insanları dikkate almadan yaptılar. Cork Düklüğü'nden Bukowina'ya kadar beyaz bir Japon gibi sürünmek isteyen tek kişiye rastlamadım ben.

"İdeolojik sonuç, Brüksel'in dev bir süper milletler budalalığına dönüşmesi oldu. Komisyonlar, kurullar, alt kurullar o camdan kutuları içinde saçma bir milyarlar köprüsü oluşturuyordu, tabii demokratik yasallığı olmadan; söz sahibi olanlar seçimle gelmemişlerdi, seçimle gelenlerse — burada Strazburg parlamentosunu kastediyorum— söz sahibi olamıyordu.

"Hiçbir şey yapılmadı demek istemiyorum. Tüm ülkelerde gıdaların aynı renkte satılmasını ve gümrük dilekçelerinin standart olmasını sağladık. Brüksel'deki bu budalalığın devasa bir iflasla biteceği belliydi. Bugün hâlâ ödüyoruz bedelini. Ama politikada neler için bedel ödenmiyor ki!"

"Yani doğru anlıyorsam eğer, siz birliksiz bir Avrupa Birliği istiyorsunuz?"

"Daha iyi anlatılamazdı. Burckhardt'ı tanıyor musunuz?"

"Baselli tarihçiyi mi?"

"Evet. O çok akıllı bir şey söyledi: 'Avrupa için öldürücü olan bir tek şey vardı; devletin baskıcı güç tekeli, ister içeriden, ister dışarıdan gelsin. Düzleyici eğilim, ister politik, ister dini ya da sosyal olsun kıtamız için hayati tehlike arz eder. Bizi tehdit eden şey zorla birleşmedir, homojenleşmedir; bizi kurtaracak olan çeşitliliğimizdir.' Kafamdan aktardım şimdi onun söylediklerini."

"Ama Burckhardt — bütünüyle on dokuzuncu yüzyıl..."

"Yeni düşüncelere önem veriyorsanız, Mandelbrot'u alalım ele!"

"Mandelbrot mu?"

"Evet. Matematikçi, ayrıca uzun zaman ABD'de çalıştı, sanırım IBM için. Kesir buluşlarıyla ünlendi."

"Ben matematikten anlamam."

"Ben de. Ama konu basit. Klasik geometri düzgün alanlar ve biçimlerle ilgilendi, üçgenler, küre kesimleri, Riemann alanları falan. Buna karşılık Mandelbrot düzgün olmayanın matematiksel analizine girişmeye cesaret etti. Çıldırtıcı çeşitliliğin Kolomb'udur o."

"Ne anlatmak istediğini kavrayamadım."

"O zaman şu Finlandiya haritasına bakın lütfen. 1:500 000 ölçekte bu. Kıyı şeridini takip edin. Çok karmaşıktır. Daha yakına gelirseniz ve büyüteçle bakarsanız haritanın görünümü basitleşir. O zaman düzgün görünür. Gerçekteyse durum tam tersinedir: Kıyıya daha yakından baktığınızda daha çok düzensizlik göreceksiniz. Bu oyunu mikro alana kadar götürebilirsiniz. Yani Fin kıyılarının ne kadar uzun olduğu kesin olarak asla saptanamaz."

"Eee?"

"İçerdikleri burada. Özür dilerim! Şimdi, gelir dağılımını ve lehçeleri ya da seçim davranışlarını gösteren, dinleri, eğitim derecesini, hareket etme, yemek yemeyi, neyi isterseniz gösteren bir Avrupa haritasını alırsanız hep aynı yapıyla karşılaşacaksınız, yani boyutları tam olarak sayılamayan biçimlerle. Hausdorff daha 1919'da boyutların kesirlerle gösterilmesinin bu gibi durumlarda daha anlamlı olacağını anlattı. Kısacası Avrupa bir bölünmüşlük."

"Sizi doğru anlıyorsam eğer, federalizmi matematiğe dayandırmak istiyorsunuz."

"Nerdee! Ben sadece onu zora koşmak istiyorum. Ama Avrupa toplumuna gelince, o gerçekten de en ufak yapısına kadar düzensiz; geleneksel anlayışla burada bir düzen kurmaya kalkmak umutsuz bir çaba. Bu, topluluğun devletler hukuku yapısı için de söz konusu. Belli sınır değerler koyabilirsiniz. Sonuçta gene karmaşa çıkar. Ekonomi için de aynı şey söz konusu. Rekabetin adı PoD, büyük serinin tersi. Production on Demand —biz bunu herkesten iyi yapıyoruz, dünya pazarında da hâlâ eskiden olduğu gibi bir rol oynamamızın nedeni bu. Önce İtalyanlar anladı durumu, belki sallanan altyapıları yüzünden belki de beceriksiz yönetimleri ve karmaşık kurumları yüzünden. Ama görüyorsunuz ki İtalyan doğaçlaması bizim Kuzey'de bile işliyor."

"Bütün bunlar bana bir kaos gibi geliyor."

"Sizin kaos dediğiniz şey en önemli kaynağımız. Biz ayrımlarla yaşıyoruz. Bunların hepsini aynı yerde toplamaya çalışan politikacılar için, hiç değilse belli bir ölçüde cehennem havası esiyor. Bu yüzden de beni burada buluyorsunuz, bay Taylor, dünyanın bir ucunda, Brüksel'de değil... Yorgun bir gün geçirdiniz. Tavan arasında size bir yatak hazırladım."

Ertesi gün kulübeyi boş buldum. Kahve sıcaktı. Dışarıda gölün üzerinde hafif dalgalar uçuşuyordu. Eski Avrupa cumhurbaşkanı mavi anorağı ve uzun lastik çizmeleriyle sabah gezintisinden döndü, öğlen yemeği için iki tane alabalık tutmuştu.

"Belki geri dönmeden önce atölyemi görmek istersiniz," dedi. "Burası önceleri bir demirhaneymiş. Duvarın üzerinde eski demir ocağını görebilirsiniz." Kapıyı açtı. Yarı karanlıkta ellili yıllardan kalma bir Jaguar XK 150 gümüş gibi parlıyordu.

"Tüm kompresörü yeniden yapmak zorunda kaldım. Havalandırma bozuktu. Ama şimdi çalışıyor."

Direksiyona geçti ve motoru çalıştırdı. Diz çöküp altına baktım. "Mükemmel. Yeni gibi."

"Binilmiyor ki hiç bu arabaya," dedi Erkki Rintala. "Güzel ama işe yaramaz. Modern çağı anımsatan bir nesne."

Bükreş

"Süper Nova" adlı yepyeni lüks lokantada akşam yemeği, 66. katta ve Romanya başkentinin damları ayaklar altında. Devasa saydam kubbeden yıldızlı gökyüzü olduğu gibi görünüyor. Hoparlörden gelen Mozart müziği tekrarlanmıyor, mikro-işlem makinesi durmadan yeni piyano konçertoları besteliyor. Mickey Woolstone bu yeni yerin yöneticisi olmaktan gurur duyuyor.

"Herşey *American Style,"* diyor. "Sonunda dünyanın bu köşesinde bayrak açmamız ne iyi oldu." Rumen yardımcısı Tudor da profesyonel golfçü, otelcilikte kariyer yapmak istemiş, yarı içini gösteren bir *body-suit* içinde, Kaliforniya'dan gelir gibi sanki. Menü de milli izler taşıyor. *Long Island Lobster, Baked Virginia Ham,* Hindi *à l'américaine, Lemon meringue pie.* Şaraplar bile San Francisco'dan geliyor.

"Aslında Bükreş ideal bir yer," diyor Woolstone ve dışardaki manzarayı gösteriyor. Mimari aşırı. Hafif metalden gökdelenler. İspanyol desinatörlerin etkisi belli oluyor. Burada garip gotik moda hâkim. "Burası Vahşi Doğu," diyor Mickey. "Bir altın arayıcıları kenti. Tabii ki Avrupa geleneği o kirli hileleriyle bizi dışarıda tutmak için herşeyi denedi, ama bu

kez köşeyi biz tam zamanında döndük. İnşaat yasası burada tanınmıyor. Romanyalılar bütün eski binaları yıkmamızdan çok memnun. Zaten burada kurtaracak şey pek azdı."

"Ama gene de kiliselerimiz var," dedi Tudor. "Stavropoleos, Patriyarkal Kilise ve Curtea Veche'yi mutlaka görmelisiniz bay Taylor." "Ama Çavuşesku, —sanırım bu eski gangsterin adını duymuşsunuzdur— halkı tarafından vurulmadan önce ne varsa toparladı götürdü. Geriye kalanı da büyük zelzele süpürdü. Elli yıl boyunca —sanırım bunu söyleyebilirim, değil mi Tudor?— Romanya Avrupa'nın kıçıydı. Tek işleyen şey *Securitate* idi, gizli polis yani. Bunun dışında herşey berbattı. Ne et, ne ampul, ne elektrik. Kışın insanlar evlerinde dondular. Daha on beş yıl öncesine kadar Rumenler açlıktan ölüyordu. Akıl almaz bir şey. Ve bugün... Bakın neler oldu. Eski zamanlardaki gibi bir ekonomik mucize. Yirmi yıllık bir yetişme çabası. Doğu Avrupa pazarı dipsiz kuyu.

"Tabii herkesten çok Almanlar yedi kaymağı, Almanlar ve Fransızlar. Rejim batar batmaz daldılar içeriye. 'İkinci Marshall planlarıyla', ama bu kez işi bizsiz yürüttüler.

"Bakın karşıdaki şu bej giysili beyleri görüyor musunuz? Bunlar Doğu Alman mühendisler, montaj yapıyorlar. Neden hep bej giydiklerini anlamam mümkün değil. Tavladıkları Rumen kızlar da matah şeyler değil. Yandaki masada İtalyan moda haftasına katılanlar. İleride Lüksemburg'dan bir konsorsiyum, ne yaptıklarını bilmiyorum. Tabii Ruslar, cam kenarında. Ruslar akşam saat ona kadar her şeyi göze alıyorlar, ama dönme vakti geldiğinde parayı camdan dışarı atıyorlar."

"İyi ediyorlar," dedim.

"Ama ben gene de kızıyorum," diye mırıldandı otelci.

"Ne diyecektim, haa... Biz Avrupalılar'a ezdirdik kendimizi. Akıl almaz bir skandal."

Güldüm. "Sevgili Mickey, imparatorluk tam eskisi gibi değil. Pokerde kaybetmeyi de göze almak gerekir. Ama sanırım 'Süper Nova' bir altın kuyusu."

Kahve getirildiğinde —kahve bile Amerikan kahvesiydi, yani hafif ve kafeinsiz— Woolstone müsaade istedi; onun nasıl önce İtalyanlar'a, sonra Ruslar'a selam verdiğini gördüm. Fransız bankerler her zamanki gibi

küstah, İngilizce anlamıyormuş gibi davrandılar. Mickey'e birden acıdım. Sanki işini kaybetmiş bir adam gibi geldi bana bir an. Bad Godesberg'de gördüğüm ve takip edildiğini sanan ataşe geldi aklıma. Bir Amerikalı'nın kendini en yabancı hissettiği yerdi burası.

Mickey'in yardımcısı yan gözle beni süzüyordu, sanki ne düşündüğümü anlamıştı.

"Ne yaparsınız?" dedi sessizce, "Burası Balkanlar. Biz neysek o kalacağız. Dışarıdaki manzarayı unutabilirsiniz. Benim geldiğim yerde, Bükreş'ten bir saatlik tren yolculuğu mesafede, herşey eskisi gibi."

"Ben ülkenizi sadece Drakula filmlerinden tanıyorum," dedim.

"Sadece vampirler olsaydı keşke! Hayır, senaryolar için çevre uygun değil. Birkaç polis, aşağıdaki köyü avucunun içine almış olan bir ağa, uyuyan köpekler, çocuk hastalıkları, barakalar. Tek kelimeyle Üçüncü Dünya. Romanya mucizesi iflasın başka bir biçimi. Ama Mickey'e sakın söz etmeyin bundan. Sonra depresyona girer."

Ertesi gün şansım vardı. Cumhuriyet bulvarındaki Café Eski Viyana doluydu. 1890 stilindeki mermer bar, lambaları, servis yapan kızların beyaz önlükleri ve başlıkları, herşey yepyeniydi; iç mimar, gazetelerin konduğu tahta tutaçları bile düşünmüştü, içeride Habsburg zamanından kalma kopyaları bulsam şaşmazdım. Ama bu antikaların içine sadece borsa kurlarının bilgisayarlı en son kopyaları konulmuştu. Ayakta bir kemancı vals çalarken masama genç bir kadın oturdu. Bir dakikalık bir *small talk*'dan sonra Amerikan dili eğitimi gördüğü ortaya çıktı. Akıl almaz bir rastlantı, çünkü bu öğrenim dalına burada çok ender rastlanıyordu. Bana anlattığına göre tüm Bükreş'te sadece dokuz Amerikan dili uzmanı varmış, bunların yedisi tembelmiş ve sadece burs almak için okuyorlarmış.

Carola solgun tenli, hoş, kararlı bir kişiydi. Düşündüğü zaman gür kaşlarını havaya kaldırıyor ve alnını kırıştırıyordu. Az sonra saptayacağım üzere son derece hazırcevaptı. Onu bir şey içmeye davet ettim. Pasta teklifimi reddetti.

"Sizi çevirmen olarak tutmak isterdim," dedim. "Çünkü tek kelime Rumence bilmiyorum, bana kenti gösterir misiniz?"

"Gerek yok buna," dedi. "Bükreş'te görülecek bir tek şey var, o da orospular, onlara da çevirmenle gitmenize gerek yok."

"Bu pek vatanperver bir bilgi değil" dedim.

Omuz silkti.

"Bükreş'i beğenmiyorsanız neden burada kalıyorsunuz?" diye sordum.

"Neden kalmayayım? Paris ve New York'u da gördüm. Eğer rüşvetse kendi rüşvetçiliğimize dayanırım. En kötü şey olduğunu biliyorum, ama böyle anlaşıyoruz birbirimizle. Yabancı ülkelere gelince, biz onların ayaklarına kapanmışız, ama bundan nefret de ediyoruz. Biz Ruslar'dan ve Almanlar'dan nefret ediyoruz, biz komşularımızdan, en çok da Macarlar'dan nefret ediyoruz. Neden bu kadar şoven olduğumuzu biliyor musunuz? Çünkü Rumenler gerçek bir ulus değil. Sözümona iki bin yıllık bir tarihimiz varmış, okul kitaplarında böyle yazıyor. Hepsi hayal ürünü! Komik, adi bir roman, bir takım sahtekârlar karalamış yazmış. Kim olduğumuzu da bilmediğimiz için, her an bizimle oynanmasına izin veriyoruz. Aslında bu iş için yabancılara gerek de yok. Bizim krallar, bizim meclisler, bizim ordu, bizim faşistler, bizim komünistler bu konuda çok büyük bir uzmanlık sağladılar, cellatlarımız da hiç eksik olmadı."

"En korkunç rejim de bir gün yıkılır."

"Doğru. Ama sonra ne olur? On binlerce ölü, birkaç eski hesap görülür, ama üç gün sonra tüm ülke gene gündeme girer. Kişi fişleri top ateşine tutulur, emirler çöpe atılır, ufak bir dükkân açılır, mal saklanmaya başlanır. Çavuşesku'nun adamlarına ne oldu? Mahkeme kararlarının hepsi yok oldu. Birkaç komik para cezası verildi, sonra af çıkartıldı. Onların villalarını, emekliliklerini garanti altına aldık. Aman kimse kızmasın diye! Halkın %8-10'unu aparaçikler oluşturuyor, %60'ını da onları adamları. Kızdırılmaya gelmezler, rahat dursunlar diye onları beslemek gerekir.

"Gördüğünüz gibi insan kırık bir omurilikle de yaşıyor. Tüm sakatlar gibi Romanya da akıllıdır, inatçıdır ve laf dinlemez. Komünistler elli yıl sonra bizi başka türlü eğitmek istediler. Şu sonuca bakın!"

Dışarıdaki bulvarı gösterdi. "Sverdlovsk ya da Petrozavodsk'tan hiç iz yok. Herşey boşa gitti. Biz kendimiziz ve böyle kalacağız. Korkunç olan da bu."

Ona yandan bir bakış attım. Neredeyse benimle alay ettiğine inanacaktım. '

Carola güldü. "Bu kadar ciddiye almayın. Biliyor musunuz? Size haklı olduğumu ispat edeceğim. İsterseniz bu gece operete gidelim."

"Yani hâlâ böyle bir şey olduğunu mu söylemek istiyorsunuz? Ben operetin çoktan yok olduğunu sanıyordum."

"Bizde değil. Mutlaka görmelisiniz!"

Gerçekten de Carola beni birkaç saat sonra şekerci tarzında bir tiyatroya götürdü, cezaevine benzeyen resmi dairelerle bir garajın arasında, karanlık bir yan sokakta sıkışıp kalmış bir yerdi. Cephedeki kartonpiyerler eski sokak kavgalarını resmediyordu. Akşam, gişenin önünde çok uzun bir kuyruk vardı, ama Carola zafer edasıyla çantasından iki bilet çıkarttı.

"Sakın ürkmeyin," dedi, "bina oldukça yıpranmıştır. Hiçbir hükümet buraya para yatırmıyor, grup hiç mali destek almadan ayakta kalmak zorunda. Buna karşılık *Domuz Ahırındaki Kraliçe* adlı oyun dört yıldır kapalı gişe oynuyor."

Sahne 19. yüzyıl dekoru içindeydi, yarı *Freischütz,* yarı *Moulin Rouge* havasında. Başroldeki kadın dışında, bir köy demircisi, kötü kalpli bir düşes, sarhoş bir belediye başkanı, herhalde Yahudi olan hırslı bir hayvan tüccarı, bir de domuz çobanı kılığına girmiş prens vardı, önce patates çuvalında, sonra da fraklı ve silindir şapkalı olarak çıktı sahneye. Pembe giysili bir kızlar korosu durmadan oyunu kesiyordu, ne dediklerini anlayamıyordum. Aşırı bağırış çağırışlarla birbiri ardından sahneden geçiyorlardı. Naftalin kokusu, tatlı kemanlar ve akıl almaz büyüklükteki bıyıklılar seyirciyi mestediyordu. Carola da kötümserliğini unutmuşa benziyordu, gülüyor ve hayranlık içinde alkışlıyordu.

Perde indiğinde bana doğru eğildi ve kulağıma: "Gördünüz mü? Abartmamışım değil mi?" diye sordu.

Prag

Kent değişmemiş. Yirminci yüzyıl onu bozamamış. Beni böyle bir hüküm vermeye ne zorluyor? İlk kez Pragdayım. Eski kentin sokaklarındaki şık vitrinlerin akşam olunca önünü kapatan demir kepenkler bana yabancı gelmiyor, sanki çocukluğu hatırlayış gibi, o parmaklıkları yeniden

hatırlıyorum, ağır kilitleri, sürmeleri, Ortaçağ kapılarındaki dökme demirden haçları. Ama gördüklerim daha koyu ve daha paslıydı hafızamda.

Meyhanelerden bira ve kızartma kokusu geliyordu burnuma. Bu metropolün monden havasında baskı yapan bir şeyler vardı; burada kaderin nerede bitip sanrının nerede başladığı sanki bilinmiyordu. Arnavut kaldırımı yağmurda pırıldıyordu, sokak lambalarının mat ışığında Prag'ın yeraltı mezarlarını arıyordum.

Eski moda gece kulüplerini hesaba katmamıştım; oralarda tıpkı elli yıl öncesindeki gibi, sahnedeki kadınlar garip bir piyanistin eşliğinde gül pembesi giysileriyle bacaklarını havaya fırlatıyordu, Prag, meftunların başkentiydi, ben de onların izini bulmak için buradaydım. Meftunlara kolay rastlanıyordu. Uzun beyaz entarileriyle gündüzleri kalabalığın arasına karışıyorlardı. Garip bir görüntüydü.

Tabii, Berlin'de ve Amsterdam'da da görülüyorlardı, tıpkı harmaniyelerini giymiş Araplar gibi, ya da renkli sarileri içindeki Hintliler gibi. Buna karşılık Prag'da her yerde görülüyorlar, küçük gruplar halinde gişelerin önünü ve süpermarketleri dolduruyorlardı. Banliyölerde ve yoksul mahallelerinde bile görülüyorlardı. Başkaları onlarla alay etse de —bu büyük şebekenin yorumcuları onlara "Gecelikli melekler" dese de— bana garip geliyorlardı; oraya gittiğim gün bunlardan üçü yavaşça mırıldanarak tramvayda yanıma oturduğunda ürktüm. Dediklerine göre içlerinde olağanüstü bilim adamları varmış. Prag'da Çek kabinesinin iki mensubunun da meftunlardan olduğu söylentisi dolaşıyordu.

"Olabilir," dedi bana bayan Grögeróva, ev sahibim —özel pansiyonunda kalıyordum; küçük ve biraz eğri bir evde— "biliyor musunuz, bizde hükümetin hiçbir rolü yoktur. Tıpkı çöp arabaları gibi. Bugün adamlar kimin cumhurbaşkanı olduğunu bile bilmiyor."

Bayan Grögeróva'nın yanında rahattım. Pansiyonunda sadece üç oda vardı. Kendisinin de dediğine göre para kazanmak zorunda değilmiş, vakit geçirmek için bu işi yapıyormuş. Kentteki gezintilerimden eve yorgun dönüp küçük salonuna girdiğimde, keyifli bir rahatlık hissediyordum, kendisi de her zaman sohbete hazır oluyordu. Sonra bir bardak sıcak şarap alıyor, rahatça arkasına, şezlongunun üzerindeki sayısız küçük yastığa yaslanıyordu. Kontrbüfenin üzerindeki koleksiyon fincanların üzerinde,

yıllarca Çekoslovakya'yı mahvetmek için boşuna uğraşmış olan Stalinistler'in çerçevelenmiş resimleri asılıydı. Bayan Grögeróva Parti'nin önde gelen bir üyesinin dul karısıydı, Parti diktatörlüğü sona erdiğinde adam kafasına bir kurşun sıkmıştı — sonu böyle olan tek kişiydi herhalde. Kadın bunun dışında iyi, esprili bir insan izlenimi veriyordu, her türlü fanatizmden uzak biriydi sanki; ben de nasıl olup da yıllarca devletin gizli servisinin hizmetinde çalışmış bir cellatla bir arada yaşadığına şaşıyordum.

Meftunlara gelince, bu konuda ev sahibem bana çok yardımcı olamadı. Gerekli adresleri bulmak kolaydı. Meftunlar buluşma yerlerini gizli tutmuyorlardı. Ama toplantılarına girmeyi denediğimden bu yana iki akşam geçmişti ve başaramamıştım.

İlk denemem beni Hradschin'in arkasında garip bir saraya götürdü. İç avluda daha uzaktan beyaz giysilileri gördüm. Aydınlatılmış bodrum merdiveninin orada beni bir meftun kadın gördü, hiçbir şey söylemeden iki eliyle kafamı tuttu —soğuk parmaklarını kulaklarımda hissettim— beni süzdü, bir salatalığı tetkik eder gibi yüzüme baktı. Bakışı son derece ifadesizdi. Bugün bile koyu mavi gözlerinin küçük gözbebekleri gözümün önünde. Beni bıraktı ve belirsizce kafasını salladı. Tam o sırada iki beyaz giysilinin atletik hareketini omuzlarımda hissettim, beni sokağa fırlattılar. Meftunların, davetsiz misafirlerden korunmak için özel gorilleri vardı anlaşılan.

Eski kent alanının yakınlarında, gecenin daha geç bir vaktinde denediğim ikinci atağım daha beter sona erdi. Bana beyaz giysisine rağmen bir haham gibi görünen yaşlı bir adam birden üzerime yürümüş, tıpkı bir mihrap resmindeki gibi iki elini havaya kaldırmıştı, sanki bende şeytanı görmüş gibiydi. Bir kelime bile söylenmeden kendimi kapının önünde buldum.

"Anlamıyorum."

"Neyi anlamıyorsunuz bay Taylor?"

"Meftunları. Ruhani bir kulüp kursam ya da gizli bir loca ya da mafya, o zaman kendimi caddenin ortasında herkese göstermezdim, kimin onlardan olduğu kimin olmadığı belli oluyor."

"Aman siz de!" dedi bayan Grögeróva, "meftunlar çok zararsızdır. Onların and içme teorileri medyanın bir buluşu. Meftunların iktidar ya da

güçle hiç ilişkileri yok."

"Peki ama o zaman onların toplantılarına katılmak neden bu kadar güç? Neden gizlilik içindeler?"

"Çünkü misyonerlik yapmak istemiyorlar. Tam tersine."

"Ama gittikçe çoğalıyorlar. Prag'da elli bin tane varmış."

"Doğru."

"Peki aralarına kimi alacaklarını nereden anlıyorlar?"

"Bilmem. Ama sizin durumunuzda yanılmışa benzemiyorlar. Siz merak ettiğiniz için gidiyorsunuz öyle değil mi?"

"Peki ama baş guru kim? Biliniyor mu?"

"Bu açıdan meftunlar orijinal doğrusu. Bunu söylemek gerekir. Bir maddi destekçileri, hiyerarşileri ve papazları yok. Bir cemaat çok büyüdüğünde kendi kendine bölünüyor. Yarısı gidip yeni bir bölüm kuruyor."

"Peki neden hep yerin altında buluşuyorlar?"

"Bu birçok kişiyi korkuttu, ama hiçbir anlamı yok," dedi bayan Grögeróva. "Bugün kent merkezindeki kiralar göz önüne alınırsa, bodrum kattaki lokaller daha ucuza geliyor. Ayrıca aşağısı sessiz."

"Peki bu deliklerde ne yapıyorlar? Dua mı ediyorlar? Ayinleri var mı?"

"Bilmiyor musunuz? Gerçek din, asıl bundan sonra bulunmalı diyor meftunlar. Bu yüzden bir öğretileri ve dini merasimleri yok. Sadece şarkı söylüyorlar."

"Durmadan mırıldanmaları dikkatimi çekti, caddelerde bile duyuluyor. Sessiz bir vızıltı sanki."

"Evet. Saatlerce, belli bir melodisi yok, metin de yok doğal olarak, hep ana sesle sürdürülüyor. Cinsiyetsiz gibi geliyor kulağa. Bir çeşit melekler şarkısı, yaklaşıp uzaklaşıyor. Güya zamanla kendinden geçiliyormuş. Bu duruma 'trans hali' diyorlar."

"Hmm. Sizce neden özellikle Prag'da ortaya çıkıyor bu meftunlar?"

"Aa, eski hikâye bu. Eskiden, Bohemya Krallığı varken, insanlar Hus'çulara, Taborlular'a ve Bohemyalı Biraderler'e koşuyordu. Sonra kurtuluşumuzu politikada aradık. Panslavistler, Genç-Çekler, Rasyonalistler, Stalinistler, sosyalistler. Ne çıktı ortaya? Otuz yıl savaşları,

darbeler, pencereden atmalar ve işgaller dışında? Politikadan bıktı millet. Şimdi başka bir şey arıyor. Buna şaşıyor musunuz?"

"Ama insan kendi kendine mırıldanamaz ki, bayan Grögeróva! Değil mi?"

"Bana sormayın bay Taylor. Siz ve ben, biz bulaşmayız bu meftunlara, değil mi? Laf aramızda, böyle yüksek işlerden anlamam." Duvardaki resimleri gösterdi lüleli saçlarını biraz kıpırdatarak. "Daha o zamandan, rahmetli kocam henüz dünya devrimine inandığı zamanlarda bile ben kafamı sallayıp kendi kendime düşünüyordum. Öyle değil mi, bir bardak daha sıcak şarap alır mısınız? Yanına da biraz elmalı turta?"

Bayan Grögeróva'nın en sevdiği yapışkan içkiyi içerken, onun yastıklarının içinde boğulacakmışım gibi geldi bana. Ama belki de haklıydı.

Ertesi gün ağır bir baş ağrısıyla uyandım. Ayaklarım ağrıyordu. Parmaklarım su toplamıştı. Gazeteci olarak bir işe yaramazdım. Avrupa'dan bıkmıştım.

New York'a giden bütün uçaklar doluydu, iyi kalpli bir Amerikalı olan alan bürosu şefi beni yedek listeye koyuncaya kadar uzun süre yalvarmak zorunda kaldım.

Rahatladım, derin nefes aldım ve beni havaalanına götüren takside koltuğa gömüldüm. Sarsıntılı bir Skoda'ydı. Şoför pelte gibi biriydi, yaklaşık 45 yaşlarındaydı, dalıp gitmiş bir bebek yüzü vardı. Öndeki boş koltukta bir yığın kitap, el yazması ve broşür duruyordu.

"Lütfen camı kapatın," dedi, "yoksa buradaki herşey uçacak."

"Yazar mısınız?"

"Öğrenci," dedi rahatça, sanki onun yaşında bir adam için normal bir şeymiş gibi. "Genel ve karşılaştırmalı edebiyat."

"Hâlâ okunuyor mu bu?"

"Herhalde," dedi aldırmadan. "Ben takside öğrenim görüyorum, beklerken. Avusturyalı'yım, ama on yıldır Prag'da yaşıyorum. Astıma yatkın bir bünyem var. Deniz havası bana iyi geliyor."

"Deniz havası mı?"

"Evet, anlarsınız canım: Deniz kıyısındaki Bohemya."

Tam o sırada Moldau nehrinin üzerinden geçiyordu. Pencereden işaret etti: "Martıları görüyor musunuz?"

"Hiçbir şey anlamıyorum."

"Amerikalı'sınız, değil mi? O zaman özürünüz kabul edilir. Ama belki Almanca okuyorsunuzdur?"

"Biraz," dedim.

"İşte. Bunları size hediye edeyim. Daha sonra okursunuz." Elime buruşmuş bir kâğıt parçası tutuşturdu. Vokovice güneş kentinden geçiyorduk, geniş, zikzak biçimli, cam ve alüminyumdan yapılma bir yerleşim merkezi. Her yerde beyaz kaftanlı okul çocukları görülüyordu, garip bir manzaraydı. Havaalanı binasının önünde bir grup meftun duruyordu.

"İyi yolculuklar," dedi taksi şoförü. "Gene gelin yakında."

Belki de kendi kendine vızıldamak bir çeşit çözümdür, diye düşündüm; ama yeraltı mezarlarının girişinde beni engelleyen kadın haklıydı. Bende şarkı söyleyecek ses yoktu.

Kalkıştan on dakika sonra, önümdeki küçük monitörde New York'tan yayınlanan *New Show*'u seyrederken çok rahatladım. Nihayet evime gidiyordum! Chicago'da sokak kavgaları, Massachusetts'de ön seçimler. Gerçeğe dönmüş gibi hissettim kendimi. Beyaz Saray'daki dini ayin bile beni rahatlattı. Akşam yemeğinden sonra taksi şoförünün bana verdiği kâğıt geldi aklıma. Fotokopiyi açtım ve okudum:

"Yeniden inanabilirim denizlere, hâlâ bir kıyıdaysa Bohemya.
Ve inansam bile denize, umudum karadır.
Bu bensem eğer, herkes bir başka bendir.
Yok kendim için istediğim bir şey, yıkılıp gitmenin dışında.
Yıkılıp gitmek — batmak denize, bulmak için Bohemya'yı.
Batıp gitmişken, dinginim şimdi gözlerimi açtığımda.
Hiçbir zaman tam anlamıyla yitip gitmeyeceğimi bilerek.
Gelsin bütün Bohemyalılar, denizciler, liman orospuları ve gemiler,
demir atmadan. Hep Bohemyalı olmayı isteyen siz İliryalılar, Veronalılar,

ve Venedikliler, hepiniz. Oynayın insanı güldüren komedilerinizi.
Aslında hepsi birer ağlatı. Ve yüz kez düşün yanılgılara,
ben hep yanıldığım, hiçbir provada başarıya ulaşamadığım için,
ama yine de başardım, hep bir sonrası için.
Tıpkı başarıp, bir güzel günde deniz aflarına uğrayan
ve şimdi bir kıyıda uzanan Bohemya gibi.
Bir sözcüğe komşuyum şimdi ve bir başka ülkeye
biraz da sanki artık her şeye.
Bir Bohemyalı'yım, bir avare, hiçbir şeyi olmayan
ve hiçbir şeyin alıkoymadığı,
Yalnızca hırçın bir denizi ülke edinmeye gücü kalmış.*

Bu metnin altında bozuk bir yazıyla: *Ingeborg Bachmann* yazılıydı.

Bachmann mı? Hiç duymadım. "Amma saçma bu — Deniz kıyısındaki Bohemya!" demiştim ona, bu kronik öğrenciye, direksiyondaki şişkoya.

"Saçma mı diyorsunuz?" diye cevap vermişti. "Baksanıza çevrenize! Tam bir çılgınlık!" —bu sırada, Hradschin'e çıkan dik sokağı, Prag meftunlarını, Bohemya'yı, tüm dünyayı kapsayan bir el hareketi yaptı— "Tam bir çılgınlık! Tek kelime anlamasanız bile, ezberlemelisiniz!"

Son Not

Bana yardım eden dost düşman herkese, Avrupa'daki tanıdık ve tanımadıklarıma, teşekkür etmek isterim.

Aşağıda belirttiğim gazete ve radyo istasyonlarının yardımları olmasaydı, bu kitap ortaya çıkamazdı. Onlar röportajlarımı bütün olarak ya da kısmen yayınladılar.

Die Zeit (Hamburg), *Dagens Nyheter* (Stockholm), *L'Espresso* (Roma), Universitetsforlaget (Oslo), *El Pais* (Madrid); Süddeutscher Rundfunk (Stuttgart), Norddeutscher Rundfunk (Hannover), Sender Freies Berlin.

"Polonya Rastlantıları" ve "Deniz Kıyısındaki Bohemya" burada ilk kez yayınlanmaktadır.

Münih, İlkbahar 1987
H.M.E.

* İsveç hazır mobilya fabrikası, şimdi hemen her Batı ülkesinde şubesi var. (ç.n.)

* Burjuvazi, (ç.n.)

* Kurallar, komisyonlar, (ç.n.)

* Denetim ve dengeler. Amerikan sisteminin temeli. (ç.n.)

* Vekillik, mümessillik. (ç.n.)

* Olduğu haliyle. (ç.n.)

* Toplumun kamu haklarına sahip olan kesimi, ülkedeki yasal durum. (ç.n.)

* Ülkedeki gerçek durum. (ç.n.)

* Açık harcama. (ç.n.)

* Temkinlilik. (ç.n.)

* Doğaya dönüş. (ç.n.)

* Lanetleyici. (ç.n.)

* Sivrilikler. (ç.n.)

* Yaşam tarzı. (ç.n.)

* Hıristiyan Demokratlar. (ç.n.)

* Bütün yeniliklerden haberdar olan. (ç.n.)

* Kanunlara uygun. (ç.n.)

* Kimse hiç kimse değildir. (ç.n.)

* (İngiltere'de) özel okul. (ç.n.)

* İktidar. (ç.n.)

* Dışlanmış. (ç.n.)

* Herşeyi yırtmak lazım. (ç.n.)

* Kemer sıkma. (ç.n.)

* Biz bu işe uygun değiliz. (ç.n.)

* Burası bir gazino, bir bok ülkesi. (ç.n.)

* Boş vermecilik. (ç.n.)

* Duruma özel. (ç.n.)

* Deneme-yanılma. (ç.n.)

* Tembel, aylak. (ç.n.)

* Ahlâki delilik. (ç.n.)

* Kralların kendilerinden bahsederken kullandıkları çoğul şahıs kipi, (ç.n.)

* İğrenilen kimse, günah keçisi. (ç.n.)

* Yönetimin bir üyesi. (ç.n)

* Asaletin de zorunlulukları var. (ç.n)

* Gaz odası. (ç.n)

* Başınıza dikkat edin. (ç.n)

* Hesperisler: Eski Çağ'da dünyanın sınırı olarak kabul edilen adalar. (ç.n)

* Fransa'da devrim öncesi mutlakıyetçi rejime verilen ad. (ç.n)

* Portekiz ihtişamı. (ç.n)

* Duvar saati imalatçısı. (ç.n)

* Başına buyruk çocuk. (ç.n)

* Hüznün verdiği zevk. (ç.n)

* Avrupa İşleri Özel Danışmanı. (ç.n)

* Zengin aile çocukları. (ç.n)

* Eğer Tanrı yoksa, onu yaratmak gerekir. (ç.n.)

* Kendi kendinin tanığı olan kehanet. (ç.n.)

* Cesur Yeni Dünya. (ç.n.)

* Petrolcü Hanımları Derneği. (ç.n.)

* 1950'li yıllarda Fransız aşırı sağının ünlü lideri, (ç.n.)

* Modaya uygun. (ç.n.)

** Yeni mutfak. (ç.n.)

** Parlak genç adamlar. (ç.n.)

** Norveç'in kendine özgü ritmi. (ç.n.)

* Havadan sudan konuşma. (ç.n.)

* Bilgisayar aksamı ve yazılımı. (ç.n.)

* İki bayram arasını ya da bir bayramın hemen öncesini tatile katmak. (ç.n.)

* Kumandan, önder. (ç.n.)

* Boğa güreşi. (ç.n.)

* Boğa güreşçisi. (ç.n.)

* Yakışık alacak şekilde. (ç.n.)

* Kılıçla saldırı, hamle. (ç.n.)

* Son kılıç darbesinden önce boğanın başını eğmesi için kullanılan kırmızı kumaş. (ç.n.)

* Halk şarkısı. (ç.n.)

* Kurulu düzene uygun düşünen kişiler. (ç.n.)

* (Alkoliklerde görülen) Titremeli sayıklama. (ç.n.)

* Kayıt. (ç.n.)

* Yaşasın uyuşturucular. (ç.n.)

* Üçlü evlilik. (ç.n.)

* Enzensberger'in kendisi için uydurduğa takma ad. (ç.n.)

* Bir kurbağa cinsi. (ç.n.)

* Günlük olaylar. (ç.n.)

* Daha iyi ya! (ç.n.)

* Talep üzerine üretim. (ç.n.)

* Şiiri çeviren Ahmet Cemal'e teşekkür ederiz. (y.n.)